

Samir Amin

Den globala kapitalackumulationen

En kritik av teorin om underutvecklingen

1970

Original: *L'accumulation à l'échelle mondiale* (eng. övers. *Accumulation in a World Scale*.)

Översättning: Mats Svensson

Svensk utgåva: Zenit 1974

Innehåll

Inledning.....	1
Första delen. Den ojämna internationella specialiseringen och de internationella kapitalflödena	25
Inledning.....	25
I. Det internationella handelsutbytets teori	30
II. Den internationella specialiseringens former och bytesförhållandena (terms of trade) ..	44
III. Utrikeshandeln och marknadsfrågan	61
Andra delen	92
Den perifera kapitalismens samhällsformationer	92
I. Övergången till perifer kapitalism: Produktionssätt och förkapitalistiska formationer ...	92
II. Den perifera kapitalismens utveckling: Underutvecklingens utveckling	112
III. Den perifera kapitalismens samhällsformationer	200
Sammanfattning	221
Efterskrift	223

Inledning

Man behöver inte vara nationalekonom för att veta att världen består av 'utvecklade' och 'underutvecklade' länder, att den vidare består av länder som kallar sig 'socialistiska' och av andra som kan kallas 'kapitalistiska', och att de alla (om än i skiftande utsträckning) är integrerade i ett världsomspännande nät av kommersiella, finansiella och andra relationer. Det sistnämnda förhållandet tillåter oss inte längre att betrakta dessa nationer var för sig, det vill säga att bortse från deras inbördes relationer, vilket man mycket väl kunde göra med t. ex. romarriket och det dåtida kinesiska kejsarriket, som inte var medvetna om varandras existens.

En behandling av *den globala kapitalackumulationen* syftar till en grundläggande analys av dessa relationer i deras helhet. Det är tydligt att detta problem, som är så väsentligt för att förstå dagens värld, är högst komplicerat. Det är så mycket mer komplicerat som sambanden mellan internationella relationer och inre struktur ofta är avgörande. Och den systematiska undersökningen av detta problem har bara börjat. Att utveckla denna teori är en nödvändig del av den marxistiska analysens program, men det har gjorts få framsteg sedan Lenin skrev *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*. Den akademiska nationalekonomins grundläggande teoretiska utrustning (gränsnytteläran) medger inte ens att problemet ställs. Till följd härav är den gängse analysen av 'underutvecklingen' otroligt

torftig.

Allt detta sporrade mig att skriva den här boken och fick mig på samma gång att tveka. Jag var djärvare när jag för tolv år sedan valde just detta problem som ämne för min doktorsavhandling.¹ Jag ansåg att en fördjupad behandling av ämnet krävde en mängd konkreta analyser, så precisa och siffermässigt belagda som möjligt, och jag ägnade fortsättningsvis mitt arbete åt denna uppgift.² Nu förefaller mig läget moget för en utveckling av teorin om den globala ackumulationen. Och fastän det kan verka anspråksfullt har jag beslutat att än en gång ge mig i kast med uppgiften och försöka mig på en kritisk syntes.

Jag är medveten om att det fortfarande bara är fråga om en etapp. Jag har försökt att i detta arbete integrera min egen erfarenhet med vissa teoretiska bidrag som lämnats av andra och som förefallit mig betydelsefulla.³ Det är min livliga förhoppning att boken skall stimulera till kritik, vilket är en grundläggande förutsättning för vidare framsteg.

Boken riktar sig också till ekonomistuderande. Det är därför absolut nödvändigt att redovisa kritiken av den ekonomiska teori som dessa studenter undervisas i. Det förefaller mig nämligen som om denna teori strängt taget inte har något annat syfte än att kringgå problemen, vilket man upplever mycket klart när man närmar sig 'underutvecklingens' problem. Sedan bör man emellertid fördjupa analysen, tills man ser i vilket avseende denna teori går vid sidan om saken och varför den inte är i stånd att ställa de riktiga frågorna.

Kritiken kan någon gång te sig tröttsam, men den är av väsentlig betydelse för de studenter som matas med gränsnytteläran. Den är också väsentlig för vår undersökning, därför att insikten om själva grunden till en teoris oförmåga leder till en mer korrekt formulering av det verkliga problemet och till att de nödvändiga vetenskapliga begreppen utformas.

Och förresten: även om den gängse teorin om 'underutvecklingen' inte är mycket värd, så existerar dock en betydande dokumentation som det inte finns något skäl att förakta, trots att den i stor utsträckning anhopats i en enda röra, delvis utan att man ens visste vad man var ute efter.⁴ Den vetenskapliga teorins funktion är nämligen inte att 'hålla reda på fakta', utan att utgå från dem och att integrera dem i ett sammanhängande system. Men till och med då det gäller fakta överraskas man ständigt på nytt av den okunnighet som råder i den akademiska teorins elfenbenstorn.

¹ Samir Amin, *Les effets structurels de l'intégration internationale des économies pré-capitalistes, une étude théorique du mécanisme qui a engendré les économies dites sous-développées*, doktorsavhandling, Paris 1957. Vid en omläsning i dag finner jag både teoretiska misstag och otillräckligheter i detta arbete, trots att min grundsyn har förblivit densamma. Jag kommer här att återge talrika ställen ur denna avhandling, särskilt i samband med kritiken av den akademiska nationalekonomins teoretiska instrument. Som referensbeteckning använder jag S. A:s avhandling.

² Samir Amin, *Trois expériences africaines de développement: le Mali, la Guinée, et le Ghana*, Paris PUF 1965; *L'économie de Maghreb*, 2 vol., Ed. de Minuit 1967; *Le monde des affaires senegalais*, Ed. de Minuit 1969; *Du Congo français à l'UDEAC — Histoire économique de l'Afrique équatoriale 1880-1969* (en collaboration avec Catherine Coquery-Vidrovitch), Anthropos — IFAN 1969; *L'Afrique de l'Ouest bloquée, l'économie politique de la colonisation 1880-1970*, Ed. de Minuit 1971.

³ Som de mest avgörande framstegen framstår för mig teorin om monopolkapitalismen i den nuvarande epoken (Paul Barans och Paul Sweezys arbeten), André G. Franks klargöranden i fråga om teorin om 'underutvecklingens utveckling' samt teorin om det ojämna utbytet, som är knuten till Arghiri Emmanuels namn. Men jag står även i tacksamhetsskuld till andra, och då i synnerhet till Giovanni Arrighi, Catherine Coquery och Christian Palloix; jag kommer att påpeka dessa talrika lån i bokens text.

⁴ Denna dokumentation, vars kvalitet givetvis är mycket ojämn, härrör huvudsakligen från de internationella organisationerna (FN, OECD osv.). Men även de underutvecklade ländernas administrationer har genom upprättandet av nationella översikter, *Economic Surveys*, och utvecklingsplaner samlat en stor mängd data. Slutligen förekommer mer systematiska och bättre strukturerade undersökningar, framför allt i en del utmärkta analytiska ekonomisk-historiska monografier.

1. Avgränsning av analysen

Ackumulationen, den utvidgade reproduktionen, är en grundläggande lagbundenhet inom det kapitalistiska produktionssättet och förvisso även inom det socialistiska. Men denna lag gäller inte för de förkapitalistiska produktionssätten. Det kapitalistiska världssystemet kan emellertid inte ens som abstraktion reduceras till det kapitalistiska produktionssättet. Ännu mindre kan det analyseras som en samexistens, sida vid sida, av länder eller områden som styrs av det kapitalistiska produktionssättet och sådana som styrs av förkapitalistiska produktionssätt (den 'dualistiska' tesen). Ty bortsett från några 'etnografiska reservat' (som indianerna i Orinocoområdet) är alla nutida samhällen integrerade i det globala systemet. Någon konkret socioekonomisk formation utanför detta system kan inte påvisas.

Relationerna mellan samhällsformationerna i den utvecklade världen (centrum) och i den 'underutvecklade' världen (periferin) gestaltar sig som värdeöverföringar. Dessa utgör kärnan i den globala ackumulationens problem. Varje gång det kapitalistiska produktionssättet kommer i kontakt med förkapitalistiska produktionssätt – vilka det tvingar till underkastelse – uppstår värdeöverföringar från de senare till det förra, beroende på den *ursprungliga ackumulationen*. Denna tillhör alltså inte bara kapitalismens förhistoria; den pågår också i vår tid. Det är denna ursprungliga ackumulation till förmån för centret som utgör området för teorin om den globala kapitalackumulationen.

Ty det rör sig om teori. Det empiriskt-positivistiska tillvägagångssättet, som nöjer sig med att beskriva fakta och försöker mäta flöden, får bara grepp om skenet. Det kan inte avslöja de 'dolda överföringarna', och inte heller det väsentliga innehållet i lagarna för ackumulationen. Men denna teoretiska analys är långtifrån genomförd; vi kommer att finna ett slående exempel härpå när det gäller den gängse 'teorin' om den internationella handeln.

På vilka grundbegrepp bygger denna teori? Det kan inte vara en 'ekonomistisk' teori, eftersom ekonomin inte kan leda oss utöver en analys av de skenbara mekanismerna i det fungerande kapitalistiska produktionssättet. Den medger alltså ingen undersökning av relationerna mellan de olika samhällsformationer som finns integrerade i samma globala system, och den hindrar oss därigenom från att ställa de riktiga frågorna. För att få detta klart för oss bör vi utgå just från den gängse teorin om 'underutvecklingen' och få en uppfattning om dess otillräcklighet.

Men innan vi övergår till kritiken av teorin om 'underutvecklingen' är det nödvändigt att klargöra en sista punkt beträffande undersökningens avgränsning. Den kapitalistiska världens centrum och dess periferi utgör inte de enda faktorerna. Den 'kommunistiska världens' samhällen (Sovjetunionen, Östeuropa, Kina, Korea, Vietnam och Cuba) har relationer både sinsemellan och till den kapitalistiska världen.

Jag kommer inte att diskutera karaktären av dessa samhällsformationer.⁵ Men den kommunistiska världens relationer till den 'underutvecklade' världen och till den utvecklade västvärlden är beroende av den kapitalistiska världsmarknaden. Ty i detta avseende finns det inget skäl att uppfatta Sovjetunionens eller Östeuropas handel med den övriga världen som annorlunda än de utvecklade västmakternas. Det finns inte två världsmarknader, en kapitalistisk och en socialistisk, utan en enda kapitalistisk världsmarknad med ett (för övrigt marginellt) östeuropeiskt deltagande. Det oaktat är den sovjetiska världens inre relationer (dvs. relationerna mellan Sovjetunionen och Östeuropa) inte beroende av den kapitalistiska världsmarknaden. Ty de sovjetiska formationerna är visserligen inte helt

⁵ Dvs. huruvida de är socialistiska eller ej eller, ifall de är 'övergångssystem', vad slags 'övergång' det är fråga om (till socialism eller till kapitalism, och i så fall till vilken typ av kapitalism), vilka som är villkoren för övergången till socialismen osv.

socialistiska, men de är lika litet verkligt kapitalistiska (de är antingen 'definitiva' formationer av en ny typ eller övergångsformationer, under alla förhållanden dock formationer av ett särskilt slag). Följaktligen har det sovjetiska systemets inre relationer sina egna lagar. De skall emellertid inte tas upp här. Jag anser med andra ord att Sovjetunionen och Östeuropa inte (eller kanske ännu inte) utgör en del av det kapitalistiska världssystemet, trots att deras relationer till den utvecklade västvärlden och den 'underutvecklade' världen utgör en integrerande del av den kapitalistiska världsmarknaden. Å andra sidan kan de internationella relationerna inte reduceras till den mellan den utvecklade västvärlden och 'tredje världen'. Västvärldens inre relationer spelar där en väsentlig (och kvantitativt ojämförligt viktigare) roll. Dessa interna relationer inom centrum kommer jag här inte att behandla systematiskt, fastän det rör sig om ett viktigt kapitel i den globala ackumulationen, i synnerhet handelsutbytet och kapitalflödena mellan det nordamerikanska centret och andra utvecklade centra (Västeuropa och Japan). Jag kommer emellertid att få anledning att beröra dessa förhållanden, även om det bara sker för att visa att dessa relationer är av annat slag än de som råder mellan centrum och periferin.

Med andra ord: huvudområdet för denna analys utgörs av de samfälliga relationer som råder mellan centrum (å ena sidan Nordamerika, Västeuropa, Japan, Australien, Nya Zeeland och Sydafrika, å den andra Sovjetunionen och Östeuropa) och periferin (de 'tre kontinenterna').

2. Den gängse ekonomiska teorins begreppsapparat

Den enda möjliga utgångspunkten för en teori är vetenskapen om samhället, ty samhället är en odelbar helhet. Det är aldrig 'ekonomiskt' eller 'politiskt' eller 'ideologiskt' osv., fastän man intill en viss gräns kan närma sig det från en viss speciell utgångspunkt (nationalekonomi, sociologi, statskunskap osv.). Ett sådant tillvägagångssätt kan dock endast förbli vetenskapligt om det tar hänsyn till sin egen begränsning och syftar till att bereda marken för den totala samhällsvetenskapen. Men sedan 1870 ställer sig den segerrika gränsnytteläran uppgiften att utforma en 'ren' ekonomisk vetenskap, närmare bestämt en ekonomisk vetenskap som är oberoende av alla andra samhällsvetenskaper. Denna 'rena' nationalekonomi måste med nödvändighet vara ahistorisk, eftersom de lagar den söker bör vara sanna oberoende av det rådande ekonomiska och sociala systemet. Genom att överge den totalsyn som marxismen introducerat, genom att riva den marxistiska historieförklaringens brygga mellan samhällsvetenskapens olika discipliner har den nyklassiska ekonomin blivit en algebra av logiska deduktioner från ett visst antal axiom, grundade på en förenklad uppfattning om 'människans oföränderliga natur'.

Den begreppsapparat som denna 'rena' ekonomiska teori har utvecklat ligger på en abstraktionsnivå som gör den oanvändbar för analysen av något givet samhälles funktioner, till och med när det gäller dess ekonomiska mekanismer. Grundbegreppen (framför allt det subjektiva värdet) har utvecklats utifrån ett system av axiom om Robinsons beteende på hans ensliga ö: människan står isolerad inför naturen, och ekonomin blir en 'vetenskap' om människans relationer till tingen (hennes behov och deras knapphet). Robinson Crusoe kommer dock aldrig att utgöra något samhälle. Människornas inbördes relationer vid rikedomens produktion och fördelning, dvs. samhällets verkliga ekonomiska mekanismer, kringgås av gränsnytteläran redan från början. På denna grundval definierar den ahistoriska, absoluta och metafysiska begrepp som sparande, investering, kapital osv., vilka antas existera utanför varje struktur, dvs. oberoende av samhällets produktionssätt.⁶

⁶ Den gängse teorin saknar f. ö. begreppet produktionssätt och talar om pygméernas ekonomi i samma termer

Dessa begrepp, som tillkommit i någon avlägsen himmel och därifrån stigit ner till samhällenas jordiska verklighet, anpassas något så när till denna genom vulgärentiska procedurer, med vilkas hjälp man lyckas sammanknyta omedelbart iakttagbara fenomen: sparandet beror av inkomsten, investeringarna av företagens förväntningar (dvs. av deras mer eller mindre optimistiska kynne!) och så vidare. Eftersom den robinsonska axiomatiken definitionsenligt utgör en algebra för det absolut rationella ekonomiska beteendet, och eftersom Robinsons beteende utsträcks till alla 'ekonomiskt agerande', upptäcker man givetvis att hela systemet präglas av den renaste rationalitet.⁷ Allt sker till det bästa i den bästa av världar; redan genom att någonting är till är det rationellt. Gränsnyttelärens hela teoretiska konstruktion vilar på denna enorma tautologi. Den är därför ingenting annat än en ideologi (alltså helt utan vetenskaplig karaktär), *ideologin om den universella harmonin*. Man kan visa hur varenda bit av denna 'vetenskapliga ekonomi' i sin tur vilar på en *petitio principis*, som följer av den ursprungliga tautologin. Så förhåller det sig med penningteorin (kvantitetsteorin), teorin om den internationella handeln (de komparativa fördelarna), konjunkturteorin, teorin om betalningsbalansen osv. Vi kommer att se hur alla dessa teories inre svaghet blir ännu mer uppenbar när det gäller behandlingen av de 'underutvecklade' ekonomierna. De täcker inte ens uppenbara fakta; de är helt enkelt falska. På detta sätt hjälper oss studiet av 'underutvecklingen' att bättre förstå gränsnyttelärens otillräcklighet.

Gränsnyttelärens grundläggande ståndpunkt innebär att den bortser från strukturbegreppet. Den gängse akademiska nationalekonomin talar sedan om strukturer (i plural: tekniska, demografiska, institutionella, företagsstrukturer osv.) som empiriska fakta, utan samband sinsemellan eller med 'teorin', som förblir 'generell'.⁸ Den tillåter sig sålunda inte att ställa frågan om *systemens dynamik* (strukturernas förändring). Denna fråga utesluts från början ur dess undersökningsområde och lämnas åt historikerna.⁹ Man tillåter sig alltså inte att ställa den verkliga frågan om 'underutvecklingen': frågan om dess historiska uppkomst.

Men det finns allvarigare saker. Den universella harmonins ideologi tvingar den 'ekonomiska vetenskapen' att ta formen av en teori om den 'allmänna jämvikten', alltså med nödvändighet en statisk teori i den meningen att framsteg och förändring hamnar utanför systemet. Den inre dynamiken, ackumulationen, som är kapitalismens kärna, måste försvinna ur bilden. Därför måste gränsnytteläran genomföra konststycket att trola bort profiten ur sitt schema. Profiten betraktas inte ens längre som 'en produktionsfaktors belöning'. Den försvinner, ty den är bara skillnaden 'mellan den faktiska inkomsten och vad denna borde vara om den allmänna jämvikten hade förverkligats'.¹⁰ Alla inkomster – löner, räntor, vinster – innehåller alltså 'lite profit'. Det är uppenbart att hypotesen om en

som den använder när den studerar USA:s ekonomi. Av dessa skäl studerar den förresten överhuvud inte produktionsprocessen utan bara cirkulationsprocessen.

⁷ Därför är beviset för 'teoremet om den optimala sociala avkastningen' en ren tautologi. Likaså är undersökningarna rörande det på marknaden grundade 'sociala optimum' innehållslösa, eftersom de är tautologiska.

⁸ På detta sätt ställer Lionel Robbins problemet (*The nature and significance of economic science*, 1932). Följden blir en eklektisk beskrivning av system och strukturer. Se t. ex. André Marchal, *Systèmes et structures*, Thémis.

⁹ Den ekonomiska historien blir under dessa förhållanden antingen en metafysik som utgår från en enkel ekonomisk teori som hos klassikerna (Stuart Mills 'stationära tillstånd', som utgår från 'lagen' om minskande avkastningar), eller också blir den en eklektisk beskrivning som hos den tyska historiska skolan. Endast marxismen erbjuder en historieteori: den historiska materialismen. Marxistiska skribenter som A. G. Frank och Said Shah inleder därför sina texter om 'underutvecklingen' (under publicering) med ett förord där de säger: 'Theory is history'.

¹⁰ Så säger Knight (*Profit – Readings in the theory of income distribution*, s. 537). Se min kritik av den på *zero net saving* grundade analysen (J. Robinson, *Essays in the theory of employment*), S. A:s avhandling, s. 39-40.

‘statisk kapitalism’, på vilken hela denna konstruktion vilar, inte bara är falsk i sak utan också måste leda till en felaktig teori, eftersom den från början utesluter den centrala företeelsen.

Att åter integrera profitbegreppet i teorin innebär att man överger gränsnyttelärans begreppsapparat, eftersom begreppen ‘sparande’, ‘investeringar’, ‘kapital’ och ‘profit’ måste återfå sin historiska dimension. Det innebär att man fattar de djupa samband som i det kapitalistiska produktionssättet sammanlänkar dessa begrepp, och att man upphör blanda ihop dem med begrepp som hör hemma i andra produktionssätt; att man t. ex. fattar att förkapitalistiska samhällens sparande (eller ‘tesaurering’) inte är identiskt med sparandet (eller ‘tesaureringen’) i det kapitalistiska produktionssättet.¹¹ Om dessa begrepp i det kapitalistiska produktionssättet är djupt sammanlänkade, så är bestämmningar av jämvikten medelst tillgång och efterfrågan, som bara är meningsfulla om dessas respektive kurvor är inbördes oberoende, inte längre möjliga. Man måste tränga bortom skenet och analysera uppkomsten av det överskott som profiten kommer från.

Det krävs då en värdeteori, och denna kan bara vara objektiv, det vill säga social. Den kan inte baseras på en subjektiv tautologi. Bottennivån i den ekonomiska vetenskapens förfall kommer att vara nådd när man överhuvud inte längre förstår den fundamentala nödvändigheten av en värdeteori.¹² Denna lämnar då plats för en ‘empirisk observation’ av det omedelbart iakttagbara (‘priserna är beroende av tillgången, av efterfrågan, av inkomsten, av tiden’ osv., det vill säga av allt). Det innebär att teorin i fortsättningen kan sammanfattas i en mycket enkel sats, ihålig i sin vanmäktiga absurditet: ‘Allt finns i allt.’

3. Den gängse teorin om ‘underutvecklingen’

Eftersom gränsnyttelärans värde som teori inom samhällsvetenskapen är lika med noll, kan det inte förvåna att de försök som gjorts att inom denna ram utarbeta en ‘teori om underutvecklingen’ ter sig utomordentligt torftiga.

Man väljer till att börja med som utgångspunkt ett begrepp som inte leder någon vart: ‘underutveckling’ jämföras med ‘fattigdom’ i största allmänhet. Sedan hänger man sig åt en långrandig och otroligt trivial beskrivning av fattigdomens olika yttringar (partiella indikationer som hälsotillstånd, analfabetism, undernäring och dödlighet, eller syntetisk indikation: inkomst per capita) för att fylla analysens tomhet med banaliteter.¹³ Det allvarligaste därmed är att denna definition omedelbart leder till ett grundläggande fel: man jämför de ‘underutvecklade’ länderna med de ‘utvecklade’ i ett tidigare stadium av dessas utveckling. Detta innebär att man bortser från huvudsaken: att de ‘underutvecklade’ länderna utgör en del av ett globalt system, att de har en historia som inneburit deras integration i detta system och som betingat deras *särskilda* struktur, och att denna inte längre har någonting att göra med den struktur som dessa länder hade innan de integrerats i den moderna världen.

Vi kan numera glädja oss åt förmånen att ha fått denna teori om underutveckling och utveckling systematiskt, klart och koncist formulerad, nämligen av W. W. Rostow.¹⁴ Som bekant rör det sig om en allmängiltig teori om de fem stadier som alla samhällen lär ha

¹¹ Ekonomihistorikerna (se t. ex. *Cambridge Economic History*) och de ekonomiska antropologerna visar sig här påtagligt överlägsna gränsnyttelärans ekonomer. Man bör dock notera att Rist (‘Quelques définitions de l'épargne’, *Rev. Eco. Po.*, 1921) visat sig medveten om problemet genom att skilja på reservsparande och kreativt sparande.

¹² Samuelsons *Samhällsekonomi* innehåller inte längre någon framställning av värdeteorin, vilken betecknas som ‘metafysik’ – tydligen för att lämna fältet fritt åt den banalaste anglosaxiska empiriska eklekticism.

¹³ Denna helt irrelevanta litteratur bildar likafullt kärnan i den ‘teori’ om underutvecklingen som lärs ut. Jfr med någon universitetskurs i ‘utvecklingsekonomi’.

¹⁴ W. W. Rostow, *Stages of economic growth*, Cambridge 1960.

genomgått eller kommer att genomgå: (1) det traditionella samhällets stadium, (2) förstadiet som ger utvecklingens förutsättningar, (3) 'take-off'-stadiet, (4) mognadens stadium, och slutligen (5) masskonsumtionens stadium. Varje stadium definieras på ett stelt och allmängiltigt sätt i 'ekonomistiska' termer (genom 'sparandets nivå'). Hur fullkomligt absurd hela denna systematisering är har redan påvisats:¹⁵ 'Det är omöjligt att för närvarande i hela världen hitta ett land eller ett samhälle som motsvarar det första stadiets karaktäristik ... Här ligger inget överraskande, eftersom Rostows stadiestruktur inte tar hänsyn till de för närvarande underutvecklade ländernas historia, ej heller till de avgörande relationer som under århundraden rått mellan dem och de för närvarande utvecklade länderna ... Denna relation har inte bara påverkat de underutvecklade ländernas exportsektor, vilket den ekonomiska och sociala dualismens tes gör gällande (en nästan allmänt accepterad tes som likväl är falsk, från såväl empirisk som teoretisk synpunkt). Tvärtom har denna historiska relation helt och hållet omvandlat den sociala sammansättningen hos folk vilkas länder inte var underutvecklade.

Det ofrånkomliga priset för denna felaktiga teoribildning är eklekticismen. Ty för att kunna förklara 'blockeringen' i första stadiet och samtidigt lyckas med konststycket att inte ens antyda integrationen i det kapitalistiska världssystemet måste man falla tillbaka på 'exogena' förklaringar. Den demografiska förklaringen (i nymalthusianska termer) är den mest anlitade. Den tål varken en analys eller en konfrontation med fakta. Dess begrepp är och förblir dimmiga ('naturtillgångarna' – exploaterade eller potentiella?), dess grundläggande axiom falska ('lagen om den minskande avkastningen'). Den förbigår med tystnad en mängd historiska fakta, t. ex. att Storbritannien och Tyskland 1870-1910 utvecklades trots en mycket kraftig befolkningsökning (58 % på 40 år), medan Indien under samma period förblev underutvecklat trots att dess befolkning blott ökade med 19 %! Den förbigår med tystnad att det visserligen finns underutvecklade områden som förefaller 'överbefolkade' (om de skulle förbli agrara), men att det också finns många som är underbefolkade (även med hänsyn till enbart den agrara potentialen), att t. ex. Gabon med en mycket svag demografisk dynamik (en befolkningsökning på 0,5 % per år) är precis lika underutvecklat som vilket annat land som helst, där befolkningsökningen är kraftig.¹⁶

Detta betyder inte att en verklig, självständig utvecklingspolitik inte skulle behöva ta hänsyn till de demografiska förutsättningarna och under vissa konkreta betingelser kunna eftersträva en minskad befolkningstillväxt. Det betyder bara att demografin inte förklarar underutvecklingen.

Förklaringarna medelst 'fattigdomens onda cirkel' kringgår på samma sätt det verkliga problemet.¹⁷ Enligt sådana förklaringar skulle 'underutvecklingen' alstras av det

¹⁵ Denna kritik har levererats av Baran och Hobsbawm ('The stages of economic growth', *Kyklos* nr 2, 1961) samt av André G. Frank ('The development of underdevelopment', *Monthly review* nr 4, 1966, och W. W. Rostow: 'Ode au sous-développement', *Tri-continental* nr 4, 1968). Det följande citatet är hämtat från den sistnämnda texten.

¹⁶ Se s. 45-50 S. A:s avhandling min behandling av de olika malthusianska tolkningar som successivt förts fram och av deras vaga begreppsbildning. Se även L. D. Stamp, *Our undeveloped world*, London 1953, och G. Myrdal, *Industrialization and population*, London 1933.

¹⁷ Nurkse (*Problems of Capital formation in underdeveloped countries*, Oxford 1953) har gett den mest systematiska formuleringen av denna teoribildning. Se min kritik (Avhandling s. 23-30 och 51-53), där jag visar att Nurkse definitivt inte kommer ifrån den internationella integrationens problem. Jfr även problemet om 'avsättningsmarknaderna' (Marx: *Kapitalet*, bd 2 kap. 21, Rosa Luxemburg: *Kapitalets ackumulation*, Lenin: *Till frågan om marknaderna*, *Den ekonomiska romanticismen*, *Kapitalismens utveckling i Ryssland*) och det hinder räntan utgör för jordbrukets integration i det kapitalistiska produktionssättet – ett hinder som ställer det av gränssnytteteoretikerna helt ignorerade problemet om räntans natur, vilket dock tvångsmässigt åter integreras, i strid med systemets logik (D. H. Buchanan, 'The historical approach to rent and price theory', *Economica* 1929; B. Nogaro, *La valeur logique des théories économiques*, Paris 1947, 13:e kapitlet:

otillräckliga 'sparandet', vilket i sin tur alstras av den låga inkomstnivån ('fattigdomen', alltså 'underutvecklingen'). Man har då svårt att förstå hur de i dag utvecklade samhällena har kunnat bryta sig ur denna 'onda cirkel'. För att kunna backa upp talet om den 'onda cirkeln' måste man falla tillbaka på en utomordentligt klen teori, som till och med strider mot det som i huvudsak är riktigt hos 'lagen om avsättningsmarknaderna': att investeringarna under vissa förutsättningar skapar sina egna avsättningsmöjligheter *ex post*, om än aldrig *ex ante*. Tesen om den 'onda cirkeln' förutsätter dessutom en hypotes som strider mot fakta, nämligen att överskottet i de 'underutvecklade' länderna skulle vara om inte obefintligt så dock mycket obetydligt.

Paul Baran¹⁸ har visat att de underutvecklade länderna inte karaktäriseras av att överskottet är obetydligt, utan därav att det används improduktivt, förlösas och exporteras. I Egyptens fall har jag undersökt detta:¹⁹ överskottet utgjorde 1939-53 en tredjedel av den egyptiska nationalinkomsten, men 38 % därav offrades åt de besuttna klassernas lyxkonsumtion, 34 % placerades i fastigheter, 15 % i likvida (guld och pengar) eller halvlikvida medel (statspapper) och bara 14 % i verkligt produktiva investeringar (ej utdelade vinster, familjeföretags självfinansiering, offentlig subskription av emissioner på mobila värden).

Var gång man undersöker hur det i verkligheten förhåller sig med överskottet i de 'underutvecklade' länderna, dvs. undersöker dess beskaffenhet, form och användning, kommer man fram till det egentliga problemet: överskottets form och utnyttjande beror av periferins samhällsformationer och av mekanismerna för deras integration i det kapitalistiska världssystemet.

Man tar ytterligare ett steg bakåt när man i 'teorin' om underutvecklingen ger avkall på den ekonomiska analysen för att i stället förlora sig i en 'sociologisk' eklekticism: man faller tillbaka på 'religionen' och liknande faktorer, givetvis utan att någon av dessa 'faktorer' integrerats i en helhetsteori om samhället.²⁰

4. Från samhällsvetenskap till styrteknik

Som samhällsvetenskap har nationalekonomin dött av kraftlöshet, sedan den tagit avstånd från en objektiv värdeteori. Men den har efterlämnat ett arv: en konst att styra. Ty den empiriska observationen av 'korrelationer' mellan fenomenen medger utarbetandet av en uppsättning mer eller mindre effektiva handlingsmodeller. I den mån gränsnyttelärens 'eviga' begrepp härletts från observationer av det kapitalistiska produktionssättet duger den till att styra ekonomiska förlopp. Visserligen är den ofullkomlig, eftersom den grundar sig på positiva observationer utan teori – och detta gäller såväl på det mikroekonomiska planet (konsten att styra ett företag) som på det makroekonomiska (den nationella ekonomiska politiken). För övrigt har denna styrteknik blivit nödvändig på grund av de strukturförändringar som inom det kapitalistiska produktionssättet följt med monopolens etablering och statens ingripanden. Problemen i samband med denna styrteknik gäller maximeringen av ekonomiska storheter (profit eller produktion) under vissa givna begränsningar (i synnerhet 'knappheten på resurser') vid en given tidpunkt inom ett givet system – i det här fallet det kapitalistiska, vilket man oftast glömmer att tala om.

La rente ricardienne).

¹⁸ Paul A. Baran, *Utvecklingens politiska ekonomi*, Zenit/Rabén & Sjögren, Sthlm 1971.

¹⁹ Min statistiska undersöknings resultat. Samir Amin, *L'utilisation des revenus susceptibles d'épargne en Egypte de 1939 à 1953*, doktorsavh. IUSP, Paris 1955.

²⁰ Detta sociologiska tillvägagångssätt, särskilt representerat av Chicago-skolan, vilken dominerar tidskriften *Economic Development and Cultural Change* och vars främsta teoretiker är Bert F. Hoselitz, Everett Hagen, Benjamin Higgins etc., har obarmhärtigt kritiserats av Andre G. Frank i 'Sociology of development and underdevelopment of sociology', Catalyst, Buffalo, 1968.

Problematiken är sådan att dessa styrmodeller inte kan betraktas som något alternativ till samhällsvetenskapen. Styrtekniken utgår ju explicit eller implicit från en vetenskap, och i det här fallet är det gränsnytteläran som utgör den underliggande vetenskapen.²¹ Bara tack vare ekonomins idealbildning, ekonomismen, vars uppkomst vi kommer att följa, kan man framställa som vetenskap vad som saknar förutsättningar att vara det.

Denna förvirrande tvetydighet i fråga om nationalekonomins karaktär (samhällsvetenskap eller styrteknik?) ligger till grund för den soppa som den nuvarande akademiska undervisningen utgör. Å ena sidan lär man ut en mängd helt oanvändbara, abstrakta definitioner tillsammans med en teori som härletts från Robinson Crusoes beteende. Å andra sidan lär man ut ett knippe empiriska konstgrepp, för vilka man – på goda grunder! – inte åberopar denna ‘teori’.

Det finns ingen bro mellan den ekonomiska teorin och den ekonomiska politiken. Å ena sidan har vi en esoterisk ‘teori’ som förklarar allt och ingenting, å den andra en serie matlagningsrecept. Att man tar matematiken till hjälp innebär i sig självt ingen lösning på problemet. Givetvis är jag ingen motståndare till användningen av matematik, tvärtom. När det gäller teoribildningen tvingar den matematiska framställningen till stringens, åtminstone i fråga om det omedelbart iakttagbara. Den hjälper en att undvika vaga resonemang, i vilka man successivt ger begreppen skiftande innebörd alltefter argumenteringens behov. Men ett system av falska begrepp förblir vad det är, även om man därur på ett stringent sätt deducerar en rad teorem. Man tillför inte systemet någon vetenskaplig kvalitet genom att framställa det i ekvationer. Nationalekonomin blir då bara en tankelek, som är esoterisk och onyttig hur stringent den än är. Teorin om den allmänna jämvikten är det bästa exemplet på en dylik situation: i denna jämvikt har profiten försvunnit, vilket visar att begreppssystemet inte är vetenskapligt när det inte förmår redovisa ett grundläggande faktum.

Även då det gäller att arbeta fram styrteknikens ‘recept’ blir matematiken ofrånkomlig. Till och med då man handskas med omedelbart iakttagbara fakta krävs mät- och urvalsmetoder för att ta fram det väsentliga. Bara den matematiska statistiken erbjuder sådana metoder. Men även här är valet av de hypoteser som skall testas beroende av en underliggande teoretisk analys, vare sig denna är implicit eller explicit, och uppenbarligen bör den helst vara explicit. Den berömda ‘Harvard-barometerns’ uppseendeväckande misslyckande är det bästa beviset på att även en stringent empirisk observation inte leder någon vart, när teorin saknas.

Den ekonomiska undervisningens kris är i betydande utsträckning ett uttryck för denna tvetydighet. Studenterna frågar: vartill tjänar denna ‘teori’ när den inte åberopas vid utvecklingen av styrtekniken? Och de ställer komplementfrågan: vad är denna styrteknik värd?

Att inskränka den teoretiska undervisningen för att undvika frågan, eller att dyrka matematiken för dess egen skull, är att kringgå problemet, inte att lösa det. Att en sådan utväg ändå ter sig möjlig beror på att styrtekniken i fråga faktiskt bygger på begrepp som är någonting helt annat än vad de utger sig för att vara. De är i själva verket endast empiriska begrepp, utvunna vid en ytlig observation av det kapitalistiska produktionssättets mekanik. Tekniken ter sig varken helt vanmäktig eller helt absurd, åtminstone inte i västvärlden. Men i de ‘underutvecklade’ länderna kan denna teknik bara framstå som vanmäktig och absurd, eftersom de begrepp den bygger på inte ens motsvarar den omedelbart iakttagbara mekaniken.

²¹ Därför är optimeringsteorin meningslös; det rör sig här om ett skenproblem. Det verkliga problemet hör hemma i ett mer omfattande sammanhang än blott och bart ekonomin.

Vad som gäller om nationalekonomin i allmänhet gäller i än högre grad om dess behandling av utveckling och 'underutveckling'. Utvecklingens ekonomi är ett mycket sent kapitel i nationalekonomin, eftersom den ekonomiska teorin åtminstone fram till första världskriget inte hade något intresse för system- och strukturanalyser. National ekonomin var omedveten om själva existensen av olika system, som var inte bara kvantitativt ojämnt utvecklade utan kvalitativt olika, trots att detta var uppenbart med hänsyn till den historiska utvecklingen och den dåtida världens sammansättning av dominerande, utvecklade metropoler och dominerade kolonier, vilka först långt senare skulle kallas underutvecklade.

Eftersom systemanalysen hamnade utanför nationalekonomins arbetsfält lämnades den åt historievetenskapen. Men denna var lika svältfödd som nationalekonomin och nöjde sig med en inriktning på händelser, eller undandrog sig skyldigheten att söka förstå samhällenas förändring. Att reflektera över de problem som i dag utgör utvecklings-ekonomins och utvecklingssociologins forskningsobjekt betraktades som en syssla som föll utanför vetenskapliga undersökningar och lämnades åt 'historiefilosofier' och essäister. Om än några av dessa var både intelligenta och skarpsynta så förelåg dock ingen begynnande systematisering, som kunde ge oss rätt att tala om en vetenskap om den ekonomiska och sociala utvecklingen. Vad nationalekonomin beträffar så lät den sig nöja med att (i bästa fall) ta notis om det avstånd som skilde dess 'teoretiska' modell från den 'orena' verkligheten, ett avstånd som var olika för olika system och särskilt markerat när det var fråga om underutvecklad ekonomi.

I nationalekonomins utkanter märktes tendenser till att betona nödvändigheten av en bättre kännedom om strukturer och institutioner. Men dessa ansträngningar var ännu så gott som uteslutande deskriptiva, och uppmärksamheten var mer inriktad på den utvecklade världens karaktäristiska institutioner och strukturer än på den underutvecklade världens. Mellankrigstidens nationalekonomi påverkades inte av vare sig Japans politiska och militära framträdande vid århundradets början, den ryska revolutionen 1917, Kemal Atatürks revolution i Turkiet 1919, uppkomsten av de nationalistiska rörelserna i Asien och arabvärlden eller revolutionen och inbördeskriget i Kina från 1924. Det behövdes den kinesiska revolutionens seger 1949, den 'trikontinentala' nationella rörelsens tillväxt samt framträdandet av tredje världens nya nationer, för att utvecklingsfenomenen så småningom skulle framträda som ett nytt vetenskapligt fält, uppfattat som social totalitet eller betraktat ur olika aspekter, särskilt då den ekonomiska.

Utvecklingens ekonomi utgör alltså ett sent kapitel i nationalekonomins historia, och dess tillkomst kan förläggas till någonstans mellan åren 1945 och 1960. Det tillkom under trycket av fakta och brådskande behov. Den nya disciplinen erbjöd från början sina tjänster åt de regeringar som förklarade sig vara engagerade i utvecklingsproblematiken.

Men den nya 'utvecklingsekonomin' led av samma otillräcklighet som nationalekonomin över huvud. Alltför ofta vill den framträda som utvecklingens konst utan att vara någon fullgången vetenskap om utvecklingen. Den blir följaktligen snävt pragmatisk. Men den exponerar samtidigt bättre än andra grenar av nationalekonomin det bristfälliga teoretiska underlaget för de föreskrifter man ger.

Fram till andra världskriget nöjde man sig faktiskt med tron att *laissez-faire*-politiken skulle komma att utveckla kolonierna på samma sätt som den hade utvecklat de industrialiserade moderländerna, samt att det för övrigt inte fanns någon annan framkomlig väg. Denna *laissez-faire*-filosofi i internationell skala fann sin teoretiska grundval (som blivit en dogm) i teorin om de komparativa fördelarna och den internationella specialiseringen.

Att överge denna dogm skulle medföra att neomarginalismens (den moderniserade gräns-

nyttelärans) hela teoretiska grundval måste ifrågasättas. Och dogmen finner fortfarande så mycket gehör att den alltså inte ifrågasätts av den dominerande strömningen i litteraturen om utvecklingens ekonomi,²² vare sig man gör anspråk på att ställa de allmänna teoretiska problemen eller begränsar sig till konkreta tillämpningar. I detta perspektiv reduceras utvecklingsekonomin slutgiltigt till en bagatell. Kunskapen om det specifika historiska faktum som underutvecklingen utgör antas inte tillföra den ekonomiska teorin något nytt. Den vetenskapliga analysen av företeelsen förkastas a priori, eftersom den internationella specialiseringen betraktas som naturlig, önskvärd och fördelaktig för alla som deltar i utbytet, oberoende av deras respektive utvecklingsnivå, liksom på motsvarande sätt det utländska kapitalets investeringar i de mindre utvecklade länderna betraktas som önskvärda. Teorin om utvecklingens ekonomi blir då bara en strikt tillämpning av gränsnytteteorins allmänna principer på den underutvecklade världens specifika villkor. Den utgör inte något berikande tillskott till den generella teorin.

Men verklighetens tryck – misslyckandena för en 'utvecklingspolitik' som inte ifrågasatte den internationella integrationen – bidrog till att kritiken av utvecklingstekniken blev utgångspunkten för en teoribildning kring utveckling och underutveckling. Denna teori innebar en implicit eller explicit brytning med gränsnytteteorins dogmatik.

Därför bör utvecklingsekonomin egentliga födelse förläggas till tidpunkten för brytningen med hela denna dogmatik, en brytning som mer eller mindre öppet deklarerades som ett allmänt ifrågasättande av hela den ekonomiska teorins grundvalar.²³ Den marxistiska skolan har aldrig accepterat teorin om den internationella specialiseringen utan har alltifrån 1914, med Lenin, Rosa Luxemburg och Bucharin, satt teorin om imperialismen emot den. Den har å sin sida bemödat sig att integrera den underutvecklade världens specifika fenomen i en totalanalys av världskapitalismen, på ekonomins, sociologins och statsvetenskapens plan, vilka marxisterna alltid vägrat att isolera från varandra.

På detta sätt blir den nya utvecklingsekonomin berikande för det allmänna teoretiska ekonomiska tänkandet, liksom för samhällsvetenskapen över huvud. I likhet med den allmänna ekonomiska vetenskapen omfattar 'utvecklingens ekonomi' nödvändigtvis två skilda delar: (1) den grundläggande analysen, som utgår från observationen av den historiska verkligheten och ställer sig uppgiften att utarbeta en teori om underutveckling och utveckling; och (2) tillämpningen, som är inriktad på strukturförändringens praktik, en konst att styra ekonomin – utvecklingens konst – som härletts från teorin om utvecklingen.

5. Teorin om utvecklingen är teorin om den globala kapitalackumulationen

Låt oss alltså utgå från det omedelbart iakttagbara: de strukturkriterier genom vilka 'underutvecklingen' röjer sig. Dessa strukturkriterier är följande: (1) den sektorsvis ojämna produktiviteten, (2) det ekonomiska systemets osammanlänkade struktur, (3) dominansen utifrån. Det är som synes inte fråga om några 'traditionella' kriterier.

Den strukturella heterogenitet som kännetecknar olika ekonomiska tidsåldrar framträder som en sektorsvis mycket ojämn fördelning av produktiviteten, dvs. produktionen per capita. 'Dualismens' mest extrema tes reducerar denna heterogenitet till samexistensen av två system som inte penetrerar varandra. Det ena, som kallas 'traditionellt' eller

²² Denna tendens klassiska och mest karaktäristiska arbete är Arthur Lewis, *The theory of economic growth*, London 1955.

²³ Detta ifrågasättande av den internationella integrationen kännetecknar utvecklingsekonomin bästa arbeten, särskilt hos Alfred O. Hirschman (*Strategin för ekonomisk utveckling*, R & S, Sthlm 1971) och i Frankrike hos ISEA-gruppen, som inspirerats av Francois Perroux (se t. ex. Maurice Byés arbeten om det internationella företaget). Genom teorin om dominansen och inriktningen på de härav alstrade strukturerna i periferin, närmar man sig på ett anmärkningsvärt sätt marxismen i fråga om analysen av fenomenen.

‘förkapitalistiskt’, antas bestå sedan tiden före kolonisationen och den underutvecklade världens integration i den internationella kapitalistiska varu- och kapitalmarknaden. Det andra, som kallas ‘modernt’ eller ‘kapitalistiskt’, anses alstrat av denna integration. Redan detta är en förenkling, eftersom man inte tar hänsyn till att den ‘traditionella’ sektorn oftast själv är integrerad i världsmarknaden (den afrikanske bonden t. ex. frambringar inom en ‘traditionell’ ram produkter som är avsedda för export). Den ojämna produktiviteten är ett mycket spritt och vanligt fenomen. Till och med i de utvecklade länderna är framstegen aldrig jämna utan alltid lokaliserade till de yngre industrierna. Men i de utvecklade länderna verkar starka ekonomiska krafter, som tenderar att sprida framstegens vinster till ekonomin som helhet, särskilt via prisernas anpassning, via tendensen till löneutjämning sektorerna emellan och tendensen till profitkvotens utjämning. Dessa krafter verkar på sådant sätt att ekonomins tyngdpunkt tenderar att förskjutas mot de mest progressiva sektorerna. Följden blir att den registrerade ojämnheten i produktion per capita alltid är ganska begränsad. De mest extrema relationer som iakttagits mellan olika sektorer är av storleksordningen ett till två eller ett till tre, och den aktiva befolkningen är koncentrerad till sektorerna kring genomsnittet, från index 80 till index 120. I de underutvecklade länderna däremot är relationer av storleksordningen ett till fyra eller till och med ett till tio och mer mycket vanliga. Den aktiva befolkningens och produktionens fördelning på de olika sektorerna är inte någorlunda parallella utan tvärtom extremt divergerande. Sålunda utgör i tredje världen som helhet lantbefolkningen mellan två tredjedelar och fyra femtedelar av befolkningen, medan jordbruksproduktionen knappast överstiger två femtedelar av bruttonationalprodukten. De krafter som i de utvecklade ekonomierna sprider framstegen är här inte alls eller mycket otillräckligt verksamma.

Denna brist på kommunikation mellan den underutvecklade ekonomins olika sektorer är en följd av dess osammanlänkade struktur. Den utvecklade ekonomin bildar ett sammanhängande helt. Den är sammansatt av sektorer mellan vilka ett betydande ‘interindustriellt’ eller ‘intersektoriellt’ utbyte äger rum. Sektorerna framstår därför som inbördes komplementära och solidariska. Råvaru- och energiproduktionen försörjer den tunga industrin, denna producerar utrustning och halvfabrikat för den lätta industrin och för det moderniserade (eller ‘industrialiserade’) jordbruket, vilka i sin tur betjänar den slutgiltiga konsumtionen. Den underutvecklade ekonomin är däremot sammansatt av sidoordnade sektorer mellan vilka bara ett marginellt utbyte äger rum; huvudparten av deras byte sker med utlandet. En del av dessa sektorer utgörs av några få stora företag, ofta utländska eller dotterbolag till stora internationella enheter, vilkas centra ligger utanför den underutvecklade ekonomin. De naturtillgångar som dessa stora enheter exploaterar – mineraler eller olja – är inte avsedda att försörja någon lokal industri, utan exporteras för att mata industrikomplex i den utvecklade världen. I den underutvecklade världen förekommer ibland mycket högt utvecklade lätta industrier – utländska eller nationella. Men på grund av bristen på basindustri är dessa konsumtionsindustrier mycket beroende av utlandet i fråga om utrustning och halvfabrikat. De utvecklar då ingen ‘integrations-effekt’, och eftersom de direkt riktar sig till den slutgiltiga konsumtionen har de blott obetydligt inbördes utbyte. Det är likadant med den ‘tertiära’ sektorn (transport, handel och finans) som är ympad på den utländska ekonomin. Även jordbruket bildas ibland av sidoordnade sektorer, där den ena existerar sluten i sig själv medan den andra levererar ‘plantageprodukter’ för export.

Denna bild av en enkel sidoordning av ‘traditionella’ och ‘moderna’ jordbrukssektorer motsvarar emellertid långt ifrån alltid det verkliga läget. Mycket ofta är det samma jordbrukare som svarar för livsmedel och exportprodukter. Det är dock sant att livsmedlen oftast bara i ringa utsträckning är avsedda för den saluförda lokala konsumtionen; huvudparten är avsedd för den egna konsumtionen. Med andra ord, landsbygdsekonomin

kommersialisering utgår huvudsakligen från den utländska efterfrågan (exporten) och blott till en ringa del från städernas (den lokala efterfrågan). Vidare är detta jordbruk, även om det är kommersialiserat, föga modernt och förbrukar knappast några industriprodukter (konstgödsel, maskiner osv.) Den osammanlänkade strukturen hindrar att utvecklingen inom en sektor får kopplingseffekter. Sådana effekter överförs i stället till utlandet, till leverantörländerna: den underutvecklade ekonomins sektorer framstår som förlängningar av den dominerande utvecklade ekonomin. Denna osammanlänkade struktur och dess följdföreteelse, den ojämna produktiviteten, manifesterar sig i sin tur genom en fördelning av bruttonationalprodukten och investeringarna som är mycket olik den i de utvecklade länderna.

Beroendet av utlandet är orsaken till detta läge och samtidigt dess resultat. Detta beroende röjer sig till att börja med i utrikeshandeln. De underutvecklade ländernas handel utmärks, både i det enskilda fallet och kollektivt, inte bara av det välkända förhållandet att deras export i stor utsträckning består av mineral- och jordbruksråvaror, medan deras import utgörs av förädlade produkter. Därtill kommer framför allt att handeln i huvudsak sker med de utvecklade länderna, medan däremot dessas handel till större delen sker inbördes. För närvarande utgör 80 % av de utvecklade ländernas handel (som i sin tur representerar 80 % av världshandeln) utbyte mellan utvecklade länder och bara 20 % utbyte med underutvecklade länder. Däremot utgör knappt 20 % av de underutvecklade ländernas handel den tredje världens interna utbyte. Den tredje världen är således mycket mer beroende av sitt handelsutbyte med den utvecklade världen än omvänt. Detta betyder dock inte att de utvecklade länderna skulle kunna klara sig utan de underutvecklade, lika litet som systemet skulle kunna uthärda ett stopp för det inre utbytet i sitt centrum. Den 'cartieristiska'* tesen är strängt taget meningslös, eftersom de råvaror med vilka periferin försörjer centrum är av grundläggande betydelse.²⁴

Det kommersiella beroendet förvärras av ett allt större finansiellt beroende. Det grundläggande skälet härtill är att det utländska kapitalets investeringar automatiskt alstrar ett profitflöde i motsatt riktning. Vid en genomsnittlig kapitalavkastning mellan 20 och 25 % blir profitens återflöde snart större än kapitalinvesteringsflödet, och sedan en viss 'exploateringsnivå' är uppnådd omkastas betalningsbalansen. Denna omkastning är mycket karakteristisk för de underutvecklade ländernas historiska utveckling. Den betecknar övergången från den fas, där det åt kapitalet öppnade territoriet 'görs lönsamt', till den fas, där en allt hårdare utsugning tar vid. Eftersom de utländska investeringarna i underutvecklade länder inte har någon allmän kopplingseffekt fungerar de här inte som katalysatorer i ackumulationsprocessen, vilket var möjligt vid utländska investeringar i länder med kapitalistisk struktur (historiska exempel är de europeiska investeringarna i Nordamerika, Ryssland och Japan på 1800-talet; ett aktuellt exempel utgör de amerikanska investeringarna i Västeuropa).

Under de betingelser som gäller för investeringar i underutvecklade länder kräver betalningsbalansen sedan en mycket snabb tillväxt av exporten, inte bara snabbare än bruttonationalproduktens tillväxt utan även än importens. Många krafter påskyndar de underutvecklade ländernas importökning, främst följande: (1) Urbaniseringen, som i förening med en otillräcklig tillväxt av jordbrukets livsmedelsproduktion framtingar ökande import av produkter som bildar basen i kosthållet (vete, ris osv.). (2) Den alltför snabba ökningen av administrationskostnaderna, som står i ett oproportionerligt förhållande till den lokala ekonomins möjligheter men som i stor utsträckning framtingas av integrat-

* Efter Raymond Cartier, fransk skribent som för några år sedan intensivt propagerade för att de industrialiserade länderna skulle klara sig utan den tredje världens länder och därför lämpligen kunde lämna dessa länder åt sitt öde, genom att t. ex. inställa den ekonomiska hjälpen. *Red. anm.*

²⁴ Jfr här Pierre Jalée, *Imperialismen idag och i morgon*, R & S, Sthlm 1971, andra kapitlet.

ionen i den moderna internationella världen och de därmed följande förpliktelserna. (3) Omvandlingen av inkomstfördelningens struktur jämte europeiseringen av de privilegierade skiktens livsstil och konsumtionsmönster ('demonstrationseffekt'). (4) Den otillräckliga industriella utvecklingen och den industriella strukturens bristande jämvikt (konsumtionsindustrins alltför exklusiva dominans), som framtvingar import av utrustning och halvfabrikat. Samspelet mellan alla dessa faktorer gör de underutvecklade länderna beroende av hjälp utifrån, och denna hjälp tenderar att bli permanent, dvs. den övervinner bara de värsta kriserna men löser inte grundproblemet: den ökande strukturella obalansen. Detta beroendeförhållande kännetecknar vår epok sedan andra världskrigets slut.

Allteftersom den ekonomiska tillväxten tar fart mildras alltså inte dessa drag, som är kännetecknande för periferins struktur, utan de skärps alltmer. Medan tillväxten i centrum innebär utveckling, dvs. har en integrerande effekt, innebär tillväxten i periferin ingen utveckling, eftersom den resulterar i en osammanlänkad struktur. I periferin innebär den tillväxt som grundas på integration i världsmarknaden i själva verket *underutvecklingens utveckling*.

Det framgår nu hur ytligt och ovetenskapligt det är att jämföra 'underutvecklingen' med låg produktion per capita. Enligt det vanligaste sättet att angripa underutvecklingsproblemet i den aktuella litteraturen, i synnerhet i FN:s mycket omfattande produktion, indelas länderna i följande kategorier: de minst utvecklade länderna med en inkomst under 100 dollar per capita (Indien och länderna i det inre av Afrika), underutvecklade länder med en inkomst mellan 100 och 300 dollar per capita (Nordafrika, Mellanöstern, det svarta Afrikas kustländer, Latinamerikas fattiga länder, Sydostasien), länder under utveckling med inkomster mellan 300 och 500 dollar per capita (Latinamerikas rika länder, oljestater), fattiga utvecklade länder med inkomster mellan 500 och 1 000 dollar per capita (Sydosteuropa) och utvecklade industriländer med inkomster som överstiger 1 000 dollar (Europa, Nordamerika, Japan, Australien, Nya Zeeland, Sydafrika). Strängt taget är allt detta meningslöst, ty vad finns det egentligen för likheter mellan dagens Indien och det förkoloniala Indien, även om man antar att inkomsten per capita inte hade förändrats (och att man alltid kunnat mäta den)? Det förkoloniala Indien utgjorde ett koherent samhälle (eller koherenta samhällen) som kännetecknades av överensstämmelse mellan sina olika (ekonomiska och övriga) strukturer och följaktligen kunde analyseras och förstås i sig självt. Det moderna Indien kan inte förstås annat än via sina relationer med yttrevärlden. Hur kan man för övrigt undgå att se vilka frågor som måste resas beträffande Kuwait, vars produktion per capita (3 290 dollar) överstiger USA:s (3 020 dollar), Venezuela, vars produktion per capita överstiger Rumäniens och Japans (780 mot resp. 710 och 660 dollar), Portugal, vars produktion knappast är större än många afrikanska länders (340 dollar mot Ghanas 230).²⁵ Dagens Gabon, vars produktion per capita ligger nära Frankrikes år 1900, är dock inte Frankrike vid sekelskiftet, inte ens i förminskad skala, ty dess struktur är kvalitativt periferins, inte strukturen hos ett centrum som fördröjts i sin utveckling.

Som svar på dessa frågor erbjuder oss den akademiska teorin tesen om 'dualismen'.²⁶ Men fastän denna tes framkallat undersökningar som på sin höjd möjliggjort en mindre schematisk beskrivning av 'underutvecklingen', utgår den från en fundamentalt felaktig analys. Det finns i själva verket ingen 'sidoordning' av två olika samhällen, ty den

²⁵ Siffror för 1960, enligt IBRD.

²⁶ Den formulerades för första gången av J. H. Boeke i *Economics and economic policy of dual societies* (New York 1953) och utsträcktes till den sociologiska sfären av Benjamin Higgins i 'The dualistic theory of underdeveloped areas' (*Economic Development and Cultural Change*, januari 1965). Jfr kritiken av denna tes för Latinamerikas del hos André Frank (citerade arbeten) och Rodolfo Stavenhagen (*7 thèses erronées sur l'Amérique Latine*).

‘underutvecklade’ ekonomin är en del i ett enda maskineri, den kapitalistiska världs-ekonomin. I detta globala system intar den en bestämd plats och har bestämda funktioner. Man bör därför börja med att förklara den historiska uppkomsten av detta system och förstå dess mekanismer.

På denna historiska grundval kommer man att kunna konstruera en ‘teori om den internationella arbetsfördelningen’, som möjliggör en förståelse av underutvecklingens uppkomst och den underutvecklade världens plats inom ramen för den kapitalistiska ackumulationen i världsmåttstock. Teorin om underutveckling och utveckling kan blott vara teorin om kapitalets ackumulation i världsmåttstock. Villfarelserna i teoribildningen om underutvecklingen har sin grund i sammanblandningen av autonoma förkapitalistiska ekonomier och samhällen, som präglades av inre koherens, med sådana ekonomier och samhällen som genom kolonialismens historiska faktum integrerats i den dominerande kapitalistiska världen och där kapitalismen introducerats utifrån. Vårt perspektiv får oss att leta i en annan riktning: i analysen av den process som på en och samma gång innebär utveckling i centrum och underutveckling, eller bättre (med André Franks formulering) ‘underutvecklingens utveckling’ i periferin. Detta perspektiv tvingar oss att precisera innebörden i en del begrepp rörande tillväxt, utveckling (och alltså tillväxt utan utveckling) och den exploatering eller modernisering som tredje världen nu är föremål för. Det tvingar oss att analysera tredje världens specifika roll inom systemets mekanism i världsmåttstock.

6. För en teori om kapitalismens samhällsformationer

Det råder inget tvivel om att den marxistiska analysen har frambragt de grundbegrepp som utgör de nödvändiga verktygen för en teori om ackumulationen i världsmåttstock. Detta är emellertid allt man kan säga, ty teorin själv har ännu inte utformats. En analys av systemets förändringar i dess centrum gjordes för första gången av Lenin, som koncentrerade denna analys på huvudsaken, monopolens uppkomst, men inte särskilt inriktade sig på periferins förändringar. Denna analys har följts upp och försetts med aktuella data av Paul Baran och Paul Sweezy, som dock inte heller i någon större utsträckning undersökt periferins förändringar i förhållande till centrets. På detta område återstår allt att göra, även om analysens element börjar framträda bättre. Kritiken av den akademiska nationalekonomin har varit av stort värde, ty därvid har analysens element frilagts, särskilt vad gäller det ojämna utbytet.²⁷ Det är detta som uppmuntrar mig att framhärda och söka inbegripa allt vad kritiken av den gängse nationalekonomin kan ha att ge. När allt kommer omkring förhåller det sig ju inte annorlunda med *Kapitalet*; Marx utvecklade sina begrepp utifrån en kritik av Ricardo.

Jag tror mig här böra undvika att på förhand presentera denna begreppsuppsättning. Det förefaller mig bättre att ta upp begreppen alltefter som problemen tas upp. Jag nöjer mig med att säga att jag kommer att ha anledning att precisera begreppen världssystem, centrum och periferi, särskilt i samband med problemet i vilket avseende periferin skiljer sig från unga centra under utveckling. Vi kommer sedan att finna att begreppet *formation* noga bör skiljas från begreppet *produktionssätt*, särskilt när vi ställer frågan varför det kapitalistiska produktionssättet i centrum tenderar att bli allena rådande (och formationen tenderar till en idealisk sammansmältning med produktionssättet) medan det inte alls förhåller sig så i periferin.

Det kommer att framgå att teorin om ackumulationen i världsmåttstock, som är teorin om relationerna mellan centrum och periferi, måste vara en generell teori. Detta innebär att den inte ryms inom den trånga ramen för det kapitalistiska produktionssättet, utan hör

²⁷ Vackra exempel på nyttan av denna kritik erbjuder A. Emmanuel, *L'échange inégal*, och C. Palloix, *Problèmes de la croissance en économie ouverte*.

hemma i den vidare teorin för de kapitalistiska formationerna. I och med detta kan teorin inte vara någon ekonomisk teori i snäv mening, dvs. ingen ekonomistick teori. Ty ekonomismen, dvs. reduktionen av samhälleliga förhållanden till ekonomiska, sammanhänger nära med det kapitalistiska produktionssättet. Det är för att marknaden för producenterna framstår som en objektiv makt utanför samhället som det finns 'ekonomiska lagar'. Det är också därför som den ekonomiska vetenskapen är en produkt av kapitalismens utveckling. Men ekonomismen blir övervunnen i och med att man blir medveten om dess uppkomst. Vid övergången till samhällsformationernas plan, som analysen av vårt problem innebär, bör man alltså frigöra sig från ekonomismen. Att man kan ha svårigheter med detta beror på att ekonomismen är en ideologi. På denna punkt ansluter jag mig till Nicos Poulantzas' analys.²⁸ Den förmonopolistiska kapitalismens ekonomi är förenad med den förhärskande ideologins politiska karaktär; under monopolkapitalismen motsvaras ekonomins förmedling till politiken av en parallell förmedling av den förhärskande ideologin till ekonomin, som i sin tur blir till ideologi ('den teknokratiska ideologin'). Den bristande insikten om denna förmedling är orsaken till att teoribildningen om samhällsformationerna släpat efter. I vårt fall, den globala ackumulationens problem, där det är fråga om relationer mellan olika samhällsformationer, är det alltså politiken som dominerar. Dessa relationer bör därför hänföras till analysen av den ursprungliga ackumulationen, och inte till den utvidgade reproduktionen.

'Underutvecklingen' är alltså ingenting annat än resultatet av att den ursprungliga ackumulationen vidmakthålls till förmån för centret. Vad det gäller att undersöka är de former som denna successivt antar i överensstämmelse med centrets förändringar. Den ursprungliga ackumulationen tillhör inte bara kapitalets förhistoria, den är permanent, den pågår nu. Detta innebär, i förbigående sagt, att felaktiga begrepp som 'underutveckling', 'tredje världen' och liknande bör överges till förmån för begreppet *den kapitalistiska periferins formationer*.²⁹

7. Borgerliga nationer och proletära nationer — eller klasskamp i världsmåttstock?

Den kontrovers som för en tid sedan uppstod mellan Charles Bettelheim och Arghiri Emmanuel i frågan om det ojämna utbytet³⁰ har direkt relevans för ett av vår tids stora problem. När relationerna mellan systemets centrum och dess periferi är ojämlika dominansförhållanden, som tar sig uttryck i värdeöverföringar från periferin till centret, bör då icke världssystemet analyseras i termer som skiljer mellan borgerliga och proletära nationer, för att använda ett uttryckssätt som blivit vanligt. När dessa värdeöverföringar möjliggör en bättre löneutveckling i centret än vad som annars skulle ha varit fallet, manas då inte centrets proletariat till solidaritet med sin bourgeoisie när det gäller vidmakthållandet av status quo i världsmåttstock? Och när dessa överföringar för periferins del inte bara reducerar lönerna utan även det lokala kapitalets vinstmarginaler, finns då icke skäl till en nationell solidaritet, som sammansvetsar periferins bourgeoisie och proletariat i gemensam kamp för en nationell ekonomisk befrielse?

Emmanuelns bok hävdar inte denna tes. Han begränsar sig till att (1) hävda att relationerna mellan centrum och periferi är ojämlika, och (2) därav dra slutsatsen att det ojämna utbytet framtvingar en omprövning av klasskampens problem. Den första av dessa teser förefaller mig bevisad, den andra förefaller mig självklar men otillräcklig. Visserligen kan

²⁸ Nicos Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser*, Partisan 1970.

²⁹ Denna innebörd bör alltid vara underförstådd när uttrycket 'underutveckling' av gammal vana eller för korthetens skull förekommer i texten.

³⁰ Jfr Bettelheims invändningar mot Emmanuelns *L'échange inégal*. Bådas ståndpunkter har klargjorts i *Le Monde* av den 11 november 1969.

Emmanuel inte förebrås för att han inte behandlat problemet, som ju bara uppkommer som en konsekvens av den fråga han har behandlat i sin bok, men man kan inte stanna upp där, eftersom man därmed tycks antyda att motsättningen mellan rika och fattiga nationer ersatt motsättningen mellan bourgeoisier och proletariat.

Charles Bettelheim förkastar denna tes och påpekar korrekt att den högre lönenivån i centrum i *huvudsak* inte är ett resultat av periferins exploatering utan av centrets högre utvecklingsnivå. Det förhåller sig emellertid så att de ojämlika relationerna accentuerar denna löneskillnad även vid *samma produktivitet*. Detta fundamentala förhållande förnekar Bettelheim och vill till och med göra gällande att exploateringsgraden skulle vara högre i de utvecklade kapitalistiska länderna. Det är fullkomligt fel. Man glömmer härvid att periferins export inte härrör från 'traditionella' sektorer med låg produktivitet: tre fjärdedelar av exporten kommer från hypermoderna sektorer med hög produktivitet (oljeutvinning, bergsbruk, moderna kapitalistiska plantager tillhöriga United Fruit, Unilever, Firestone osv.). Och i dessa avgörande sektorer, där produktiviteten är densamma som i centrum, är lönerna lägre än där (även om de är jämförelsevis högre än i de 'traditionella' sektorerna), just därför att kapitalet här åtnjuter de speciella villkor som karaktäriserar 'arbetsmarknaden' i den kapitalistiska periferins formationer. Högre mervärdekvot, jämförlig produktivitet och profitkvotens utjämning i världsmåttstock innebär en värdeöverföring från periferin till centrum (en 'dold' överföring ovanpå den 'synliga' överföringen av det utländska kapitalets profiler), och det är just denna överföringsmekanismer som Emmanuel har demonstrerat. Tvärtemot vad han förhastat hävdad i sin artikel (men inte i sin bok) är denna överföring av marginell betydelse för centret, men *inte för periferin*.

Charles Bettelheims resonemang håller sig inom en 'klassisk', det vill säga *förleninistisk* ram. Därmed vill jag ha sagt att han analyserar klasskampen uteslutande på det nationella planet och behandlar frågan som om det globala systemet bestod i nationella kapitalistiska system som existerade sida vid sida och följaktligen de internationella problemen som om de bildade ett annat område (visserligen utan att förneka interferenser mellan de båda områdena). Kontroversen kan bara övervinnas om man gör klart för sig att klasskampen inte utspelas inom nationella ramar utan inom ramen för ett globalt system.

Den grundläggande motsättning som definierar det kapitalistiska produktionssättet är den mellan å ena sidan produktionsförhållandena, grundade på den privata äganderätten till de väsentliga produktionsmedlen (som blir till kapital) och å andra sidan produktivkrafterna som i sin utveckling artikulerar nödvändigheten att samhälleligt organisera produktionen. Monopolen förstärker denna motsättning, ty de uttrycker i högre grad än 1800-talets små familjeföretag produktionens samhälleliga karaktär: tiden är mogen för att socialisera äganderätten till produktionsmedlen. Detta visar sig i att monopolen i allt högre grad lutar till statsingripanden, vilkas syfte är att samordna och stödja monopolens aktivitet. Sålunda blir den 'nationella' ekonomiska politiken (som monopolens stat bedriver) en realitet, som avlöser *laissez faire*-politiken. Denna var möjlig endast så länge den väsentliga motsättningen ännu inte nått full mognad, dvs. så länge marknadens spontana mekanismer var tillräckliga för att (via cykliska svängningar) möjliggöra framsteg i produktionen, vilket innebar att det kapitalistiska produktionssättet fortfarande var historiskt progressivt.

Men det statliga ingripandet eliminerar inte den grundläggande motsättningen. Ty staten är monopolens stat, och monopolen styrs av det kapitalistiska produktionssättets grundlag: strävan efter maximal profit under konkurrens (i vid mening). Systemets rationalitet förblir kapitalismens. Därför finner grundmotsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden på det sociala planet sitt uttryck i motsättningen mellan systemets antagonistiska huvudklasser: bourgeoisier och proletariatet.

Så länge resonemanget håller sig inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet ter sig allting mycket enkelt. Men kapitalismen har blivit ett världssystem, inte några bredvid varandra existerande 'nationella kapitalismer'. Dess karaktäristiska motsättningar utvecklas alltså i världsmåttstock, dvs. motsättningen råder inte mellan varje enskilt lands bourgeoisi och proletariat utan mellan världsbourgeoisin och världsproletariatet, som inte har sin plats inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet utan i ett system av kapitalistiska formationer, där (som denna bok kommer att visa) det är fråga om centrala och perifera formationer. Frågan är nu: vad är världsbourgeoisin, och vad är världsproletariatet?

Vad världsbourgeoisin beträffar så är den inte svår att lokalisera: det är huvudsakligen centrets bourgeoisi jämte den som i dess spår bildats i periferin. Dess styrande kärna, dess huvudsakliga drivkraft, är lokaliserad till alla centras centrum: de nordamerikanska monopolen. Periferins bourgeoisi, som uppstått inom ramen för världsmarknaden, har som vi skall se skapats, får impulser från, styrs och domineras av centret. Därför är periferins bourgeoisi alltid beroende. Men dess former är mångfaldiga, som resultat av den omvandling av förkapitalistiska formationer varur den framgått till följd av dessa formationers integration i världssystemet. Det är huvudsakligen fråga om dels en kommersiell och agrar bourgeoisi (storgodsägare och rika bönder), dels en byråkratbourgeoisi (likaledes tillkommen genom integrationen i världssystemet). Den kan te sig 'förkapitalistisk' (t. ex. feodal) men är det inte, ty dess väsentliga funktion är en del av det kapitalistiska världssystemet.

Vad är å andra sidan världsproletariatet? Hur är det strukturerat? För Marx fanns det inget tvivel: på hans tid var proletariatets huvudkärna lokaliserad i centrum. Vi kommer att finna att i detta skede av kapitalismens utveckling var det omöjligt att till fullo fatta innebörden av vad som först senare skulle utvecklas till det koloniala problemet. Vi kommer också att se att Marx till och med fruktade att den socialistiska revolutionen i Europa skulle kollidera med den spirande kapitalismen i Asien. Eftersom den socialistiska revolutionen i centret inte ägde rum i detta skede, utan kapitalismen har fortsatt att utvecklas till monopolkapitalism, har klasskampens globala villkor förändrats. Det är exakt detta som Lenin sade, helt i linje med maoismen i vår tid, nämligen att 'utgången av vår kamp beror i sista hand av att Ryssland, Indien, Kina osv, utgör den förkrossande majoriteten av jordens befolkning', det vill säga att *proletariatets centrala kärna* inte längre fanns i centrum utan i periferin. Varför denna förskjutning?

Systemets alltmer skärpta huvudmotsättning finner sitt faktiska uttryck i profitkvotens tendentiella fall. Det finns bara ett sätt att möta denna företeelse: genom att höja mervärdekvoten. Periferins formationer kan tillåta detta i mycket högre grad än centrets, och därför är periferins proletariat utsatt för en ökande utsugning jämfört med centrets proletariat.

Liksom periferins bourgeoisi antar även dess proletariat mångfaldiga former. Det utgörs inte uteslutande eller ens huvudsakligen av de stora moderna företagens lönearbetare. Hit hör också bondemassorna, som är integrerade i det globala utbytet och därför, liksom arbetarklassen i städerna, betalar det ojämna utbytets pris, vilket kommer till uttryck i skillnaden mellan mervärdekvoten för centrum respektive periferin. Om än formerna för den sociala organisationen (ofta till synes förkapitalistiska) varierar är massan av bönder dock i sista hand proletariserade genom sin integration i världsmarknaden. Till proletariatet hör också den växande massan arbetslösa i städerna, som betingas av periferins karaktäristiska struktur (villkoret för en högre mervärdekvot). Här finner vi i dagens värld de massor som 'inte har något annat att förlora än sina bojar'. Hit hör självklart också periferins 'ofullbordade' proletariseringsformer.

Dessa massors uppror – huvudrevolten – leder i sin tur till en ofrånkomlig skärpning av

exploateringen i centrum. Det är nämligen kapitalismens enda möjliga svar på krympningen av dess areal. Därmed är Bettelheims och Emmanuels tvetydiga kontrovers övervunnen. Den förstes tes, att centrets proletariat fortfarande utgör världsproletariatets huvudkärna, är inte leninistisk: den förnekar systemets globala karaktär. Tesen om motsättningen mellan proletära och borgerliga nationer förnekar likaledes systemets globala karaktär, dvs. effekten av periferins revolt på villkoren i systemets centrum, och antyder att periferins bourgeoisi, som ju också är 'exploaterad' (ett inexakt uttryck: den är bara hämmad i sin utveckling), skulle kunna råka i motsättning till centrets bourgeoisi. Men den perifera revoltens våldsamhet visar just det motsatta förhållandet, ty periferins bourgeoisi är tvungen att efter bästa förmåga på sitt eget proletariat överföra den utplundring som den själv är utsatt för.

I övrigt förenklar man verkligheten när man påstår att centrets proletariat i sin helhet är privilegierat och att det med nödvändighet solidariserar sig med den egna bourgeoisins utsugning av tredje världen. Visserligen erhåller centrets proletariat vid jämförlig produktivitet i genomsnitt högre löner än periferins arbetare. Men för att motverka profitkvotens fall i centret självt importerar kapitalet arbetskraft från periferin, en arbetskraft som den dels betalar lägre (och åt vilken det förbehåller de mest otacksamma arbetsuppgifterna) men som den dessutom använder för att öva press på centrets egen arbetsmarknad. Denna import har fått betydande omfattning. I Västeuropa (Frankrike, Tyskland, Storbritannien, Schweiz osv.) samt i Nordamerika växer invandringen från periferin sedan 1960 med mellan 0,7 och 1,9 % (med variationer för olika länder och år), vilket innebär en avsevärt högre genomsnittlig tillväxttakt än den nationella arbetskraftens. Detta tillskott av invandrad arbetskraft utgör också en dold värdeöverföring från periferin till centrum, eftersom ju periferin stått för utbildningen av arbetskraften.

Analog härmed är mobiliseringen av inre koloniala reservat. Hit hör proletariseringen av USA:s svarta befolkning, som i ett antal stora amerikanska industristäder kommit att utgöra majoriteten av proletariatet. Sin mest extrema form når detta system i de rasistiska staterna Sydafrika, Rhodesia och Israel. På detta sätt blandar världssystemet alltmer de massor som det exploaterar och gör kravet på internationalism aktuellt än någonsin. Samtidigt utnyttjar man denna blandning av massorna för att uppamma rasistiska och chauvinistiska tendenser bland de 'vita' arbetarna. För övrigt verkar kapitalet under sin utveckling i centret självt oupphörligt både förenande och skiljande. Ty centraliseringen till förmån för det dominerande kapitalets intressen verkar också mellan centrets olika regioner. Kapitalets utveckling innebär överallt utveckling av regional ojämlikhet. Varje 'utvecklat' land utvecklar inom sina egna gränser sitt eget 'u-land'. Italiens södra halva är ett av de bästa exemplen, södra och västra Frankrike likaså. Återuppträdandet av regionalistiska rörelser i vår tid kan endast förstås mot bakgrunden av denna analys. Slutsatsen av allt detta blir, att begreppet 'arbetararistokrati' i leninistisk mening visserligen distanseras av utvecklingen och nu motsvaras av mer komplexa differentieringar, men att dessa döljs av begreppet 'aristokratiska nationer', som Emmanuel tyvärr åberopat i sin artikel.

8. Villkoren för periferins utveckling

Det är alltså nödvändigt att ställa den självcentrerade utvecklingens politik mot en politik som syftar till exploatering, till en med nödvändighet begränsad 'tillväxt utan utveckling'. Under de senaste tjugo åren har man gjort avgörande framsteg i fråga om formuleringen av utvecklingens rent ekonomiska målsättningar och tekniken att utforma, en utvecklingspolitik, även om detta bara skett genom kritiken av den hittills praktiserade politiken och dess resultat.

Den ekonomiska utvecklingens (utvecklingspolitikens) teknik, som grundar sig på teorin

om underutveckling och utveckling, är som varje teknik konkret. Den utarbetar ekonomiska alternativ i en konkret situation. Utgångspunkten är situationen i ett visst underutvecklat land med dess karaktäristiska struktur och historia i perspektivet av en systematisk strukturomvandling, som innebär den medvetna uppbyggnaden av en självcentrerad och självgenererande, homogen nationell ekonomi. Denna teknik hör alltså hemma i den ekonomiska nationella befrielsens perspektiv. Utvecklingspolitiken ingår således i ett perspektiv som med nödvändighet syftar till en likvidering av underutvecklingens ovan analyserade tre kännetecken.

Det gäller till att börja med att välja bland utvecklingsalternativen på ett sådant sätt att framväxten av en homogen nationell ekonomi främjas, vilket i första hand innebär att man måste organisera en successiv överföring av den aktiva befolkningen från produktionssektorer med låg produktivitet till sådana med hög produktivitet, i synnerhet från jordbruket (särskilt självhushållningsjordbruk) till den moderna industrin. Sekundärt gäller det också att höja produktiviteten i sektorer med låg produktivitet per capita. Denna förskjutning av ekonomins tyngdpunkt innebär således att man ifrågasätter den internationella specialisering som bildar grundvalen för de ojämlika ekonomiska relationerna i dagens värld, vilka (via det rådande pris- och räntabilitetssystemet) framträder som internationella och intersektoriella produktivitetsskillnader. Förbättringen av det traditionella jordbrukets produktivitet nödvändiggör djupgående tekniska förändringar, som blir besvärliga därför att de ifrågasätter de sociala strukturer, levnadsformer och kulturmönster som hör samman med den primitiva tekniken. Den ekonomiska antropologin, som är en ung vetenskap, utgör här den vetenskapliga grundvalen, som bör göra det möjligt att lyfta de jordbrukstekniska framstegens historia till den abstraktionsnivå som är en förutsättning för varje generell teori.³¹

Vidare gäller det att inom denna ram välja bland utvecklingsalternativen på ett sätt som tillförsäkrar den nya ekonomin en koherens som den underutvecklade ekonomin saknar. Detta sker genom att man medvetet skapar integrerade industriella komplex, uppbyggda av komplementära verksamheter, kring välvalda utvecklingspoler.³² Med en sådan struktur (som ofta kallas självcentrerad eller 'inåtriktad', i motsats till den 'extroverta', utåt orienterade underutvecklade ekonomin) kommer den nya ekonomin att bilda en organisk enhet, vars olika delar blivit solidariska, vilket gör att innovationsflödet och framstegen kan spridas genom hela samhällskroppen. Utvecklingspolitiken består i att utforma dessa val mellan olika alternativ under ett givet lands konkreta villkor. Olika ämnen på detta område har gett upphov till en rik litteratur, som behandlar de successiva jämviktstyper, som i enlighet med den allmänna utvecklingens etapper bör råda mellan utvecklingen inom jordbruk, lätt konsumtionsindustri och basindustri (energiproduktion, metall- och verkstadsindustri och kemisk industri).³³

Slutligen gäller det att tillförsäkra den nya ekonomin en egen, autonom dynamik, som befriar den från den underutvecklade ekonomins karaktäristiska beroende av en dominerande ekonomi, vilken utifrån tillför den impulser som den själv saknar. Detta kräver inte bara (till följd av den ovan analyserade orienteringen) en radikal omvandling av utrikeshandels struktur, varvid den rådande internationella arbetsfördelningen ifrå-

³¹ Ester Boserups arbete *The conditions of agricultural growth* (London 1965) utgör en milstolpe. Det är utan tvivel det första försöket till en allmän teori om det förkapitalistiska jordbrukets utveckling. (Sv. övers: *Jordbruksutveckling och befolkningstillväxt*, Lund 1973.)

³² Som exempel för Afrikas del se Arthur Ewing, *Industry in Africa*, London 1968.

³³ Det är här som prioriteringsdiskussionen kommer in. Den gäller särskilt förhållandet mellan den ena sidan jordbruket och den lätta industrin och å andra sidan den tunga industrin. Se t. ex. J. L. Lacroix, *Industrialisation au Congo*, Monton 1966, och Franz Shurmann, *Ideology and organization in communist China*, Berkeley 1968.

gasätts, jämte en del komplementära förändringar, särskilt i fråga om den monetära strukturen. Det kräver också en inkomstfördelnings- och finansieringspolitik som motsvarar en accelererad utvecklings väldiga behov. Den teori om 'tillväxtens stadier' som är den mest spridda, eftersom den söker ignorera strukturförändringens villkor, betecknar inget avgörande framsteg på detta område. Mer än i kanske något annat sammanhang framstår här utvecklingspolitiken som politik rätt och slätt. Hit hör lönepolitiken, prisregleringen (särskilt av förhållandet mellan jordbruks- och industripriser) samt självfinansieringspolitiken, som syftar till att anpassa det lokala sparandet till de krav som utvecklingens finansiering ställer. Den lokala privata och offentliga finansieringens roll samt utlandets bidrag är också föremål för en rik litteratur, liksom skattepolitikens mer speciella problem.

Vid utarbetandet av dessa serier av val som måste träffas anknyter utvecklingspolitiken medvetet till en ny teknik: den ekonomiska planeringen. Historiskt sett utformades denna teknik först inom det sovjetiska experimentets särpräglade ram, därefter inom den inte mindre särpräglade ramen för västeuropeisk ekonomi efter andra världskriget, exempelvis i Frankrike, Holland och Norge. För att kunna tillämpas i tredje världen måste denna teknik bli föremål för en anpassning som det långt ifrån råder enighet om, vare sig i teorin eller i planeringsorganens praktik.

Utvecklingens planering omfattar med nödvändighet tre etapper som logiskt kompletterar varandra: (1) Definitionen av utvecklingens allmänna strategi. (2) Utarbetandet av sektoriella målsättningar i överensstämmelse med den allmänna strategin. (3) Val av projekt på elementär, mikroekonomisk nivå och definition av en 'speciell' politik på olika områden (lönepolitik, skattepolitik, finansieringspolitik, prispolitik etc.) i överensstämmelse med de sektoriella målsättningarna.

I det första skedet syftar man till att precisera strukturomvandlingens huvudsakliga svårigheter, tillvägagångssätt och utvecklingstakt, samt definitionen av omvandlingens etapper med hänsyn till de konkreta villkor som råder i landet ifråga. Svårigheterna kan vara mer eller mindre allvarliga och anta mycket olika former. Den viktigaste flaskhalsen kan vara bytesbalansen (otillräcklig exportkapacitet eller otillräckliga avsättningsmöjligheter för den traditionella exporten, alltför stora profitöverföringar osv.) eller i andra fall statsfinanserna (svårigheten att föra en 'stram' politik) eller en alltför snäv marknad (som försvårar etableringen av basindustrier) eller inkomststrukturen (jordreformens problem) eller prisstrukturen. Genom en utarbetad utvecklingsstrategi blir det möjligt att precisera de politiska alternativens ekonomiska innebörd (kostnader). De föreslagna lösningarna (i regel flera olika alternativ) möjliggör en uppskattning av de olika politiska alternativens konsekvenser, särskilt beträffande i vilken utsträckning man skall anlita hjälp utifrån, och olika sociala valmöjligheter (mer eller mindre jämlikhet i inkomstfördelningen osv.). Utarbetandet av en allmän utvecklingsmodell hjälper sålunda de politiska myndigheterna att vara konsekventa.

För att modellen skall fungera är den beroende av en rad invecklade operationer på olika plan: (1) det 'fysiska' planet (uppnående av balans mellan resurserna – produktion plus import – och deras användning – konsumtion, export, investeringar); (2) det distributiva planet (balans mellan skatteintäkter och offentliga utgifter, mellan intäkter från och betalningar till utlandet osv.); (3) det finansiella planet (balans mellan investeringsbehoven och det inhemska privata och offentliga sparandet, plus tillskott från utlandet). För att uppnå detta behövs framför allt en teknik för projektioner inom nationalräkenskapens ram jämte tillämpningen av makroekonomiska matematiska modeller. Tidsramen för dessa projektioner är i allmänhet den genomsnittstid (3-7 år) som svarar mot mognadstiden för flertalet investeringar; ibland använder man i stället ett långtidsperspektiv (10-20 år).

När man gör upp de sektoriella målsättningarna blir det samtidigt möjligt att göra en bedömning av modellens koherens och dess realism. Valet av 'primära' målsättningar medför i viss mån även valet av 'härledda' målsättningar. Man måste sålunda ta hänsyn till komplementära förhållanden, som är så mycket mer oeftergivliga som den allmänna strategin redan har fastställt taket för import, tillskott utifrån, investeringar, beskattning osv. Utvecklingsteknikens konst består sedan i att välja sådana primära och härledda målsättningar som inte bara är konsekventa utan också effektiva (i den meningen att de avgränsar en etapp i uppbyggnaden av en självcentrerad, strukturerad ekonomi) och realistiska, det vill säga att de tar hänsyn till olika begränsningar såsom naturresurser, utrikesrelationer, systemets sociala och politiska möjligheter. Omsorgen om minimeringen av kostnaderna inom en given tidsram fungerar som hjälp vid valet mellan olika alternativ.

Den tredje logiska etappen i utvecklingstekniken är en analys och bedömning av projekten samt utarbetandet av en politik för olika specialområden. Det är i detta sista stadium som de konkreta målsättningarna definieras på elementär, mikroekonomisk nivå, dvs i allmänhet på företagsnivå. Endast de central-planerade ekonomierna har (tidvis) haft ambitionen att nå ända ner till denna nivå beträffande *alla* företag.³⁴ I regel nöjer man sig med att utarbeta och analysera de projekt som genom sitt format eller sin nyckelställning framstår som de viktigaste. Vad beträffar de övriga sektorerna – jordbruk, handel, servicenärings, småindustrin osv. – där de många små företagen (oftast familjeföretag) dominerar, nöjer man sig med generella politiska åtgärder som syftar till att styra besluten i viss riktning i enlighet med planens målsättningar. Hit hör åtgärder som avser att stimulera investeringsviljan, skattepolitiken, kreditpolitiken osv., parade med eventuella kontrollåtgärder (beträffande sysselsättning, löner, priser osv.). Det är sedan viktigt att man försäkras om att summan av dessa projekt håller sig inom ramen av de målsättningar som definierats genom de föregående operationerna. I allmänhet spricker ramen, och en revision av de generella och sektoriella målen blir nödvändig; via successiva uppskattningar kan man närma sig en acceptabel samordning. Det är denna sista serie av operationer jämte de praktiska åtgärder som syftar till att säkra planens verkställande (och som bör vidtas på den elementära beslutsnivån) som visar huruvida utvecklingsplaneringen är meningsfylld eller ej.

Analysen av projekten har givetvis som första syfte att leverera element som kan summeras: investeringar, produktionsvolym, utbetalda löner och realiserade vinster för varje projekt eller projektgrupp. Härvid framträder ibland olika tekniska alternativ, som kännetecknas av en mer eller mindre intensiv användning av kapital respektive arbete. Frågan om det rationella valet mellan sådana tekniska alternativ har gett upphov till en rik litteratur, men i praktiken är planerarens manövermarginal för det mesta mycket begränsad. Hit hör den eventuella användningen av 'skuggpriser' som skiljer sig från marknadens faktiska priser.³⁵ Det är dock långt kvar till ett samförstånd mellan å ena sidan anhängarna av en 'lätt' teknik (med massiv användning av arbetskraft) där betydande arbetskraftsreserver står till förfogande såsom i många underutvecklade länder, och å den andra anhängarna av en 'tung' teknik med högre produktivitet.³⁶

Det kan tilläggas att en betydelsefull riktning inom utvecklingsekonomin kraftigt betonar

³⁴ Hit hör debatten om centralisering och decentralisering, där den sovjetiska tesen grundar sig på decentralisering via marknaden (se Włodzimirz Brus, *Problèmes généraux du fonctionnement de l'économie socialiste*, Paris 1968), medan den kinesiska tesen grundar sig på decentralisering via politisk kontroll genom de lokala massorna (se Schurmann, a. a. s. 85 ff).

³⁵ Detta rekommenderas av Jan Tinbergen.

³⁶ Teoretiker i västvärlden, både marxister (Dobb) och ickemarxister (Harvey och Leibenstein) stöder den absoluta tesen om *capital using*. Kinesernas ståndpunkt är mer nyanserad. De skiljer mellan två sektorer, en modern där valet av en tung teknik är ofrånkomligt, och en annan som kräver det intensiva arbetets teknik (se Schurmann, a. a.). De närmar sig därmed på ett anmärkningsvärt sätt Mahalanobis' modell.

projektanalysen och i praktiken reducerar hela planeringen till denna. Denna riktning är förhärskande i liberala kretsar, i synnerhet i USA och i de internationella organisationerna (särskilt IMF och IBRD). Den söker villkoren för ett 'ekonomiskt optimum' i marknadslagarna och i det fria initiativet. Genom att den inte vill tillmätta strukturomvandlingen någon grundläggande betydelse reducerar den i praktiken utvecklingsekonomens specifika karaktär till ingenting. Den orientering bland olika alternativ som optimumteorin kan erbjuda antas vara densamma i alla sammanhang. Underutvecklingens och utvecklingens problem reduceras då till frågan om bristande kapitalresurser. Dessa kan ställas till förfogande av de utvecklade länderna; den internationella specialiseringen ifrågasätts inte. Men även här råder oenighet, inte bara om villkoren för optimum utan också beträffande teorin om och innebörden av principen om hänsyn till marknadslagarna. Slutligen har man bestritt att något optimum över huvud kan definieras i enbart ekonomiska termer, eftersom valet av civilisation hör hemma i en vidare social verklighet. Men om man i dag, tack vare den teknokratiska analysen av den ekonomiska mekanismen, har ett bättre grepp om utvecklingspolitikens instrument, så är dock den praktiska utvecklingspolitiken mycket avlägsen från den ovan skisserade modellen.

Det beror på att brytningen med världsmarknaden utgör utvecklingens första villkor.³⁷ Varje 'utvecklingspolitik' inom ramen för en integration i denna marknad måste misslyckas och stanna vid en 'from önskan' om 'nödvändig hjälp utifrån' osv.³⁸ Ramen för en sådan politik blir då i bästa fall en karikatyr av den skisserade planeringen, ty de avgörande relationerna är undandragna den lokale 'planerarens' grepp. Den förtvivlade teknokraten, som fallit offer för den ekonomistiska ideologin, accepterar sedan ytterligare kapitulationer och faller tillbaka på 'realismen' (analyser av projekt inom den tillåtna ramen för den räntabilitetsnivå som världssystemet betingar osv.). Planeringens misslyckande i den tredje världen (ett obestriddigt misslyckande, eftersom gapet mellan periferin och centrum växer) beror i allt väsentligt på denna vägran att genomföra en brytning med världsmarknaden. De 'utvecklingsteorier' som formulerats av västvärldens liberala ekonomer (IBRD, OECD osv.) och av den ryska skolans ekonomer möts på denna avgörande punkt: vägran att bryta med världsmarknaden.³⁹

9. Är en socialistisk värld möjlig?

Att periferins utveckling kräver upprättandet av självcentrerade nationella strukturer som genomfört brytningen med världsmarknaden innebär en viss motsägelse som inte kan förnekas. Kapitalismen har på sätt och vis enat världen genom att ordna den hierarkiskt i centrum och periferi. Socialismen, som bara kan bli verklighet om den är överlägsen kapitalismen i alla avseenden, kan inte bestå i en ordning av nationella socialismer bredvid varandra. Socialismen bör organisera världen som ett enhetligt helt utan någon ojämlikhet. Den är inte fullbordad förrän den har uppnått detta mål. Men vägen dit går över en upprättelse av de nationer som är det nuvarande tillståndets offer och som blott kan nå villkoren för sin blomstring och sin fulla delaktighet i den moderna världen genom att först omvandla sig själva till nationer i ordets verkliga betydelse.

Vad det kommer att bli av nationaliteterna i en fullbordad socialistisk värld och hur de skall komma till uttryck (om de finns kvar) – det är det i dag för tidigt att säga eller ens ana sig till. Att försöka besvara sådana frågor är att förfalla till utopism. Låt mig bara säga att några få principer kan fastslås. För det första att socialismen inte kan grundas på

³⁷ Se min artikel 'Sousdéveloppement et marché mondial', *Politique Aujourd'hui*, september 1969.

³⁸ Hit hör teorin om 'gåvan' (F. Perroux).

³⁹ M. Falkowski (*Problèmes de la croissance du Tiers Monde*, Payot 1968) systematiserar denna utvecklingsteori, som grundar sig på 'hjälpen utifrån' och på intet sätt skiljer sig från teorin i t. ex. IBRD eller 'Pearsonrapporten' (*Partners in development*, New York 1969).

marknaden, vare sig någon inhemsk marknad eller någon världsmarknad.

Den kan, med Engels' ord, inte vara 'en kapitalism utan kapitalister'. Det kan sägas att Östeuropas utveckling i denna riktning är ett uttryck för systemets övergångskaraktär, och att det utan tvivel rör sig om en övergång till en byråkratisk statskapitalism. Vidare kan sägas att den internationella (eller interregionala) arbetsfördelningen inte heller kan vara grundad på marknaden, som med nödvändighet alstrar ojämlikhet. Den internationella arbetsfördelningens villkor skulle för första gången verkligen komma att bestämmas av naturrikedomarnas fördelning på jorden och av människornas rörlighet (dvs. graden av nationalitetens kvarlevande respektive försvinnande). I väntan på nationernas fullständiga försvinnande måste specialiseringen grundas på strikt jämlikhet. Tag t. ex. Afrika med dess enorma energi- och mineraltillgångar (till råga på allt föga befolkat). Dess 'naturliga' roll i ett sådant sammanhang är ju inte den specialisering på jordbruksproduktion som man nu prackar på det, utan en specialisering på modern industriproduktion i stor skala: aluminium (som f. n. bearbetas i Kanada!), specialstål (med kobolt och krom, varav Afrika har enorma mängder och som alltmer börjar ersätta det vanliga stålet), trä och träindustri, kemisk industri som utnyttjar kontinentens enorma hydroelektriska resurser) osv.

Visserligen är brytningen med världsmarknaden bara meningsfull inom de stora ytornas ram. Vi kommer att finna att dagens mikronationalism i tredje världen har sin objektiva grundval i de sociala strukturer som framtvings av exploateringen i enlighet med den yttre marknadens krav. Ett villkor för utvecklingen är att dessa strukturer sätts i fråga.

10. Bokens uppläggning. Sammanfattning av slutsatserna

Denna bok behandlar relationerna mellan centrum och periferi, dvs. underutvecklingens uppkomst och utveckling.

Dess två huvuddelar behandlar vad som förefaller mig vara problemets kärna, nämligen lagarna för den ojämlika internationella specialisering som råder mellan centrum och periferi. Första delen behandlar den internationella specialiseringens villkor och etapper. Jag försöker där precisera det ojämna utbytets begrepp. Härvid utgår jag samtidigt från en kritik av teorin om det internationella utbytet och från specialiseringens historia (specialiseringens successiva villkor i enlighet med kraven för ackumulationen i centrum i varje etapp av dess utveckling, och det internationella kapitalflödets verkan på specialiseringens orientering i monopolismens etapp). Jag tror mig där visa att det ojämna utbytet har ett intimt samband med monopolens uppkomst i centrum, att den internationella arbetsfördelningens förmonopolistiska former berodde på en problematik som skilde sig från imperialismens, vidare att den internationella specialiseringen i båda dessa etapper likafullt beror av mekanismer för den ursprungliga ackumulationen till förmån för centret, att dess mekanismer inte kan förstås när undersökningen reduceras till analysen av det kapitalistiska produktionssättet, utan att de måste studeras inom den vidare ramen för relationerna mellan olika kapitalistiska formationer (i centrum och i periferin), att följaktligen 'specialiseringen' i själva centrum är en annan än den som ställer centrum som helhet mot periferin, samt slutligen att denna problematik utesluter varje form av ekonomism.

Andra delen behandlar den perifera kapitalismens formationer. Jag vill där påvisa att det kapitalistiska produktionssättet i centrum tenderar att bli allenarådande, eftersom det grundar sig på den inre marknaden, medan kapitalismens utveckling i periferin tar en annan riktning, eftersom den grundar sig på den yttre marknaden (till följd av den karaktäristiska specialisering som råder mellan centrum och periferi). Alltifrån början innebär omvandlingen av de förkapitalistiska formationer som integreras i världssystemet inte en övergång till kapitalismen rätt och slätt utan en övergång till perifer kapitalism. Mekanismerna för centrums dominans (periferins 'satellitorientering', dvs. deformationer

till förmån för exporthantering och den lätta industrin, den tredje sektorns överdimensionering och överföringen av därmed följande multiplikatormekanismer) kommer till uttryck i en skärpning av underutvecklingens 'strukturella' drag i samma mån som tillväxten fortskrider; det är alltså underutvecklingens utveckling i ordets fulla mening. På detta sätt framträder småningom centrums och periferins grundbegrepp, som gör det möjligt att nå utöver den gängse, i bästa fall deskriptiva analysen, att sätta de partiella 'ekonomiska' analyserna på plats (genom att kritisera deras teoretiska grundval: teorin om 'multiplikatorn', om räntabiliteten och 'valet mellan investeringsalternativ' osv.) och att lägga grunden till en teori om tredje världens ekonomiska befrielse. Denna befrielse, som måste innebära en brytning med världsmarknaden, ifrågasätter nödvändigtvis periferins samhällsformationer. Eftersom dessa är resultat av underutvecklingens utveckling innebär de blockeringar, som hindrar en successiv övergång från den utifrån styrda periferins situation till det självcentrerade, självgenererande centrets.

Första delen. Den ojämna internationella specialiseringen och de internationella kapitalflödena

Inledning

Problemställningen

Teorin om de internationella ekonomiska relationerna ställer problemet på ett felaktigt sätt, eller rättare sagt: den ställer ett falskt problem. Den utgår nämligen från antagandet att deltagarna i de internationella relationerna är 'rena' kapitalistiska ekonomin. Om den begreppsmässiga ramen för analysen av det internationella handelsutbytet uppfattas på det sättet skiljer den sig inte från den som utformats för analysen av den inhemska ackumulationen: man ställer sig inom *det kapitalistiska produktionssättets* ram. Detta antagande är meningsfullt i analysen av det internationella utbytet mellan 'utvecklade länder'. Men det förlorar sin mening i handelsutbytet mellan 'utvecklade' och 'underutvecklade' länder. Här måste man ställa sig inom en annan begreppsmässig ram, nämligen den som gäller för bytesförhållandena mellan olika *ekonomiska samhällsformationer*.

Vilka är då dessa formationer? Där ligger det verkliga problemet. Om vi går våra resultat i förväg kan vi ge dem beteckningarna *central kapitalism* och *perifer kapitalism*. Den centrala kapitalismens konkreta ekonomiska samhällsformationer kännetecknas av att det kapitalistiska produktionssättet inte bara är *förhärskande*, utan tenderar att bli *allenarådande*, därför att dess utbredning grundar sig på utvidgandet av den inhemska marknaden. Under centrums närmande till det kapitalistiska produktionssättet går alltså de förkapitalistiska produktionssätten mot sin slutgiltiga upplösning och ersätts av det kapitalistiska på grundval av de olika elementen i denna upplösning. Den konkreta ekonomiska samhällsformationen tenderar att sammanfalla med det kapitalistiska produktionssättet. Detta ger Marx rätt när han säger att *Kapitalets* analys gäller det verkliga system som det mest utvecklade kapitalistiska landet på hans tid, England, var på väg mot. Den perifera kapitalismens ekonomiska samhällsformationer utmärks däremot av att det kapitalistiska produktionssättet visserligen är förhärskande, men att detta herravälde inte följer någon *tendens att bli allenarådande*, eftersom kapitalismens utveckling här grundar sig på den yttre marknaden. Därför upplöses inte de förkapitalistiska produktionssätten, utan omvandlas och underkastas det förhärskande produktionssättet – det kapitalistiska – lokalt och i världsmåttstock.

‘Underutvecklingen’, denna egentliga beteckning för den perifera kapitalismens ekonomiska samhällsformationer, kännetecknar alltså *övergångsformationer* vilka blivit blockerade.

Eftersom *Kapitalet* inte innehåller någon teori om de ekonomiska samhällsformationerna i allmänhet, utan teorin om det kapitalistiska produktionssättet och, som dess titel anger, kritiken av den politiska ekonomin, finns det hos Marx ingen *teori om ackumulationen i världsmåttstock*. Denna teori framskyntar endast i samband med den *ursprungliga ackumulationen*, men då som det kapitalistiska produktionssättets *förhistoria*. Men denna förhistoria är inte avslutad. Den förlängs genom kapitalismens utbredning i världsmåttstock. Parallellt med det kapitalistiska produktionssättets egen ackumulation – den utvidgade reproduktionen – fortgår en ursprunglig ackumulations-process som är karaktäristisk för relationerna mellan centrum och periferin i det kapitalistiska världssystemet.

Teorin om ackumulationen i världsmåttstock återstår till stor del att utarbeta. Marx har inte studerat problemet. Om han hade gjort det, hade han inte på tal om det engelska Indien skrivit att det brittiska herraväldet alltigenom skulle revolutionera produktionssättet.¹ Lenin ställde problemet i samband med imperialismen, men inom en begränsad ram, genom att påvisa de (vid tiden för monopolens uppkomst i kapitalismens centra) nya formerna av ackumulation i världsmåttstock.² Ty denna förhistoria som förlängs ändrar samtidigt form. Dess växlande utseendes svarar mot växlingar i den ‘internationella specialiseringen’ mellan centrum och periferin. Lenin tog fasta på ett av dess moment, den nya specialisering som grundade sig på kapitalexporten till kolonierna. Baran och Sweezy³ har förnyat den leninistiska analysen genom att studera systemets förändringar i *centrum* och formulera lagen om det ökande överskottet. Andre G. Frank och A. Emmanuel⁴ har i hög grad bidragit till att bredda debatten och till att formulera det rätta problemet. Ty Andre G. Frank har i fallet Latinamerika visat hur förhistorien förlängs och ‘blockerar kapitalismens utveckling’, på samma sätt som jag själv har kunnat återfinna den blockerade övergångens fenomen i Afrika. I Franks bok såväl som i min egen ligger analysen – utan att det alltid utsägs – väl inom ramen för konkreta ekonomiska samhällsformationer i kapitalismens periferi. Emmanuel har nyligen gett oss den första analysen av det ojämna utbytet och av orsakerna till denna ackumulation i världsmåttstock i en av dess mest generella aspekter. Han tar därvid upp och vidareutvecklar den kritik av det internationella handelsutbytets teori som jag gjorde för tolv år sedan.⁵

Denna kritik av teorin om det internationella handelsutbytet, som är den nödvändiga utgångspunkten för en formulering av problemet, kommer med nödvändighet att leda till ett överskridande av dess frågeställningar.

Den följande undersökningen kommer alltså att börja med denna kritik genom att återuppta vår gamla formulering och komplettera den med Emmanuels bidrag. Detta kommer då att leda oss till en analytisk beskrivning av ‘det skenbara i de ekonomiska relationerna mellan centrum och periferin’ bestående av följande element: det tekniska framåtskridandets (dvs. ackumulationens och arbetsproduktivitets) och arbetskraftvärdets jämförande dynamik i centrum och i periferin (som förklarar det ojämna utbytet), de historiska formerna för denna ‘ojämna’ internationella specialisering samt de

¹ Jag ska förklara mig på denna viktiga punkt på annat ställe (andra delen).

² Lenin, *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, Zenit/Cavefors, Kristianstad 1969.

³ P. Baran och P. Sweezy, *Monopolkapitalet*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1970.

⁴ A. G. Frank, *Kapitalism och underutveckling i Latinamerika*, Zenit/Cavefors, Kristianstad 1970. A. Emmanuel, *L'échange inégal*, F. Maspero, Paris 1969.

⁵ Samir Amin, *L'integration internationale des économies précapitalistes*, Paris 1957 (Faculté de Droit et des Sciences économiques).

dynamiska krafter som leder centrum till att 'erövra' periferin ('marknadsfrågan' och dess historiska former).

Analysen av detta 'sken' leder med nödvändighet till lagarna för ackumulationen i världsmåttstock och följaktligen till att ställa det rätta problemet (som kommer att behandlas i nästa kapitel), nämligen vad som karakteriserar den perifera kapitalismens ekonomiska samhällsformationer, dvs. kapitalismens utvecklingslagar när den grundar sig på utrikesmarknaden.

Världshandelns och de internationella kapitalrörelsernas utveckling

Innan vi tar itu med kritiken av den gängse teorin om de internationella relationerna och i allmänna drag försöker skissera en teori för dessa relationer med vars hjälp man närmare kan bestämma deras plats i den allmänna problemställningen kring ackumulationen i världsmåttstock (sett från den begränsade synpunkten av de problem som rör relationerna mellan centrum och periferin inom det kapitalistiska världssystemet), kan det vara värt att erinra om några i sammanhanget viktiga fakta och utvecklingslinjer. Dessa fakta och utvecklingslinjer är i högsta grad banala, men icke desto mindre är det betecknande att den gängse akademiska teorin beter sig som om den vore okunnig om dem. Härigenom kan denna teori 'specialisera sig' på falska problem och undvika de rätta frågorna, vilket är den viktigaste metoden att uppfylla rollen av apologetisk ideologi.

Det kapitalistiska världssystemets utveckling har försiggått i olika etapper. Mot var och en av dessa etapper svarar ett särskilt system av relationer mellan centrum och periferin med speciella funktioner. Från denna historiska synpunkt kan man urskilja följande stadier: (1) kapitalismens tillkomstperiod, 'förhistorien', som sträcker sig fram till den industriella revolutionen på 1700- och 1800-talen och som man kan definiera som handelskapitalismens epok; (2) det kapitalistiska produktionssättets blomstringstid i centrum, som präglas av den industriella revolutionen, det nya industrikapitalets dominans och den kapitalistiska marknadens fria konkurrens: det är den 'klassiska' perioden, då det kapitalistiska systemet utvecklats tillräckligt för att Marx skulle kunna göra den grundläggande analysen av dess väsen; (3) monopolens och imperialismens period – i uttryckets leninistiska bemärkelse – som tar sin början i slutet av 1800-talet.

Relationerna mellan det uppåttstigande centrum (Västeuropa) och den nya periferin, så som de konstituerade sig under merkantilismen, är av stor betydelse för kapitalismens utveckling. Handelsförbindelserna under denna epok är kvantitativt och kvalitativt ett grundläggande element i det kapitalistiska systemet under vardande. Den internationella handeln mellan å ena sidan Västeuropa och å den andra Nya världen och de orientaliska och afrikanska besittningarna utgjorde på den tiden kvantitativt sett huvuddelen av världshandeln. En mycket stor del av handeln mellan kapitalismens centra, sannolikt den allra största delen, var för övrigt en omfördelning av produkter som härstammade från periferin. Den rollen spelade t. ex. Italien (i synnerhet Venedig) och Hansastäderna i slutet av medeltiden, Spanien och Portugal på 1500-talet och sedan Holland och England från och med 1600-talet. Centrum importerade lyxvaror från periferin, dels jordbruksprodukter (kryddor från Orienten, socker från Amerika), dels hantverksprodukter (siden- och bomullstyger från Orienten). Dessa produkter skaffade man sig genom byteshandel, genom plundring och genom att på platsen organisera produktion för ändamålet. Byteshandeln med Orienten hotades ständigt av det faktum att Europa inte hade mycket att erbjuda förutom de ädla metaller som man skaffade sig i Amerika. Den ständiga faran för ett utflöde av ädla metaller var så stor att hela epokens förhärskande ekonomiska lära kretsade kring nödvändigheten av att motverka denna tendens. De produktionsformer som upprättades i Amerika hade i huvudsak till funktion att förse centrum med metaller och vissa

lyxprodukter. Efter en tid av ren och skär plundring av indianska skatter påbörjades en intensiv gruvexploatering, med ett fruktansvärt slöseri med människoliv som förutsättning för affärens 'lönsamhet'. Samtidigt etablerades ett slavbaserat produktionssätt som gjorde det möjligt att producera socker osv. i Amerika. Amerikas hela ekonomi kretsade kring dessa områden av exploatering för centrum. Boskapsskötseln t. ex. hade till uppgift att förse gruvregionerna och slavplantagerna med livsmedel. Triangelhandeln – jakten på slavar i Afrika – hade väsentligen till uppgift att samla penningkapital i de europeiska hamnstäderna, kapital som realiserades genom att man fann avsättning för produkter från periferin hos de härskande klasserna. Dessa drevs därvid att förvandla sig från feodalherrar till kapitalistiska jordägare och påskyndade sålunda det feodala produktionssättets upplösning.

I och med den industriella revolutionen fick handelsutbytet mellan centrum och periferin nya funktioner. Denna handel var fortfarande kvantitativt viktig och utgjorde den större delen av världens handel, även om den sjönk från åren 1830-50. För Storbritanniens del var handelsutbytet med Amerika och Orienten (Indien, Ottomanska riket, senare Kina) fram till 1800-talets mitt så dominerande att epokens litteratur endast omnämner denna typ av handel när den försöker bestämma dess mekanismer och skapa dess teori. Storbritannien skulle länge än vara centrum i Europa för fördelningen av de exotiska produkterna. Centrum (först Storbritannien, sedan den europeiska kontinenten och Nordamerika, mycket sent Japan) exporterade fabriksstillverkade konsumtionsvaror (t. ex. textilier). Man importerade huvudsakligen jordbruksprodukter som härrörde dels från det traditionella jordbruket i Orienten (t. ex. te), dels och framför allt från det högproduktiva kapitalistiska jordbruket i Nya världen (vete, kött och bomull).

Det var under denna epok som den internationella specialiseringen mellan industriländer och jordbruksländer avgjordes. Centrum importerade ännu inte mineraler från periferin – som för sin produktion skulle ha krävt betydande investeringar och billiga transportmedel – förutom de traditionella ädla metallerna. Alltefter som nya länder inträdde i den industriella fasen förändrades deras handel med Storbritannien. I början levererade de jordbruksprodukter och erhöll, liksom periferin, fabriksvaror 'made in England' eller exotiska produkter som gått via England. Men eftersom de industrialiserades, men i ojämn takt – och därför att de hade 'naturtillgångar' i form av kända och exploaterbara mineralrikedomar, fördelade på ett visst sätt (t. ex. kol och järnmalm) – upprättades förbindelser där fabriksvaror och mineraler byttes mot fabriksvaror och mineraler mellan de centrala länderna (relationer av typen Frankrike-Tyskland). De efterblivna länderna (t. ex. Ryssland) fortsatte att exportera jordbruksprodukter. Världshandeln kom alltså så småningom att klyvas i två bytesenheter med olika funktioner: en mellan centrum och periferin och en mellan länderna i centrum.

Ditintills hade det knappast förekommit någon kapitalexport. Monopolens uppkomst skulle kring 1870-90 öppna vägen för denna export i en oanad omfattning. Där måste man återigen skilja mellan de utländska investeringarna i periferin och investeringarna i de unga 'centrala' länderna i vardande (Förenta staterna och Canada, Ryssland och Österrike-Ungern, Japan, Australien och Sydafrika). Ty varken investeringarnas funktion eller deras dynamik är densamma. Kapitalexporten ersatte inte varuexporten, den gav tvärtom den senare en kraftig stöt framåt. Den möjliggjorde för övrigt en ändring i periferins specialisering, ty periferin exporterar idag inte längre enbart jordbruksvaror och i än mindre grad de traditionella jordbruksvarorna. Periferin har börjat exportera produkter från moderna kapitalistiska företag med hög produktivitet: olja och råmineraler upptar mer än 40 % av periferins export, och deras primärförädlingsprodukter (plus eventuellt några industrivaror som är av främst intresse i handelsutbytet mellan ojämnt industrialiserade länder i periferin) mer än 15 %. Jordbruksprodukterna – främst livsmedel (två tredjedelar)

och industriråvaror – bomull, kautschuk, osv. (en tredjedel) – som på sin höjd utgör 40 % av den nuvarande 'tredje världens' export, levereras inte längre av det traditionella jordbruket. Åtminstone hälften av dessa produkter kommer från moderna kapitalistiska företag (som Unilever eller United Fruit).

Sålunda kommer alltså tre fjärdedelar av periferins export från moderna sektorer med hög produktivitet, vilken är följden av kapitalismens utveckling i periferin och i mycket hög grad det direkta resultatet av centrums kapitalinvesteringar. Denna periferins nya specialisering är asymmetrisk, varför den underutvecklade världens handel till 80 % går till centrum samtidigt som handelsutbytet inom centrum utvecklas i allt snabbare takt, så att 80 % av centrums utrikeshandel går till andra centrala länder. Men handelsutbytet inom centrum är av ett annat slag och gäller huvudsakligen industrivaror mot industrivaror. Vi måste diskutera detta handelsutbytes motiv, mekanismer och uppgift, som är annorlunda än för handeln med periferin. Vi måste även diskutera de aktuella tendenserna både beträffande kapitalflödet (i synnerhet från Förenta staterna till Europa) och utvecklingen av den offentliga hjälpen till den s. k. tredje världen, ty dessa relationer har olika funktioner inom centrum och mellan centrum och periferin.

Andra i lika hög grad välkända fakta måste förbindas med analysen av de internationella relationerna. Utan att gå det följande i förväg tror jag att det redan från början kan vara bra att hålla i minnet: (1) att bytesrelationerna och kapitalflödena mellan centrum och periferin inte har minskat produktivitetsklyftorna och de därmed sammanhängande nivåskillnaderna i konsumtionen, utan att dessa klyftor tvärtom växer; (2) att framåtskridandets dynamik på längre sikt inte varit densamma i jordbruket och i industrin, utan att framåtskridandet varit betydligt snabbare i industrin, samt att det finns industrier som är i högre grad 'industrialiserade'⁶ än andra; (3) att bytesförhållandena för periferin inte försämrades förrän omkring 1880, men att sedan dess samtliga relationer försämrats, både för det traditionella exportinriktade jordbruket med låg produktivitet och för den moderna kapitalistiska gruvexploateringen med hög produktivitet; samt slutligen (4) att lönenivån (märk väl inom den kapitalistiska sektorn, eftersom lönebegreppet saknar mening utanför denna) inte är densamma i periferin och i centrum och att klyftan vidgats avsevärt sedan kapitalismens centra övergått från konkurrensstadiet till det monopolistiska stadiet.

En teori för de internationella relationerna måste inrymma alla dessa fakta och utvecklingslinjer. Vi hävdar att den gängse teorin om komparativa fördelar inte på något sätt förmår uppfylla dessa krav; att tvärtom de vetenskapliga brottstycken som finns närvarande i den ricardianska teorin gått förlorade i den nyklassiska pseudo-teorin; att denna tillåter sig att göra vilka antaganden den vill – antaganden som strider mot fakta – och på det sättet blir till en ren tankelek som förbjuder sig att redovisa fakta; samt att denna urartning, som motiveras av dess funktion som den allmänna jämviktens apologetiska ideologi, står i nära överensstämmelse med den subjektiva värdeteorin. Vi hävdar dessutom att det inte finns någon utvecklad marxistisk teori för de internationella relationerna, utan endast (1) några anmärkningar 'i förbifarten' i *Kapitalet*; (2) en grundläggande analys av relationerna under den imperialistiska epoken – Lenins analys, som vidareutvecklats och fördjupats av Baran och Sweezy, och (3) delar till en teoribyggnad som återstår att skapa och på vars aspekter några samtida marxister har arbetat (framför allt Arghiri Emmanuel och Christian Palloix).

⁶ Som Gérard de Bemis så klart uttrycker det.

I. Det internationella handelsutbytetets teori

1. Den klassiska teorin (Ricardo)

Teorins huvudinnehåll

Den 'klassiska' teorin om de internationella relationerna är till väsentlig del en teori om den internationella handeln med varor.⁷ Den går ut på att var och en av handelspartnerna har intresse av att specialisera sig därför att handelsutbytet höjer den totala inkomstnivån i termer av bruksvärden i båda länderna. Denna teori gäller inom det kapitalistiska produktionssättets begränsade ram. Detta kommer vi att se i de antaganden den gör om lönerna.

För de engelska klassikerna är arbetet källan till alla värden. Jordräntan, profiten och räntan utgör inga oreducerbara storheter. De är olika former av vad Marx skulle upptäcka vara 'mervärdet', dvs. den del av arbetsprodukternas värde som inte tillfaller arbetarna, utan jordägaren, industrikapitalet eller penningkapitalet. Av denna orsak betraktar Ricardo handeln med två varor i sista hand som byte av två lika kvantiteter arbete, kristalliserat i två produkter med olika bruksvärden för handelspartnerna. Men medan värdelagen i det enskilda landet medför lika bytesvärden för två varor med samma kvantitet arbete,⁸ innehåller varorna i utrikeshandeln olika kvantiteter arbete, som avspeglar de olika produktivitetsnivåerna.

För att ta upp Ricardos berömda exempel har Portugal större fördel än England både vid produktion av vin (där det behövs åttio arbetstimmar för att producera en enhet av denna vara mot etthundratjugo i England) och vid produktion av kläde (där nittio arbetstimmar i Portugal producerar vad etthundra timmar ger i England). Men det har större komparativ fördel vid produktion av vin än vid produktion av kläde, eftersom:

$$\frac{90}{100} > \frac{80}{120}$$

Portugal har med andra ord intresse av att specialisera sig på den första av dessa båda produkter och av att skaffa sig klädet i England, även om det i absoluta tal kostar mindre att producera klädet hemma än i England.

Påståendet att importen kan vara lönsam i termer av bruksvärden även om den importerade produkten skulle kunna tillverkas på platsen till lägre kostnad utgör Ricardos väsentliga tillskott i förhållande till Adam Smith.⁹

Man får inte lägga in mera i denna teori än vad den faktiskt utsäger. Allt den säger är att *i ett givet ögonblick* och med den befintliga produktivitetsfördelningen har båda länderna intresse av att företa ett utbyte, även om det som vi ska se blir ojämnt. Låt oss på nytt ta upp Ricardos exempel och vända på termerna för att närma dem till verkligheten:

⁷ För en framställning av Ricardos teori, se: Angell, *The theory of international prices*, Cambridge 1926; M. Byé, *Les principes de la spécialisation internationale* (doktorandkurs 1953-54, Paris); Ellsworth, *International economy*, New York 1950; Ohlin, *Utrikeshandel och handelspolitik*, Natur & Kultur, 6:e uppl., Stockholm 1959 (1934); Samuelson, *Samhällsekonomi*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1969; Södersten, *Internationell ekonomi*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1969.

⁸ Ricardos formulering förvirras av hans fel beträffande profitkvotens utjämning (hans förväxling av mervärde och profit är orsaken härtill). Marx, som upptäckte lagarna för värdenas förvandling till produktionspriser, gav den första riktiga formuleringen. Men det är ett annat problem än det vi inlåter oss på här.

⁹ J. Viner, *Studies in the theory of international trade*, London 1937, s. 441.

	Arbetskvantitet per produktenhet		Englands relativa fördel gentemot Portugal
	i England	i Portugal	
kläde	80 timmar	120 timmar	1,50
vin	90 timmar	100 timmar	1,11

Inhemska bytesförhållanden

1 kläde = 0,89 vin = 1,20 vin

Det internationella bytesförhållandet, som nödvändigtvis måste ligga mellan de båda inhemska förhållandena, kan t. ex. vara en enhet (vin) mot en enhet (kläde).

Antag att Portugal accepterar att specialisera sig på vin och att England vill sälja av sitt kläde. Om den totalt disponibla arbetskraften i Portugal är tusen timmar och vinkonsumtionen är konstant (5 enheter) kommer landet att offra femhundra arbetstimmar för att producera vin för egen konsumtion. Det förfogar då över femhundra timmar som det kan utnyttja antingen till att själv producera sitt kläde ($500: 120 = 4,2$ enheter), eller till att producera ytterligare fem enheter vin för vilka det erhåller fem enheter kläde: det har alltså vunnit 0,8 enheter kläde på bytet. Men fastän det har vunnit i bruksvärden, har det gett femhundra timmar för att erhålla fem enheter kläde som England har producerat på fyrahundra timmar. Dess egen arbetstimme byts mot 0,8 engelska timmar och bytet är alltså ojämnt. Utbytets ojämnhet – i bytesvärde – avspeglar arbetets lägre produktivitet i Portugal.

Det är därför att arbetsproduktivitetsens ojämlikhet inte är naturlig utan historisk som den komparativa fördelen ändras när den efterblivna ekonomin gör framsteg. Om Portugal genom att moderniseras kan uppnå Englands produktivitet på alla områden, dvs. producera klädet på åttio timmar och vinet på nittio timmar, gör det bäst i att modernisera sig. Ty då producerar det sina fem enheter vin på fyrahundra-femtio timmar och förfogar över femhundra-femtio timmar under vilka det kan producera 6,9 enheter kläde ($550: 80$). Inget handelsutbyte kommer nu till stånd, eftersom kostnaderna är identiska i båda länderna. Dock har Portugal vunnit på bytet i förhållande till den tidigare situationen: $6,9 - 5 = 1,9$ enheter.

Om Portugal nu accepterar att specialisera sig på vin och ägnar alla sina krafter åt att hinna upp England på detta område – vad vinner det? Det måste hädanefter ägna fyrahundra-femtio timmar åt att producera fem enheter vin för egen konsumtion (5×90). Det förfogar över femhundra-femtio timmar under vilka det kan producera 6,1 enheter vin ($550: 90$) som i sin tur gör det möjligt att förvärva 6,1 enheter kläde. Ty det inhemska bytesförhållandet i England har inte ändrats (1 kläde = 0,89 vin). Och i Portugal är det fortfarande högre än ett (1 teoretiskt kläde byts – dvs. om man producerar det med landets ursprungliga teknik – mot 1,34 vin i stället för 1,20), så att bytesförhållandena – enhet mot enhet – kan förbli oförändrade. Valet är mindre gott för Portugal, därför att det potentiella framsteget i klädesindustrin (kostnadssänkning från 120 till 80 timmar) är större än i vinproduktionen (kostnadssänkning från 100 till 90 timmar).

Det främsta intresset är alltså att utveckla de produktionsgrenar där det möjliga framsteget är störst och att låta sin syn på utrikeshandeln underordnas denna utvecklings prioriteringskrav. En handelssyn som är utformad på det sättet måste ändras i varje etapp av utvecklingen. Detta är visserligen en aggressiv uppfattning om de internationella relationerna. Men som vi ska se svarar den väl mot historien och den nuvarande situationen, och den kommer inte att ändras förrän det finns, inte ett världssystem av nationer, utan en fullt integrerad socialistisk värld.

Verkligheten är givetvis mer komplicerad än Ricardos schema med två produkter som byts mellan två länder under exceptionella omständigheter (inga transportkostnader och produktion vid konstanta kostnader). Om vi inför dessa tre realiteter i schemat försvårar det framställningen utan att fördenskill ändra huvudinnehållet. I fallet med produktion vid sjunkande (eller stigande) kostnader måste man ta hänsyn till att själva den relativa fördelen förändras genom graden av internationell specialisering. Den internationella specialiseringens försvarare har aldrig förnekat att om ökningen av produktionen av en vara, som landet har relativ underlägsenhet vid att producera, framkallar en så stor kostnadssänkning på denna vara att landet får relativ fördel av att producera den, har det intresse av att – åtminstone tillfälligt – skydda denna uppväxande industri.¹⁰ På samma sätt är det med transportkostnaderna, som påverkar den relativa fördelen.¹¹ Antagandet om flera varor och flera länder infördes senare utan att resonemangets allmänna ram påverkades.¹²

Det underliggande antagandet: frågan om penningpriserna och penninglönen

Den verkliga svårigheten för teorin om komparativa fördelar ligger i det faktum, att de företag som driver handel med utlandet direkt uppskattar varornas pris och inte de relativa kostnaderna.¹³

Ricardo insåg denna svårighet och övervann den. Från början antog han att timlönerna uttryckta i guld är desamma i båda länderna. Under dessa förhållanden är priset på det portugisiska vinet lägre än priset på engelskt vin. Priserna är nämligen proportionella mot de arbetskvantiteter som gått åt vid produktionen av produkterna. Man kan självklart inte säga att priset på en given vara är proportionellt mot den direkta lönevolym som den innehåller, ty en del av det arbete som är inneslutet i produkten har formen av kapital (i produkten kristalliserat arbete). Men man kan säga att den allmänna prisnivån är proportionell mot penninglönen.¹⁴ Eftersom den senare är densamma i båda länderna är också priserna identiska om realkostnaderna är det. Engelsmännen köper alltså sitt vin i Portugal. Den därav följande arbetslösheten i den engelska produktionen möjliggör en lönesänkning och efter den en prissänkning, tills den punkt uppnås då klädet är billigare än i Portugal. I detta land höjer för övrigt den tilltagande vinproduktionen löne- och prisnivån, och däribland priset på kläde.

I själva verket har Ricardo i sitt schema beskrivit den perfekta internationella integrationens förlopp, dvs. det sätt på vilket de från början olika priserna på samma varor i olika länder till slut blir identiska. Han visar hur ett enda pris genom utbytets förmedling åsätts en enda vara på hela världsmarknaden.

Man skulle kunna tro att denna bevisföring redan från början upphävs genom antagandet om lika nominallöner i båda länderna. Detta antagande är i realiteten fullt logiskt. Det grundar sig på att Ricardo tidigare i sitt resonemang hade visat genom vilken mekanism båda länderna var integrerade i en enda guldmarknad. Antag att valutan i A, francen, lika med ett gram guld, kostar en arbetstimme att producera, medan valutan i B, pundet, också lika med ett gram guld, kostar två arbetstimmar. Produktionskostnaderna i arbete för båda

¹⁰ Graham, 'Some aspects of protection further considered', (*Qu. J. of Ec.*, 1923).

¹¹ J. Viner, a. a., s. 467. Vi kan påpeka att den sista komplikationen till följd av de 'inhemska varorna' (i motsats till 'internationella varor') ligger på samma plan. De 'inhemska varorna' är sådana vilkas alltför höga transportkostnad omöjliggör export eller som av materiella skäl inte kan transporteras.

¹² Graham, 'The theory of international values re-examined' (*Q. J. of Ec.*, 1923); J. Viner, a. a., ss. 462-467.

¹³ J. Viner, a. a., ss. 483-489; H. Denis, 'Le sens et la portée des coûts comparés' (*Revue d'E. P.* 1940); Calcaterra, 'La possibilità di divergenze fra i livelli nazionali dei prezzi' (*Riv. Int. di Scienze sociali*, sept.-okt. 1950).

¹⁴ Ett mindre tillrättsläggande, liknande det Bortkiewicz gjorde beträffande värdenas förvandling till produktionspriser.

varorna är identiska i båda länderna. Det finns alltså inget verkligt skäl (dvs. inom ramen för en komparativ fördel) att driva handel. Likväl uppstår ett handelsutbyte, eftersom guld självt är en vara som kan produceras billigare i A. Guldproducenterna i A köper sina varor i B i stället för att köpa dem på hemmamarknaden. I A fortsätter alltså guldproduktionen, och varuproduktionen ökar. Lönerna och priserna sjunker i A och ökar i B. Guldproduktionen upphör då att vara lönsam i B. I den slutliga jämvikten är läget följande: A, som förser båda länderna med guld, producerar mera gul metall och mindre varor, medan B däremot ökar sin varuproduktion och inte längre producerar något guld. Priserna har blivit lika i båda länderna.

Eftersom priserna är lika och lönerna måste vara identiska i båda länderna (lika med 'existensmedlen') är det fullt logiskt att antaga, att nominallönerna är ekvivalenta. I ett senare led i sitt resonemang inför Ricardo ett andra skäl till att driva handel: skillnaderna mellan realkostnaderna och följaktligen (eftersom lönerna är identiska) mellan priserna.

Reallönerna i de båda länderna har inte ändrats mellan utgångspunkten och slutpunkten, eftersom nominallönerna och priserna rör sig i samma riktning. Detta förutsätter att löntagarna är landets enda konsumenter. Om man vill skilja 'existensmedlen' från 'lyxprodukterna' kompliceras schemat ytterligare genom att lönerna och priserna inte längre är proportionella, men de kommer likväl att röra sig i samma riktning.

Det förlopp som här beskrivits förklarar alltså hur fördelen av utrikeshandel i sista hand helt tillfaller kapitalisterna i de båda länderna, vilkas profitmassa i bruksvärden ökat. Utbytet påverkar slutligen strukturen till förmån för profiten och påskyndar kapitalets ackumulationsprocess hos de båda handelsparterna.

Ricardos teori är alltså bunden till det grundläggande antagandet om identiska reallöner (lika med 'existensmedlen'). Fördelen med specialiseringen är att den sänker arbetskraftens värde hos bägge parterna och följaktligen höjer mervärdekvoten och därmed profiten. Detta antagande har en mening endast i den mån Ricardo ställer sig inom ramen för två relaterade 'rena' kapitalistiska system. Detta är han absolut inte medveten om, eftersom han inte förstår att skilja ett produktionssätt från en samhällsformation och i det kapitalistiska produktionssättet ser en evig, den rena rationalitetens typ.

2. Från vetenskapen till den allmänna jämviktens ideologi

Bestämningen av bytesvillkoren

I Ricardos exempel fanns det en vid osäkerhetsmarginal, inom vilken bytesförhållandet kunde fastställas. Denna marginal krymper när man för in flera länder och flera varor, men den försvinner inte.

I antagandet om handel med två varor mellan två länder kan bytesförhållandet vara sådant att bara det ena landet drar fördel av specialiseringen (det andra vinner ingenting, men förlorar heller ingenting) eller också att båda länderna drar fördel av transaktionen. I fallet med byte av två varor mellan två länder är det lätt att bevisa att båda parter måste vinna något på affären. Det är också lätt att bevisa att den största vinsten tillfaller det land som betalar hela sin import med minst export.¹⁵

Oavsett var bytesförhållandet ligger i osäkerhetsmarginalen har Ricardos efterföljare i fallet med byte av flera varor med lätthet kunnat hävda de båda följande satserna: (1) när de bägge handelsparterna arbetar i olika ekonomisk skala (mätt som skillnaden mellan nationalinkomsterna) drar den minsta av parterna den största fördelen, och (2) när de bägge varorna har olika relativ betydelse (mätt som deras respektive ställning i producentlandets nationalinkomst) åtnjuter det land som utbjuder den relativt mest

¹⁵ Detta bevis har utarbetats av Graham (a. a.).

betydelsefulla varan på marknaden den största fördelen.

För att slutgiltigt upphäva osäkerhetsmarginalen krävs att man inför den relativa efterfrågan i Ricardos schema. Man skulle mycket väl kunna lägga in förhållandena mellan de båda felgränserna genom att ta hänsyn till handelspartnernas relativa styrka. Därigenom skulle man komma fram till resultat som är diametralt motsatta de ovan anförda. Vid olika driftskala hos handelspartnerna skulle bytesförhållandena gynna den starkare, vid olika betydelsefulla varor skulle de gynna den som bjuder ut den minst betydelsefulla varan.

De olika resultaten är inte motsägande, utan kompletterar varandra. Om man tar med parternas driftskala, dvs. varornas antal och betydelse, begränsar man osäkerhetsmarginalen. Man lägger därefter in bytesförhållandena i detta utrymme genom att ta med den relativa efterfrågan.

Historiskt sett har osäkerhetsfaktorn inte blivit upphävd på det sättet. Det var Stuart Mill som i sin tillämpning av kvantitetsteorin införde den ömsesidiga efterfrågan.¹⁶ Vi kan bestämma bytesförhållandena var som helst i osäkerhetsmarginalen. Vid dessa priser kan betalningsbalansen antingen (genom ren slump) komma i jämvikt, eller också inte. I det sistnämnda fallet kommer ett internationellt guldflöde att uppstå. Då ökar samtliga priser i det ena landet, i synnerhet exportpriset, medan de sjunker i det andra. Bytesförhållandena påverkas i riktning mot förnyad jämvikt. Vi förkastar denna teori, som bygger på ett rent kvantitativt betraktelsesätt (teorin om 'priseffekten'). Det bör för övrigt påpekas att i antagandet om två pappersvalutor ger den bristande jämvikten i betalningsbalansen upphov till en modifikation av växelkursen vars verkningar är analoga med 'priseffektens' förändringar. Det är fullt möjligt att ingen jämvikt uppnås. Under alla förhållanden är det inte priseffekten (eller effekten av ändrade växelkurser) som är huvudorsaken till återvinnandet av jämvikten (om den nu uppnås), utan förändringen i den ömsesidiga efterfrågans storlek ('inkomsteffekten').

Stuart Mills bevis innefattar emellertid ett andra postulat, som säger att bytesförhållanden i jämvikt befinner sig inom osäkerhetsmarginalen. Antag att så inte är fallet, dvs. att de befinner sig utanför denna marginal. I detta antagande är det de relativa fördelarna som påverkas. I detta fall bestämmer nämligen bytesförhållandena antalet bytesvaror. Exportens kvalitativa mångfald kan alltså inte vara orsak till, utan endast en följd av bytesförhållandena, då dessa bestäms av krafter utanför produktionens reella betingelser (som a priori bestämmer listan av bytesprodukter och yttergränserna för bytesförhållandet), såsom t. ex. de krafter som påverkar betalningsbalansen eller handelspartnernas relativa styrka. Där tycks kvantitetsteorin ånyo vara förbunden med den subjektiva värdeteorin, eftersom priserna här bestäms av den relativa efterfrågan och oberoende av kostnaderna.

Men även i detta antagande är teorin optimistisk. Om två, olika stora handelspartners vid givna bytesförhållanden driver handel med flera varor, dras den största fördelen av den minsta partnern, den vars varuutbud är minst, men omfattar de i relation till landets ekonomi mest betydelsefulla varorna.

Den positivistiska metoden¹⁷

Arbetsvärdeläran övergavs av hela nationalekonomin omkring 1870. Sedan dess vägrar de författare som studerat den internationella handels problem att reducera samtliga faktorkostnader till blotta arbetskostnaden, och följaktligen att jämföra handelspartnernas produktivitet. De konstaterar att marknadspriserna inte är proportionella mot de i

¹⁶ Stuart Mill, *Principles of political economy*, London 1848, kap. 21; Hume, *Political discourses i Essays, moral, political and literary*, London 1875, ss. 330-345, citerat av Viner, a.a., s. 292.

¹⁷ Inledd av Taussig, *International trade*, New York 1927.

produkten inneslutna arbetskvantiteterna, och de vägrar att ge sig i kast med en fördjupad analys som den Marx gjorde för att bestämma lagarna för arbetsvärdenas förvandling till priser. De tror sig direkt kunna framställa denna analys genom att observera priserna.

Den relativa fördelen mäts då som förhållandet mellan penningkostnaderna. Dessa kostnader är beroende av den relativa ersättningen för de olika faktorerna och av deras relativa kvantitativa nyttjande.

Teorin föranleder samma anmärkningar som i fråga om Ricardo. Dock bör tilläggas att den bygger på en ond cirkel och att den i principen om komparativa kostnader förlorar sin faktiska giltighet. Den onda cirkel, på vilken Taussig bygger sitt resonemang, härstammar från det faktum att den mest lönsamma tekniken (den effektivaste faktorkombinationen) är avhängig av den relativa faktorersättningen. Men dessa ersättningar varierar i sin tur beroende på faktorernas kvantitativa nyttjande (faktorutbudet förutsätts givet: faktorutrustningen är given, vilket inte är sant eftersom utbudet på faktorer också är beroende av priset), alltså ytterst på vilka produktionsmetoder som använts. Sådana onda cirkel är nödvändiga i alla allmänna jämviktsteorier. Därav följer att principens giltighet är mera begränsad än hos Ricardo, ty i den klassiska teoribyggnaden fastslog man ordningen mellan varurörelserna. Här däremot påverkar varje omslag i varurörelserna de komparativa fördelarna därför att det verkar på relativa faktorpriser. Man har alltså hamnat i en ond cirkel: varje nation bör specialisera sig där den har störst fördel i vetenskapen om att den har denna fördel emedan den har riklig tillgång på en faktor som lämpar sig för en viss produktion (och alltså kan sälja resultatet relativt sett billigare).

Övergivandet av den objektiva värdeteorin har alltså redan förvandlat teorin om komparativa fördelar och ger den i fortsättningen karaktären av apologetisk ideologi. Ty 'fördelen' har strängt taget inte längre någon mening: den ingår inte a priori i den objektiva verkligheten (den jämförda produktiviteten). Den empiriska positivismen tvingas här som överallt annars åberopa sig på en rad falska teorier (det kvantitativa synsättet) eller på postulat som gynnar dess egen bevisföring (inga 'förvända prisseffekter'), eller åter på felaktiga begrepp ('produktionsfaktorerna – kapital och arbete – är givna', ett uttryck som strängt taget saknar mening, eftersom innehållet i de s. k. naturliga förutsättningarna är den samhälleliga arbetsdelningen mellan avdelning I och avdelning II). Teorins urartning till en apologetisk ideologi fortsätter med den moderna formuleringen i subjektiva termer.

Substitutionsmetoden¹⁸

Även om arbetsvärdeteorin som vi sett övergavs förhållandevis tidigt bibehöll de flesta nyklassiska författare under en lång tid teorin om de komparativa fördelarna i dess ricardianska form, utan att göra klart för sig att denna teori postulerade en objektiv värdeuppfattning. I och med Haberler, Lerner och Leontief antog teorin definitivt sin nuvarande form. Kostnaden för en produkt definieras där som dess alternativkostnad, dvs. vad det kostar att avstå från en annan produkt. Man övergav Bastables, Marshalls, Edgeworths och Taussigs kompromissförsök, som bestod i att antaga att i varje land var kostnaden för varje produkt sammansatt av lön, profit och ränta i givna proportioner,¹⁹ vilket var ett sätt att undvika det tvivelaktiga i att addera olika personers subjektiva nytta.

¹⁸ För denna övergång från den positiva teorin till den nuvarande formuleringen i substitutionstermer, se: Haberler, *The theory of international trade*, 1936, ss. 175 ff; Lerner, 'The diagrammatical representation of cost conditions in international trade' (*Economica* 1932); W. Leontief, 'The use of indifference curves in the analysis of foreign trade', *Q. J. of Ec.* 1933; Bastable, *The theory of international trade*, 1897; A. Marshall, *The pure theory of foreign trade*, 1879; Edgeworth, 'Review of Bastable: The theory of international trade' (*Ec. bourn.* 1897); och Taussig, a.a.

¹⁹ Detta betyder att man underförstått antar att det föreligger samma organiska sammansättning och samma mervärdekvot, dvs. att parterna nått samma utvecklingsnivå.

Vi ska inte här gå närmare in på hur man konstruerar 'samhälleliga indifferenskurvor' med utgångspunkt från den lika nyttan av variabla kvantiteter av två varor. Vi ska inte heller gå närmare in på hur man konstruerar 'produktionsmöjlighetskurvor' med utgångspunkt från de tekniska möjligheterna att producera variabla kvantiteter av två varor med en konstant uppsättning produktionsfaktorer. Hur som helst ligger det internationella bytesförhållandet någonstans mellan de enskilda ländernas bytesförhållanden, som bestäms av lutningen på indifferenskurvans tangenter där dessa kurvor själva är tangenter till produktionsmöjlighetskurvorna. I dessa punkter är nämligen varornas substitutionskvot lika för konsumenten och producenten. Den nödvändiga och tillräckliga förutsättningen för det internationella handelsutbytet är då att de enskilda ländernas bytesförhållanden är olika.

Här liksom hos Ricardo återstår en osäkerhetsfaktor, som upphävs genom att man inför den ömsesidiga efterfrågan. Här leder antagandet av den subjektiva värdeuppfattningen precis som hos Taussig till att man hamnar i en ond cirkel, eftersom de fördelaktiga varorna är de för vilkas framställning den rikligast förekommande faktorn tagits i bruk, och faktorersättningen i sin tur är beroende av handeln med utlandet. Till detta måste läggas det subjektiva synsättets speciella svårigheter. Man har konstruerat allmänna indifferenskurvor på grundval av de individuella kurvorna genom att addera nyttan för olika personer. För att komma undan svårigheten antar man att utrikeshandeln inte påverkar inkomstfördelningen, vilket är felaktigt. Eller också tillskriver man på ett konstlat sätt nationen samma preferenser som den enskilde individen. Den föregivna 'inkomst-maximeringen' genom handeln vilar alltså på ytterligt svaga grunder,²⁰ och dess ideologiska karaktär är uppenbar. Teorin om komparativa fördelar tjänar inte längre sitt syfte: själva faktum att handelsutbytet existerar gör det automatiskt fördelaktigt för alla!

3. Ett fundamentalt bidrag: Det ojämna utbytet

Av antagandet om ett kapitalistiskt produktionssätt följer arbetskraftens rörlighet (arbetslönsens utjämning mellan den kapitalistiska ekonomins olika grenar och likaså mellan olika länder) och kapitalets rörlighet (profitkvotens utjämning). Det är visserligen ett högst abstrakt antagande, men icke desto mindre är det själva den begreppsmässiga ramen för Ricardos och Marx' resonemang, och det med all rätt, eftersom det gäller att studera det kapitalistiska produktionssättet. Marx, som hade ett mycket klart medvetande om sin problematik, studerade just av detta skäl inte frågan om det internationella handelsutbytet, som saknade mening i denna problematik. Den internationella handeln skiljer sig inte från inrikeshandeln, t. ex. den interregionala handeln. Därför är det endast marginellt – 'i förbigående' – som Marx faller några anmärkningar om de eventuella följderna av arbetets eller kapitalets bristande rörlighet, och han påpekar därvid detta 'internationella' problems analogi med liknande brister inom landet.²¹

Ricardo har inte samma grepp om sin problematik – det är därför han behandlar den internationella handeln, men på ett i grund och botten tvetydigt sätt. Empirist som han är konstaterar Ricardo arbetets och kapitalets relativa orörlighet. Detta 'faktum' är i och för sig obestridligt, men på samma sätt som det i och för sig är obestridligt att ingen ekonomisk samhällsformation i kapitalismens centrum kan reduceras till ett rent kapitalistiskt produktionssätt och som det är obestridligt att den centrala kapitalismens utveckling har framskridit olika långt i olika länder, att den organiska sammansättningen, arbetets produktivitet och arbetskraftens värde till följd härav inte är lika i olika länder. Men Ricardo hade inte rätt att åberopa dessa 'fakta', som befinner sig på de konkreta

²⁰ J. Viner, a.a., ss. 527-593. Grundläggarna av denna analys är Hicks, 'The foundation of welfare economics' (*Ec. J.*, dec. 1939) och Kaldor, 'Welfare propositions in economics' (*Ec. J.*, sept. 1939).

²¹ Se det karaktäristiska avsnitt i *Kapitalet* som citeras av A. Emmanuel, (*L'échange inégal*, Paris 1969, s. 136).

samhällsformationernas plan, samtidigt och i samma resonemang som han gör antaganden om och utformar sin begreppsram (det rena kapitalistiska produktionssättet).

Likväl gör han det. Resultatet blir en teori som, eftersom den godtar hypotesen om lika reallöner i olika länder (lika med 'existensmedlen'), endast kan grunda det internationella handelsutbytet på kapitalets orörlighet. Det är en av Arghiri Emmanuels förtjänster att ha påvisat denna aspekt av Ricardos teori:

När det gäller faktorernas rörlighet intresserar sig Ricardo endast för dess verkan, dvs. faktorprisernas utjämning. Därför talar han endast om profiternas utjämning, det enda som kunde bli lidande av faktorernas orörlighet, i synnerhet av kapitalets orörlighet, då ju lönerna utjämning under alla förhållanden sker nedifrån, genom den befolkningsmässiga regulatorns förmedling, vare sig det finns en arbetskraftens rörlighet eller ej. Profiternas icke-utjämning är hos Ricardo ett nödvändigt och tillräckligt villkor för att lagen om komparativa kostnader ska fungera, och detta är en viktig punkt som inte förefaller ha påtalats tidigare.²²

Om kapitalet är rörligt och man antar att lönerna är identiska (lika med 'existensmedlen') äger handelsutbytet rum endast om produktiviteten är olika. Detta kan endast bero på en av följande två orsaker: (1) olika 'naturliga' förutsättningar (med samma kvantitet arbete, kapital och jord kan man producera mer vin i Portugal än i England på grund av klimatet), eller (2) olika organisk sammansättning som avspeglar kapitalismens olika utvecklingsgrad. Men i detta fall är lönerna inte lika eftersom 'arbetskraften från värdesynpunkt innesluter ett moraliskt och historiskt moment'.²³

Om de båda faktorerna, arbete och kapital, vore fullkomligt rörliga skulle som Eli Heckscher visat all handel försvinna.²⁴ Emmanuel har alldeles rätt när han fäster uppmärksamheten på det faktum att specialiseringen endast representerar ett relativt optimum: 'Det absoluta optimum skulle inte vara att Portugal specialiserade sig på vin och England på kläde, utan att engelsmännen förflyttade sig med sitt kapital till Portugal och producerade bådadera.'²⁵

Man kan alltså påvisa två former av internationellt handelsutbyte där produkterna inte byts till sitt värde. I det första fallet är lönerna lika (mervärdekvoterna är lika), men eftersom den organiska sammansättningen är olika är produktionspriserna – som bestäms genom profitkvotens utjämning – sådana att för den sammanlagda (direkta och indirekta) arbetstimmen i det mest utvecklade landet (som kännetecknas av en högre organisk sammansättning) erhålles fler produkter på den internationella marknaden än för den sammanlagda arbetstimmen i det minst utvecklade landet. Nedanstående exempel illustrerar detta fall:

	c	v	m	V	p	P
	Konstant kapital	Variabelt kapital	Mervärde	Värde	Profit	Produktionspris
A	10	10	10	30	8	28
B	16	7	7	30	9	32

A: det minst utvecklade landet ($c/v = 1$)

B: det mest utvecklade landet ($c/v = 2,3$)

Mervärdekvot: 100

Genomsnittlig profitkvot: $17/43 = 40 \%$

Emmanuel har rätt när han säger att även om handelsutbytet i det här fallet inte ger samma kvantitet produkter per sammanlagd arbetstimme, är det för den skull inte ojämnt, ty

²² A. Emmanuel, a.a., s. 90.

²³ *Kapitalet*, Första Boken, kapitel VI, Cavefors, Uddevalla 1969.

²⁴ Eli Heckscher, 'Utrikeshandelns verkan på inkomstfördelningen', *Ekonomisk Tidskrift* 1919.

²⁵ A. Emmanuel, a.a., s. 30.

‘ojämna’ utbyten av det här slaget kännetecknar relationerna inom nationen eftersom ‘produktionspriserna ... utgör en integrerad del av konkurrenssystemet’.²⁶

Det står klart att handelsutbytet i det här fallet likväl är ojämnt och att denna ojämnhets avspeglar den ojämna produktiviteten. Ty det är viktigt att påpeka, att de båda ekvationer som tagits med här och som beskriver villkoren för att producera en och samma produkt med olika teknik – avancerad i B och efterbliven i A – är ekvationer i värde, dvs. i arbetstimmar i A respektive i B, tagna för sig. Produktmängden i bruksvärden kan inte vara densamma i A och i B, ty produktivkrafternas utvecklingsnivå är högre i B. Med trettio sammanlagda (direkta och indirekta) arbetstimmar disponerade som i B erhåller man t. ex. nittio fysiska enheter av produkten i fråga, medan man med trettio arbetstimmar disponerade som i A får nöja sig med en mindre kvantitet produkter, t. ex. sextio enheter. Om A och B är integrerade i samma världsmarknad kan produkten endast ha ett enda pris, det mest utvecklade landets. Med andra ord är trettio arbetstimmar i A inte värda trettio timmar i B, utan $30 \times 60/90 = 20$ timmar.

Därtill kommer, att om produkten ingår i arbetarens konsumtion och har ett enda pris (10 kronor enheten), betalas trettio arbetstimmar i B med $90 \times 10 = 900$ kronor eller 30 kronor per timme, medan de i A betalas med 20 kronor per timme. Om reallönen vore densamma i A och i B skulle mervärdekvoten också vid olika produktivitet vara lägre i A för att kompensera den lägre produktiviteten. Proportionen variabelt kapital/ mervärde skulle då inte vara lika med 10/10 utan 15/5 ($10 \times 90/60$).

På detta plan verkar Bettelheims kritik av Emmanuel fullt berättigad. Ty här är utbytet ojämnt: (1) i första hand därför att produktiviteten är ojämn (denna ojämnhets är förbunden med den olika organiska sammansättningen) och (2) först i andra hand därför att den organiska sammansättningen genom profitkvotutjämnings spel bestämmer värdenas olika produktionspriser tagna för sig. Här bör emellertid nämnas att problemet kompliceras av att mervärdekvoten med nödvändighet är olika i A och B (för att trygga en ekvivalent realersättning för arbetet i A och i B). Produktionsprisernas ekvation skrivs alltså:

	c	v	M	V	p	P
A	10	15	5	30	6	31
B	16	7	7	30	6	29

A: det minst utvecklade landet ($c/v = 0,7$)

B: det mest utvecklade landet ($c/v = 2,3$)

Mervärdekvot A: 33 Mervärdekvot B: 100

Genomsnittlig profitkvot 12: 48 = 25

Priserna på världsmarknaden kommer ändå inte att vara proportionella mot dessa teoretiska produktionspriser. Produktens priser kommer i A att delas med 90/60, produktivitetsförhållandet, och kommer följaktligen att vara tjugoett mot tjugonio för B.

Det är emellertid inte där Emmanuels argument ligger, eftersom författaren till *Det ojämna utbytet* själv förkastar detta fall. Men det är på denna punkt Bettelheims argument tar sikte. Därav en dialog mellan döva. Ty ytterst vilar Emmanuels argument på ett andra fall, i vilket bytesprodukternas organiska sammansättning är likartad.

I det andra fallet antar man tvärtom att produktionstekniken har samma utvecklingsgrad (samma organiska sammansättning) och i början av resonemanget att lönerna är lika (samma mervärdekvot). Utbytet är helt ekvivalent.

Om t. ex. kapitalkoefficienten är 3,5, mervärdekvoten 100 % och profitkvoten 15 % (i förhållande till det satsade kapitalet) kommer man att få liknande produktionsformler i A

²⁶ A. Emmanuel, a.a., s. 192. Se även a.a., ss. 102-109 och 189 -206.

och i B (beskrivna nedan under B). Antag att lönerna av den ena eller andra orsaken är ojämna, dvs. att mervärdekvoterna är olika vid oförändrad produktionsteknik och produktivitet, t. ex. att lönen i A vid lika produktivitet är fem gånger lägre än i B. Man får då följande formler:

	C	c	v	m	V	p	P
	Satsat kapital	Använt fast kapital	Variabelt kapital	Mervärde	Värde	Profit	Produktionspris
A	70	10	2	18	30	14	26
B	70	10	10	10	30	14	34

Mervärdekvotens ökning i A höjer den genomsnittliga profitkvoten i hela A + B från 14 till 20 %. Låglönelandet (A) erhåller med lika total mängd (direkt och indirekt) arbete på samma produktivitetsnivå mindre än sin partner B i det internationella utbytet (närmare bestämt 76 %). Emmanuel betecknar helt riktigt detta utbyte, och endast det, som verkligt ojämnt,²⁷ och han visar också att den skillnad i profitkvot som krävs för att kompensera löneskillnaden måste vara betydande.²⁸ För att utbytet i det föregående exemplet ska vara ekvivalent krävs med de fem gånger lägre lönerna i A att profitkvoten i A är 26 % mot 14 % i B.

Vad Emmanuel inte säger, men som utgör det starkaste argumentet till hans fördel, är att detta andra fall väl svarar mot den verkliga situationen. Ty huvuddelen av den s. k. tredje världens export är inte jordbruksprodukter från efterblivna sektorer med låg produktivitet. Av de 'underutvecklade' ländernas sammanlagda exportbelopp på 35 miljarder dollar (1966) står den ultramoderna kapitalistiska sektorn (petroleum, utvinning av mineraler och deras primärförädlingsprodukter, moderna plantager – som United Fruit i Latinamerika eller Unilever i Afrika och Malaysia, osv.) för åtminstone tre fjärdedelar, eller 26 miljarder. För dessa produkter får de jämförande formlerna i A och B sin fulla betydelse. Om dessa produkter levererades av de utvecklade länderna med samma teknik – och följaktligen med samma produktivitet, dvs. om den genomsnittliga profitkvoten vore 15 % av det satsade kapitalet och det förbrukade kapitalet en sjundedel av detta (kapitalet förnyas på 5 till 10 år, i genomsnitt vart sjunde år) och om mervärdekvoten vore 100 % (vilket motsvarar en kapitalkoefficient på 3,5) – då skulle deras värde vara 34 miljarder. Överföringen av värde från periferin till centrum är således bara på denna punkt oantastlig, eftersom den i en realistisk uppskattning torde vara 8 miljarder dollar.

Vad den övriga exporten från 'tredje världen' beträffar, den som härrör från de 'efterblivna' sektorerna med låg produktivitet (jordbruksprodukter som levereras av det traditionella jordbruket), är saken mindre uppenbar, ty här tillkommer utöver den låga produktiviteten skillnader i arbetsersättning (här kan man inte tala om löner). Men hur stora är de? Det är ännu svårare att säga, eftersom produkterna i allmänhet inte är jämförbara: te, kaffe, kakao, osv. produceras bara i periferin. Emellertid kan man förmoda att ersättningsarna är proportionellt mycket lägre än produktiviteten. En afrikansk bonde t. ex. erhåller i utbyte mot ett hundratal mycket ansträngande arbetsdagar per år importerade industriprodukter till ett värde av knappt ett tjugotal arbetsdagar för en kvalificerad europeisk arbetare. Om vår bonde producerade med modern europeisk teknik (och man vet genom de av agronomerna igångsatta moderniseringsprojekten vad detta betyder rent konkret) skulle han arbeta trehundra dagar per år och erhålla en ungefär sex gånger större mängd produkter, medan produktiviteten per timme på sin höjd skulle fördubblas. Utbytet är alltså här återigen ojämnt: om ersättningen för arbetet vore proportionellt mot hans produktivitet, skulle värdet av dessa produkter inte vara 9 miljarder (vilket det är) utan 2,5 ggr högre,

²⁷ A. Emmanuel, a.a., ss. 109-111.

²⁸ A. Emmanuel, a.a., ss. 122-126.

dvs. 23 miljarder, och värdeöverföringen från periferin till centrum 14 miljarder. Det är inte förvånande att denna överföring proportionellt är mycket större än den som härrör från den moderna industrins produkter, ty för de senare är innehållet av importerade produktionsmedel mycket högre. Men detta kan försummas vad beträffar produkterna från det traditionella jordbruket, där det direkta arbetet utgör nästan hela produktens värde.

Om ersättningarna för arbetet vore ekvivalenta med dem i centrum skulle värdet av periferins export, som nu uppgår till 35 miljarder, vara 57 miljarder *vid lika produktivitet*. Den dolda värdeöverföringen från periferin till centrum till följd av det ojämna utbytet är av storleksordningen 22 miljarder dollar, dvs. dubbelt så mycket som den 'offentliga hjälp' och det privata kapital som periferin erhåller. Att tala om 'utplundring av tredje världen' är här säkerligen inte ett för starkt uttryck.

De utvecklade västländernas import från tredje världen utgör visserligen knappt mer än 2-3 % av deras bruttonationalprodukt, som var 1 200 miljarder dollar 1966. Men denna export från de 'underutvecklade' länderna utgör 20 % av deras BNP, som var av storleksordningen 150 miljarder. Den dolda värdeöverföringen till följd av det ojämna utbytet skulle alltså vara ungefär 15 % av denna produkt, vilket är långtifrån betydelselöst relativt sett. Det skulle i och för sig räcka för att förklara blockeringen av tillväxten i periferin och den växande klyftan mellan den senare och centrum. Det tillskott som denna överföring utgör är inte heller helt betydelselöst för centrum, eftersom den är ungefär 1,5 % av centrumets produkt. Men från centrumets synpunkt är inte detta det viktiga. Ty denna överföring är framför allt viktig för de moderbolag som direkt drar fördel av den.

Vilka är då orsakerna till att lönerna kan vara olika vid lika produktivitet? Svaret på denna fråga inbegriper med nödvändighet också frågan om den centrala och perifera kapitalismens samhällsformationers natur, och vi återkommer senare till denna viktiga punkt.

4. Ekonomismens begränsningar: Är en ekonomisk teori om det internationella handelsutbytet möjlig?

En ekonomisk teori är möjlig endast om den tjänar till att analysera företeelserna, det vill säga till att studera den kapitalistiska produktionens funktionssätt. Redan genom att avslöja det kapitalistiska produktionssättets väsen överskred Marx den ekonomistiska 'vetenskapen', gjorde en grundläggande kritik av densamma och angav på vilka grunder den enda möjliga vetenskapen, historievetenskapen, borde vila.

Det är därför att de fortfarande är ekonomister – dvs. alienerade – som Smith och Ricardo försöker utarbeta en ekonomisk teori för det internationella handelsutbytet. Därför måste de antaga att parterna i utbytet handlar inom ramen för det rena kapitalistiska produktionssättet. Men vi måste berömma deras historiska insikt, vilken inte längre finns hos deras efterföljare. Redan Smith förstod utrikeshandelns funktion i kapitalismens begynnelse-skede – 'skapandet av ett överskott som beskärs av den inhemska jordbruksmarknadens litenhet' – liksom Ricardo på sin tid – 'skapandet av ett överskott som hindras av den sjunkande avkastningen för jordbruksprodukter'. Numera har vi Christian Palloix att tacka för en mera realistisk syn på detta område.²⁹ Marx gör, som Palloix väl uttrycker det, en syntes av Smith och Ricardo. Att Marx inte gått längre beror enligt vår uppfattning inte på att problemet undgått honom, utan tvärtom på att han insett det. Eftersom teorin om relationerna mellan olika samhällsformationer inte kan vara ekonomistisk, kan de internationella relationer som ligger inom denna ram inte ge upphov till en 'ekonomisk teori'. Vad Marx säger om dessa relationer svarar på de frågor som hans tid ställde. Överföringen av ett överskott från periferin till centrum kunde nämligen inte vara särskilt omfattande på den tiden, ty periferin exporterade produkter från det traditionella jord-

²⁹ Christian Palloix, *Problèmes de la croissance en économie*, Francois Maspero, Paris 1969.

bruket, vars produktivitet var alltför låg för att överskottet av denna produktion skulle vara av någon betydelse. Men så är det inte idag, eftersom 75 % av periferins export kommer från moderna kapitalistiska företag.

Den nyklassiska ekonomistiska 'teorin' om handelsutbytet, som grundar sig på den subjektiva värdeteorin, utgör här som överallt annars ett steg bakåt i jämförelse med Ricardos ekonomism. Ty den har bara tautologier att komma med, eftersom den förlorat produktionsförhållandena ur sikte. Som Palloix³⁰ efter Maurice Bye visar, ser man bytesförhållandena enbart som ett resultat av 'konsumtionens indifferensdiagram', vilket är orimligt. Maurice Bye har aldrig upphört att påminna om att de komparativa kostnaderna hos Ricardo vilade på arbetets olika produktivitet från det ena landet till det andra, medan de hos nyklassikerna följer av 'indifferenskurvornas' form. Han har visat hur denna omvändning ruinerat teorin genom att beröva den möjligheten att förbinda den 'kortsiktiga fördelen' av specialiseringen med den 'långsiktiga fördelen'. Liksom Nogaro har visat det kvantitativa synsättets cirkelresonemang och fruktlöshet, har Bye påvisat den nyklassiska komparativa kostnadsteorins fruktlöshet. Men han har inte kommit längre, ty också han försökte göra en ekonomisk teori för de internationella relationerna. Och det är orsaken till att den moderna teoribildningen på detta område i bästa fall kan ställa olika analyser bredvid varandra, men inte förbinda dem till ett helt. Ett exempel på sådana analyser är analysen av utrikeshandelsmultiplikatorerna. Med Heckscher-Ohlins teori närmar man sig det absurda: man gör antagandet om samma teknik (och följaktligen samma utvecklingsnivå) som motsägs av antagandet om 'olika faktorutrustningar'. Man ställer alltså ett falskt problem och måste givetvis dra slutsatser som står i strid med historiska fakta (handelsutbytet minskar klyftan och närmar faktorersättningarna till varandra) för att till slut med Eckhaus föreslå en politik som stärker centrumets herravälde över periferin (att välja kapitalbesparande teknik åt periferin). Teoretikern har inte rätt att inlåta sig på sådana extraturer: då blir hans 'vetenskap' en abstrakt lek med orimliga antaganden som man kan bolla med hur man vill.

Den verkliga frågan är alltså vilka faktiska funktioner som den internationella handeln av igår och av idag har haft och har samt hur den har kunnat fylla dessa funktioner. Det är inte säkert att marxisterna efter Marx alltid har insett problemet. Vi vill ta upp följande resonemang av Bucharin till bevis:³¹

Om man betraktar arbetskraftsomsättningen som en av polerna i den kapitalistiska produktionsordningen har den sin motsvarighet i kapitalomsättningen, som representerar den andra polen. På samma sätt som i det första fallet omsättningen regleras genom *lagen om lönekvotens internationella utjämning*, på samma sätt uppstår i det senare fallet en internationell utjämning av profitkvoten. (Min kurs., S. A.)

Bucharin grundar sitt begrepp om världsekonomin på den globala utbredningen av två grundläggande lagar för det kapitalistiska produktionssättet. Han inser inte att det kapitalistiska världssystemet inte är homogent, att det inte kan likställas med det kapitalistiska produktionssättet. Lenins berömmade förord förbjuder oss att tro att det är fråga om Bucharins egen 'förenkling'. Ty så snart man ställer sig på det kapitalistiska produktionssättets mark försvinner det ojämna utbytet.

Rosa Luxemburgs stora insats låg just däri att hon insåg att relationerna mellan centrum och periferin var avhängiga av den ursprungliga ackumulationens mekanismer, ty det är inte fråga om det kapitalistiska produktionssättets inre ekonomiska funktionssätt, utan om

³⁰ C. Palloix, a.a., framför allt s. 23, 57, 130, 133-137, 154-155, 175 och Maurice Byk, *Les relations économiques internationales*.

³¹ N. Bucharin, *Världsekonomin och imperialismen*, skriven 1915 (fransk utg. Ed. Anthropos 1967, s. 32), med uppskattande förord av Lenin.

relationerna mellan detta produktionssätt och olika samhällsformationer. Preobrazjenskij skriver i samma anda om detta utbyte att det innebär:

Byte av en mindre kvantitet arbete i ett ekonomiskt system eller ett land mot en större kvantitet i ett annat ekonomiskt system eller ett annat land.³²

Därför är det ojämna utbytet möjligt.

Den sovjetdominerade ekonomiska teorin markerar en tillbakagång, vilket Palloix är klart medveten om när han gör sin historik över debatten om de 'internationella värdena'. Goncol, Pavel och Horowitz hävdar sålunda att 'värdet av de produkter som bjuds ut av de underutvecklade länderna bestäms av motsvarande värde i de utvecklade länderna, produktionssektor för produktionssektor. Detta värde är praktiskt taget noll, därför att det utvecklade landet har möjlighet att producera dessa produkter till ingen kostnad alls, men specialiseringen har trots detta påtvingat det underutvecklade landet framställandet av dem.³³

Detta argument är helt oacceptabelt, eftersom 75 % av periferins export kommer från moderna företag med mycket hög produktivitet och eftersom de övriga produkterna – framför allt de exotiska jordbruksprodukterna – inte kan produceras i de utvecklade länderna! Förståeligt nog är det en rumänsk ekonom – Rachmuth – som upprest sig mot denna tes, men, som Palloix visar, olyckligtvis genom att stödja sig på en annan ekonomistisk teori – den ricardianska! Det internationella utbytet har enligt de komparativa kostnaderna sin rot i den ojämna utvecklingen, om 'det avancerade landet specialiserar sig på aktiviteter där möjligheten till produktivitetstillväxt är som störst, medan det mindre utvecklade landet tvingas specialisera sig på sektorer där produktivitetssökningen är mycket begränsad'.³⁴ Detta är endast delvis sant, eftersom även periferin till betydande del specialiserar sig på moderna produkter. Än en gång underlåter den ekonomistiska teorin om komparativa fördelar att besvara frågan: varför tvingas de 'underutvecklade' länderna till en sådan specialisering, det vill säga vartill tjänar det internationella utbytet?

Den ekonomistiska teorin om komparativa fördelar har alltså även i sin ricardianska version bara ett mycket begränsat tillämpningsområde. Den beskriver bytesvillkoren i ett givet ögonblick, men den kan inte vara vägledande för specialiseringen på basis av en jämförelse av produktiviteten i ett givet ögonblick av utvecklingen, dvs. den kan inte bidra till att förbättra denna produktivitet. Den är inom denna begränsade ram inte falsk, men den är vanmäktig. Ty den kan inte förklara de båda väsentliga fakta som kännetecknar världshandelns utveckling inom det kapitalistiska systemets ram: (1) den snabbare handelsutvecklingen mellan utvecklade länder med likartad struktur och likartad produktivitetsfördelning, som är snabbare än utvecklingen av handeln mellan utvecklade och underutvecklade länder, vilkas produktivitetsfördelning dock är mer olikartad, och (2) de successiva och olika formerna för periferins specialisering, i synnerhet dagens former, där periferin levererar råvaror som huvudsakligen produceras i moderna kapitalistiska företag med hög produktivitet. För att förklara dessa båda företeelser måste man ta hjälp av: (1) teorin om kapitalismens inneboende tendens till utvidgning av marknaderna, och (2) teorin om centrumets herravälde över periferin.

Analysen av handelsutbytet mellan utvecklade och underutvecklade länder leder till konstaterandet att utbytet är ojämnt, eftersom – vilket är fallet – arbetet vid lika produktivitet betalas till ett lägre pris i periferin. Detta *faktum* kan inte förklaras utan hänvisning till politiken (den ekonomiska politiken och politiken över huvud taget) – till det härskande kapitalets politik att organisera ett arbetskraftsoverskott i periferin. Hur

³² Preobrazjenskij, *Den nya ekonomin*, (fransk utg., Paris 1966, s. 142).

³³ C. Palloix, a.a., s. 93 och ss. 257-258.

³⁴ C. Palloix, a.a., s. 105.

kapitalet i periferin organiserar proletariseringen, hur den påtvingade specialiseringen skapar ett stadigt växande överutbud av arbetskraft i förhållande till efterfrågan, dessa problem måste lösas innan man kan förklara detta faktum. Vissa undersökningar har gjorts av det härskande kapitalets ekonomiska politik i periferin. Här kan vi hänvisa till ett av de mest inträngande och övertygande arbetena, G. Arrighis undersökning av den rhodesiska arbetsmarknadens utvecklingshistoria.³⁵ Arrighi genomför med denna utgångspunkt en grundläggande kritik av W. A. Lewis teori om dynamiken i utbudet av och efterfrågan på arbete i de underutvecklade länderna.³⁶ Lewis hävdar att det föreligger ett potentiellt överskott på arbetskraft inom den 'traditionella' sektorn med låg produktivitet ('dold arbetslöshet'), ett överskott som fortlöpande minskar i takt med den 'moderna' högproduktiva sektorns utveckling. Detta överskott möjliggör låga priser på arbetskraft inom den moderna sektorn, vars arbetskrafttillgångar påstås vara obegränsade. Arrighi visar att det i Rhodesia i själva verket är motsatsen som skett: överutbudet av arbetskraft inom den moderna sektorn växer och var större under perioden 1950 till 1960 än vid kolonisationens början, från 1896 till 1919, därför att detta överskott organiseras av myndigheternas och kapitalets ekonomiska politik (framför allt 'reservatpolitiken'). Det är alltså inte 'marknadslagarna' som förklarar löneutvecklingen i periferin – grunden till det ojämna utbytet – utan just den politik som förs till förmån för den ursprungliga ackumulationen. Historien om kapitalets proletariseringspolitik är alltså av stor betydelse för analysen av relationerna mellan centrum och periferin. Det leder oss bort från 'ekonomins' område i ordets ekonomistiska betydelse och återinsätter detta ekonomiska faktum i sitt sociala och politiska sammanhang. På så sätt förbjuder det oss att göra en 'rent ekonomisk' – det vill säga ekonomistick – teori om handelsutbytet mellan centrum och periferin.

Om man godtar detta resonemang kan man inte heller utarbeta en doktrin om det internationella handelsutbytet för socialistiska planekonomier på olika utvecklingsnivå på basis av komparativa fördelar. I tvisten mellan rumänerna och ryssarna om det mellanstatliga Donaukomplexet (där den ekonomiska politik, som förordas av Rumänien och som syftar till att underordna utbytet med utlandet under den inre utvecklingens prioritetskrav, livligt kritiseras från ryskt håll under åberopande av den ricardianska ekonomistiska teorin) erinrar Palloix om analogin med tvisten mellan de utvecklade och de underutvecklade länderna inom det kapitalistiska världssystemet.³⁷

Denna förutsättning för den inhemska utvecklingen beror självfallet på den faktiska förekomsten av nationer, något som den ekonomistiska teorin inte låtsas känna till. Även om det kapitalistiska systemet har enat världen, har det gjort det på basis av ojämnt utvecklade nationer. Det socialistiska systemet är fortfarande ett system av socialistiska nationer och kommer förmodligen att så vara länge än. Det kommer inte att bli det kapitalistiska systemet överlägset förrän det börjar prioritera en nationell politik för självständig utveckling, vilket är en förutsättning för att längre fram utplåna det nationella elementets verkan på ekonomin, som måste vara internationell innan den kan bli en världsekonomi. Först när alla länder uppnått samma utvecklingsnivå kommer en ny doktrin om specialiseringen att kunna utarbetas. Varje försök att utarbeta denna doktrin i förtid och på ekonomistiska grunder, medan problemet om ojämnheten mellan nationer består, kan endast rättfärdiga en politik snarlik den som de centrala kapitalistiska länderna bedriver i förhållande till periferin. Och varje försök att utarbeta den på andra grunder kan endast vara utopier,

³⁵ Giovanni Arrighi, *Labour supplies in historical perspective: A study of the proletarianization of the african peasantry in Rhodesia*, (Svensk övers: *Kapitalismens utveckling i Afrika*, vol. 2, Cavefors 1971), och i G. Arrighi och J. S. Saul, *Ideology and development: essays on the political economy of Africa* (East Africa Publishing House, 1970). Se likaså G. Arrighi, *The political economy of Rhodesia*, Mouton 1966.

³⁶ W. A. Lewis, *Economic development with unlimited supplies of labour*. The Manchester School, maj 1954.

³⁷ C. Palloix, a.a., ss. 268 f.

eftersom de väsentliga betingelserna för en icke ojämn specialisering inte föreligger.

II. Den internationella specialiseringens former och bytesförhållandena (terms of trade)

Tål teorin om komparativa fördelar att konfronteras med fakta? Om man ställer frågan på detta 'empiristiska' sätt löper man risken att ställa den felaktigt. Som alltid är det omöjligt att statistiskt 'mäta' vilken fördel (eller nackdel) de underutvecklade länderna har av det internationella utbytet, och detta gäller vare sig man ser det hela från arbetsvärdets eller från bruksvärdets synpunkt. Om man nöjer sig med en empirisk jämförelse mellan bytesprodukternas produktionskostnader stöter man på svårigheter av ett annat slag. Statistiken säger oss visserligen vad det kostar att på ett ställe producera en vara som faktiskt produceras, men den ger oss inga som helst upplysningar om vad det skulle kosta att producera samma vara på en viss annan plats utan specialisering och utan internationellt utbyte.

Man kan emellertid utgå från 'det skönjbara': världshandelns 'strukturella' drag (de befintliga ekonomiernas storlek, specialiseringsgraden hos de olika ländernas utrikes-handel, handelns relativa betydelse för dessa olika länder osv.), deras historiska utveckling (bytesförhållandenas och det tekniska framåtskridandets evolution på längre sikt) och slutligen de skönjbara resultaten av specialiseringen (konsumtion av fabriksvaror och per capita-inkomst i de olika länderna). Teorin om den internationella specialiseringens historiska former bör vidare samordna dessa företeelser, dvs. förklara dem i ljuset av en teori för det internationella handelsutbytet som är en teori om bytesförhållandena mellan olika samhällsformationer (här mellan den centrala och den perifera kapitalismens formationer) och inte en teori om utbytet inom det kapitalistiska produktionssättet.

1. Världshandelns struktur

Om vi börjar med det 'ytligaste', det mest iögonenfallande, kan vi konstatera den uppenbara och för övrigt växande disproportionen mellan de befintliga ekonomierna. Den utvecklade världen (Nordamerika, Västeuropa, Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna, Japan, Oceanien) hade 1938 omkring 800 miljoner invånare, mot 1 300 miljoner för de 'tre kontinenterna' (Kina inräknat – vid den tiden 400 miljoner invånare), och samlade hos sig mer än 70 % av världens sammanlagda inkomster. Vad beträffar den genomsnittliga inkomsten per capita var förhållandet 1 till 4. Trettio år senare är förhållandet 1 till 6 (Kina undantaget eftersom det inte längre tillhör världsmarknaden), och de underutvecklade ländernas befolkningsmässiga andel (Kina fortfarande undantaget) har stigit från 53 till 58 % medan deras andel i världsproduktionen värdemässigt sett sjunkit från 20 till 18 %.³⁸

Ett andra påtagligt faktum är den större specialiseringen av de underutvecklade ländernas export på ett antal 'basprodukter'.³⁹ Man bör emellertid undvika några vanliga förenklingar. För det första har de underutvecklade länderna inte monopol på att exportera 'basprodukter' (jordbruksråvaror och mineraler). Det finns rika länder som exporterar basprodukter (skandinaviskt trä, australisk ull, osv.) och det finns råvaror som det bedrivs handel med huvudsakligen mellan de utvecklade länderna (t. ex. vete). Som vi ska se skiljer sig dessa produkter i sitt prisbeteende från de underutvecklade ländernas export. Att likställa underutvecklade länder med råvaruexporterande är en förenkling som leder till ett

³⁸ På detta område flödar källorna. Se bland andra (för 1938) Colin Clark (*The conditions of economic progress*, London, 1940, s. 96) och för de senaste åren Förenta Nationernas årsböcker (befolkning och nationalinkomst). En väldigt nyttig sammanfattning av världshandelns struktur i våra dagar får man i Pierre Jalées *Imperialismen idag och i morgon*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1971, kap. 2 och 3. Se även av samma författare *Utsugningen av den tredje världen*, Norstedts, Stockholm 1970.

³⁹ Se mina utläggningar i detta ämne: S. A:s avhandling, ss. 83-84. Förenta Nationernas statistik, *Directions of international trade*, annual issues, 1938, 1948 och de senaste åren.

teoretiskt misstag.⁴⁰ 'Specialiseringsnivån' inom gruppen av underutvecklade länder är högre ju mindre landet är (t. ex. Cuba i jämförelse med Indien), ju högre dess per capita-inkomst och ju större dess integration i världsmarknaden (mätt exempelvis som exportens andel av dess produktion). Det innebär också att dessa länders integration i världsmarknaden tar sig uttryck i en med tiden växande specialisering.

Graden av integration i världsmarknaden kan i sin tur uppskattas, mätas.⁴¹ Den omedelbara observationen – exportens förhållande till bruttonationalprodukten – belyser föga, ty i detta avseende finns det en stark spridning inom de bägge grupperna av länder. Det finns utvecklade länder som helt klart är 'föga' integrerade (Förenta staterna och Sovjetunionen), och det finns andra som är mycket integrerade (Storbritannien, Belgien osv.), på samma sätt som skalan för de underutvecklade länderna går från Jemen eller Afganistan (vilkas integrationsgrad är ännu lägre än de 'minst' integrerade utvecklade länderna) till Zambia eller Antillerna, vilkas integrationsgrad är högre än för de 'mest' integrerade utvecklade länderna.

Bortsett från detta första, uppenbara faktum förefaller det som om den 'genomsnittliga importbenägenheten' (i förhållande till produktionen) är högre för hela gruppen av underutvecklade länder om denna benägenhet inte sätts i relation till den inhemska bruttonationalprodukten, utan till gruppens marknadsandel. Indikatorer på ekonomins 'kommercielliseringsgrad' kan konstrueras, främst med utgångspunkt från penningcirkulationens förhållande till produktionen. Därav framgår att denna större (korrigerade) importbenägenhet är uttryck för det enkla faktum att de underutvecklade ländernas marknadsekonomi i stor utsträckning är riktad mot utlandet, medan de utvecklade ländernas ekonomi är inåtriktad.

Dessa preliminära slutsatser bygger på en jämförelse av den totala utrikeshandeln för varje land för sig. Men vad som sysselsätter oss är den totala handeln mellan utvecklade och underutvecklade länder. Vi kan då bortse från handeln mellan de utvecklade länderna respektive handeln mellan de underutvecklade länderna, och kvar finns bara utbytet mellan utvecklade och underutvecklade länder. Resultatet av dessa överväganden är betydelsefullt: handeln de underutvecklade länderna sinsemellan visar sig vara relativt större än handeln med de utvecklade ekonomierna. Detta beror på att de utvecklade länderna huvudsakligen handlar med varandra. Medan de utvecklade länderna till ungefär 80 % handlar med varandra och endast till 20 % med de underutvecklade länderna är läget det rakt motsatta för periferin, som till 80 % handlar med de utvecklade länderna.⁴²

När man kommit så här långt tycks det bli någon ordning i ordningen. Beträffande de utvecklade länderna kan man skönja ett klart negativt samband mellan landets ekonomiska

⁴⁰ En tyvärr mycket vanlig mystifikation, som A. Emmanuel (a.a., ss. 126 ff, s. 49) utsätter för en obeveklig kritik.

⁴¹ Se S. A:s avhandling, ss. 76-82. Se även FN, *Commerce des produits de base et développement économique*; Chang, *Cyclical movements in the balance of payments*, Cambridge 1951, s. 24; Tinbergen, *International economic integration*, Amsterdam 1954; Weissner and Modigliani, *National income and international trade: A quantitative analysis*, Urbana 1953; Polak, *An international economic system*, London 1954; UN, *Statistics of national income and expenditure*, serie H, no 7, Tabell 6, och *Annuaire du commerce internationale*; Chabert, *Structure économique et théorie monétaire* (Paris 1956) ss. 120-136; Newlyn and Rowan, *Money and Banking in British Colonial Africa* (London 1956) beräknar (s. 21) importbenägenheten i de afrikanska ekonomiernas penningsektorer. Samma beräkning av FN (*Rôle et structure des économies monétaires en Afrique tropicale*, s. 36) leder till resultatet att denna benägenhet är hög.

⁴² NF, *Le réseau du commerce mondial* (1928 och 1938); GATT, *Rapports annuels sur le commerce mondial*. Se även som exempel min analys av det afrikanska handelsnätet: Samir Amin, 'Le commerce interafricain', *Le mois en Afrique*, dec. 1967 (Cavefors 1971, vol 2). Sv. övers. i Gustavsson (red.): *Kapitalismens utveckling i Afrika*.

storlek och exportens förhållande till nationalprodukten. Överst på listan återfinns man alltså konsekvent 'små länder' (Skandinavien, Nederländerna, de östeuropeiska länderna osv.), i mitten Västeuropas 'stora' och underst Förenta staterna och Sovjetunionen. Detta faktum bör man hålla i minnet, ty det är ett resultat av kapitalismens inneboende tendens till utvidgning av marknaderna, en tendens som teorin om komparativa fördelar försummar. När det gäller de underutvecklade länderna maskeras denna aspekt av den ekonomiska storleken i stor utsträckning av hur stor del av exploateringen som tas i anspråk för den utländska efterfrågan. Men totalt framstår de underutvecklade länderna som mycket starkt integrerade i världsmarknaden.

Eftersom handelsutbytet mellan de utvecklade länderna inbördes tillväxer snabbare än handeln mellan dessa länder och de underutvecklade länderna, växer industrivarornas andel i världshandeln. Från 1950 till 1965 har världshandelns mönster utvecklats som visas i nedanstående tabell:

Exportens inriktning 1950-65 (miljarder dollar)⁴³

Ursprungsländer	Destinationsländer				Totalt, i löpande priser	
	Underutvecklade länder	Utvecklade länder	1950	1965	1950	1965
Utvecklade länder	11	27	25	96	36	123
Underutvecklade länder	5	8	12	26	18	34
Totalt	18	34	36	123	54	156

Handeln inom den utvecklade världen har alltså proportionellt ökat från 46 % av världshandeln 1950 till 62 % 1965. Denna utveckling motsvaras av den växande andelen för handeln med industrivaror, som för perioden 1950-65 utgör omkring 70 % av de utvecklade ländernas handel och 54 % av världshandeln. 1966 fördelade sig världshandeln på följande sätt (miljarder dollar i löpande priser):⁴⁴

1. Utvecklade länder:	Export	Import	Saldo
Förenta staterna	30,3	27,3	+ 3,0
Europa	82,5	93,0	-10,5
Japan	9,2	8,8	+ 0,4
Canada, Australien, Nya Zeeland och Sydafrika	14,7	16,4	- 1,7
Summa	136,7	145,5	- 8,8
2. Underutvecklade länder:			
"Oljeländer"	10,2	5,3	+ 4,9
Andra länder	24,8	31,0	- 6,2
Summa 2	35,0	36,3	- 1,3
(Latinamerika)	(10,7)	(9,5)	(+ 1,2)
(Mellanöstern) (	(6,8)	(5,4)	(+ 1,4)
(Afrika)	(7,4)	(6,8)	(+ 0,6)
(Asien)	(8,1)	(11,6)	(- 3,5)
3. Kommunisländer:			
Östeuropa, Sovjetunionen,	5,7	6,6	- 0,9
Kina, Korea, Vietnam, Cuba	1,6	1,8	- 0,2
Summa 3	7,3	8,4	- 1,1
Sammanlagd summa	181,4	192,0	-10,6

De utvecklade kapitalistiska ländernas andel utgör 75 % av världshandeln, de underutvecklade ländernas 19 % och kommunistvärldens 4 %. De utvecklade ländernas handel gäller i huvudsak industrivaror som framgår av nedanstående tabell:

⁴³ Hal B. Lary, *Imports of manufactures from less developed countries*, New York 1968, s. 2.

⁴⁴ Tabellen sammanställd efter IMF:s årsbok, *Directions of trade, och A supplement to international financial statistics* (1962-66), ss. 3, 5, 7 och 9.

Exportens struktur, årligt medeltal 1960-65 (miljarder dollar)⁴⁵

	Utvecklade länder		Underutvecklade länder	
	Belopp	%	Belopp	%
Livsmedel, drycker och tobak	13,9	14,3	8,4	28,9
Jordbruksråvaror och mineraler	11,6	11,9	6,8	23,5
Oljeprodukter och drivmedel	3,7	3,8	9,1	31,4
Industrivaror	68,0	70,0	4,7	16,2
Summa	97,1	100,0	29,0	100,0

I ljuset av dessa fakta framträder en slutsats: teorin om de komparativa kostnaderna är alltför enkel och alltför generell för att förklara verkligheten.

Den snabbare tillväxttakten för handeln mellan de utvecklade länderna kan inte förklaras utan hänvisning till kapitalismens inneboende tendens till utvidgning av marknaderna. De underutvecklade ländernas 'specialisering' kan heller inte förklaras utan hänvisning till teorin om periferins funktion i det kapitalistiska världssystemet, eftersom den underutvecklade världens export i själva verket utgörs av råvaror och jordbruksprodukter från sektorer med hög produktivitet (gruvor, plantager, oljefält) fullt jämförbara med produktiviteten i de utvecklade länderna. Detta är ett väsentligt faktum som teorin alltför sällan tar i beaktande.

Om man tillämpar teorin om komparativa fördelar på vissa av dessa fakta rörande världshandeln kommer man fram till utomordentligt optimistiska slutsatser. De underutvecklade länderna, som är de 'små' deltagarna i världshandeln och som betalar all sin import med några få produkter som upptar en större plats i deras ekonomi, är de som har störst nytta av den internationella specialiseringen, av vilken de skulle dra ännu större nytta än de utvecklade länderna!

Emellertid konstaterar man att utrikeshandeln inte kompenserar ojämlikheterna i konsumtionen av industrivaror. Denna ojämlikhet har ökat med den ökande specialiseringen i världen och med uppdelningen i industrialiserade och icke-industrialiserade länder. Man konstaterar att industrialisering verkligen gör ett land rikare: industrivarukonsumtionens nivå är beroende av den lokala produktionsnivån för dessa varor.⁴⁶ De enda uppenbara undantagen bland 'rika länder' som är stora importörer av industrivaror (Danmark t. ex.) är i själva verket inga undantag, ty deras industriproduktion är omfattande, men de skaffar sig ett stort tillskott av industrivaror tack vare ett rikt och specialiserat jordbruk. Det är självklart att de underutvecklade länderna inte kan ersätta en obefintlig industrivaruproduktion genom att utveckla sin import. För att konsumera lika mycket som världen i genomsnitt per capita skulle de behöva mångfaldiga sin import, och därmed exporten, inte mindre än 40 gånger. Det behöver väl knappast understrykas att en sådan utveckling är omöjlig. Låt oss bara tillägga, att även om jordbruks- och gruvländerna skulle rå med det, skulle industriländerna inte ha behov av sådana överskott. För några underutvecklade länder är industrivarornas andel av importvolymen nästan lika med de utvecklade ländernas. Men också där är konsumtionen mycket lägre till följd av att det inte finns någon egen inhemsk produktion, som fortfarande är den huvudsakliga källan till rikedom i de utvecklade länderna.

2. Bytesförhållandenas utveckling och tekniskt framåtskridande på längre sikt

Den klassiska teorin om komparativa fördelar måste betraktas som en statisk teori. Den

⁴⁵ Harry Magdoff, *Imperialismens politiska ekonomi*, Zenit/Cavefors, Kristianstad 1969, s. 78.

⁴⁶ Se t. ex.: NF, *Industrialisation et commerce extérieur*, ss. 25 och 103; och Bean, *International industrialization and per capita income, Studies in income and wealth*, 1946.

säger att i ett givet ögonblick, med rådande produktionskostnader, har två länder intresse av att specialisera sig på den produktion där de har den största relativa fördelen. Men teorin gör anspråk på att bevisa mer än så. Den tror sig kunna bevisa att specialiseringen ger alla länder möjlighet att dra nytta av de tekniska framsteg som görs på annat håll i världen. Låt oss undersöka vad som händer i relationerna mellan 'industriländer' och 'jordbruksländer'. Antag att priserna fastställs till produktionskostnadsnivå. Antag vidare att vissa tekniska framsteg görs i industriländerna. Produktionskostnaderna, och därmed priserna på industrivaror, sjunker i relation till priserna på jordbruksvaror. Bytesförhållandena förbättras till jordbrukslänternas förmån. På det sättet skaffar sig dessa länder allt flera industrivaror mot samma mängd jordbruksvaror som tidigare och drar alltså nytta av de framsteg som gjorts på annat håll.

Ovan anförda råfakta (det starka sambandet mellan konsumtion och produktion av industrivaror) tar luften ur teorins ideologiska optimism. Vid tolkningen av dessa fakta krävs att man undersöker å ena sidan bytesförhållandenas utveckling på längre sikt och å andra sidan framstegen i de utvecklade och de underutvecklade ländernas exportproduktion (som inte nödvändigtvis behöver likställas med å ena sidan industriproduktion och å andra sidan jordbruks- eller råvaruproduktion).

Bytesförhållandenas utveckling på längre sikt ('net barter terms of trade') är som följer:⁴⁷

Tidsperiod	Förhållande: Råvarupriser	Förhållande: Importpriser
	Priserna på industrivaror i världshandeln:	Exportpriser för Storbritannien:
1876-80	147	163
1881-85	145	167
1926-30	118	120
1931-35	93	101

1939 kunde de underutvecklade länderna för samma mängd råvaror köpa endast 60 % av den mängd industrivaror som de köpte 1870-80. I guld räknat var värdet av handeln med basprodukter 1936-38 2,2 gånger högre än 1876-80, medan värdet av handeln med industrivaror var 2,3 gånger högre. Samtidigt hade handelsvolymen med basprodukter 4-dubblats, medan handeln med industrivaror endast blivit 2,5 eller 3 gånger större. Detta ledde till försämring av bytesförhållandena för de underutvecklade länderna, eftersom guldpriset på deras export hade minskat med 45 % medan priset på industriländernas export endast hade sjunkit med 21 %.⁴⁸

Det finns en mera fullständig sifferserie och det är bytesförhållandena för Storbritannien, enligt Imlah (basår 1880: 100):⁴⁹

1801-03	245	1879-86	98
1803-08	225	1886-94	105
1843-48	118	1894-1905	116
1848-56	110	1905-13	118

Det visar sig också att industriprisindex konstant sjunkit i förhållande till jordbruksprisindex i Förenta staterna från 1850 till 1910. Så här är siffrorna:⁵⁰

⁴⁷ FN, *Prix relatifs des importations et des exportations des pays insuffisamment développés*. Beträffande definitionen och beräkningen av bytesrelationerna, se: J. Viner, a.a., ss. 558 f och Moret, 'Contribution à l'étude des termes de l'échange' (*Ec. Contemp.*, feb. 1950).

⁴⁸ FN, anförd dokument.

⁴⁹ Imlah, 'The terms of trade of the United Kingdom' (*Journ. of Ec. Hist.*, nov. 1950).

⁵⁰ Manoilescu, *Théorie de la protection et du commerce international*, Paris 1939, s. 276.

1850	1,41	1890	1,01
1860	1,08	1900	1,00
1870	0,94	1910	0,81
1880	1,07		

Vad den allra senaste perioden beträffar delar den mycket klart upp sig i två underperioder. Under och efter andra världskriget, fram till Koreakrigets slut (till 1953-55), förbättrades faktiskt bytesförhållandena till de underutvecklade ländernas förmån. Däremot kännetecknas den stora uppgångsperiod som den samtida utvecklade världen inträtt i sedan dess av en mycket stark försämring av bytesförhållandena, som i fråga om de underutvecklade ländernas exportprodukter rör sig om minst 5 till 15 %, sannolikt 8 till 25 %.

I sin sammanfattning av de tillgängliga uppgifterna om bytesförhållandena uppskattar Paul Bairoch försämringen mellan åren 1953-54 och 1962, som kännetecknas av råvaruprisernas stadiga fall, till 10 % för hela gruppen av underutvecklade länder, medan bytesförhållandena mellan åren 1962 och 1967 inte undergick några påtagliga förändringar.⁵¹ Pierre Jalée uppskattar denna försämring till 19 % mellan 1954 och 1965 för hela tredje världen.⁵² Förenta Nationernas 1:a konferens om handel och utveckling (UNCTAD), som hölls i New Delhi 1968, beräknar att försämringen av bytesförhållandena från 1961 till 1966 tog ifrån de underutvecklade länderna 38,4 % av det totala offentliga bistånd de erhållit.⁵³ I förhållande till basen 100 för 1928 reducerades importkapaciteten per capita för Latinamerikas länder (Venezuela undantaget, där saken ligger annorlunda till eftersom landet är en stor oljeexportör) till index 1955 = 37 och till index 1965 = 32.⁵⁴ För länderna i Centralafrikanska tull- och näringsunionen (UDEAC) utgör den motsvarande förlusten genom de försämrade bytesförhållandena mellan 1955 och 1967 174 miljarder francs e. f. a., dvs. 20 % av värdet av deras löpande export under samma period.⁵⁵ Exempelen skulle kunna mångfaldigas i oändlighet.⁵⁶

Dessa resultat talar mot de komparativa fördelarnas 'dynamiska tes' – såvida inte det tekniska framåtskridandet har varit snabbare i de underutvecklade ländernas produktion av råvaror för export. I så fall skulle teorin alltjämt kunna vara giltig och det vore de utvecklade länderna – tillsammans med de råvaruproducerande länderna – som tack vare den internationella specialiseringen drog fördel av det tekniska framåtskridandet. I motsatta fallet – dvs. om framstegen varit snabbare i de utvecklade ländernas exportproduktion – måste man förklara på vilket sätt de länder som specialiserar sig på råvaruproduktion berövats fördelarna av specialiseringen.

Man bör hur som helst göra två anmärkningar. För det första att den aktuella försämringen inte gäller basprodukterna, utan de underutvecklade ländernas exportprodukter: priserna på basprodukter som exporteras av de utvecklade länderna har inte försämrats.⁵⁷ Vidare att denna försämring inte kännetecknar tiden före 1880. Enligt Imlahs sifferserie skulle hela världen ha vunnit på de framsteg som gjordes i Storbritannien mellan 1800 och 1880. Först från och med denna tidpunkt börjar landets bytesförhållanden att försämrats. Detta är en viktig punkt som inte bör förloras ur sikte.

⁵¹ Paul Bairoch, *Evolution 1960-67 et perspectives a court ter-me de l'économie du Tiers Monde*, Wieninstitutets symposium för utveckling och samarbete, juni 1968.

⁵² Pierre Jalée, *Imperialismen idag och i morgon*, s. 58.

⁵³ New Delhikonferensens dokument, *Review of International Trade and Development 1967*, ss. 35-36.

⁵⁴ *The Economist*, London, citerad av Harry Magdoff, a.a., s. 140.

⁵⁵ Samir Amin, 'Pour un aménagement du système montaire des pays africains de la zone franc', i *Le mois en Afrique*, nr 41, maj 1969, s. 27.

⁵⁶ Se den statistik över råvarupriser som publicerats av IMF; sammanfattningar för december månader, *Prices of major world trade commodities in U.S. dollars*.

⁵⁷ Det är med full rätt A. Emmanuel trycker på den punkten.

Den första fråga som uppstår när man vill ta reda på om den ovan skisserade utvecklingen av bytesförhållandena är 'normal' eller inte är denna: har framåtskridandet varit snabbare i de utvecklade än i de underutvecklade ländernas exportproduktion?

Hur kan man mäta de ekonomiska framstegen? Om de nominella 'faktorersättningarna' (profit inberäknad) hållit sig stabila, hade det räckt med att jämföra priserna vid olika tidpunkter. Men så är inte fallet. De ekonomer som gripit sig an problemet har mätt den reala nettoproduktionen per arbetare vid olika tidpunkter i olika verksamhetsgrenar. Är metoden korrekt? Det kan mycket väl hända att en industri som använder relativt sett färre arbetare i gengäld använder mer kapital. Men även produktionsutrustningen måste produceras. Är det förenat med en total vinst att förflytta arbetsstyrkan från färdigvara till halvfabrikat?

För att fastslå det sista påståendet kan det vara lämpligt att betrakta ekonomin i sin helhet. Ty för hela ekonomin är produktionen per invånare det enda slutliga kriteriet på framsteg. Om man bortser från relationerna med utlandet har nämligen det intensivare nyttjade realkapitalet skapats på platsen av producenterna själva. En ökning av nettoproduktionen per capita parallellt med ett intensivare nyttjande av kapitalet per capita innebär helt enkelt, att man genom att omfördela den sammanlagda befolkningen (genom att avdela fler människor till produktionen av produktionsmedel och färre till produktion av konsumtionsvaror) erhåller en större sammanlagd volym konsumtionsvaror. Detta är ingenting annat än en översättning av Böhm Bawerks tes om att 'förlänga produktionsprocessen', dvs. man ökar produktionen av färdigvaror genom att öka den 'föregående' (i verkligheten samtidiga) produktionen av halvfabrikat. I ekonomin som helhet har ökningen av färdigvaruproduktionen alltså gått hand i hand med en allt intensivare kapitalförbrukning.

En första metod är således att jämföra kapital per capita och inkomst per capita. Här är några element till en sådan jämförelse:⁵⁸

	Kapital per capita	Inkomst per capita
	(Arbiträra enheter)	
Förenta staterna 1880	678	1 247
1922-29 (i medeltal)	1 775	1718
Storbritannien		
1865	1 420	1 530
1928-35 (i medeltal)	5 350	1 230

Påståendet förefaller klart belagt, vilket för övrigt bekräftas av följande tabell över internationella jämförelser:

	Kapital per capita	Inkomst per capita
	(internationella enheter — 1913)	
Förenta staterna	5 160	1 191
Storbritannien	3 590	966
Argentina	4 680	800
Frankrike	3 060	629
Ungern	1 110	220
Japan	460	128

Länder med en intensivare kapitalförbrukning har också den största färdigvaruproduktionen per capita. Detta innebär ingenting annat än att kapitalackumulationen varit snabbare än inkomstillväxten.⁵⁹

Man skulle kunna mångfaldiga exemplen, finputs observations- och mätmetoderna, använda t. ex. 'kapitalkoefficienten', som är så vanlig i litteraturen, men ändå komma till

⁵⁸ C. Clark, a.a., ss. 388-392.

⁵⁹ Se t. ex. fallet Förenta staterna från 1879 till 1919 i Kuznets, *National product since 1869*, New York 1946, Tabell IV, 10.

samma slutsats: det tekniska framåtskridandet är (eller rättare sagt har till helt nyligen varit) 'kapitalkrävande'.⁶⁰ Detta innebär att den relativt högre kapitalintensiteten utgör en merutgift som medför lägre arbetskostnader. Denna slutsats bör inte förvåna. Företagaren som går in för en intensivare kapitalanvändning gör det endast därför att merutgiften mer än väl uppvägs av besparingar i löner. Och omvänt ökar produktionen per capita i en produktionsgren endast därför att mer kapital använts. Den intensivare kapitalanvändningen skapar betingelser för ett tekniskt framsteg. Tack vare denna observation kan vi betrakta nettoproduktionen per arbetare som ett gott framstegsindex och lugnt ta itu med den jämförande undersökningen av industrins och jordbrukets utveckling inom ett land där ersättningarna (lön och profitkvot) är i stort sett lika mellan produktionsgrenarna.

Vad ger då jämförelsen mellan de långsiktiga relativa framstegen i industrin och i jordbruket inom en ekonomi? Här är några siffror med avseende på detta:⁶¹

Inkomst per capita i internationella enheter

			Ökning %	Tillväxttakt per år
Förenta staterna	(1850)	(1935)		
Jordbruk	298	669	121	1,0
Industri	737	1683	127	1,0
Storbritannien	(1867)	(1930)		
Jordbruk	581	827	42	0,6
Industri	418	1151	175	1,6
Frankrike	(1860-69)	(1930)		
Jordbruk	435	500	15	0,2
Industri	468	1373	193	1,8
Australien	(1886-87)	(1935-36)		
Jordbruk	678	1408	107	1,5
Industri	368	1461	294	2,9

Framstegstaktens rangordning är karaktäristisk. Framstegen har varit snabbare inom industrin i alla länder, och de snabbaste framstegen inom jordbruket (i det australiensiska jordbruket) ligger på en genomsnittlig nivå i förhållande till framstegen inom industrin. Till och med i Förenta staterna, där framstegen inom jordbruket varit speciellt lysande, får man för åren efter 1935 mycket klara belegg för den snabbare framstegstakten inom industrin.

Det i allmänhet snabbare framåtskridandet inom industrin framgår också av kapitalfördelningen mellan de olika näringsgrenarna.⁶²

Kapitalackumulationens utveckling(i internationella enheter per capita)

Per capitainkomst	Jordbruk	Andra verksamheter
Grupp I: omkring 500	100	400
Japan 1913		
Skandinavien 1880		
Grupp II: 1000-2000	100-300	700-1 400
Storbritannien 1865		
Italien 1913		
Grupp III: 3000	300-400	2 300-3 400
Storbritannien 1885		

⁶⁰ Se S. A:s avhandling, ss. 86 ff. Källor, bland andra: FN, *Méthodes et problèmes de l'industrialisation des pays sousdéveloppés*, s. 19; Kuznets, *National income of the United States*, s. 119 (Nat. Bureau of Ec. Research 1946); C. Clark, a.a., s. 103 och 381; Manóiesco, a.a., s. 71; NF, *Industrialisation et commerce extérieur*, s. 59. Se även E. Mossés beräkningar för den franska textilindustrin, i *Marx et le problème de la croissance*, Paris 1957.

⁶¹ C. Clark, a.a., s. 346 f.

⁶² C. Clark, a.a., nedanstående tabell.

Tyskland 1913
 Frankrike 1913
 Grupp IV: 4-5 000 300-500 3 400-5 100
 Förenta staterna 1913

När man går från den första gruppen till den fjärde blir alltså jordbrukskapitalet 3 till 5 gånger större, medan hela industrin, handeln, byggnads- och järnvägssektorn blir 7 till 11 gånger större. Detta visar än en gång att framstegen är 'arbetsbesparande' och att det föreligger ett mycket nära samband mellan kapitalintensitet och produktivitetsnivå.

Vad beträffar den nuvarande epoken förefaller det tekniska framstegsschemat gå mot en djupgående förändring. Framstegen är inte längre 'arbetsbesparande'.

*Förhållandet mellan kapital och produktion*⁶³

Förenta staterna			Storbritannien	
År	Förädlings- industrier	Extraktiva industrier	År	Nationella ekonomin
1880	0,54	1,16	1875	3,51
1890	0,73	1,36	1895	3,72
1900	0,80		1909	3,80
1909	0,97	1,80	1914	3,40
1919	1,02	2,30	1928	3,53
1929	0,89	2,14	1938	2,68
1937	0,74	1,57	1953	2,55
1948	0,61	1,34		
1953	0,59	1,26		

Omkastningen i utvecklingen av detta förhållande på lång sikt avspeglar början till dagens tekniskt-vetenskapliga revolution. I denna process, som grundar sig på automationen, framhävs 'restfaktorn' (vetenskapen) som en allt väsentligare faktor för det tekniska framåtskridandet, medan den traditionella produktionsfunktionens extensiva faktorer (arbete och kapital) bidrar med en allt mindre del.⁶⁴ Denna revolution berör givetvis endast de stora utvecklade länderna: den tar sin början i Förenta staterna på tjugotalet, i Storbritannien på trettioalet och nästan samtidigt på den europeiska kontinenten. Den förklarar bland annat varför kapitalkvoten tenderar att öka i de underutvecklade länderna, där det alltjämt fortgår en industriackumulation av 'klassisk' typ, medan den sjunker i den utvecklade världen. Kvoten är redan ofta högre i vissa underutvecklade länder än i många utvecklade länder. Vi kommer att stöta på denna viktiga företeelse på nytt längre fram, en företeelse som antyder att den ojämna internationella specialiseringen i framtiden kommer att bli mycket olik den vi känt till dags dato.

Kan man bland alla dessa observationer rörande det tekniska framåtskridandet på sikt finna några riktlinjer för en jämförande undersökning av framstegen inom de utvecklade och de underutvecklade ländernas exportsektorer? Om de utvecklade ländernas jordbruk under den klassiska ackumulationsperioden utvecklades i långsammare takt än industrin – trots att mekaniseringen spridit sig till landsbygden – är det *a fortiori* givet att framstegen inom de utvecklade ekonomiernas exportindustri varit mera betydande än inom de underutvecklade ländernas exportinriktade traditionella jordbruk, där mekanisering fortfarande är en okänd företeelse. Detta faktum visar sig i en växande klyfta mellan produktionen per capita i industrin (som alltid med nödvändighet är modern) och i jordbruket, en klyfta som växer snabbare i de underutvecklade länderna. Vi ska få tillfälle att mera ingående studera innebörden av denna många gånger påtalade företeelse, som

⁶³ Tabellen är hämtad från Radovan Richta, fransk utg: *La civilisation au carrefour*, Paris 1969, s. 373.

Källor: Kuznets, Creamer, Dobrovolsky, Borenstein och C. Clark.

⁶⁴ En uppfattning som Richta hävdar med eftertryck, a.a., s. 375.

man kan finna massor av exempel på.⁶⁵

Det står emellertid klart att de underutvecklade länderna inte huvudsakligen exporterar det traditionella jordbrukets produkter. Man måste alltså jämföra framstegen: (1) i de industrier i de utvecklade länderna som exporterar till de underutvecklade länderna, (2) i de underutvecklade ländernas extraktiva exportindustri (mineraler och olja), (3) i dessa länders moderna plantagejordbruk och slutligen (4) i samma länders exportinriktade traditionella jordbruk. Detta låter sig göra om man kan jämföra kapitalkvoten för var och en av de ovanstående grupperna (eftersom man inte kan följa utvecklingen av kapitalets organiska sammansättning). Dessutom bör man se till att uppskatta å ena sidan det investerade kapitalet och å andra sidan produktionen (förädlingsvärdet i form av arbetets och kapitalets ersättning). När det gäller kapitalet kan uppskattningarna i gängse värden accepteras som likvärdiga, därför att kapitalvarorna nästan uteslutande levereras av de utvecklade länderna. Men när det gäller produktionen måste man ta hänsyn till att lönen är lägre i de underutvecklade länderna vid lika produktivitet och att en del av profiten i dessa länder överförs till centrum genom nedvärdering av produkternas pris till följd av profitkvotens utjämnande i världsmåttstock. Under i övrigt oförändrade förhållanden skulle för övrigt likvärdiga jämförelser reducera uppskattningar av kapitalkvoterna för de underutvecklade länderna. Men hur mycket? Om reallönen vid lika produktivitet är tre gånger lägre i de underutvecklade länderna, om den genomsnittliga profitkvoten före utjämnandet håller sig kring 30 % mot 15 % i de utvecklade länderna och om lönen utgör 30 % av förädlingsvärdet, skulle de underutvecklade ländernas kapitalkvoter behöva divideras med två för att kunna jämföras med de utvecklade ländernas kvoter. Men i de amerikanska förädlingsindustrierna, som kan tjäna som likare för den utvecklade världens export, är kapitalkvoten ungefär två, medan den är lägre än tre i de gängse uppskattningarna för olje- och gruvindustrin i de underutvecklade länderna, lägre än 1,5 för det moderna plantagebruket och praktiskt taget noll för det traditionella jordbruket, dvs. i medeltal (vägt efter produktgruppernas relativa betydelse i den underutvecklade världens export) ungefär 1,8 i löpande priser för periferins exportsektorer och i jämförelsepriser lägre än 1. Under dessa förhållanden kan man med rätta dra slutsatsen att exportsektorns framsteg i allmänhet varit snabbare i de utvecklade än i de underutvecklade länderna.

Enligt teorin om komparativa fördelar borde bytesförhållandena alltså ha förbättrats för de underutvecklade exportländerna och sålunda möjliggjort för dem att dra fördel av de snabbare framstegen i de utvecklade industriländerna, som förser dem med industrivaror. Men därav har blivit intet. Det är inte omöjligt att gruvdriften i vissa underutvecklade länder genomgått en mycket snabb teknisk utveckling. Men ingenting ger oss rätt att tro att framstegen för alla dessa produkter varit snabbare än i de utvecklade ländernas hela industri. För också där har bytesförhållandena försämrats. Däremot kan man inte konstatera någon försämring av bytesförhållandena för en mängd motsvarande produktionsgrenar i de utvecklade länderna.⁶⁶

3. Försöken att förklara försämringen av bytesförhållandena genom efterfrågeanalys

Enligt en subjektivistisk uppfattning om värdet bestäms priserna enbart av efterfrågan och oberoende av produktionskostnadsutvecklingen. Samtida nationalekonomer har sökt förklara bytesförhållandenas försämring för de underutvecklade länderna genom att sålunda ställa sig på subjektivistisk mark. De anser sig teoretiskt kunna fastslå och på verkligheten visa, att efterfrågan och därmed priset på råvaror stadigt sjunker.

⁶⁵ Se i nästa kapitel om skillnaderna mellan å ena sidan Förenta staterna och Storbritannien, å andra sidan Latinamerika, Egypten, Magreb och Elfenbenskusten.

⁶⁶ Denna punkt betonar med all rätt A. Emmanuel

Orsaken härtill skulle vara att mänsklighetens framåtskridande först gör det möjligt att tillgodose behoven för livsuppehållet (livsmedelsbehoven) och därefter andra behov vilkas efterfrågan alltså växer snabbare. Det bör anmärkas att denna teori står i strid med teorin om 'avtagande avkastning', enligt vilken bytesförhållandenas utveckling skulle vara ogynnsam för jordbruksprodukter på grund av den allt större obalansen mellan människornas behov och resursernas knapphet.

Somliga har gett sina subjektivistiska resonemang en än mer raffinerad utformning. I svaromål mot Bauer och Yamey hävdar Triantis⁶⁷ att den ekonomiska utvecklingen alltid för med sig en relativ ansvällning av 'servicesektorn' därför att utvecklingen alltid leder till en skärpning av inkomsternas ojämnheter, och efterfrågan inom servicesektorn (utbildning, fritid osv.) växer med denna ojämnheter. De underutvecklade ländernas utveckling skulle betyda att världsinkomstens ökning proportionellt går mer till dessa än till de sedan gammalt utvecklade länderna. I genomsnitt skulle andelen av efterfrågan på lyxvaror minska för världen som helhet. Denna relativa minskning skulle inverka ogynnsamt på bytesförhållandena för de länder som producerar lyxvaror, dvs. för de mest avancerade länderna. Omvänt skulle försämringen av bytesförhållandena för råvaror ha sin grund i världens allt ojämna utveckling, under vars lopp de mest efterblivna ländernas eftersläpning accentueras. Triantis tillfogar att den utveckling som dock äger rum i de underutvecklade länderna, fast i en långsammare takt än i de utvecklade länderna, stegrar den ojämna fördelningen hos dem och att därför benägenheten för lyxkonsumtion ökar snabbare än benägenheten för konsumtion av nödvändighetsvaror, vilket bidrar till att göra livsmedlen allt mindre efterfrågade i förhållande till andra produkter och sålunda påverkar bytesförhållandena i en för de fattiga länderna ogynnsam riktning.

En ytlig genomgång av fakta förefaller att bestyrka denna uppfattning. När världens inkomster ökar, så ökar industriländernas export mer än jordbruksländernas. När efterfrågan ökar i samma proportioner i jordbruksländerna och i de utvecklade länderna, ökar på samma sätt de förras import mycket mer än de senares.⁶⁸ Detta skulle bero på att efterfrågetillskottet mer gäller industriprodukter än livsmedel. De underutvecklade länderna, som endast i mycket liten utsträckning producerar industrivaror, måste vända sig åt annat håll.

Hela denna inställning inbjuder till allvarlig kritik. Resonemanget är i nödfall godtagbart för livsmedel, men förvisso inte för andra råvaror som är råmaterial för industrin (gruvprodukter som koppar osv. eller jordbruksprodukter som bomull, kautschuk osv.) och vilkas efterfrågan är beroende av efterfrågan på industrivaror. Man kan f. ö. se att denna export har en mycket hög inkomstelasticitet. Men bytesförhållandena har försämrats för alla underutvecklade länder, vare sig de levererar livsmedel (te, kaffe, socker osv.) eller industriråvaror (kautschuk, bomull, mineraler osv.). Och om teorin vore riktig skulle man kunna spåra effekterna alltifrån början av 1800-talet. Men där stämmer det inte, för bytesförhållandena förbättrades för de underutvecklade länderna fram till 1880, vilket av somliga gjorts till ett argument för att rättfärdiga tesen om avtagande avkastning.

Hicks har försökt förklara bytesförhållandenas förbättring för de underutvecklade länderna fram till 1880 och den därpå följande tillbakagången trots att den minskande efterfrågan på livsmedel fortsatte under hela perioden. Därvid understryker han att produktiviteten i den brittiska exportindustrin ökade under 1800-talet, medan den i Förenta staterna under 1900-talet stiger på importens bekostnad genom dess substitution med inhemska produkter. Med andra ord skulle kostnaderna i ett helt århundrade ha verkat i motsatt riktning till efter-

⁶⁷ Triantis, 'Economic progress, occupational redistribution and international terms of trade' (*Ec. J.* sept. 1953).

⁶⁸ Se Chang, a.a., s. 42 och 50.

frågan. Men det är bara en hypotes som måste bevisas. För nu talar den amerikanska råvaruimportens tillväxt mot denna hypotes.

Den avgörande invändningen är den att man i hela denna analys låter lagen om utbud och efterfrågan säga mer än vad den kan ge. Denna lag säger oss visserligen att priset sjunker när efterfrågan minskar, om inkomsten håller sig stabil. Men så är inte fallet, eftersom tillväxten i efterfrågan på andra varor än livsmedel till följd av framåtskridandet sker parallellt med inkomstökningen.

Andra teorier av samma slag som bygger på efterfrågeanalysen har framlagts framför allt av Nurkse, Singer och Kindleberger, och deras ohållbarhet har bevisats av Emmanuel.⁶⁹

4. Försämringen av bytesförhållandena och den komparativa löneutvecklingen

Raid Prebisch är sannolikt den förste ekonom som ställt sig på annan mark genom att företa en jämförande analys av det tekniska framåtskridandets och faktorersättnings utveckling på längre sikt.⁷⁰ Han anser det riktigt att anta, att de tekniska framstegen varit snabbare i de utvecklade ländernas verkstadsindustri än i de underutvecklade ländernas råvaruproduktion. Detta antagande är nämligen själva förutsättningen för Prebischs undersökning. Om det inte hade varit på det sättet skulle problemet helt enkelt inte ha ställts, ty då hade försämringen av bytesförhållandena för de underutvecklade länderna varit normal och parallell med de tekniska framstegens motsvarande utveckling. Prebischs analys bygger på en jämförelse av prisutvecklingen i de utvecklade och i de underutvecklade länderna.

Frukterna av det tekniska framåtskridandet kan omsättas på två sätt, antingen så att priserna sjunker och penninginkomsterna håller sig stabila, eller så att dessa inkomster stiger och priserna håller sig konstanta. Om priserna sjunker i bägge länderna till följd av framsteget, översätter förändringarna i bytesförhållandena helt enkelt den ojämna framstegstakten. Samma sak om inkomsterna i de båda länderna stiger i takt med produktiviteten. Men det är inte längre samma sak om framsteget ger upphov till en prissänkning i det ena landet och en inkomstökning utan prissänkning i det andra. Nedanstående kortfattade framställning ger en bild av händelseförloppet.

Utgångsläget är detta:

Råvarupriser	Industrivarupriser	Bytesförhållanden för det underutvecklade landet
100	100	100

Antag att den av industrin realiserade framstegstakten är 50 % mot 20 % för råvaruproduktionen. Vid ett normalt förlopp erhåller vi:

Råvarupriser	Industrivarupriser	Bytesförhållanden
80	50	160

I vårt andra antagande får man däremot:

Råvarupriser	Industrivarupriser	Bytesförhållanden
80	100	80

Bytesförhållandena har försämrats för det underutvecklade landet, då de i stället borde ha förbättrats.

⁶⁹ Se A. Emmanuel, a.a., ss. 126 ff; Nurkse, *Patterns of trade and development*, Oxford 1962; Singer, *The distribution of gains between investing and borrowing countries*, AER, 1950, och Kindleberger, *The terms of trade*, London 1956.

⁷⁰ I FN, *The economic development of Latin America and its problems*.

Prebisch hävdar att det är just detta som sker i de internationella relationerna. Han förklarar det med lönens beteende under konjunkturcykeln. I Europa har löntagarna under varje uppgångsperiod erhållit löneökningar, som blivit möjliga genom produktivitetstegringen. Nominallönens oelasticitet har hindrat en sänkning av dessa inkomster under nedgångsfaserna. I de råvaruproducerande länderna har det stående överutbudet av arbete hindrat dessa inkomster från att följa med i det allmänna välståndet.

Emmanuel instämmer i Prebischs uppfattning. Enligt den försämrade bytesförhållandena därför att lönenivån stiger endast i de utvecklade länderna. Denna uppfattning får inte förväxlas med Singers och andras teser, som bygger på efterfrågeanalysen.⁷¹ För övrigt betyder det föga att Prebisch – felaktigt – sätter likhetstecken mellan de underutvecklade ländernas export och råvaruexporten. Hans resonemang skulle hålla lika väl om man utelämnade detta likhetstecken, ty hans förklaring ligger inte i efterfrågans natur, utan i löneutvecklingen.

Men måste man inte gå längre om man godtar denna förklaring? Varför är det då alltid ett överutbud av arbete i de 'råvaruproducerande' (läs: underutvecklade) länderna? Prebisch säger att det är de tekniska framstegen som friställer arbetskraft i denna produktion. Det är säkert helt riktigt. Men de tekniska framstegen inom verkstadsindustrin leder ju till exakt samma sak.

Man behöver bara ta den perifera kapitalismens ekonomiska samhällsformationer i beaktande för att detta ständiga överutbud av arbete ska te sig banalt. Dessa samhällen karaktäriseras ju av de stora arbetskraftsreserver som hämtas från den disintegrerande bondeekonomin, och detta är den väsentliga företeelsen på arbetsmarknaden. I de centrala kapitalistiska samhällena däremot existerar inte längre dessa reserver.⁷²

Däri ligger det väsentliga. Men det bör tillfogas, att även om överutbudet av arbetskraft i de utvecklade länderna var relativt sett mindre än i de underutvecklade, ledde framstegen – fram till 1880 – inte till stabila priser och ökade löner. Under hela 1800-talet sjönk priserna i världssystemets centrum.⁷³ Framstegen ledde alltså, tvärt emot Prebischs uppfattning, till prissänkningar i Europa under ett helt århundrade.

Vad mera är skedd en kontinuerlig prisstegring i de underutvecklade länderna under hela 1800-talet. Detta förefaller ju gå rakt emot Prebischs uppfattning. Det är sant att den ständiga prisstegringen i de underutvecklade ekonomierna gick hand i hand med en ständig försämring av bytesförhållandena. Denna försämring kan ha förorsakats av andra faktorer än priserna,

t. ex. av bristande jämvikt i betalningsbalansen. I så fall är bytets försämring inte en följd av, utan orsak till prisstegringen. Och om man vill veta huruvida framstegen påverkat priserna eller ej, måste man undersöka prisnivåns utveckling i konstant penningvärde.

I så fall kunde man kanske finna att framstegen under 1800-talet ledde till en sjunkande tendens även i de underutvecklade länderna. Olyckligtvis finns det för de flesta av dessa länder inga prisindex för denna epok. De beräkningar som jag gjort för Indien från 1861 och framåt och för några andra underutvecklade länder för senare perioder ger vid handen att de underutvecklade ländernas modell inte skiljer sig från de europeiska ländernas på 1800-talet och att framstegen leder till prissänkningar.⁷⁴

⁷¹ Här begår Emmanuel ett misstag som gör honom orättvis mot Prebisch (a.a., ss. 126 ff).

⁷² Denna punkt framfördes av Lewis och betonas med rätta av Emmanuel (a.a., s. 133); se särskilt G. Arrighis anförda undersökning.

⁷³ Se t. ex. *Annuaire statistique de la France 1938*, ss. 436 ff för prisutvecklingen i de stora västländerna efter 1820.

⁷⁴ Se S. A:s avhandling, ss. 96 ff. Bland källorna, se: *Annuaire de la SDN 1938-39*, s. 226 och 231, och

Dessa konstateranden tvingar oss att införa ett nytt element, som uppstod kring 1880-90. Detta nya element är kapitalismens förvandling och monopolens uppkomst i centrum. Monopoliseringen uppreste det ekonomiska systemet mot prissänkningarna. Detta förklarar varför det tekniska framåtskridandet under hela 1800-talet ledde till prissänkningar, medan man efter 1880-90 kan konstatera en kontinuerlig prisstegring och en snabbare ökning av inkomsterna (samtliga löner och vinster) till följd av framsteget. Det är monopolen som gör lönestegringen möjlig, eftersom konkurrensen därefter bedrivs med andra medel än priserna.

Sålunda förklarar man varför försämringen av bytesförhållandena för de underutvecklade länderna i tiden sammanfaller med monopolens, imperialismens och 'arbetararistokratin' uppkomst. Den senare företeelsen, som har sin förklaring i den ojämna löneutvecklingen, utmärker inte alla epoker. Under de två första tredjedelarna av 1800-talet var lönerna i Europa – i synnerhet i Storbritannien – svärtlöner nära existensminimum. Varken Prebisch eller Emmanuel ser denna djupgående – och väsentliga – förbindelse mellan bytesförhållandenas försämring för de underutvecklade länderna och arbetararistokratin, som blir möjlig genom monopolets uppkomst kring 1880.

Det är inte heller nödvändigt att föra in konjunkturanalysen som Prebisch gör. Däremot ger oss analysen av de ekonomiska samhällsformationernas natur ständigt nya tillskott. Ty i den centrala kapitalismens samhällen är den dominerande inkomsten den kapitalistiska profiten, medan det i de perifera samhällena ofta är jordägarens ränta, varför det är denna klass som drar fördel av integrationen i världsmarknaden. I en kapitalistisk ekonomi är profiten utan tvivel den elastiska inkomst som svarar bäst mot konjunktorens svängningar. De utomordentliga profiler som realiseras i uppgångstider reinvesteras. Friställningen av arbetskraft till följd av framstegen kompenseras till en del av det ökade behovet av arbetskraft i kapitalvaruproduktionen. Men bara till en del, ty det är uppenbart att företagaren endast har intresse av att införa en innovation om arbetsbesparingen överstiger det ytterligare kapitalutlägget. I en jordbruksekonomi som är integrerad i den internationella marknaden är förhållandet inte detsamma. Jordägarnas räntor, som stiger i uppgångsperioder, investeras inte, utan förbrukas (och i mycket stor utsträckning på importvaror). Framstegen inom jordbruket kompenseras inte ens delvis av en växande efterfrågan på arbetskraft i kapitalvaruproduktionen. Sådana produkter importeras och betalas med en del av det exporttillskott som blir möjligt genom att använda dem produktivt. Överutbudet av arbetskraft är alltså relativt sett mycket större. Förutom denna grundläggande orsak till relativ överbefolkning tillkommer andra orsaker i nära samband med systemets natur, framför allt hantverkets avveckling till följd av den utländska industrins konkurrens. Denna avveckling kompenseras inte av någon inhemsk industriell utveckling, vilket gör att systemet som helhet återvinner jämvikten genom att utesluta en stor del av befolkningen från produktionen.

5. Den internationella specialiseringens historiska former

Det 'internationella' utbytet är förvisso inte samtida med kapitalismen. Tvärtom är det lika gammalt som världen. Det internationella utbytet definieras ju just som byte av produkter mellan olika samhällen och bestäms till sin karaktär av olika samhällsformationer. De förkapitalistiska samhällena karaktäriseras just av det inhemska utbytets låga intensitet. I bygemenskapen, på storgodset eller i det orientaliska kejsardömet var 'omsättningen' på vissa produkter väl organiserad (betalning av skatter, utbyte av gåvor vid skilda tillfällen, hemgifter osv.), men det var inte fråga om något varuutbyte. Omsättningen på nyttigheter ingick där som ett led i fullgörandet av utomekonomiska samhällsplikter. Mellan byarna

eller riddarborgarna förekom det mycket ringa utbyte. Varje enhet var liksom sin granne självhushållande. Men inget eller nästan inget av dessa samhällen var obekant med byteshandel. Denna handel försåg dem med i verklig mening okända exotiska produkter, dvs. man förstod inte att uppskatta deras produktionskostnader. Kinesiskt porslin som återfunnits i centrala Afrika, strutsplymer som nått Europa, 'specerierna', vittnar om denna byteshandel med främmande länder. Paradoxalt nog skulle den subjektiva värdeteorin äga giltighet för detta slags handel – men inte för de kapitalistiska samhällenas moderna handelsutbyte. Denna byteshandel med främmande länder är f. ö. långtifrån oviktig för den som vill förstå de samhällsformationer som ägnade sig åt den. Hela samhällen – och inte de minsta (t. ex. Fenicien eller det antika Grekland) – grundade sig på denna verksamhet att förbinda världar som levde ovetande om varandra. I många föga differentierade samhällen med ett ringa överskott var kontrollen över de produkter, som kom ut av denna handel med främmande länder, väsentlig i organiserandet av samhällsformationen. Så var framför allt fallet med många samhällen i det svarta Afrika, som Catherine Coquery⁷⁵ visat i en träffsäker analys. Det var sannolikt också fallet med stora delar av den arabisk-islamitiska världen på medeltiden, i synnerhet med Magreb⁷⁶ och kanske även med andra samhällen, t. ex. vikingarnas Skandinavien eller tartarerna på Rysslands och Asiens stäpper. Denna handel bedrevs ofta i samband med plundringståg och människojakt – slavar var på den tiden en begärlig handelsvara. Men det fanns ingen internationell specialisering i egentlig mening, och från den synpunkten var byteshandeln med främmande länder marginell, även om den kan vara väsentlig för förståelsen av samhällsformationernas natur, ty den ingick inte som något väsentligt element av de produktionssätt som deltog i bytet.

Det internationella handelsutbytet förändrades i och med att kapitalismen blev ett världsomspännande system. För första gången i historien kan man verkligen tala om en internationell specialisering, dvs. ett byte av produkter vilkas värde – i marxistisk bemärkelse – är känt. Men det kapitalistiska centrumets erövring av världen skedde i etapper, vilka var och en har sina egna kännetecken och svarar mot olika former av internationell specialisering mellan centrum och periferin.

Kapitalismens förhistoria eller den handelskapitalistiska epoken, som sträcker sig från de stora upptäckterna (1500-talet) till den industriella revolutionen (1700- och 1800-talen), tilldelade periferin (huvudsakligen Amerika och Afrika, senare det engelska Indien) specifika funktioner. Kapitalismen i dess fullbordade industriella form kunde inte bryta fram annat än genom det sällsynta – tillfälliga? – sammanträffandet av spridda delar av det kapitalistiska produktionssättet. Den ena delen är penningförmögenhetens koncentration, den andra är proletariseringen. Även om denna andra del framstår som ett resultat av det feodala produktionssättets upplösning i Europa, spelade det internationella utbytet mellan å ena sidan det blivande kapitalistiska centrumet, å andra sidan dess periferi och de därmed sammanhängande oberoende samhällsformationerna – och plundringen av periferin – en betydelsefull roll i skapandet av den penningförmögenhet som var nödvändig för övergången till nästa etapp. Här kom i första hand Amerika att på ett brutalt sätt – genom plundring – få tillhandahålla guld- och silverskatten. Handeln med främmande länder fortsatte under denna period, men förändrades successivt. Först gjorde sig affärsmännen i de holländska, engelska och franska oceanhamnarna förmögna på den. Senare organiserades till förmån för denna handel produktionen av värden på plantagerna i

⁷⁵ Catherine Coquery-Vidrovitch, 'Recherches sur un mode de production africain', *La Pensée*, april 1969. Jag skriver helt under på denna nya och belysande tes. Men där är det inte fråga om ett produktionssätt, utan om en afrikansk samhällsformation, bestående av ett produktionssätt grundat på bygemenskap och hövdingavälde, och en långväga handel.

⁷⁶ Yves Lacoste, *Ibn Khaldoun*, Pan/Norstedts, Stockholm 1971.

Amerika, något som krävde slavhandel, vars roll i kapitalismens utveckling är betydande.⁷⁷ Här är det alldeles uppenbart fråga om former av ursprunglig ackumulation.

Men att denna ursprungliga ackumulation sedan fortsatte i den internationella specialiseringens nya former förefaller vara så föga självklart att jag ser mig föranledd att mycket starkt betona denna tanke.

Från den industriella revolutionen till erövringen av världen förflyter ett sekel som liknar ett uppehåll. De gamla formerna (slavhandel, plundring av Nya världen) försvann så småningom, och de nya formerna ('kolonialhandel' och gruvdrift) tog endast långsamt gestalt. Man har ett intryck av att Europa och Förenta staterna för ett sekel drog sig tillbaka till sig själva för att fullborda storverket: övergången från kapitalismens förhistoriska former till dess fullbordade industriella form. Den handel som alltjämt bedrevs under denna tid tycks ha varit 'ekvivalent'. Produkterna byttes till sitt värde (närmare bestämt till sina produktionskostnader i marxistisk bemärkelse). Arbetsersättningarna i centrum var mycket låga och närmade sig 'existensminimum'. Bytesförhållandena (transoceana produkter mot engelska industrivaror) utvecklades för övrigt i en riktning som nära överensstämmer med regeln för det ekvivalenta utbytet, vilket vi tidigare sett. Enligt min uppfattning var detta 'uppehåll' orsaken till Marx' ouppmärksamhet. Marx trodde ju att Indien skulle bli kapitalistiskt på samma sätt som England. Det koloniala problemet undgick honom alltså.

Imperialismen – i leninistisk mening – framträdde när kapitalismen höll på att uttömma sina utvecklingsmöjligheter, som öppnats genom den industriella revolutionen i Europa och Nordamerika. En ny geografisk utvidgning av kapitalismens område blev då nödvändig. Periferin i dess nuvarande form uppstod samtidigt i skuggan av den koloniala erövringen. Genom denna erövring trädde på nytt – fast i nya former – olika samhällsformationer i kontakt med varandra, den centrala kapitalismens formationer och formationerna i den perifera kapitalism som höll på att utvecklas. Den ursprungliga ackumulations-processen till centrums fördel tog på nytt vid. Det utmärkande för den ursprungliga ackumulationen – i motsats till den normala utvidgade reproduktionen – är just det ojämna utbytet, dvs. byte av produkter med olika värde (närmare bestämt vilkas produktionspriser i marxistisk bemärkelse är olika). Detta betydde att arbetsersättningen i fortsättningen kom att bli ojämlik. Från och med denna epok blev den det de facto. Denna nya 'internationella specialisering' bildade grundvalen för varuutbytet ('basprodukter mot industrivaror' i en ytlig beskrivning, som är riktig endast som en första approximation) och för kapitalrörelserna (ty uttömningen av den första industriella revolutionens möjligheter sammanfaller med uppkomsten av monopolen, vilka, som Lenin visade, gjorde denna kapitalexport möjlig). Det är Rosa Luxemburgs förtjänst att ha påvisat dessa den ursprungliga ackumulationens samtida mekanismer, 'utplundringen av tredje världen' i egentlig mening.

Den imperialistiska epoken indelas i sin tur i två perioder: en från 1880 till 1945, och en därefter. Fram till andra världskriget gav kolonialsystemet den internationella arbetsdelningen de 'klassiska' formernas prägel. Kolonierna levererade 'kolonialekonomins' produkter ('tropiska' jordbruksprodukter framställda av koloniernas bönder). Det europeiska kapitalet investerades i gruvindustrin och i de 'servicesektorer' som hör ihop med den koloniala exploateringen (banker och handelsbolag, järnvägar och hamnar, offentlig skuldsättning osv.). De utvecklade länderna levererade industrikonsumtionsvaror. Att ett dylikt system blev synnerligen utarmande för periferin och att det måste leda till en första typ av 'blockering' förefaller lätt att bevisa.⁷⁸ Efter en första men kortvarig blomstringstid – från 1880 till 1914 – upplevde kapitalismen f. ö. en av sina djupaste

⁷⁷ Se Eric Williams, *Capitalism and slavery*, Chapel Hill 1944.

⁷⁸ Se i det sammanhanget mina fallstudier, främst *L'Economie du Maghreb*, band I, Paris 1965.

stagnationsperioder (mellankrigstiden), och militariseringen och kriget framstod som den enda lösningen.

Efter andra världskriget inleddes i kapitalismens centrum en period av lysande tillväxt, grundad på den djupgående moderniseringen i Västeuropa (Gemensamma marknaden osv.), vars eftersläpning i förhållande till Förenta staterna hade accentuerats under kriget. Samtidigt skakades de koloniala besittningarna i sina grundvalar. På andra sidan havet kännetecknas denna period av ett mer eller mindre systematiskt inrättande av lätta industrierheter, politiken med 'imports substitution' (produktion av industrivaror som tidigare importerats). Också där stannade man kvar i världsmarknaden. Det var endast formen för den internationella specialiseringen som förändrades: centrum började leverera den produktionsutrustning som behövdes i den lätta industrin. Också där var en 'blockering' av tillväxten, som i sista hand grundade sig på periferins export av jordbruksprodukter och mineraler till centrum, oundviklig.⁷⁹

Lider denna epok mot sitt slut? Det tycks så. I periferins länder uttöms möjligheterna till 'imports substitution', vilket får till följd en märkbart avtagande industrialiserings- och tillväxttakt.⁸⁰ I de centrala västländerna antyder de återuppträdande halvpermanent 'deflationistiska' spänningarna och den 'internationella likviditetskrisen' ett uppehåll.

Det kapitalistiska världssystemet kan säkert komma över denna situation. Det finns ingen 'katastrofkras' som av sig själv skulle alstra systemets apokalyptiska ändalykt. Man tar sikte på två utvägar, som förmodligen kommer att prägla den internationella specialiserings framtida former.

Den första av dessa utvägar är Östeuropas integration i centrums inre handelsnät och dess modernisering. Denna regions egna inre utvecklingstendenser möjliggör för övrigt en sådan integration, även om dess form (under Sovjetunionen eller tvärtom som 'oberoende' stater – den jugoslaviska modellen – osv.) blir föremål för häftiga strider.

Den andra möjliga utvägen är att låta 'tredje världen' specialisera sig på den 'klassiska' industriproduktionen (däribland tillverkning av produktionsmedel), medan centrum förbehåller sig de ultramoderna verksamheterna (automation, elektronik, erövringen av rymden, atomindustri). Vår tid är ju i hög grad präglad av den tekniskt-vetenskapliga revolutionen.⁸¹ Denna omvälvning underkänner de 'klassiska' ackumulationsformerna, som kännetecknas av kapitalets allt högre organiska sammansättning. 'Restfaktorn' – de grå cellerna – blir den viktigaste faktorn för tillväxten. Detta betyder att de ultramoderna industrierna utmärks av en 'arbetets organiska sammansättning' som lämnar ett förhållandevis mycket större utrymme åt det högt kvalificerade arbetet, för att använda A. Emmanuels mycket klara uttryckssätt.⁸² De underutvecklade länderna skulle i så fall specialisera sig på 'klassisk' produktion, som endast kräver okvalificerat arbete, och däribland den klassiska 'tunga' industrin (metallindustri, kemisk industri osv.).

Vi har nu sett gårdagens, dagens – och kanske morgondagens – former för en internationell specialisering som alltid speglar en ursprunglig ackumulationsprocess till förmån för centrum och som ständigt – om än i förnyade former – håller kvar periferin i dess roll. Denna mekanism, som leder till en växande klyfta i arbetsersättningarna, förevigar och accentuerar periferins *underutveckling*. Samtidigt leder denna *underutveck-*

⁷⁹ Jag tror mig ha bevisat det i några konkreta fall. Se Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Paris 1966, band II; *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, Paris 1967.

⁸⁰ Se de senaste rapporterna från FN om situationen i Afrika, Latinamerika och Asien, och även Arthur Ewing, *Industry in Africa*, London 1968.

⁸¹ Se Radovan Richta, a.a.

⁸² A. Emmanuel, a.a., ss. 179 och 193.

*lingens utveckling*⁸³ till en skärpning av de perifera samhällsformationernas egna inre motsättningar i form av en växande klyfta mellan produktiviteterna i de perifera ekonomiernas olika sektorer, en klyfta som är väsentlig för analysen av underutvecklingens samhällsformationer.⁸⁴

III. Utrikeshandeln och marknadsfrågan

Utrikeshandelns utomordentliga expansion under den kapitalistiska epoken kan säkert inte förklaras med de komparativa fördelarna. Lika litet, om inte ännu mindre, kan man på den vägen förklara framväxten av en kapitalexport i stor skala på ett visst stadium i kapitalismens utveckling. Tvärtom råkar även handelsteorin, som bygger på faktorernas orörlighet, i strid med det faktum som de internationella kapitalrörelserna utgör. Detta beskriver väl hur illa det står till med den gängse ekonomiska vetenskapen. Man låtsas ovetande om denna kapitalrörelse, som man erkänner i praktiken men inte ens försöker förklara om den inte hotar att ställa teoriernas konsistens i tvivelsmål. Säkert är att de komparativa fördelarnas plats i en teori om de internationella relationerna (omfattande såväl varuhandeln som kapitalflödet) bör vara betydligt blygsammare än vad den nu är. Ty de komparativa fördelarna är bara tingens yttre sken, det nästan självklara resultatet av en positiv prisjämförelse.

När man ställer 'teorin' inför detta problem – hur bestäms de priser som man jämför? – måste man samtidigt göra en grundläggande kritik av denna teori. Man upptäcker då att den 'empiristisk-positivistiska' vägran att ställa frågan, att tränga bakom företeelsens yta, har till uppgift att infoga 'teorin' i den allmänna jämviktens ideologiska system. Ty om man inte ställer detta problem framstår utbytet med nödvändighet som fördelaktigt för alla. Man har inte löst frågan, för man har inte ställt problemet! Om man ställer frågan lämnar man 'teorins' ram, ty man finner att den internationella handeln inte kan förstås utan att man kommit till rätta med det tekniska framåtskridandet, löneutvecklingen osv., det vill säga betingelserna för den centrala kapitalismens utvidgning till periferin, betingelserna för uppkomsten av den perifera kapitalismens ekonomiska samhällsformationer, med ett ord utan att skapa teorin om ackumulationen i världsmåttstock. Denna teori visar att rörelsen alltid är centraliserande, att det sker en värdeöverföring från periferin till centrum och att systemet alltid fungerar i denna riktning och inte, som skenet skulle kunna få oss att tro, i den motsatta riktningen.

Ännu en rad frågor återstår att ställa. Om den komparativa fördelen är den underordnade företeelsen, vilken grundföreteelse förklarar då rörelsen? Man måste naturligtvis söka den i det som djupast karaktäriserar systemet, alltså i motsättningen mellan kapaciteten att producera och kapaciteten att konsumera, som ständigt på nytt ställs och övervinns. Denna den kapitalistiska ackumulationens grundlag förklarar den inneboende tendensen till utvidgning av marknaderna, och det är samma lag som förklarar den internationella kapitalrörelsen.

1. Kapitalismens inneboende tendens till utvidgning av marknaderna

Enligt teorin om komparativa fördelar är de internationella skillnaderna mellan de relativa varupriserna den internationella handelns djupaste orsak. Teorin hävdar inte bara att de varor som kommer att ingå i handeln är de vilkas relativa priser är olika i olika länder, utan den hävdar dessutom att om dessa skillnader inte vore skulle det inte heller finnas någon

⁸³ Detta väl valda uttryck som vi har Andre G. Frank att tacka för, är bättre än mitt eget 'tillväxt utan utveckling'.

⁸⁴ Denna analys kommer att vara nästa kapitelns huvudtema.

anledning att bedriva handel, att det är dessa skillnader och ingenting annat som driver nationerna att utväxla sina produkter och att följaktligen samma skillnader inte bara är nödvändiga utan tillika tillräckliga för handelsutbytet.

Det är just det här sättet att se på orsakerna till den internationella handeln som är källan till teorins vanmaktighet. Skälen till att handelsutbytet äger rum måste sökas i de ifrågasvarande ländernas inre dynamik. När vissa villkor i denna inre process är uppfyllda äger utbytet rum. Det sker då i enlighet med lagarna om den komparativa fördelen, men prisskillnaden i sig kan inte vara orsak till utbytet.

Låt oss för ett ögonblick godta den rena teorin om komparativa fördelar. Handeln mellan två länder är då mera utvecklad om deras ekonomiska struktur är olika, eller för att tala företeelsens språk, om den 'relativa faktortillgången' är olika. 'Arbetet' är den faktor som det finns överskott på i jordbrukslandet, medan 'kapitalet' intar samma ställning i industrilandet. Jordbrukslandet har alltså troligen relativ fördel i sin produktion därför att den är 'lätt', och industrilandet i sin. Om man bortser från möjliga kapitalrörelser försiggår handelsutbytet tills de relativa faktorersättningarna är lika. Antag nu att den växande industrialiseringsprocessen fortsätter i industrilandet. Då uppstår det på nytt ett kapitalöverskott. Utrikeshandeln utvecklas tills denna nya ojämnhet upphävs. Handeln ökar i absoluta värden. Förhållandet mellan utrikeshandeln och nationalinkomsten ändras alltså för båda länderna. Men medan både utrikeshandeln och den totala inkomsten ökat för det innoverande landet, har för det passiva landet utrikeshandeln ökat i absoluta värden (f. ö. lika mycket som för handelspartnern, ty vi förutsätter nollställd betalningsbalans) men nationalinkomsten hållit sig nästan konstant. Om man nu antar att det mindre utvecklade landet i sin tur utvecklas i takt med det avancerade landet håller sig den relativa faktortillgången nära nog stabil och utrikeshandeln, liksom för övrigt nationalinkomsten, ökar för bägge länderna. Förhållandet mellan utrikeshandeln och nationalinkomsten ändras likadant för bägge länderna. Den ojämna ändringen av detta förhållande är alltså ett symptom på ojämn utveckling. Det schema som här beskrivits tycks helt överensstämma med verkligheten, eftersom förhållandet mellan utrikeshandeln och nationalinkomsten i utvecklingen av relationerna mellan utvecklade och underutvecklade länder i sin helhet tenderar att stiga mer för de underutvecklade än för de utvecklade länderna.

Till detta schema bör följande väsentliga anmärkning göras: handeln mellan de underutvecklade länderna är mycket liten både absolut och relativt trots att den ekonomiska strukturen är olika. Däremot ligger handeln mellan de strukturellt likartat utvecklade länderna på en mycket hög nivå. När man upphör att betrakta förhållandet mellan de utvecklade och de underutvecklade länderna i sin helhet, finner man därför att de förras genomsnittliga importbenägenhet ökat snabbare än de senares. Det är detta som ligger bakom ökningen med tiden av färdigvaruhandelns andel av världshandeln.⁸⁵ Höjningen av den sammanlagda genomsnittliga importbenägenheten för de utvecklade länderna betyder helt enkelt att dessa länder är mer integrerade i den internationella marknaden än de underutvecklade länderna. Och det är inte förvånande. Utvidgningen av marknaderna är den kapitalistiska utvecklingens absoluta lag. Den lokala marknaden blir först nationell, sedan världsomspännande.

Somliga har därav dragit slutsatsen att de underutvecklade ländernas industrialisering skulle medföra en absolut och relativ ökning av deras importvolym. Man erinrar om att t. ex. de 'vita' brittiska samväldesländernas utveckling varit förenad med en ofantlig utveckling av importen. Men man får inte generalisera från de mycket speciella socio-

⁸⁵ Se t. ex. Hirschman, *Nation power and the structure of foreign trade*, s. 126 (Berkeley 1945); Condliffe, *The commerce of Nations*, New York 1951; Mosk, *Latin America and the world economy 1850-1914*; Inter. Am. Ec. Aff., vintern 1948; Venkatasubiah, *The foreign trade of India 1900-1940*, New Delhi 1946.

ekonomiska formationer, som karaktäriserar dessa länder, till de underutvecklade ekonomierna. Den underutvecklade världens samhällsformationer är av annat slag. De har fått sin prägel genom utvidgningen av utlandsmarknaden och inte av hemmamarknaden. Inom ramen för dessa förhållanden har en viss internationell arbetsdelning uppstått. De underutvecklade ländernas industrialisering måste därför ske till priset av en nedpressning av utrikeshandeln, om de utvecklade ekonomierna motsätter sig den strukturella anpassning som det skulle innebära att ifrågasätta den internationella arbetsdelningen.⁸⁶

Den djupast liggande orsaken till utvidgningen av den internationella handelns absoluta och relativa omfattning måste sökas i kapitalismens inneboende dynamik, i dess väsentliga drivkraft – strävan efter profit – och i det sätt på vilket den påverkar företagets attityd. Mellan två förkapitalistiska samhällen med relativt olikartad ekonomisk struktur förekommer inget handelsutbyte, därför att drivkraften för sådana samhällen är den direkta behovstillfredsställelsen och inte profiten. Denna tillfredsställelse uppnår man genom att producera hemma, i byn eller på storgodset, och från utlandet köper man endast sällsynta produkter som man anser sig ha behov av, i regel lyxvaror, kryddor. Det inhemska utbytet är sällsynt av samma skäl som utrikeshandeln: utan profitjakt kan det inte finnas någon marknad. Det kan visst förekomma olika relativa realkostnader, men det förekommer inget handelsutbyte. Inrikeshandeln i dessa samhällen är alltid en byteshandel med främmande produkter, vilkas produktionskostnader man inte har något jämförelsemått på. Underligt nog gäller den subjektiva värdeteorin just på det här området, i de förkapitalistiska samhällenas byteshandel med främmande produkter.

I den kapitalistiska ekonomin utvidgas marknaden oupphörligt därför att profitjakten skapar konkurrens, och denna konkurrens i sin tur driver varje bolag att ackumulera, att bli större och att därför söka billigare råvaror och sälja sina produkter utomlands. Samma process som utvidgat den lokala marknaden och skapat den nationella marknaden, driver bolaget att sälja till utlandet. Det är fel att påstå att ett bolag inte är tvunget att sälja till utlandet förrän det erövrat hela den nationella marknaden, ty för att det ska kunna erövra denna marknad måste den 'optimala storleken' vara sådan att ett enda företag räcker för att tillfredsställa nationens alla behov. Denna gränsteoretiska kritik är inte giltig: det finns inte någon 'optimal storlek', eftersom ett större bolag alltid är starkare och mera konkurrenskraftigt. Vad beror nämligen den s. k. 'optimala storleken' på? Den beror på företagsfaktorn, som intill en viss storlek skulle ge en ökande avkastning och sedan en minskande. Hos nyklassikerna har det troligen funnits en vilja att bygga en symmetrisk teori för alla faktorerna. Men det är ett ytterst konstlat projekt, ty 'företag' betyder här 'administration'. Moderföretaget kan mycket väl dela upp denna administration på så många enheter som behövs för att förvaltningen ska bli optimal. Moderföretagets alla enheter kommer likväl att ha en avgörande fördel framför konkurrerande mindre företag: gemensamma finansiella resurser som ger dem möjlighet att segerrikt utkonkurrera sina motståndare. I verkligheten skapas alltså på ett flertal punkter företag som producerar samma produkt. I ett givet ögonblick är marknaden uppdelad mellan ett visst antal bolag. Vart och ett fortsätter att konkurrera med sina kolleger och söker i samband därmed avsättningsmarknader utomlands. Erövringen av marknader stärker bolaget, gör det

⁸⁶ Detta problem har varit föremål för en intressant diskussion, se härom: Ady, 'Colonial industrialization and British employment', (*R. Ec. Studies*, vintern 1943); Brown, *Industrialization and trade*, London 1943; Frankel, 'The industrialization of agricultural countries and the possibility of a new international division of labour' (*Ec. J.*, juni 1943); Hirschman, 'Industrial Nations and Industrialization of underdeveloped countries' (*Ec. Internaz.*, augusti 1951); Hubbard, *Eastern industrialization and its effects on the West*, London 1935; Jewkes, 'The growth of world industry' (*Oxf. Ec. P.*, feb. 1951); Peltzer, 'Industrialization of young countries and the change in the international division of labour' (*Soc. Res.*, sept. 1940); Prokopowicz, *L'industrialisation des pays agricoles et la structure de l'économie mondiale apres 1914-1919*, Paris 1945; Staley, *World economic development: effects on advanced industrial countries*, Montreal 1944.

möjligt för det att växa och därmed att lättare konkurrera ut sina kolleger i landet.

Hittills har vi inte behövt ta till några 'komparativa fördelar'. Det finns en tendens till att köpa och sälja utomlands därför att det överallt finns företag redo att sälja till utlandet och därför att de fördelar som de drar av expansionen är avgörande. Denna kapitalismens inneboende tendens att utvidga marknaderna är den djupaste orsaken till den internationella handelns utveckling. Däremot är teorin om komparativa fördelar inte tillräcklig för att förklara detta fenomenens existens och utveckling, eftersom den inte kan förklara den nästan totala frånvaron av annan utrikeshandel än byteshandeln med främmande produkter i hela den historia som föregår kapitalismen.

Det är här som de 'komparativa fördelarna' kommer in. De företag som först lyckades sälja till utlandet var de som bäst kunde konkurrera med de utländska producenterna av likartade produkter. Återstår att förklara varför det exporterande landet i sin tur blir importland. Här är inte rätta platsen för att framställa denna teori. Det räcker att säga att detta problem, som ställdes mycket tidigt i den ekonomiska teorins historia, föranledde en utomordentlig utveckling av den allmänna jämviktens

ideologi. Man sökte bevisa att exporten alstrar import genom några mystiska 'balanserande' krafter ('priseffekten'), som vilar på en i grunden felaktig teori (den kvantitativa penningteorin). Här behöver vi bara säga att inkomsttransfereringen påverkar betalningsbalansen mot en viss jämvikt, vilken däremot inte utesluter handelspartnernas asymmetriska positioner, eftersom jämvikten uppstår genom att den enes ekonomiska struktur anpassas till den andres krav. I denna teori utgör de komparativa fördelarna alltså ett nödvändigt, men inte tillräckligt villkor.

Vi har nu förklarat utrikeshandelns växande andel i nationalinkomsten med kapitalismens inneboende tendens att utvidga marknaderna. Vi har inte behövt ta till den naturliga fördelen och den tilltagande specialiseringen. Där det finns kapitalism, dvs. en till övervägande del dynamisk samhällsordning, ständigt på jakt efter 'nya avsättningsmarknader', finns det också en aktiv utrikeshandel, vare sig strukturerna är mycket olika eller mycket likartade, ty även i det senare fallet finns det ju en mängd produkter som är 'specifika' eller betraktas som sådana. Det är bara så att dessa fördelar ständigt modifieras och att det internationella handelsutbytet oupphörligt växer i omfattning, men inte därför att var och en skulle specialisera sig mer, utan därför att kapitalismen stärks och expanderar och produktionen differentieras, med andra ord trots att var och en specialiserar sig mindre och mindre.

Man bör lägga märke till att vi här talar om handelsutbytet mellan utvecklade länder, dvs. utbyte av färdigvaror mot färdigvaror. Om handelspartnerna befinner sig på samma allmänna utvecklingsnivå föreligger det teoretiskt sett inga komparativa fördelar och inget handelsutbyte är möjligt. Likväl finns detta utbyte, men det förändras oupphörligen. Att Tyskland kan exportera Volkswagen till Frankrike (medan Frankrike inte kan exportera Renault till Tyskland) och Frankrike kan exportera någon annan färdigvara i utbyte beror inte på att de relativa faktorersättningarna och faktorernas relativa utnyttjande är olika i dessa produktionsgrenar. Det beror på att Volkswagen har ett teknologiskt försprång (ofta i förbindelse med storleken) framför sin konkurrent Renault, eller bättre finansiella medel och liknande. Om detta försprång inhämtas genom en reorganisering hos konkurrenten vänder strömmen. Det kvarstår att om handelspartnerna – såsom i handelsutbytet mellan Förenta staterna och Europa – inte befinner sig på samma utvecklingsnivå, kan teorin om komparativa fördelar förklara handelsutbytet med att den amerikanska produktivitetens överlägsenhet är ojämnt fördelad i de olika branscherna. På andra håll finns det verkliga 'naturliga fördelar', men inom begränsade områden (klimatiska orsaker för vissa jordbruksprodukter eller gruvfyndigheter), som förklarar varför Italien exporterar

sydfrukter till Norge och inte tvärtom, liksom sådana fördelar förklarar utbytet av kol och järnmalm mellan Ruhr och Lorraine.

Det problem som hittills behandlats är ett annat än det som Rosa Luxemburg ställde. Marknadernas utvidgning i världsmåttstock ligger i den kapitalistiska utvecklingens själva natur. Det är inte nödvändigtvis för att lösa ett marknadsproblem – för att realisera mervärdet – som denna utvidgning äger rum. Teorin om det kapitalistiska produktions-sättet fastslår att realiserandet av mervärdet inte förutsätter marknadernas utvidgning genom de förkapitalistiska omgivningarnas upplösning. Marx och Lenin har bevisat denna sats. Att realisera mervärdet är endast ett monetärt problem som gäller en lämplig kreditexpansion. Men Rosa Luxemburg ställer ett annat problem, för hennes problematik är en annan. Hon ställer sig utanför det kapitalistiska produktionssättets ram (Kapitalets ram) och studerar ett annat reellt problem, som rör förhållandena mellan olika samhälls-formationer (de förkapitalistiska samhällenas upplösning). Det är Rosa Luxemburgs förtjänst att ha visat, att det parallellt med den utvidgade reproduktionsprocessen till följd av marknadens fördjupning inom det kapitalistiska produktionssättet idag försiggår en ursprunglig ackumulations-process. Sålunda övervinner oupphörligt den permanenta motsättningen mellan kapaciteten att producera och kapaciteten att konsumera, som är en återspeglning av det kapitalistiska produktionssättets grundläggande motsättning, på en gång genom den inhemska marknadens fördjupning ('ren kapitalism') och genom dess utvidgning till utlandet.

Denna permanenta motsättning som oupphörligen måste övervinnas blir också allt större. Den manifesterar sig i ett tilltagande överskott på kapital samtidigt som kontrollen över detta kapital koncentreras och den kapitalistiska marknaden utsträcks över hela världen. Det är alltså helt naturligt att en kapitalexport i stor skala uppstår i ett visst ögonblick av denna utveckling. Om teorin om komparativa fördelar sätts in på sin rätta plats, som alltså är sekundär, om man tar den för vad den är – teorin om det internationella handelsutbytets skenbara mekanismer – och inte för vad den inte är – teorin om de väsentliga krafter som förklarar kapitalismens internationella utbredning – då försvinner oförenligheten mellan den internationella handeln och kapitalrörelsernas teorier, det bristande logiska sammanhang som är en av huvudanledningarna till den diskussion kring falska problem som är utmärkande för den gängse nationalekonomin på universiteten.

Den inneboende tendensen till utvidgning av marknaden och till uppkomsten av en internationell marknad är inte ett nytt fenomen som skulle vara utmärkande endast för kapitalismens imperialistiska fas (i leninistisk bemärkelse). Det är f. ö. med utgångspunkt från detta konstaterande – att världsmarknaden, kampen om råvarutillgången och konkurrensen om monopol på kolonier uppstod före den sista fjärdedelen av 1800-talet – som vissa har sett sig föranledda att rikta grundläggande kritik mot den leninistiska teorin om imperialismen.⁸⁷

Ja, tendensen att skapa en världsmarknad framträder redan i kapitalismens begynnelse, t. o. m. före den industriella revolutionen. I en mycket fin studie över det kapitalistiska världssystemet har Oliver C. Cox visat hur den internationella handeln alltifrån sitt ursprung under merkantilismen spelat en betydelsefull roll i kapitalismens utveckling, hur det dynamiska, framåtsträvande och representativa bolaget alltid varit djupt inlemmat i världshandelns viktigaste nät (alltifrån 1500-talet) och hur världshandeln idag – trots myten om självtillräckligheten – spelar en väsentlig roll för de viktigaste amerikanska bolagen. Cox härledning att kapitalismen som världsomspännande system inte kan analyseras i termer av det rena kapitalistiska produktionssättet som slutet system är ett annat problem. Där tar Cox öppet ställning för Rosa Luxemburg mot Marx och Lenin. Jag

⁸⁷ Oliver C. Cox, *Capitalism as a system*, New York 1964, särskilt s. 97 och ss. 117-130.

kan inte ansluta mig till honom, därför att beviset för att mervärdet inte kan realiseras utan den icke-kapitalistiska avsättningsmarknaden utomlands är falskt. Den utvidgade reproduktionen är möjlig utan icke-kapitalistiska omgivningar, eftersom den från början obefintliga avsättningsmarknaden skapas ex post genom själva investeringen. Detta är väsentligt för att förstå det kapitalistiska produktionssättets tendens att bli allenarådande när det grundar sig på hemmamarknaden.

Återstår att denna fundamentala inneboende tendens hos kapitalismen att utvidga marknaden undergår en kvalitativ förändring i sina uttrycksformer när koncentrationen – en annan fundamental inneboende tendens hos kapitalismen – kommer systemet i centrum att övergå till monopolens stadium. Detta var Lenin väl införstådd med när han gjorde monopolet till det centrala temat i den förnyade analysen av kapitalismen. Ty 1800-talets småföretag var oförmöglet att exportera kapital, och tendensen till utvidgning av marknaderna manifesterade sig då med nödvändighet dels genom handeln (varuexporten) och dels genom statens politiska ingripande i syfte att underkasta periferin under centrumets objektiva krav. Från 1880 började monopolen att verka direkt, och tendensen till utvidgning av marknaden kunde komma till uttryck i en ny form, kapitalexporten.

Under konkurrenskapitalismen skedde utvidgningen av marknaden alltså genom moderföretagens konkurrens om utlandsmarknaderna. Den centrala kapitalismen hade icke desto mindre objektiva behov som härrörde från: (1) den otillräckliga marknaden, som den första tiden var i hög grad beroende av jordbruket och begränsades av takten på och omfattningen av produktivitetens utvecklingen inom jordbruket; (2) kraven på maximering av profitkvoten, som förde med sig jakten efter billigare konsumtionsvaror för folkets breda lager utomlands (i synnerhet olika spannmål) och medgav sänkta arbetskostnader, samt jakten efter råvaror, som möjliggjorde en sänkning av det använda konstanta kapitalets värde.

I ett mycket viktigt arbete bringar Christian Palloix⁸⁸ nytt ljus över förbindelsen mellan dessa objektiva krav och etapperna i den internationella handelsteorins utveckling från Adam Smith till Marx. Hos Adam Smith, som verkade alldeles i början av kapitalismen, påvisar Palloix klart att: '1. Avsättningen utomlands tjänar till utlopp för det överskott som inte kan absorberas på grund av den inhemska marknadens otillräcklighet och den begränsade arbetsdelningen under industrialiseringsfasen. 2. Avsättningen utomlands gör det automatiskt möjligt att utvidga arbetsdelningen inom nationens ram, samma arbetsdelning som avsevärt bromsades med enbart den inhemska marknaden.' Relationerna mellan utrikeshandeln och skapandet av överskottet sysselsatte även Ricardo. Men då hade 'industrisektorn, tvärtemot Smiths förutsägelse, en tillräckligt omfattande bas för att kunna vidga respektive avsättningsmarknader så mycket som behövdes för att absorbera överskottet från industrin. J. B. Says lag om avsättningarna, till vilken jag vill ansluta mig, konkretiserar ett sådant perspektiv; följderna blev att den inhemska jordbruksmarknaden fick nöja sig med en undanskymd roll i konsumtionen av industrivaror ... Även om jordbrukssektorn inte längre var att räkna med som uppsugningsmarknad för överskottet hade den icke desto mindre en hämmande inverkan på skapandet av överskottet såtillvida som ... den hotade själva tillväxtmöjligheterna för detta överskott – genom att spärra vägen för profiten genom lagen om avtagande avkastning, som är orsaken till lönestegringen ... Utrikeshandelns roll ... var att avlösa den inhemska jordbruksmarknaden när det gällde att förse arbetskraften med nödiga existensmedel.'

Senare 'gjorde Marx en syntes av Adam Smiths och David Ricardos teoretiska bidrag genom att försona absorptionsteorin – färdigvaruexportens roll – med överskottsteorin –

⁸⁸ Christian Palloix, *Problèmes de la croissance en économie ouverte*, framför allt ss. 37-47-48-62, varifrån vi har hämtat de följande citaten

råvaruimportens roll'. I denna mening är utrikeshandeln ett medel att begränsa profitkvotens fall:

I den mån utrikeshandeln förbilligar dels det konstanta kapitalets element, dels de nödvändiga existensmedel i vilka det variabla kapitalet omsätts, verkar den stegrande på profitkvoten däri-genom att den höjer mervärdekvoten och sänker det konstanta kapitalets värde.⁸⁹

Det är sålunda den centrala kapitalismens objektiva behov i konkurrensskedet som förklarar staternas ekonomiska politik: erövringen av kolonierna och öppnandet av moderländernas skyddade marknad, undanträngandet av hantverket i kolonierna och anlitaandet av politiska medel för detta syfte (det många gånger anförda exemplet Indien är härvidlag mest belysande), uppmuntrandet av emigrationen och kommersialiseringen av spannmålsodlingen och boskapsskötseln i den amerikanska västern och i Sydamerika, osv. Det är där fråga om 'utomekonomiska' medel, som än en gång måste integreras i förklaringen av systemets ekonomiska funktionssätt, något som är omöjligt för 'ekonomismen'.

Under denna epok var kapitalexporten alltså okänd som medel att utvidga marknaderna. Det är därför dess dominerande form i de sällsynta fall där den förekom fortfarande var det offentliga lånet, som i centrum uppsamlades av de mäktigaste finanssammanslutningarna, exempelvis lånen till den egyptiske kediven.

Formerna för denna inneboende tendens till utvidgning av marknaderna är helt annorlunda under monopolens epok. Ty från och med inträdet i denna epok skulle varuexporten få sällskap av kapitalexporten, som även kom att ge den förra en stöt framåt. De internationella relationerna (handel och kapitalexport) bibehöll samma funktioner för det centrala kapitalet, dvs. att bekämpa profitkvotens tendentiella fall: (1) genom att utvidga marknaderna och exploatera nya områden där mervärde-kvoten är högre än i centrum; (2) genom att sänka kostnaderna för arbetskraft och konstant kapital. Men analysen av dessa nya betingelser kräver att man först analyserar den centrala kapitalismens inneboende tendens till kapitalexport.

2. Kapitalismens inneboende tendens till kapitalexport

Läroböckerna i nationalekonomi behandlar varuhandeln och de internationella kapitalrörelserna i särskilda avsnitt och efter varandra. Det olyckliga med detta är inte så mycket själva tillvägagångssättet, som kan ha sitt pedagogiska berättigande, utan det faktum att de båda teorier som framförs efter varandra är motsägande.⁹⁰ Beträffande kapitalrörelserna hävdar man att överflyttningarna från ett land till ett annat beror på produktionsfaktorernas ojämna fördelning, som för med sig en ojämn kapitalersättning (en ojämnt fördelad räntesats). Men tidigare hade man förklarat varuhandeln med samma ojämnheter i faktorernas fördelning, och man hade till och med påstått, att handelsutbytet verkade utjämnande på de ojämnt fördelade faktorersättningarna.

Här får vi återigen gå tillbaka till Ricardo. Vi har redan sett, att teorin om komparativa fördelar när den grundar sig på arbetsvärdet leder till resultatet att det internationella handelsutbytet inom det kapitalistiska produktionssättet inte påverkar reallönerna, utan ökar profitmassan hos de bägge handelsparterna, men inte nödvändigtvis verkar utjämnande på profitkvoterna. Ricardos teori lämnar utrymme för en eventuell kompletterande teori om kapitalrörelserna till de länder där profitkvoten är högre.

Antagandet av en positivistisk och i sin förlängning subjektivistisk syn på värdet ledde till

⁸⁹ Marx, *Das Kapital*, Band III, s. 247. (Dietz, Berlin 1968.)

⁹⁰ Förutom de handböcker i den internationella handels teori som redan angivits kan man åberopa sig på Heckscher, 'Utrikeshandels verkan på inkomstfördelningen' (*Ekonomisk tidskrift* 1919, s. 8); Stopler and Samuelson, 'Protection and real wages', (*Rev. of Ec. St.* 1941); Samuelson, 'The price of factors' (*Ec. J.*, juni 1948-juni 1959); Ohlin, *Interregional and international trade*, London 1933.

ett övergivande av Ricardos enkla tes. Man trodde först med Taussig att den internationella handeln som konsekvens av en ojämn relativ faktorersättning skulle ge upphov till absoluta skillnader i samma ersättningar. Vad Ricardo ansåg vara sant endast i förhållande till profiten utsträckte Taussig till att gälla lönen och räntan. Handelsutbytet höjer båda faktorernas produktivitet och följaktligen deras realersättningar utan att därför utjämna dem. Man ser utan vidare det band som förbinder denna uppfattning med värdeuppfattningen. Tvisten har sedan dess fortsatt av Samuelson, Heckscher och Ohlin.

Samuelson visar att varuutbytet leder till en absolut utjämning av faktorersättningarna. Hans bevisföring bygger på två antaganden: att faktorutrustningarna är en gång för alla givna och att det för varje produkt finns en faktorkombination som är effektivast. Om faktormängderna är desamma för de båda länderna A och B, är deras relativa ersättningar a priori lika. Man utnyttjar samma teknik för att producera samma produkter, och inget handelsutbyte är möjligt (för samma tekniker är lika effektiva). Om däremot land A förfogar över mera jord gynnas spannmålsproduktionen, vars effektivaste teknik kräver mera jord, eftersom ersättningen för denna faktor är lägre. I B, som förfogar över mera arbete, är det textilproduktionen som gynnas. Ett handelsutbyte kommer till stånd. I A, som producerar mera spannmål (varav en del exporteras) uppstår arbetslöshet (man importerar textilier). Ersättningen för jorden stiger medan ersättningen för arbetet sjunker. En rörelse i motsatt riktning framkallas i B. Handelsutbytet fortsätter tills ersättningarna utjämnats i båda länderna.

Den onda cirkeln är uppenbar. Det finns ingen teknik som är effektivast i sig. Den effektivaste kombinationen är beroende av faktorersättningarna. Faktorersättningarna i sin tur är beroende av sitt relativa utnyttjande, alltså av valet av teknik. Man kan då föra in ett nytt element. I A producerar man spannmål och textilier med jordkrävande respektive arbetsbesparande metoder. Ersättningen för jorden, som är lika med dess gränsproduktivitet, stiger medan arbetsersättningen är låg. I B producerar man dessa båda varor med olika metoder. Det kan mycket väl hända att spannmålspriset är lika i A och B, därför att man i A utnyttjar mera jord billigare och mindre arbete dyrare. Men det kan lika väl hända att spannmålspriset ändå är lägre i A, om det mera omfattande nyttjandet av jorden kompenseras av dess ännu lägre relativa ersättning. I så fall säljer A spannmål till B, och dess jordbruksproduktion, som utvecklats på textilindustrins bekostnad, möjliggör en prisstegring på jord och en prissänkning på arbete ända tills priserna är lika i båda länderna trots att de utnyttjar olika teknik i spannmålsproduktionen.

Den internationella handeln verkar på sådant sätt att priset på varje faktor tenderar att utjämnas i båda länderna utan att fullständig jämnhet någonsin kan uppnås. Det ser alltså ut att finnas plats för en teori om kapitalrörelserna inympad i denna teori om handeln.

Det bör understrykas att hela denna diskussion befinner sig inom det kapitalistiska produktionssättet, och att den inte ställer problemet om relationerna mellan de olika kapitalistiska formationerna i centrum och i periferin. Tendensen till utjämning av faktorersättningarna är alltså sann för relationerna mellan 'rena' kapitalistiska länder, vilka samhällena i centrum i praktiken närmar sig. I relationerna mellan centrum och periferin är denna tendens däremot inte sann för lönen, eftersom samhällsformationerna inte är identiska.

När den nutida teorin bortser från detta väsentliga faktum stöter den på följande svårighet: om både handeln och kapitalexporten är medel att kompensera de internationella ojämnheterna, hur kan man då förklara att det ena av dessa medel inte undanträngt det andra? Hur ska man förklara att kapitalexporten började utvecklas snabbare först från och med en viss epok? Hur ska man förklara att kapitalexportens utveckling aldrig ens delvis kompenserat varuexporten, utan tvärtom alltid gett den en stöt framåt?

Sex i sammanhanget viktiga faktagrupper måste samtidigt integreras i

förklaringsmodellen.

För det första tog kapitalexporten från kapitalismens äldsta centra ordentlig fart först omkring 1880. Storbritanniens kapitalexport ökade från 100 miljoner pund för perioden 1825-30 till 210 för 1854 och 1 300 för 1880, för att nå 3 763 miljoner 1913. För Frankrikes del är språnget överväldigande: från 12-14 miljarder franc 1870 till 45 miljarder 1914, för Tyskland från 5 miljarder mark 1883 till 22-25 miljarder 1914 och för Förenta staterna från 500 miljoner dollar 1896 till 1 500 miljoner 1914, 18 583 1922 och 25 202 1933.⁹¹

För det andra gick exporten huvudsakligen från kapitalismens gamla centra till nya centra i vardande och endast undantagsvis till de underutvecklade länderna. Sålunda var Ryssland och de 'vita' brittiska samvåldesländerna de viktigaste avsättningsländerna. Idag går huvuddelen av kapitalexporten från Nordamerika till Europa, Kanada, Australien och Sydafrika.

För det tredje ersatte kapitalexporten inte varuexporten, utan gav tvärtom den senare ett kraftigt uppsving, även om den förstnämnda rörelsen var mera omfattande än den sistnämnda. Perioden mellan 1880 och 1913, som upplevde den snabbaste tillväxten av världshandeln fram till vår tid (en årlig tillväxt på 14 % mot 3,3 % för perioden 1840-1880, nästan 0 för mellan-krigsperioden och omkring 7 % efter 1950), var också kapital-exportens tillväxt som starkast.⁹² Perioderna av stark tillväxt för kapitalexporten är också perioder av stark tillväxt för varuhandeln.

För det fjärde är dynamiken i det utländska kapitalflödet och återflödet av exporterade profiler mycket olika beroende på om det gäller relationerna mellan centrum och periferin eller mellan det gamla centrum och det nya i vardande. I relationerna mellan centrum och periferin utvecklas periferin från 'ung låntagare' (flödet av importerat kapital överstiger flödet av exporterad inkomst) till 'gammal låntagare' (återflödet av profiler överstiger inflödet av nytt kapital) och 'stabiliseras' på detta stadium. I relationerna mellan det gamla centrum och det nya i vardande är utvecklingen en annan. Det nya centrum blir i sin tur kapitalexportör (ung långgivare blir gammal långgivare).⁹³

För det femte tenderar lönen i de 'nya centra' i vardande att stiga till nivån i de gamla centra från vilka deras kapital härrör (ibland är lönen redan från början högre i de nya centra), medan löneklyftorna mellan centrum och periferin däremot tenderar att vidgas (vid lika produktivitet, samma produktionsteknik, osv.).

För det sjätte, slutligen, är profitkvoten högre i periferin än i centrum. Vissa uppenbara data ger vid handen att kapitalavkastningen endast är obetydligt högre i periferin. För perioden 1880-1913 och mellankrigstiden, t. ex., finner man att den utdelning på kapitalet som lämnas till de europeiska aktieägarna och obligationsinnehavarna i koloniala och utländska värden (en utdelning på ungefär 5 till 6 %) är föga mer än en procent högre än

⁹¹ Uppskattningarna är hämtade från följande verk: Hobson, C. K., *The export of capital*, London 1914, s. 207; Feis, *Europe, the world's banker*, New Haven 1930, ss. 47 och 71; Hobson, J. A., *Imperialism*, London 1902; Bank of England, *U.K. overseas investments 1938-1948*, London 1950; Cairncross, *Home and foreign investment 1870-1913*, Cambridge 1953; Jenks, *The migration of British capital to 1875*, New York 1927; Cleona Lewis, *America's stake in international investments*, Washington 1938; Nadler, 'American foreign investments' (*Banta Naz. Lawro. Q. J.* jan.-mars 1950); Rippey, 'The British investment boom of the 1880's in Latin American mines' (*Inter. Am. Ec. Af.* mars 1948); Thorner D., *Investment in Empire*, Philadelphia 1950; Iversen, *Aspects of the theory of international capital movements*, Part. II B: Facts, London 1936; Royal Inst. of Int. Affairs, *The problem of international investment*, Oxford 1937.

⁹² Marsh, *World trade and investments*, New York 1951; Ferns, 'Investment and trade between Britain and Argentina in the 19th century' (*Ec. Hist. R.* 1950); Heaton, *Histoire économique de l'Europe*, Band 2, s. 199.

⁹³ Se t. ex.: FN, *Growth and stagnation in the European economy*, s. 217 och andra källor (Samin Amins anförda avhandling, ss. 77 f).

utdelningen i moderländernas värden (som ligger mellan 4 och 5 %).⁹⁴ Skillnaden representerar bara en 'riskpremie'. Men det är en illusion, ty aktieägarnas ersättning är inte detsamma som profiten, och utdelningen i börsvärden reducerar de olika ersättningarna till en och samma nivå genom att skilja 'börsvärdet' från nettotillgångarnas värde. Om man jämför de nordamerikanska investeringarnas bruttoavkastning i Förenta staterna och i Latinamerika, ser man att de uppvisar mycket olika avkastning. För efterkrigstiden är den 15-22 % i Latinamerika mot 11-14 % i Förenta staterna.⁹⁵

I alla dessa beräkningar beror svårigheten på att det ofta är mycket knepigt att i en affär skilja företagsfunktionen (som ersätts med profiten) från bankirfunktionen (som ersätts med kapitalräntan). Tag t. ex. statslånen på 1800-talet. Vem är företagare här? Är det den anonyme subskribenten eller är det bankiren, denna allsmäktige mellanhand, som tar ut sin profit i form av ett arvode? Alldeles säkert är det den senare. Hans profit syns inte jämförbar med småspararens ränta. Låt oss betrakta exemplet med de europeiska finansgruppernas (Frühling Goschen, Oppenheim, Bischoffsheim, Anglo-Egyptian Bank,

Ottoman Bank) lån till kediven Ismail från 1862 till 1873. Det nominella värdet av dessa lån steg till 68 miljoner pund sterling, och det av den egyptiska statskassan inkasserade värdet till 44 miljoner.⁹⁶ Säkerligen erhöll de subskribenter som verkligen utbetalade 68 miljoner pund sterling till bankirerna endast en nominell räntesats på 7 %. Det är denna räntesats som tidigare beräknats av de författare som Iversen citerar i sitt kända arbete. Vad man däremot aldrig beräknat är bankirernas profitkvot, dvs. förhållandet mellan den realiserade bruttovinsten (här 25 miljoner pund sterling) och det egna kapital som banken satsat i affären. Denna kvot är utan minsta tvivel mycket hög. Men där är det fråga om utplundring (ursprunglig ackumulation)! Det bästa sättet att komma till rätta med problemet är att jämföra den genomsnittliga profitkvoten för de utvecklade ländernas hela industri med profitkvoten i de underutvecklade länderna. Det är nämligen denna kvot som är betydelsefullast. Jag har försökt göra denna beräkning för den egyptiska industrin och jämfört resultatet med profitkvoten i den amerikanska industrin. Resultatet tycktes inte lämna några tvivel: profitkvoten är avsevärt mycket högre i det underutvecklade landet.⁹⁷ Den gränsteoretiska analysen står som alltid utanför varje möjlighet att ställa de rätta problemen. Genom att tilldela räntesatsen egenskapen av kapitalets ersättningsform leder den här som annorstädes till en statisk pseudo-analys i linje med den allmänna jämviktens ideologi. Endast tre teorier har försökt besvara frågan: Ricardos teori om avtagande avkastning, den post-keynesianska mognadsteorin samt den marxistiska analysen av profitkvotens tendentiella fall och av imperialismen och dess förlängningar.

Andra världskriget⁹⁸ inte bara omkullkastade styrkeförhållandena mellan stormakterna i likhet med det första, utan upprättade dessutom en i grunden ny hierarki, där Förenta staterna kom att inta en dominerande roll i förhållande till de övriga stormakterna i västerlandet. Detta kom till uttryck i Förenta staternas absoluta överlägsenhet när det gäller kapitalexporten. Förenta staternas andel steg från 6,3 % 1914 och 35,3 % 1930 till

⁹⁴ Denna illusion får A. Emmanuel att begå samma fel som ovan citerade författare. Carl Iversen, a.a., ss. 104-106; FN, *Foreign capital in Latin America*, s. 163; *Les mouvements internationaux de capitaux entre les deux guerres*, s. 64.

⁹⁵ FN, *Foreign capital in Latin America*, s. 162.

⁹⁶ Angelo Sammarco, *Précis d'histoire de l'Égypte*, band 4, Kairo 1935, s. 322.

⁹⁷ Se Samir Amins avhandling, ss. 117 f.

⁹⁸ Analysen av kapitalexportens samtida tendenser har gett upphov till en omfattande litteratur. Låt oss framhålla de bästa sammanfattande arbetena: Harry Magdoff, *Imperialismens politiska ekonomi*, Zenit/Cavefors, Kristianstad, 1969; Pierre Jalée, *Imperialismen idag och i morgon*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1971, kap. 4; Christopher Layton, *L'Europe et les investissements américains*, Paris 1968 och Gilles Y. Bertin, *L'investissement international*, Coll. Que sais-je. De bästa informationskällorna är OECD:s rapporter.

59,1 % 1960, medan Storbritanniens andel sjönk från 50,3 och 43,8 till 24,5 % och de övriga stora kapitalexportörernas (Tysklands och Frankrikes) andel sjönk från 39,5 och 11,0 till 5,8 %⁹⁹ Sedan dess har de utvecklade länderna emellertid blivit de klart viktigaste marknaderna för det amerikanska kapitalet. 1966 gick 40,3 % till Europa, 34,8 % till Kanada och 7,2 % till Australien, Japan och Sydafrika, medan endast 17,7 % av detta kapital gick till hela 'tredje världen'.¹⁰⁰ Och kapitalets fördelning på sektorer är mycket olika beroende på om mottagarländerna är utvecklade eller underutvecklade. Av samtliga amerikanska direkta investeringar 1964 gick 8,0 % till gruvindustrin, 32,4 % till oljeindustrin, 38,0 % till förädlingsindustrierna och 21,6 % till handel och privata och offentliga tjänster. Men förädlingsindustriernas andel steg till 54,3 % i Europa, 44,8 % i Kanada och 54,1 % i Australien och Nya Zeeland, medan den sjönk till 24,3 % i Latinamerika, 17,5 % i Asien och 13,8 % i Afrika. Däremot steg gruv- och oljeindustrins andel för periferins länder till i runt tal 60 % och servicesektorns till 20 %.¹⁰¹ Om man dessutom tar med i beräkningen att flertalet amerikanska industrier i Europa är inåtriktade (sålunda kontrollerar det amerikanska kapitalet 50 % av bilindustrin i Storbritannien, 40 % av den elektriska och elektroniska industrin i Frankrike och nästan samtliga stora industrier i Kanada),¹⁰² medan en del av dessa industrier i periferin producerar för utlandsmarknaden (förädling av gruvprodukter före export), kan man tveklöst dra slutsatsen att det amerikanska kapitalet i periferin till största delen investeras i exportnäringarna (gruv- och oljeindustrin, den första förädlingen av gruvprodukterna), ibland i den serviceverksamhet som hör samman med exporten, och mera sällan i den på hemmamarknaden inriktade industrin. Samma sak gäller de brittiska och europeiska privata investeringarna.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas, att även om de senaste förändringarna i de internationella kapitalrörelsernas struktur är viktiga för förståelsen av de ändrade förhållandena mellan Förenta staterna och Europa, har de inte fört med sig någon avgörande förändring beträffande de klassiska förhållandena mellan centrum och periferin.

Den allmänna jämviktens ideologi: räntesats, sparande och investeringar

För gränsnytteteoretikerna är räntan ersättningen för kapitalet och bör alltså normalt gå dit dess utdelning är högst. Men svårigheten kommer sig av att investeringen inte beslutas av spararen, utan av företagaren. Gränsnytteteorin skiljer emellertid på företagets och kapitalets båda funktioner. Vad bestämmer företagarens attityd? Profiten. När profitkvoten är låg utökar företagen inte sin produktion, även om räntesatsen skulle vara hög – och har kanske då än starkare skäl att inte göra det. Kapitalet investeras inte, utan hålls i likvid form. När däremot profitkvoten är hög, är företagaren villig att investera. Han kan betala spararen en hög ränta. Enligt gränsteorin finns det således en dubbel mekanism som anpassar räntan till profiten och profiten till räntan. När räntesatsen är hög och profitkvoten låg upphör spararna att spara därför att de är oförmögna att placera sitt sparkapital (och det är utan tvivel där felet ligger). Den effektiva efterfrågan går upp och investeringarna blir åter lönsamma till följd av konsumtionsökningen. Men förväxlar den nyklassiska teorin inte sparmotiv och investeringsmotiv? Sparandet är kapitalinkomsternas nödvändiga utnyttjande därför att det är det enda medlet för kapitalägaren att säkra en framtida inkomst. Om detta sparande inte investeras, ackumuleras det och hålls i likvid form i väntan på en placering: det konsumeras aldrig.

Keynes har skingrat ett missförstånd på den här punkten genom att skilja mellan sparmotiv

⁹⁹ Enligt William Woodruff, *Impact of western man*, New York 1966, s. 150 citerad av Harry Magdoff, *La era del imperialismo. Política económica internacional de Estados Unidos*, Mexico 1969, s. 67.

¹⁰⁰ Se källor i Harry Magdoff, a.a., s. 71.

¹⁰¹ Harry Magdoff, a.a., s. 223.

¹⁰² A.a., ss. 73 f. Tabell över det amerikanska kapitalets andel i den europeiska industrin efter Christopher Layton, *Transatlantic investments*, Institut Atlantique, Paris 1966.

och investeringsmotiv och genom att i den allmänna teorin inordna 'likviditetspreferensen', dvs. viljan att spara även utan ersättning. Olyckligtvis är analysen av dessa sparmotiv hos Keynes fortfarande bunden till den nyklassiska uppfattningen, som gör gällande att inkomster eftersträvas med tanke på konsumtionen. Även om nu vissa inkomster helt går till konsumtion (arbetslöner, jordräntor och kapitalräntor) eller för en del till konsumtion och reservsparande, går andra – profitterna – till följd av själva sitt väsen till sparande med tanke på investering, sedan avdrag gjorts för en relativt stabil andel som går till konsumtion. Om inkomsten, av vad slag den vara må, sist och slutligen går till konsumtion, har man svårt att se varför innehavarna av mycket stora inkomster inte vore mätta och övergav varje handling som syftade till en ytterligare inkomstökning. Nu gör de det, och de gör det inte av 'girighet', utan därför att om de inte investerar i sin bransch kommer de att slå ut av konkurrenterna och förlora sin nuvarande inkomst.

Å andra sidan säger oss den nyklassiska teorin att om investeringen är mycket lönsam, är räntesatsen inte sen att stiga, därför att sparandet efterfrågas av företagen. För att dra det till sig är de beredda att betala höga räntor, som ger upphov till en rörelse av sparande. Den klassiska teorin resonerar här långsiktigt – och glömmar att på kort sikt motsvaras räntan av krediten – men på lång sikt ser sparandet ut att bestämmas på annat sätt än genom den sammanlagda inkomstens uppdelning mellan arbetslönerna och profitterna. Detta förklarar den nationella sparkvotens stabilitet på lång sikt trots per capita-inkomstens kontinuerliga tillväxt.

Den klassiska teorin tilldelar alltså profiten och räntan en symmetrisk roll i alla dessa mekanismer. Oavsett om de båda nivåerna är höga eller låga följs de åt. Keynes bröt denna symmetri genom att återinsätta investeringen som orsaksfaktor och pådrivande faktor. I detta arbete återknöt Keynes till de engelska klassikerna, som inte skilde företagaren från kapitalisten därför att det intressanta sparandet för dem var företagarens-kapitalistens sparande med tanke på investering, och inte alla samhällsklassers reservsparande. Räntan var på den tiden en svekfull ersättning till de småsparare, som var oförmögna att själva investera, för att övertala dem att låna ut sina besparingar. Denna ränta bestämdes av profitkvoten och spelade inte någon aktiv roll. Så långt Ricardos synpunkt. Detta resonemang övertogs av Marx, som i den kapitalistiska epokens sparande såg en från tidigare epoker artskild form av sparande. Från att huvudsakligen ha bestämts av viljan att tillgodose framtida behov eller av ett behov att samla rikedomar med tanke på den politiska makten kom sparandet att huvudsakligen bestämmas av penningvinstens lockelse. Det fick en ny betydelse. Sparandet var ett oföränderligt faktum och blev en variabel som bestäms av investeringen, men inte mekaniskt – så att vad som inte investeras förbrukas – utan funktionellt, därför att man sparar för att investera, men eftersom man inte alltid kan investera så tvingas man ibland tesaurera mot sin vilja.

Keynes tog inte upp den klassiska teorin i denna form. Men genom att innefatta likviditetspreferensen i den allmänna jämvikten återknöt han till den marxistiska satsen att kongruensen mellan sparande och investeringar uppkommer ex post, men understundom genom krisen och nationalinkomstens åtstramning.

Skälet till att Ricardos anhängare vägrade att följa Say i hans formalistiska distinktion mellan företagaren och kapitalisten är att kapitalet för dem var den 'dominerande faktorn'. Det fanns inte någon konstlad symmetri mellan de tre 'faktorernas', kapitalets, arbetets och jordens roll. Jordegendomen var en feodal kvarlämning, men arbetet, källan till alla värden, kom i andra hand, ty den som disponerar kapital kan alltid finna arbetskraft att leja. Den som däremot inte disponerar kapital kan inte investera, eftersom man 'bara lånar till de rika'. Sparandet bör i första hand vara företagarens angelägenhet. Denne behöver bara som understöd komplettera sitt sparande genom att vädja till småspararna.

Varje teori om kapitalrörelserna bör alltså grunda sig på en analys av profitkvotens utveckling, eftersom det är den och inte räntan som styr investeringarna. Det bör för övrigt tilläggas, att om den nyklassiska teorin försummar att studera profiten, så försummar den i lika hög grad att studera räntans långsiktiga utveckling, som skulle ge den möjligheten att förklara kapitalrörelserna. När man nöjer sig med att säga, att kapitalet går dit ersättningen är högst och att den är högst där denna faktor är relativt sparsammast förekommande, alltså i de underutvecklade länderna, rör man sig på ett mycket ytligt plan, eftersom kapitalets ersättningsnivå inte bestäms enbart av utbudet av kapital, utan av förhållandet mellan utbud och efterfrågan på kapital. Nurkse har visat att kapitalersättningen enligt gränsteorins logik i kraft av 'fattigdomens onda cirklar' inte borde vara högre i de föga utvecklade länderna. Uppenbarligen kan man förebrå Nurkse att hans påstående är alltför allmänt hållet. Kapitalersättningen stiger inte i alla sektorer av den underutvecklade ekonomin, men den kan stiga i vissa sektorer, i synnerhet i de inhemska näringar som antingen konkurrerar med hantverket på orten eller är förbundna med de rika klassernas utlägg ('service'). Emellertid är det inte ens i dessa delar av ekonomin räntesatsen som är speciellt hög, utan profiten. Räntan å sin sida är mycket hög just i de delar av den förkapitalistiska lanthushållningen som inte berör kapitalet.

I England, där det fanns kapitalism, kunde de stora klassikerna förstå att företagaren och kapitalisten är en och samma person. I Frankrike, där kapitalismen endast existerade som idealbild, eftersom verkligheten ännu var en samhällsformation starkt präglad av bondehushållning och statsbyråkrati, närde man fortfarande en teori som inte gällde kapitalackumulationen i ett kapitalistiskt produktionssätt, utan den ursprungliga ackumulationen. Under merkantilismen var det nämligen inte industrimannen som var viktig, för han fanns ännu inte, utan affärsmannen som samlade penningkapital – ett av de nödvändiga elementen för det kapitalistiska produktionssättets framträdande. Vad gjorde han med dessa pengar i en epok då det ännu inte var möjligt att investera dem i produktionen? Han lånade ut dem. Kapitalisten är en långivare, inte en producent (en företagare). I det lantliga och byråkratiska Frankrike sparade man för att låna ut, inte för att investera. Say avspeglar i sin teori den franska ekonomins efterblivenhet. Denna teori leder med nödvändighet till den allmänna jämviktens ideologi. Ty om produktionsprocessen suddas bort och försvinner, försvinner också möjligheten till en objektiv analys och reflexion av produktionens objektiva betingelser. Kvar finns bara den tautologiska jämvikten mellan långgivarens och låntagarens ekvivalenta tillfredsställelse, som förläggs till det subjektiva planet av deras 'önskan att spara' eller 'önskan att konsumera'. Denna jämvikt är statisk och saknar historia. Därigenom framställdes det hela så bra att man fann för gott att uppta detta synsätt. Teorin om den allmänna jämvikten garanterar dess triumf. Keynes kom att stanna inom denna från Walras härstammande ram, som han bara gjorde en smula mera sammansatt – genom att lägga till en 'ekvation' – men självklart utan att förkasta dess väsentliga grundval.

Dynamiken och den avtagande avkastningen hos Ricardo

För de engelska klassikerna var de utvecklade ländernas tendens att exportera kapital naturlig. Bekymrad över regimens framtid hade Ricardo trott sig ur samhällsskickets dynamik kunna härleda en lag om profitkvotens fall, som skulle leda kapitalismen till ett 'stationärt tillstånd'. Kapitalismens inre dynamik hade hos Ricardo en dubbel grundval: tesen om de begränsade jordtillgångarnas avtagande avkastning och Malthus tes om befolkningen. Varje förbättring av levnadsstandarden leder till en befolkningsexpansion. Eftersom arbetslönen redan reducerats till existensminimum kräver den allt talrikare befolkningen en större totallön än vad den gjort från början. Lagen om avtagande avkastning säger då att den totala lönen sedan räntan blivit betald tenderar att ta hela den totala produkten i anspråk. Jordägarna är de enda som drar fördel av framstegen. Profitens

andel minskar absolut och relativt. Till slut uppnås den punkt där profitkvoten är noll. Vid denna punkt har all stimulans att investera försvunnit, och man inträder i den 'stationära eran'. Denna tes är lika svag som sina båda premisser. Den ena – befolkningslagen – är en oantaglig sociologisk schematisering och den andra – tesen om avtagande avkastning – ett förnekande av hela det tekniska framåtskridandet, som dock är historiens mest iögonenfallande kännetecken. Den har dock den fördelen framför den nyklassiska teorin att det är en teori om tillväxtens inre dynamik.

Post-keynesianerna och det överflödiga sparandet i de 'mogna' ekonomierna

Harrod är den förste av de post-keynesianska ekonomerna som försökte inlemma Keynes penningteori i en dynamik på lång sikt. Han betecknar det tekniska framåtskridandet som 'neutralt' om det bibehåller kapitalkoefficienten (förhållandet mellan kapital och nationalinkomst) stabil vid konstant räntesats. Under dessa förhållanden påverkar framåtskridandet inte fördelningen. Det är detta skäl som driver Harrod att kritisera Hicks och Pigou, som införde substitutionselasticiteten mellan arbete och kapital i definitionen av det neutrala framåtskridandet.¹⁰³ I konsekvens med Harrods antagande får man alltså göra det dubbla antagandet om en stabil organisk sammansättning och en lika så konstant mervärdekvot. Om framåtskridandet var kontinuerligt och alltid neutralt, skulle det regelmässigt verka stegrande på nationalinkomsten. Jämvikt i tillväxten skulle kräva att sparandet inte utvecklas snabbare än nationalinkomsten, dvs. att den marginella sparbenägenheten är stabil. Nu växer den senare när inkomsten ökar. För att det fortfarande ska vara jämvikt i tillväxten krävs alltså att räntesatsen kontinuerligt sjunker. Harrod tillägger att en växande befolkning under i övrigt oförändrade förhållanden förutsätter ett växande sparande. Det finns sålunda två skäl till att den dynamiska jämvikten förutsätter en kontinuerlig räntesänkning. Räntesatsen kan ju inte bli negativ därför att den är en på en gång reell och monetär storhet, och av detta andra skäl kan den inte sjunka under den gräns som 'likviditetspreferensen' sätter. Tillväxten blir då blockerad, och man befinner sig i ett tillstånd av 'överutveckling', där nyinvesteringarna är noll. Sparandet flyr sådana 'överutvecklade' länder.

Harrods dynamik bygger alltså på påståendet om den dubbla relationen ränta-sparande och befolkning-sparande. Påverkar räntan verkligen sparandet? Jag har redan tagit ställning i denna fråga och hävdar att Keynes hade rätt när han i motsats till nyklassikerna besvarade den nekande. Men för Keynes tycks sparandet inte bestämmas av någonting annat än ojämnheten i den totala inkomstfördelningen. Jag ser saken på ett helt annat sätt: sparandet är bundet till den dominerande inkomstens natur. I det kapitalistiska produktionssättet är profiten funktionellt bestämd till sparande med tanke på investering (vare sig detta är 'möjligt' eller ej). Man bör tillägga att Harrod i sin analys av villkoren för jämvikt i tillväxten kringgått den viktiga frågan om räntans inflytande på investeringarna. Antag att räntesatsen faktiskt sjunker, så att tillväxten kan harmonieras. Påverkar denna sänkning då inte valet av teknik? I detta fall är det kapitalkoefficienten som påverkas. Jag tror att räntans inflytande i realiteten är avsevärt mycket mindre än gränsnytteteorin låter antyda. Men en författare som åberopar sig på Walras kunde inte i sin modell försumma det som gränsteorin i detta avseende betraktar som avgörande. För övrigt tar sig Harrod i sin analys av relationerna befolkning-sparande friheten att påstå, att om befolkningen ökar kommer de sparade inkomsternas andel att stiga, eftersom behoven i framtiden är större. I verkligheten tyder allt på att om befolkningen ökar kommer tillskottet i utbudet av arbete på marknaden att sänka lönenivån. Även om behovet att spara för att trygga en oförändrad levnadsstandard för barnen hade ökat, skulle sparkapaciteten hos större delen av befolkningen ha minskat. Emellertid leder Harrods analys på den här punkten åtminstone

¹⁰³ Harrod, *Towards a dynamic economics*, ss. 22-23; Hicks, *Value and capital*, Oxford 1953; *The theory of wages*, New York 1948; Pigou, *Economics of welfare*, London 1952.

till ett riktigt resultat. Ty de inkomster vid sidan av arbetslönerna som enligt vad vi sett till följd av sin natur går till sparande och investeringar, kommer att öka med samma kvantitet som lönerna minskat, så att sparkvoten visserligen ökar, men inte därför att behoven blir allt bättre tillgodosedda, utan därför att inkomstfördelningen blir allt ojämnare. Den allvarligaste förebråelse man kan rikta mot Harrod är att han gett sig till att studera villkoren för en harmonierad tillväxt – i ett gränsnytteteoretiskt perspektiv – under antagandet om ett neutralt tekniskt framåtskridande. Nu är framåtskridandet 'kapitalkrävande', eller har åtminstone under ett århundrade varit det. Det är på grundval av detta faktum man bör bygga teorin om tillväxten.

Joan Robinson¹⁰⁴ har försökt komplettera Harrods postkeynesianska analys. Inspirerad av Marx övergav hon Harrods definition av det neutrala framåtskridandet som framsteg med bibehållande av stabil kapitalkoefficient. Hon definierar framstegets neutralitet som stabilitet i kapitalets organiska sammansättning. I övrigt skiljer sig analysen i grunden inte från Harrods. Robinson studerar villkoren för en regelmässig ackumulation under vissa antaganden. Dessa är konstant ränta, neutralt framåtskridande och stabil fördelning av nettoinkomsten mellan arbetslön och profit (de båda sistnämnda antagandena är tillsammans likvärdiga med Marx' båda antaganden om den organiska sammansättningens och profitkvotens stabilitet, eller med Harrods definition av framåtskridandets neutralitet). Under dessa antaganden kan ackumulationen endast ske regelmässigt om en konstant andel av nettoinkomsten sparas. Sålunda är det av samma grundläggande skäl som hos Harrod, nämligen nödvändigheten av ett stabilt och icke växande sparande (ty räntan är konstant) som sparandet har en tendens att bli överflödigt i de mycket utvecklade länderna.

Robinsons schema har den enda fördelen framför Harrods att det medger en oberoende undersökning av verkningarna av en möjlig förändring av profitkvoten. Inkomstens uppdelning mellan lön och profit har att göra med de monopolkrafter som är i verksamhet inom ekonomin, i synnerhet med den kraft som kapitalägandet utövar gentemot arbetarklassen, som är berövad alla andra medel för sitt uppehälle än sin arbetskraft. Robinson noterar att ett stärkande av detta monopol ger upphov till en för profiten och därmed för sparandet mera gynnsam uppdelning. Det är ytterligare ett skäl till att sparandet blir överflödigt i de mycket utvecklade ekonomierna.

Sålunda har post-keynesianerna sökt sig tillbaka till teorin om den 'allmänna krisen', om 'överutveckling' i de 'mogna' ekonomierna och om det 'stationära' tillståndet. Från och med en viss utvecklingsnivå blir sparmöjligheterna starkare än behovet av investeringar (som styrs av konsumtionens storlek). Det är en allmän teori om våra dagars underkonsumtion.

Sparmöjligheterna har ökat därför att å ena sidan medelinkomsten är högre, å andra sidan därför att inkomstfördelningens ojämnhetsgrad stigit. Denna grad mäts genom koefficienten a i Paretos fördelningsekvation: $\log N = \log A - a \log X$, där N representerar antalet inkomster över värdet X . Under loppet av de hundra åren mellan 1830 och 1930 har denna koefficient a stigit kraftigt i samtliga stora industriländer i västerlandet.¹⁰⁵ Den allt högre graden av ojämnhet härrör från hantverkets sönderfall, som berövade en betydande del av befolkningen företagsinkomster (eftersom dessa inkomster koncentrerades i händerna på ett färre antal företagare än tidigare hantverkare), och har sedan blivit en följd av företagets ytterligare koncentration.

Behovet av nyinvesteringar har hållit sig stabilt och visar till och med en tendens att

¹⁰⁴ J. Robinson, 'Notes on the economics of technical progress' (i *The rate of i and other essays*); 'The classification of inventions' (*R. Ec. St.* 1937-1938); 'The generalisation of The General Theory' (*The rate of i ...*); *The theory of imperfect competition*, London 1932.

¹⁰⁵ Colin Clark, a.a., s. 426.

sjunka därför att dagens tekniskt-vetenskapliga revolution leder till en sänkning av kapitalkoefficienten.¹⁰⁶ Bland annat därför markeras början av denna samtida revolution (trettioalet) av den våldsammaste ekonomiska krisen någonsin.

Det står fast att framåtskridandet under ett helt århundrade inte varit neutralt, utan kapitalkrävande. En stadig konsumtionsökning borde alltså kräva större investeringar, som kunde uppväga ett allt starkare sparande. Om det sedan dess funnits någon tendens till överflöd på kapital, har det nog snarare sin grund i profitkvotens fall (beklagade inte Keynes den marginella kapitaleffektivitetens sjunkande tendens?).

Den marxistiska analysen: lagen om profitkvotens tendentiella fall

För Marx är det tekniska framåtskridandet 'kapitalkrävande', dvs. det bidrar till att öka kapitalets organiska sammansättning (förhållandet mellan konstant och variabelt kapital). Härom kan inte vara något tvivel, åtminstone inte vad beträffar hela ackumulationsperioden fram till våra dagars tekniskt-vetenskapliga revolution. Visserligen kan man på kort sikt åstadkomma en ökning av produktionen per capita med 'kapitalbesparande' metoder. Ett sådant medel är just den rationalisering som består i att öka produktionen per capita genom ett bättre utnyttjande av såväl utrustning som arbetskraft, dvs. utan nyinvesteringar. Men i det långa loppet når rationaliseringen sina naturliga gränser. Då återstår endast att anlita en modernare teknik, som utnyttjar mera maskiner, att 'förlänga produktionstiden' i Böhm-Bawerks perspektiv.

Detta perspektiv har för övrigt kritiserats livligt av Knight, som inte underlåtit att påpeka att denna produktionstid¹⁰⁷ saknade mening och att den borde betraktas som 'noll eller oändlig'. I en mening har han fullkomligt rätt, ty bilen är tillverkad av stål, stålet av stenkolk från igår och malm från i förrgår, stenkolket med maskiner av stål från den tidigare perioden osv, ända till samhällets begynnelse. I verkligheten härrör detta sätt att mäta dimensionen 'produktionstid' från Böhm-Bawerks försök att bevisa kapitalets produktivitet. Knight påpekar att för att den serie vars summa av poster ger produktionsprocessens tid hos Böhm-Bawerk ska vara ändlig (och inte oändlig) krävs att kvantiteterna blir mindre och mindre ju längre tillbaka i det förflutna man går, dvs. man måste erkänna existensen av en ränta (tidens produktivitet) som man vill bevisa. Och Knight drar slutsatsen att denna ränta endast kan bevisas på den psykologiska grundvalen av en undervärdering av framtiden.

Bättre än att försöka mäta denna tid är således att direkt mäta produktionens kapitalintensitet. Hur ska man då gå tillväga? Två formler står oss här till buds. Den första utgår från fördelningen. Den upprättar förbindelsen mellan å ena sidan investeringarna, och å den andra samtliga de fördelade inkomster som dessa ger upphov till. Det är kapitalkoefficienten. Den andra formeln utgår från produktionen. Den upprättar, bland de utgifter som företagaren måste bestrida för att igångsätta en produktion, förhållandet mellan utgifterna för inköp av råmaterial och maskiner och utgifterna för köp av arbetskraft. Detta förhållande är vad Marx kallar kapitalets organiska sammansättning.

Mätningen av dessa båda förhållanden ger inte samma resultat. För det första därför att en förändring i förhållandet mellan lön och profit påverkar förhållandet mellan å ena sidan utgifterna för inköp av råmaterial och maskiner och å andra sidan utgifterna för köp av arbetskraft, även om förhållandet mellan det kapital som investeras i en bransch och den andel av nationalinkomsten som går till denna bransch är stabilt. Det andra skälet är att kapitalkoefficienten innefattar det av företagaren satsade kapitalet, medan den organiska sammansättningen mäter förhållandet mellan två delar av det utnyttjade (igångsatta)

¹⁰⁶ Colin Clark, a.a., ss. 60-70 och 497; Kuznets, *National product since 1869*, Tabell IV, 10.

¹⁰⁷ Knight, *Capital, time and the rate of interest* (Encyclopedia Brit. 1946).

kapitalet. Mellan de båda kvantiteterna träder kapitalets omloppshastighet in.

Även om man alltså inte bör sammanblanda Marx' organiska sammansättning och Harrods kapitalkoefficient tycks det icke desto mindre vara så, att det tekniska framåtskridandet, som under oförändrade villkor i fråga om naturrikedomar medger en större totalproduktion med samma kvantitet direkt och indirekt arbete, leder till en stegring av de båda betraktade förhållandena. Så är det å ena sidan därför att omloppshastigheten minskar när den organiska sammansättningen ökar, och å andra sidan därför att kvoten mellan lön och profit (eller mervärde-kvoten) har hållit sig relativt stabil. Det är inte en slump att kapitalets omloppshastighet sammanhänger med den organiska sammansättningen. Denna hastighet är nämligen beroende av förhållandet mellan det fasta och det rörliga kapitalet. Det fasta kapitalet är en del av det konstanta kapitalet. Ju tyngre industrin är, desto större är detta förhållande och desto långsammare är omloppshastigheten. Detta gäller under förutsättning att de allmänna kreditvillkoren är oförändrade. Den kortfristiga krediten, som ger företagaren möjlighet att sätta mera kapital i arbete med hjälp av samma kvantitet satsat kapital (genom att täcka utläggerna på rörligt kapital med förskottskrediter och diskonteringar), påskyndar kapitalets omloppshastighet. Mervärdekvoten (förhållandet mellan profiler och löner) tycks hålla sig ganska stabil, åtminstone på längre sikt. På kort sikt visar sig profiten vara mer elastisk än lönen.¹⁰⁸

Under dessa förhållanden medför framåtskridandet med nödvändighet profitkvotens fall. Man har kritiserat¹⁰⁹ denna lag om profitkvotens tendentiella fall därför att den ökning av den organiska sammansättningen som blir följd av produktivitetsutvecklingen gör det möjligt att höja mervärdekvoten, vars verkan på profitkvoten är antagonistisk. Vissa marxister har ansett sig föranledda att visa, att tendensen är starkare än denna motverkande tendens, antingen så att produktivitetsökningen i de industrier som producerar konsumtionsvaror leder till att mervärdekvoten ökar, men mindre än den organiska sammansättningen, eller tvärtom så att denna produktivitet ökar mer i de andra industrierna, i vilka varken det ena eller det andra av förhållandena i fråga påverkas i detta avseende.¹¹⁰

En tendentiell lag är inte 'empiriskt falsk på kort sikt' och 'empiriskt sann på lång sikt', ett resonemang som strängt taget saknar mening. Det är en lag som inom sig bär två motsatta rörelser. Så förhåller det sig i det här fallet. Den ökande organiska sammansättningen och mervärdekvotens ökning går i samma riktning därför att just de krafter som alstrar den ökade organiska sammansättningen (det tekniska framåtskridandet) verkar i riktning mot en ökning av mervärdekvoten. Det tekniska framåtskridandet permanentar överskottet på arbetskraft – som 'friställs' till följd av detta framåtskridande. Detta överskott utövar press på arbetsmarknaden och möjliggör ökningen av mervärdekvoten.

Orsaken till att mervärdekvoten tenderar att stabiliseras i de utvecklade länderna måste sökas på annat håll. Här kommer vi än en gång till den förvandling som gör den fortsatta löneökningen möjlig. Då är det lätt att förstå att profitkvoten i de gamla centra sjunker kraftigt mot slutet av århundradet. Jakten på nya avsättningsmarknader blir en nödvändighet som kan säkra en högre profitkvot: kapitalexporten i stor skala framträder. Denna avsättning framträder naturligt i de nya centra i vardande, där de modernaste tekniska förfaringssätten kan användas i större skala. Vi är här i den klassiska situation som visar fördelen med de moderna regionernas industri. Här är produktiviteten så mycket bättre att även profitkvoten förbättras trots de höga lönerna – ibland och ofta t. o. m. redan

¹⁰⁸ C. Clark, a.a., ss. 408, 412 och 414; Bowley, *Wages and income in the U.K. since 1860*, Cambridge 1937.

¹⁰⁹ J. Robinson, *An essay on marxian economics*, kap. V; P. Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, kap. VI, Rabén & Sjögren, Stockholm 1970.

¹¹⁰ J. Bénard, *La conception marxiste du capital*, ss. 308-309.

från början högre än i de gamla centra.¹¹¹ Men detta gäller även länderna i systemets periferi, där profitkvoten är högre just därför att mervärdekvoten där är högre (lägre löner vid lika produktivitet).

Profitkvotens utjämning tenderar att bli global allteftersom integrationen i världsmarknaden för varor och kapital fördjupas. Emedan de konstaterade – uppmätta – i och för sig uppenbara skillnaderna i profitkvot mellan de utvecklade och underutvecklade länderna är otillräckliga för att kompensera den massiva värdeöverföringen till centrum, möjliggör skillnaderna i mervärdekvot genom denna mekanism försämringen av bytesförhållandena.

Att kapitalexporten inte ersätter, utan tvärtom stimulerar varuexporten är inget mysterium. Kapitalöverföringen är samtidigt en överföring av köpkraft, som måste stimulera efterfrågeökningen och i synnerhet importökningen. Att denna efterfrågeökning måste verka stimulerande på importen är varken säkert eller något som följer automatiskt, även om det tendentiellt torde vara på det viset. Men så snart den konkreta förbindelsen mellan kapitalexporten och den export av kapitalvaror som utgör dess stöd undanröjer en del av mysteriet kring detta 'problem', är detta uppenbart. Den gängse nationalekonomin pendlar även i denna fråga mellan en mystisk automatisk anpassning (vars 'teori' utgår från den allmänna jämviktens ideologi) och ett falskt problem (här: om man ger den komparativa fördelen en ställning som inte tillkommer den – en 'grundläggande' ställning – måste kapitalexporten ersätta och inte stimulera varuexporten).

Att även dynamiken i denna kapitalexport (kapitalflöde och återflöde av profiler) i grunden är en annan i periferin än i de nya centra i vardande är heller inget mysterium. Att orsaken till att periferin utvecklas från ung låntagare till gammal låntagare, medan de nya centra utvecklas från låntagare till långivare, är ett mysterium för den gängse nationalekonomin beror på att denna 'teori' försummar begreppen centrum och periferi, att den inte känner till den begreppsmässiga distinktionen mellan ekonomiska samhällsformationer och produktionssätt, att den reducerar formationerna till den 'konkreta mångfalden' och därmed likställer de amerikanska kapitalinvesteringarna i Europa och de utländska investeringarna i tredje världen.¹¹²

Vår tid kännetecknas av nya tendenser. Monopolet medför nämligen inte bara en omfördelning av profiten till monopolens fördel. Man har först helt nyligen börjat analysera de betingelser under vilka motsättningen mellan kapaciteten att producera och kapaciteten att konsumera – den ständiga reflexen av kapitalismens grundläggande motsättning – kommer till uttryck i dagens näringsliv, dominerat av 'jätteföretaget'. Realiserandet av de potentiella superprofiterna genom monopolen förutsätter en ökning av 'överskottet' (ett vidare begrepp än mervärdet, omfattande även de improduktiva och statliga inkomsterna).¹¹³ I arbetet med denna analys undersöker Baran och Sweezy formerna för absorption av detta växande överskott. 'Kampen om marknadsandelar' utgör – emedan monopolen inte längre priskonkurrerar – systemets inre lag: det slöseri med 'marknadsföringskostnader' som åtföljer monopolen gör det möjligt att ta hem monopolprofiter och tenderar samtidigt att sänka profitkvoten.

De offentliga utgifterna, civila och militära, som i Förenta staterna ökat från 7 % av bruttonationalprodukten i början av seklet till 10 % 1929, 19 % 1939, 25 % 1957 och 29 % 1963, utgör den andra inneboende tendensen i det profitrealiserande systemet. Sålunda ökade det realiserade överskottet – det enda som kan mätas – mervärde, slöseri och statligt

¹¹¹ Det klassiska fallet Förenta staterna (tack vare gränsen), och de vita samväldesländerna, som med rätta understryks av A. Emmanuel, a.a., ss. 160 f.

¹¹² Problemet om investeringarnas dynamik kommer att behandlas i nästa kapitel.

¹¹³ P. Baran och P. Sweezy, *Monopolkapitalet*, Zenit/Rabén & Sjögren, Sthlm 1970. Det följande är hämtat från detta arbete.

absorberat överskott – från 47 % av bruttonationalprodukten 1929 till 56 % 1963. Men hela det potentiella överskottet kan inte realiseras. Underutnyttjandet av produktionskapaciteten är permanent, och antalet arbetslösa och sysselsatta i den växande militärindustrin utgör en hög – och sannolikt stigande – procent av arbetskraften. Denna kroniska undersysselsättning sänker monopolens faktiska profitkvot, bestämmer formerna och de särskilda betingelserna för det tekniska framåtskridandet och driver slutligen systemet till att erövra utlandsmarknader som kan säkra en högre profitkvot. De exempel som lämnas av Baran och Sweezy visar omfattningen av det exporterade monopolkapitalets överprofiter: 'Medan två tredjedelar av Standard Oil of New Jerseys tillgångar var förlagda i Nordamerika, kom endast en tredjedel av dess profiter därifrån.'¹¹⁴ Otvivelaktigt följer av denna klyfta i profitkvoterna att kapitalismens centra är jättelika kapitalimportörer, ty återflödet av profiter överstiger avsevärt kapitalexporten, vilket Baran och Sweezy med rätta understryker. Kapitalexporten är alltså inte någon lösning på problemet med att absorbera överskottet, utan skärper tvärtom villkoren för denna absorption. Det hindrar emellertid inte att denna export för moderbolaget framstår som lösningen på problemet med att placera profitöverskottet.

Dagens vetenskapliga och tekniska revolution skärper ytterligare systemets grundläggande motsättning, ty dess väsentliga manifestation är att göra investeringarna mera effektiva, dvs. att sänka kapitalkoefficienten och därigenom göra mer oförbrukad profit överflödig. Den stärker den inneboende tendensen till kapitalexport och förklarar säkert till stor del de senaste årens flöde av nordamerikanskt kapital till Europa.

Den post-keynesianska 'mognadsteorin' försöker förklara ett reellt fenomen: svårigheterna med att realisera mervärdet i monopolens epok. Men den söker orsakerna där de inte kan finnas, nämligen i betalningsmekanismen. Paul Barans kanske största bidrag till den ekonomiska vetenskapen var att visa hur lagen om profitkvotens tendentiella fall i monopolens epok övervinns genom nya former av överskottsabsorption (slöseri och offentliga utgifter). För detta ändamål har Baran präglat ett nytt vetenskapligt begrepp, som ger ett adekvat uttryck för skärpningen av kapitalismens grundläggande motsättning i vår tid – begreppet överskott. I samarbete med P. Sweezy har han vidare slagit fast att det potentiella överskottet i våra dagar tenderar att överstiga det faktiska överskottet.¹¹⁵

Med Baran och Sweezy hävdar jag att varken utrikeshandeln eller kapitalexporten är några verkliga medel att övervinna svårigheterna med att realisera mervärdet.¹¹⁶ Ty det råder jämvikt i handeln mellan samtliga kapitalismens centrala regioner, och kapitalexporten ger upphov till ett återflöde som tenderar att överstiga utflödet. Detta är för övrigt orsaken till att det överskjutande överskottet absorberas på annat sätt, genom ekonomiskt slöseri och offentliga utgifter. De ekonomiska lagarna för konkurrensen mellan monopolen leder för övrigt också till detta nödvändiga slöseri (genom den 'monopolistiska konkurrensens' former: försäljningsutgifter, osv.). Staten ingriper aktivt från sin sida för att absorbera det överskjutande överskottet. Inom denna ram är vissa nya former av internationella relationer – militärutgifterna utomlands och den offentliga 'hjälpn' – som gör det möjligt att hålla ett överskott i betalningsbalansen, också medel att absorbera överskott.

Utrikeshandeln motsvarar alltså samma krav från systemet som förr, men med en mångfaldigad makt. Den möjliggör nämligen en sänkning av arbetskraftskostnaderna, särskilt genom import av jordbruksprodukter från periferin under det ojämna utbytets

¹¹⁴ Baran och Sweezy, a.a., s. 170.

¹¹⁵ Paul Baran, *Utvecklingens politiska ekonomi*, Zenit/Rabén & Sjögren, Sthlm 1971; P. Baran och P. Sweezy, a.a.

¹¹⁶ Baran och Sweezy, *Notes on the theory of imperialism. Problems of Economic dynamics and planning. Essays in honour of Michael Kalecki*, Oxford 1963.

villkor. Detta ojämna utbyte är i sin tur möjligt tack vare de mekanismer genom vilka monopolkapitalismen i centrum kan säkra en kontinuerlig löneökning (mekanismer som hänger samman med monopolens konkurrensformer), medan de perifera samhällsformationernas natur gör det möjligt att hålla arbetsersättningarna på en låg nivå. Utrikeshandeln gör det även möjligt att sänka kostnaderna för råvaror tack vare samma ojämna utbyte. De 'utomekonomiska' medel som konkurrenskapitalismen måste ta till ersätts alltså med 'ekonomiska' medel: ideologiseringen av nationalekonomin – ekonomismen – finner här en av sina källor. Genom monopolens möjligheter att exportera kapital mångdubblas samtidigt medlen att påtvinga periferin denna för centrum nödvändiga produktion. Kampen om råvarumarknaderna blir väsentlig för analysen av monopolens ekonomiska politik och därmed också av staternas politik. Man förstår då att Förenta staterna, som var nettoexportör av mineralprodukter fram till 1920, har blivit en till den grad betydande importör av dessa produkter att importen netto utgör omkring 14 % av deras konsumtion (1961), 43 % av deras järnmalsproduktion, 31 % av oljan, 18 % av kopparn, 638 av bauxiten och 130-140 % av blyet och zinken (1966).¹¹⁷

Även om kapitalexporten av ovan nämnda skäl inte kan absorbera överskottet, har den till funktion att höja profitkvoten, eftersom kapitalet åtnjuter högre mervärdekvoter utomlands än i hemlandet. Men denna viktiga överföring döljs genom profitkvotens utjämning i världsmåttstock, som är det ojämna utbytets kärna.

Det är av vikt att inte likställa handelns och kapitalexportens funktion och mekanismer mellan den centrala kapitalismens länder (i synnerhet mellan Förenta staterna och Europa) och dessa relationers funktion i förhållande till periferin, ty vare sig bytesprodukternas natur, de utländska investeringarnas inriktning eller profitåterflödets dynamik är desamma.

Vad varuutbytet beträffar¹¹⁸ gäller det huvudsakligen industrivaror för de icke-kommunistiska utvecklade länderna (68,0 miljarder dollar i årligt medeltal 1960-65 av en sammanlagd export på 97,1 miljarder), medan jordbruksprodukterna, mineralerna och oljan utgör respektive 8,4, 6,8 och 9,1 miljarder (och industrivarorna endast 4,7 miljarder) av de underutvecklade ländernas sammanlagda exportbelopp. Tendensen för handelsutbytet mellan de utvecklade länderna att växa snabbare än utbytet med de underutvecklade länderna är karaktäristisk för vår tid. Från 1950 till 1965 ökade världshandeln från 53,5 till 156,3 miljarder dollar (årlig tillväxttakt: 7,4 %), varvid tillväxttakten för de utvecklade ländernas inbördes handel var 9,4 %, medan tillväxten i de underutvecklade ländernas export till de utvecklade länderna var 5,2 % (4,2 % om man undantar oljeproducenterna).¹¹⁹

Inte bara inriktningen på de utländska investeringarna, utan även dynamiken i återflödet av profiler är olika, beroende på om mottagarländerna är utvecklade eller ej. Medan det amerikanska kapitalflödet till Europa och Kanada (14,9 miljarder dollar från 1950 till 1965) översteg återflödet av profiler (11,4 miljarder), översteg återflödet från periferin (25,6 miljarder) utflödet i form av kapitalexport (9,0 miljarder).¹²⁰

Ojämnheten i utvecklingen mellan Förenta staterna och de övriga länderna i centrum (Europa och Japan), som vidgades i synnerhet under andra världskriget, har gett dessa relationer mellan Förenta staterna och Europa en särskilt stor betydelse efter 1945, som ligger till grund för välståndet under denna period och förvisat relationerna till periferin till en andraplansroll. Det är på denna grundval världssystemet i centrum har undergått en

¹¹⁷ Harry Magdoff, a.a., ss. 56-58.

¹¹⁸ Harry Magdoff, a.a., s. 116.

¹¹⁹ Hal B. Larry, *Imports of manufactures from less developed countries*, New York 1968, s. 2, citerad av H. Magdoff, a.a., s. 185.

¹²⁰ Harry Magdoff, a.a., s. 228.

förvandling. En ny grundläggande hierarki etablerades mellan Förenta staterna och de övriga länderna, under det att systemet ditintills hade karaktäriserats av en relativ jämvikt mellan makterna.¹²¹ Men de amerikanska kapitalinvesteringarna i de övriga centrala länderna fyller inte samma funktion som de utländska investeringarna i periferin i allmänhet. Jakten på råvaror kommer där i andra hand. Det är tillgången till skyddade licenser och preferensmarknader och framför allt den teknologiska överlägsenheten som här är de avgörande motiven, och inte den lägre lönenivån. Ändå bör man hålla i minnet att den lägre lönenivån i Europa möjliggör för de amerikanska bolag som slår sig ned där att realisera högre profiler tack vare sin överlägsna teknologi. Detta motiv, som kommer i andra hand när det gäller den amerikanska kapitalexporten till Europa, kan vara avgörande i den export som går till de import-substituerande industrierna i periferin, något som tycks gå emot Magdoffs uppfattning.¹²² Den därav följande internationaliseringen av teknologin utgör tillsammans med dagens tekniskt-vetenskapliga revolution det andra speciella kännetecknet för vår epok.

Av allt detta följer att utlandsrelationerna huvudsakligen berör centrum, inte bara de allmänna relationerna mellan centrum och periferin, utan än mera specifikt relationerna mellan Förenta staterna och de övriga länderna i centrum. Med Magdoff vill jag understryka att det är ett grundläggande fel att tro att dessa relationer inte skulle ha någon betydelse för Förenta staterna därför att exporten bara utgör 5 % av deras bruttonationalprodukt och kapitalexporten 10 % av de investeringar som realiserar inom landet. Ty 'vad som är marginellt för landet som helhet behöver inte vara det för ett viktigt bolag'.¹²³ Medan Förenta staternas export ökade från 10 till 25 miljarder mellan 1950 och 1964, ökade de utomlands etablerade amerikanska bolagens försäljning från 44 till 143 miljarder. Dessa bolags produktion är lika med den tredje världsmaktens, och summan av exporten och denna försäljning uppgår till 215 av den materiella produktionen av konsumtionsvaror i Förenta staterna. Tillväxten av denna försäljning multiplicerades med 3,7 på 14 år (från 1950 till 1964), mot 2,7 för försäljningen på den inhemska marknaden. Profiterna från dessa investeringar ökade från 2,1 miljarder 1950 till 7,8 1965, medan de nationella bolagens profiler bara ökade från 21,7 till 36,1 miljarder. De utländska investeringarna multiplicerades med tre och de nationella bolagen bara med 1,4 mellan 1957 och 1967.¹²⁴

I nära samband med tesen om den statliga absorptionen av överskott bör vissa nya aspekter av utrikesrelationerna undersökas. Den offentliga 'utlandshjälpen' faller inom denna ram. Av de sammanlagt 117 miljarder som den offentliga amerikanska hjälpen utdelade mellan 1945 och 1967 erhöll de utvecklade länderna, främst de i Europa, 45,7 miljarder. Dessa utdelades nästan uteslutande mellan 1945 och 1957 (Marshall-hjälpen) och framför allt i form av gåvor (33,4 miljarder). De militärt förbundna staterna (Turkiet, Grekland, Iran, Formosa, Filippinerna, Vietnam) fick 36,9 miljarder (varav 32,0 gåvor). Denna hjälp har gjort det möjligt att absorbera 30 % av den amerikanska stålexporten och 40 % av handelsflottans affärsomslutning. Tillsammans med de militära inköpen utgör exporten – som för vissa produkter i stor utsträckning finansieras på detta sätt – från 20 till 90 % av produktionen i en del branscher.¹²⁵

¹²¹ Denna överlägsenhet är inte så stor beträffande de olika ländernas andelar av världshandeln med industri-varor: Förenta staternas andel ökade bara från 11,7 % 1899 till 20,6 % 1967, Storbritanniens sjönk från 33,2 till 11,9, Tysklands från 22,4 till 19,7, Frankrikes från 14,4 till 8,5, medan Japans andel ökade från 1,5 till 9,9 (H. Magdoff, a.a., s. 66). Men den är stor beträffande kapitalflödena.

¹²² H. Magdoff, a.a., s. 44.

¹²³ Som Robert Engler uttrycker det (*The politics of oil*, New York 1967).

¹²⁴ H. Magdoff, a.a., ss. 69-70, 205-212.

¹²⁵ H. Magdoff, a.a., ss. 216-217.

Den offentliga hjälpen till de underutvecklade länderna, som uppstått efter andra världskriget, fyller skilda funktioner. Också vid sidan av sin politiska betydelse, som 'ekonomisternas' hyckleri inte kan ignorera, möjliggör den att övervinna motsättningen mellan utflödet av privata investeringar och återflödet av profiler, det vill säga den har till väsentlig funktion att vidmakthålla status quo, som påtvingar periferin en ojämlik internationell specialisering. Det totala finansiella nettobidraget från västerlandets utvecklade länder till de 'underutvecklade' länderna ökade från 8,1 miljarder dollar 1960 till 11,3 1967 (varav 7,0 offentliga bidrag), medan bidraget från östländerna torde vara av storleksordningen 0,4 miljarder. Detta belopp utgör omkring 1 % av de västerländska utvecklade ländernas nationalinkomst. Den offentliga finansiella hjälpen utgör omkring 50 % av dessa bidrag, det tekniska biståndet 12 % (huvudsakligen inom utbildningen, särskilt i de fransktalande länderna i Afrika), de privata investeringarna 25 procent och exportkrediterna 10 procent. Lånens andel av den offentliga hjälpen har ständigt ökat på gåvornas bekostnad: den ökade från 23 % 1961 till 41 % 1967. Livsmedelshjälpens andel har utvecklats från 20 till 25 %. Förenta staternas andel av det totala utlandsbidraget kretsade kring 42 % 1967, Frankrikes 10 %, Tysklands 8,5 % och Storbritanniens 6,5 %.

Resultaten av denna 'hjälp' är vad man än må säga om den ytterligt medelmåttiga. 'Utvecklingsländernas' tillväxttakt var bara 5 % per år mellan 1960 och 1967 eller 2,4 % per capita lägre än i de utvecklade länderna. Livsmedelsproduktionen per capita har stått stilla eller kanske till och med sjunkit, och antalet vuxna analfabeter i befolkningen har hållit sig konstant eller till och med ökat – det rör sig om mellan 700 och 800 miljoner människor. Klyftan mellan den utvecklade världen och periferin har vidgats på alla plan. Vad man än må säga är det inte 'otillräckliga ansträngningar' som ligger bakom denna situation, det är inriktningen på denna 'hjälp' och dess väsentliga funktion att vidmakthålla status quo. Även om 'gåvoandelen' är betydande i den offentliga hjälpen – eftersom lånevillkoren är bättre än villkoren på den västerländska kapitalmarknaden – har de underutvecklade ländernas utlandsskuld ökat från 9,7 miljarder dollar 1956 till 41,5 miljarder 1967 (under det att de utvecklade ländernas skulder steg från 14,2 till 16,6 miljarder) och servicen av denna skuld absorberade 10 % av exporten mot 3 % 1956. De privata investeringarnas inriktning – hälften av dessa berör oljeproduktionen – i enlighet med centrums utvecklingskrav, de 'överpriser' som periferin måste betala (särskilt länderna i de franska områdena och de länder som mottar hjälp ur Förenta staternas jordbruksöverskott), den militära och politiska karaktären hos en betydande del av den offentliga hjälpen, får Edward Mason att dra slutsatsen att på sin höjd en tredjedel av västländernas bidrag till de underutvecklade länderna tjänar utvecklingen – vi skulle säga tillväxten (utan utveckling).¹²⁶

Om utlandshjälpen inte har till funktion att utveckla periferin, utan att hålla den kvar i underutvecklingen, så förmår den inte heller reducera centrums överskjutande överskott, eftersom utflödet ger upphov till ett klart större återflöde, i synnerhet om man lägger till det återflöde som förmodas ske genom dold värdeöverföring. Emellertid är hjälpens funktion väsentlig för de näringsgrenar och de stora bolag som gynnas av den.

3. Den internationella handelns och kapitalexportens funktion

Om vi nu försöker rekapitulera de resultat vi kommit fram till kan vi först säga att teorin om komparativa fördelar är oförmögen att förklara världshandelns struktur och dynamik, att dess plats är mycket begränsad och helt underordnad.

¹²⁶ Alla dessa siffror är hämtade från *L'examen 1968. Aide au développement*, OECD, Paris 1969. Beträffande statsskulden IBRD, *External medium and long term public debt. Past and projected amounts outstanding, transactions and payments 1956-1966*, Washington 1967; Edward S. Mason, *Foreign aid and foreign policy*, New York 1964, i synnerhet s. 14.

Den väsentliga orsaken till världshandelns utbredning ligger i kapitalismens inneboende tendens till utvidgning av marknaderna. Denna tendens härrör inte från ett godtyckligt krav på absorption av överskottet, vare sig under konkurrensens eller monopolens epok. Det är just detta Lenin säger:¹²⁷

Varför är utrikesmarknaden nödvändig för ett kapitalistiskt land? Det är inte alls därför att produkten i allmänhet inte skulle kunna realiserats inom det kapitalistiska systemet. Ett sådant påstående är bara struntprat. Utrikesmarknaden är nödvändig därför att den kapitalistiska produktionen i grunden innebär en tendens till obegränsad utvidgning.

Visserligen hindrades kanske kapitalismens utveckling i sin första begynnelse av jordbruksmarknadens otillräcklighet. Redan Adam Smith hade påpekat detta, som C. Palloix erinrar om. Henri Denis och Paul Bairoch har rätt när de insisterar på denna roll hos de utrikes avsättningsmarknaderna vid industrialismens begynnelse.¹²⁸

De förändringar som monopolens uppkomst medförde gav heller inte upphov till något nytt problem i fråga om absorptionen av överskottet. Ty kapitalexporten motiverades inte av detta föregivna krav, utan av strävan efter en högre profitkvot. Detta hävdade redan Marx:¹²⁹

Om man exporterar kapital är det inte för att man absolut inte skulle kunna sätta det i arbete inom landet, utan därför att man kan sätta det i arbete utomlands till en högre profitkvot.

Lagen om profitkvotens tendentiella fall är fortfarande det väsentliga och därför stående uttrycket för systemets grundläggande motsättning. Den blir inte 'oväsentlig' i monopolens epok, som C. Palloix tror sig kunna hävda¹³⁰ i en tolkning av Barans teori om överskottet som avviker från min egen. Jag tror tvärtom att uppkomsten av ett potentiellt överskott är manifestationen av detta tendentiella fall. Överskottet måste med nödvändighet absorberas, och så sker också, som Baran och Sweezy visat, inte genom utrikeshandeln eller kapitalexporten (som åstadkommer ett återflöde av profiler), utan genom inhemska absorptionsformer: offentliga utgifter och slöseri. Dessutom sker det genom nya former av utlandsrelationer, såsom militära utgifter utomlands och offentlig hjälpverksamhet.

Handelns funktion att bekämpa profitkvotens tendentiella fall är alltså permanent och inte specifik för konkurrensstadiet.¹³¹ Tvärtom stärker monopolen, som gör kapitalexporten möjlig, verkan av denna funktion. Just däri ligger Lenins geniala drag att han lät hela sin analys kretsa kring detta centrala fenomen: monopolens uppkomst. I samma anda tror jag mig ha visat, att just det ojämna utbytet mellan centrum och periferin också har sin grund i monopolens framträdande i centrum. Ty det är detta framträdande som skapar en växande klyfta mellan lönerna i centrum och i periferin vid lika produktivitet. Det förklarar hur utbytet kan vara ojämnt även om de underutvecklade länderna exporterar produkter från moderna företag med hög produktivitet. Det växande arbetskraftsöverskottet i periferin, som härstammar från den ursprungliga ackumulationen, är likaså väsentligt för förståelsen av det ojämna utbytets fenomen.

¹²⁷ I *Kapitalismens utveckling i Ryssland*, citerat av C. Palloix, a.a., s. 124.

¹²⁸ H. Denis, 'Le rôle des débouchés préalables dans la croissance économique de l'Europe occidentale et des Etats-Unis', *Cahiers de l'ISEA*, série P, nr 5, 1961; Paul Bairoch, 'Révolution industrielle et sous-développement', SEDES, 1963.

¹²⁹ *Kapitalet*, Bok III, avdelning 3, kapitel 15, citerad av C. Palloix, a.a., s. 183.

¹³⁰ C. Palloix, a.a., ss. 20, 219, 227-228. C. Palloix erkänner för övrigt 'att det är här som rämnan i (hans) teoribyggnad ligger, såtillvida som (han inte anför) något teoretiskt rättfärdigande ...' (s. 219). Motsättningen är självklart dialektisk mellan uppkomsten av ett överskott (som är resultatet av profitkvotens tendentiella fall) och absorptionen av det (i de former som analyseras av Baran och Sweezy): den måste alltså med nödvändighet ständigt övervinnas.

¹³¹ C. Palloix, a.a., s. 20.

Inom denna allmänna ram bör man ge utbytet specifika former och funktioner mellan centrum och periferin sina rätta platser. Det är centrums herravälde över periferin som förklarar periferins anpassning – genom skiftande former av internationell specialisering – till ackumulationens krav i centrum. Tidvis underlättar och påskyndar kapitalismens utveckling i periferin genom de förkapitalistiska omgivningarnas upplösning ackumulationen i centrum. Rosa Luxemburg har rätt när hon insisterar på detta faktum, men hon har fel när hon gör det till ett obetingat krav för realiserandet av överskottet.

4. 'Monopolismen' i de internationella relationerna och monopolens plats i världshandeln

Är det internationella handelsutbytet 'oligopolistiskt'?

Den gängse akademiska ekonomiska teorin låtsas alltid vara ovetande om väsentliga fakta och tillåter sig att 'fritt' välja sina antaganden. Med undantag av Francois Perroux i Frankrike känner man inte till att det finns jättebolag, som intar en avgörande ställning såväl i världshandeln som i kapitalexporten.

På sin höjd samtycker man till att betrakta staterna som monopolister, i stället för att studera monopolens internationella strategier. På det sättet formulerar man en del verkliga problem, men också många falska problem, som uppstår genom att man 'glömmer' 'förmedlingen' mellan konkurrensstadiets små företag och nationalstaten: monopoliet. Vi ska alltså här se inom vilka ytterst snäva gränser den gängse teorin uppfattar de internationella relationerna som oligopolistiska relationer mellan stater. Efter att länge ha betraktats som konkurrensförhållanden tolkas numera de internationella relationerna i den ekonomiska litteraturen mer och mer som monopolistiska. Emellertid är enigheten långtifrån fullständig om innebörden av detta påstående. Extremisterna i frågan vill i de internationella relationerna se inte relationer mellan olika länders företag, utan direkta relationer mellan staterna. De likställer då de nationella enheternas uppförande med oligopolisternas uppförande i kamp om en marknad. Ett mindre extremt synsätt framhåller inslagen av monopol, som oberoende av varje statligt ingripande eller av varje kollektiv åtgärd ger de internationella relationerna en icke konkurrensmässig natur.

1800-talets teori var i grund och botten mikroekonomisk. Analysen vägrade som överallt annars att i de internationella relationerna se någonting annat än relationer mellan individer, mellan köpare och säljare. Dock gick den merkantilistiska erfarenheten stick i stäv mot detta betraktelsesätt, eftersom de internationella relationerna fram till frihandelns sena triumf var strängt underordnade regeringarnas politik. Historien om handelskompanierna, som hade lagligt monopol på handeln mellan Europa och de transoceana länderna, är det talande beviset på att 1800-talets synpunkt var mycket snävt begränsad. Tullpolitiken stärkte för övrigt detta monopol. Inte ens Storbritannien har alltid varit en vän av frihandel.

Det är därför man i de internationella relationerna vid sidan av de individuella relationerna mellan affärsmännen vill se relationer mellan oligopolister.¹³² Konkurrensen mellan köpare eller säljare består, men inom gränser som dras upp av samhällenas handels- och tullpolitik. Mellan dessa sammanslutningar tar sig kampen en form liknande den som studeras av marknadsanalytikerna under den allmänna rubriken av kamp mellan deltagarna i ett oligopol.

När de moderna författarna på nytt inför den ekonomiska politiken i utrikeshandelns mekanismer, återknyter de för övrigt bara till klassikerna från 1800-talets första hälft,

¹³² O. d'Alauro, 'Commercio internazionale e concorrenza monopolistica' (Ec. Internaz. nov. 1949); Fellner, Competition among the few, New York 1949.

vilkas tänkande schematiserats på ett nära nog kränkande sätt. Exempelvis finner man hos Stuart Mill en högst intressant diskussion av olika hypoteser¹³³ om vilka verkningar tullar skulle få på bytesförhållandena. Alldeles tydligt tog de engelska klassikerna sikte på de internationella relationerna, visserligen ur en mikroekonomisk och konkurrensmässig synvinkel – men så att säga bara i första omgången. I andra omgången såg de i dessa relationer relationer mellan grupper. Med andra ord bestod konkurrensen inom de kämpande ‘grupperna’. Det var en realistisk uppfattning som kom sin tids verklighet mycket nära. Emellertid försvarade klassikerna parallellt härmed frihandeln på grundval av tron på de ‘naturliga fördelarna’. Därför blev den nyklassiska schematiseringen möjlig: i fortsättningen såg man i de internationella relationerna endast individuella relationer.

Återupptagandet av handelskrigen från och med 1880, den tyska mellankrigspolitiken, som försökte att helt och hållet knyta balkanländernas utrikeshandel till Tyskland för att verkligen skapa en komplementaritet av kolonial typ och ‘specialisera’ dessa länder på leverans av spannmål, kött och bauxit, gjorde att undersökningarna av staternas oligopolistiska beteende åter fick komma till heders.¹³⁴

Än en gång var det genom analysen av tullpolitiken som den oligopolistiska synpunkten på de internationella relationerna återkom i debatten. De författare¹³⁵ som gett sig i kast med dessa problem accepterar antagandena i teorin om komparativa fördelar. De konstaterar att när ett land inför tullavgifter så borde de andra inte ha något intresse av att följa efter. Den nyskapade avgiften är nämligen ett faktum som påverkar de relativa prisernas fördelning i det land som instiftat tullsystemet. De andra länderna kommer att fortsätta att maximera sitt utbyte genom att tillämpa frihandel med detta land och betrakta dess inhemska prissystem – och däribland tullen – som givet. Nu finner man att de främmande länderna är ivriga att följa efter nydanaren. Teorin om komparativa fördelar kan inte förklara också dessa länders intresse av att upprätta ett protektionistiskt system. De finner två skäl till detta intresse. Det första är att det är monopoliet som gör avgiftens existens berättigad, och monopoliet förbättrar bytesförhållandena. Men även i den komparativa kostnadsteorins perspektiv är osäkerheten i bytesförhållandet stor, och monopoliet gör det möjligt för en av de deltagande parterna att ställa sig på den gynnsammaste punkten i osäkerhetsmarginalen. Men det finns också ett annat skäl som ligger mer i linje med traditionen från List. Genom att införa skyddstullar ger det nydanande landet vissa industrier möjlighet att uppstå hemma. Där uppstår en framtida fördel. De andra länderna bör då göra likadant. Anhängarna av frihandel har gått till motattack och hävdar att om ett land höjer sina tullar som svar på handelspartnerns tullhöjning så har man felbedömt verkningarna. Å ena sidan förbättrar man visserligen sina bytesförhållanden, men å andra sidan skapar man en resursfördelning som inte är optimal. Taussig och Edgeworth¹³⁶ har med eftertryck hävdar, men utan att bevisa det, att nackdelen var större än den fördel man drog av operationen. Detta var i realiteten ett falskt problem, ty teorin om den ‘optimala resursfördelningen’ bygger på teorin om ‘faktorutrustningen’, som saknar mening i ett dynamiskt perspektiv.

En hel riktning inom den samtida ekonometrin har alltså föresatt sig att ‘mäta’ de internationella relationernas monopoliseringsgrad och därvid betraktat staterna som världshandelns enheter. Vi har redan sett att de underutvecklade länderna i allmänhet köper hos en eller två eller tre huvudleverantörer. Det enkla faktum att dessa leverantörer till antalet är färre än de är i relationerna mellan de utvecklade länderna inbördes, det enkla faktum

¹³³ J. Viner, a.a., s. 556.

¹³⁴ Hirschman, *Nation power and the structure of foreign trade*.

¹³⁵ Scitovsky, ‘A reconsideration of the theory of tariffs’ (Rev. of Ec. St. 1942); Stopler and Samuelson, ‘Protection and real wages (Rev. of Ec. 1941).

¹³⁶ Edgeworth, *Papers relative to political economy*, 1925.

att de underutvecklade länderna inte automatiskt köper hos den leverantör som kan erbjuda det lägsta priset (dvs. i det absolut effektivaste utvecklade landet) bevisar monopolismen i handelsutbytet i fråga. Man har sålunda mätt och jämfört 'intensiteten' i de utvecklade och de underutvecklade ländernas export. Intensiteten är större i de utvecklade ländernas export till de underutvecklade länderna än i samma länders export till andra utvecklade länder.¹³⁷ Under dessa förhållanden är de båda handelspartnerna inte styrkemässigt lika. De underutvecklade ländernas efterfrågan på de utvecklade ländernas produkter är mindre elastisk än de utvecklade ländernas efterfrågan på produkter från de underutvecklade länderna.

Den jämförande analysen av elasticiteten ger en del intressanta upplysningar om de internationella relationernas natur och de närvarande krafternas ojämnhetsgrad.

Importens priselasticitet (kvoten mellan importvärdets variation vid konstanta priser och förändringarna i importens relativa pris, dvs. förhållandet mellan importpriset och de lokala priserna) är i allmänhet låg. Den ser emellertid ut att vara högre för de mycket utvecklade länderna (fallet Förenta staterna är betecknande). För de europeiska råvaruköpande länderna är denna elasticitet låg. Detta betyder att man köper råvaror oberoende av priset. För industrivaror tycks priset däremot ha ett större inflytande på inköpen från de utvecklade länderna och ett mindre på inköpen från de underutvecklade länderna.

Exportens priselasticitet är också låg (kvoten mellan exportens variation vid konstanta priser och förändringarna i exportens relativa pris, dvs. förhållandet mellan ett lands exportpris och andra länders pris på en likartad export). Den tycks vara lägre för de underutvecklade länderna. Det skulle innebära att man här i ännu högre grad än annorstädes exporterar oberoende av priset.

Inkomstelasticiteten i de underutvecklade ländernas import är klart högre än i de utvecklade ländernas (kvoten mellan importens variation vid konstanta priser och förändringarna i nationalinkomsten). De underutvecklade länderna är alltså i större behov av import från utlandet för att tillgodose sin växande efterfrågan än de utvecklade länderna. Däremot gynnar en ökning av världsinkomsten de utvecklade ländernas export mer än de underutvecklade ländernas. De senares beroende av de utvecklade länderna är klart större än det motsatta beroendet.

Ännu intressantare är det att iaktta exportens substitutions-elasticitet. Substitutionselasticiteten i två länders sammanlagda export visar att varje land har sina egna kunder och sin specialproduktion. De internationella relationerna är knappast konkurrensmässiga vare sig det gäller konkurrensen mellan två utvecklade länder med likartad ekonomisk struktur eller den mellan två jordbruksländer. Substitutionselasticiteten mellan två likartade varor på världsmarknaden (och de underutvecklade ländernas råvaror och jordbruksprodukter är mera likartade än de utvecklade ländernas industrivaror) är redan högre. Elasticiteten mellan två likartade produkter på en särskild marknad är alltid hög, och mycket hög för jordbruks- och mineralprodukter.¹³⁸

De internationella relationerna, som knappast framstår som konkurrensmässiga, är i olika grader monopolistiska. Den konkurrens som de underutvecklade ländernas produkter möter på de rika ländernas marknader framstår i alla händelser som större än den som industrivarorna möter på de underutvecklade ländernas marknader. Anmärkas bör att denna konkurrens blir så mycket större eftersom det ekonomiska herraväldets relationer kompletteras med politiskt herravälde. Storbritannien fruktade den japanska konkurrensen

¹³⁷ Brown, *Applied economics*, s. 215.

¹³⁸ För exempel på dessa jämförelser av elasticiteten, se Samir Amins avhandling, ss. 133 f. Källor: Chang, a.a., ss. 42-50-70-72-74.

mindre i Indien än i Kina. Det föreligger alltså utan minsta tvivel en betydande styrkeskillnad i de bilaterala monopolförhållandena mellan de underutvecklade och de utvecklade länderna. Om alltså det internationella handelsutbytet är mera avhängigt av teorin om det bilaterala monopolet än av konkurrensteorin kan man dra slutsatsen att vi torde ha att göra med en värdeöverföring från det svagare (underutvecklade) landet till den mäktigare partnern.

Denna ojämnheter härrör i första hand från de underutvecklade ländernas specialiserade export. Den bank- och penningväsendets integration som ofta följer i underutvecklingens spår bidrar till att inrikta de underutvecklade ländernas köp till sina huvudkunder. I andra hand kommer den intima relation som förbinder kapitalexporten med varuexporten. Det finns ett starkt samband mellan ett lands kapitalexport och dess varuexport. Analysen har fullföljts av Iversen, som studerat sambandet mellan kapitalexporten till en speciell bransch och den varuexport som är avhängig av samma verksamhet.¹³⁹ Slutsatserna är synnerligen upplysande. På samma sätt visar Feis i sitt berömda arbete på talrika exempel på internationella låneöverenskommelser som innefattar klausuler om inköp av kapitalvaror i det långivande landet. Detta förfaringssätt har blivit vida utbrett genom den nuvarande internationella hjälpen.

Det är på denna grundval av de internationella relationernas monopolism som den för dagen dominerande riktningen analyserar bytesförhållandenas rörelse på längre sikt. Ty om denna monopolism efter 1880 visade sig i en försämring av bytesförhållandena för det fattiga landet, kunde den mycket väl före detta datum ha visat sig i en otillräcklig förbättring av dessa förhållanden med hänsyn till de framsteg som gjorts i industriländerna jämfört med jordbruksländerna. Denna monopolism skulle i så fall endast ha stärkts efter 1880.¹⁴⁰

Utan att förneka att hela detta betraktelsesätt är bättre än det som ligger bakom de strikt mikroekonomiska delanalyserna, måste man dock tillstå, att det fortfarande kommer i andra hand när det gäller att förstå relationerna mellan avancerade och underutvecklade länder. För det första uppfattar man här nationerna som olika starka oligopolister. Och teoretiskt sett stämmer det för relationerna mellan oberoende länder, men inte för relationerna mellan 'moderländer' och kolonier. I dessa länder har handels- och tullagstiftningen tjänat till att stärka moderlandet i dess relationer till kolonin, och inte tvärtom. För övrigt förutsätter den oligopolistiska uppfattningen om de internationella relationerna köparnas och säljarnas ekonomiska oberoende. Man tänker på relationerna mellan en fransk köpare och en tysk säljare som har olika intressen och som var och en skyddas av sitt lands förmåga till köpslående. Men man tänker inte på vad det blir av detta köpslående – nämligen ingenting alls – när de geografiskt avlägsna kontrahenterna inte längre är avlägsna i ekonomiskt avseende. Nu hör relationerna mellan utvecklade och underutvecklade länder – till följd av komplementariteten mellan de ekonomier som uppstår ur specialiseringen inom ramen för den mera utvecklade ekonomins herravälde, som 'anpassar' kolonins struktur till sina behov – till detta slag av relationer.

Den externa analysen av bilaterala monopol eller oligopol förblir naiv. Den kan inte bli kvitt denna naivitet förrän den lämnar 'spelteorins' domäner och övergår till att analysera samhällsformationer och politiska förhållanden mellan de olika härskande klasserna i dessa samhällsformationer i kapitalismens härskande centrum och i dess behärskade periferi. För övrigt kan man inte upptäcka försämringen av bytesförhållandena genom en analys av handelsförhållandena, en analys som sin natur trogen stannar vid tingens ytliga

¹³⁹ Iversen, a.a., ss. 89-90.

¹⁴⁰ Brutons avhandling, 'Productivity, the trade balance and the terms of trade' (*Econ. Internaz.*, augusti 1955).

sken. Vi har sett att orsakerna till centrumets utsugning av periferin står att finna på produktionsförhållandenas nivå.

Man bör heller inte begränsa sig till att beskriva ojämnhets-fenomenet genom en ekonomisk mätning av dess synliga ytringar (elasticiteten). Mera fruktbart är att analysera monopolens plats i världshandeln.

Monopolen och de underutvecklade ländernas handel

Idag är de underutvecklade ländernas råvaruexport till största delen kontrollerad av monopol, antingen så att några företag direkt äger de produktiva källorna i fråga (olja, mineraler, Levers plantageprodukter, United Fruit osv.), eller så att produktionen är utspridd i producentländerna (jordnötter, bomull) eller koncentrerad i händerna på den lokala grosshandeln, som i allmänhet också är ytterligt koncentrerad. I alla händelser behärskar några få monopolister relationerna mellan utvecklade och underutvecklade länder.¹⁴¹

Man kunde möjligen invända att eftersom monopolet oftast är bilateralt ger oss ingenting tillåtelse att a priori säga vilken av parterna som drar den största fördelen av det. Man skulle nämligen kunna hävda att den arabiska oljan produceras av ett mäktigt bolag (Aramco), medan de europeiska konsumenterna är spridda och svagare, så att monopolet ytterst möjliggör en värdeöverföring från de avancerade länderna till Saudi-Arabien. Det finns andra exempel av samma slag, men de ger en illusorisk bild, ty till syvende och sist är det samma monopol som utövar sin verksamhet å ena sidan i Europa och i Förenta staterna och å den andra i de transoceaniska länderna. Genom investerings- och holdingbolag liksom genom filialer och s. k. styrelsegemenskap sammanflätas de båda parterna med varandra. Av detta skäl sker värdeöverföringen inte från det synbarligen svagaste till det starkaste monopolet, som Edgeworth säger, varvid han förbiser det avgörande i sammanhanget, nämligen att de båda monopolerna inte är oberoende. Man kan hålla sig till Joan Robinsons realistiska lösning och betrakta den profitmassa som realiserar av ett monopol som proportionell mot detta monopols relativa styrka i förhållande till sina arbetare. Nu är denna styrka obestriddligen större i de underutvecklade länderna, där arbetarklassen har svårare att försvara sina intressen. Den totala profiten är där – under i övrigt oförändrade förhållanden – högre. Men vart går denna profit? Stannar den på ort och ställe för att finansiera utvecklingen i landet, eller sänds den hem? I det senare fallet behöver den inte tas hem officiellt genom reexport av vinster. Den kan kamoufleras genom en låg pris-sättningspolitik, som hindrar monopolets koloniala gren att realisera all vinst som vore möjlig att realisera, medan det europeiska eller amerikanska moderföretaget realiserar mera substantiella vinster. Det är därför skattepolitiken eller valutakontrollen i de underutvecklade länderna står alldeles maktlös inför värdeöverföringen.¹⁴² Det mycket omtalade misslyckandet på denna punkt med multipla växelkurser, som dock är tekniskt sett smidigare, berättigar utan tvivel pessimismen.¹⁴³

Hur långt är denna värdeöverföring möjlig? Därom kan ingenting sägas a priori, ty de poli-

¹⁴¹ Litteraturen på detta område är mycket omfattande, men nästan helt deskriptiv. Se litteraturförteckningen i Samir Amins avhandling, ss. 149-150. Se också några sammanfattande arbeten: H. Peyret, *La stratégie des trusts, Que sais-je*, 1966; D. Durand, *La politique pétrolière internationale, Que sais-je*, 1962; Geoffrey Owen, *Puissance de l'industrie américaine*, Le Seuil 1968; Michael Tanzer, *Oljan och u-länderna*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1972. Ett stort försök att analysera strategierna finner man i M. Byés arbeten.

¹⁴² Byé, 'La grande unité interterritoriale dans l'industrie extractive et ses plans' (Cahiers de l'ISEA, serie F); Perroux, 'L'AIOC et les effets de domination' (E. A. 1952); 'Esquisse d'une théorie de l'économie dominante' (*Ec. Appliquée* 1948).

¹⁴³ FN, *Economic survey of Latin America 1948*, kap. om Chile; Wolfram von Burg, *La politique des cours différentiels de change selon les pays*, Genève 1953; Schlesinger, *Multiple exchange rates and economic development*, Princeton 1952.

tiska övervägandena kan inte vara främmande för bolagets inställning. Men i stort sett kan man säga att den är möjlig ända tills produktens pris knappt täcker priset på de lokala produktiva tjänsterna (löner och jordräntor), som betalas minimalt, dvs. så att de tryggar lönarbetarnas konsumtion av livsnödvändiga varor och en viss minimal lyxkonsumtion åt de lokala besuttna klasserna för att dessa inte ska hota det utländska monopolet med nationalisering. Kapitalräntorna är inte priset på de lokala tjänsterna, ty den lokala marknaden förser i allmänhet inte det utländska bolaget med kapital. Detta kapital skaffas genom banklån som i sin tur baserar sig på de europeiska småspararnas insättningar. Därför tycks jordräntan vara den enda lokala 'produktiva tjänsten' vid sidan av lönen. Det är lätt att förstå mentaliteten hos de besuttna klasserna i dessa länder. Nationalisering innebär inte annat än faror. Förutom de politiska svårigheter som en dylik åtgärd kan vara förenad med, befriar nationaliseringen inte de underutvecklade länderna från nödvändigheten av att anlita tekniker och utländskt kapital, som man riskerar att få 'betala dyrt' eftersom det måste förmedlas av utländska banker. Den vinst som de styrande klasserna gör riskerar att gå om intet: å ena sidan tillägnar de sig profiten, men å andra sidan måste de betala mycket höga räntor och kanske högre löner. Så länge det utländska bolaget beviljar dem frikostiga räntor tycks alliansen alltså vara lönsam för båda parter. Denna ränta utdelas dels direkt till jordägarna, dels kollektivt i form av 'royalties' eller 'vinstandelar' till den lokala staten.

Denna analys är inte teoretisk. Historien om de politiska relationerna mellan moderländerna och de underutvecklade länderna är full av 'förhandlingar' av detta slag. Den maktlösa nationaliseringen är t. ex. det centrala i Societe Generale de Beligues berömda 'självkritik' vid nationaliseringen av gruvorna i Katanga.¹⁴⁴ Och så länge de underutvecklade länderna är integrerade i världsmarknaden kommer det att förbli ett verkningslöst medel.

I 'jämviktsläget' är alltså möjligheterna till ackumulation på platsen noll, därför att hela det överskott som skulle kunna utvinnas ur produktionen överförs och faller i monopolets vinstfond. Visserligen kan en del av detta överskott återvända till landet i form av utländskt kapital. Men detta sker endast om det finns utsikter till nya profiter, och utarmningen av den lokala avsättningsmarknaden till följd av den första värdeöverföringen gynnar inte denna möjlighet.

Man har f. ö. försökt tillskriva monopolet en än större roll i försämringen av bytesförhållandena för de underutvecklade länderna. Många författare har blivit övertygade om att monopolet var vanligare än det syntes vara. De anser att inte bara de lågt utvecklade ländernas export kontrolleras av några få stora monopol (antingen via produktionen eller via försäljningen), utan att även dessa länders import, fastän den utgörs av mycket varierande industriprodukter, är mera avhängig av monopolets än av den fria konkurrensens mekanismer. Företeelsen förklaras av de underutvecklade marknadernas ofullständighet. Den fullständiga konkurrensen förutsätter en mångfald betingelser, och ett stort antal säljare är som bekant nödvändigt men inte tillräckligt för att trygga dess existens. Därmed har man visat att den bristfälliga fördelningen i de transoceana länderna borde skapa monopolräntor lite varstans. Där ser man också möjligheten till en 'monopolistisk exploatering' av den infödde konsumenten.

Alla dessa teorier knyter an till Chamberlins teori om monopolistisk konkurrens. De knyter också an till de undersökningar som gjorts i samband med analysen av den 'ekonomiska enheten'. Den ekonomiska enheten kan bland annat betraktas som det geografiska område där marknadsutjämningen förverkligats maximalt.¹⁴⁵ Enligt detta

¹⁴⁴ Månadens brev, IRES, Universitetet i Kinshasa, nr 1 1967.

¹⁴⁵ Dobretsberger, 'Théorie des territoires économiques' (E. A., 1950), Perroux, 'Les espaces économiques'

synsätt bidrar penninghushållningens relativa begränsning i de underutvecklade ekonomierna, transportsvårigheterna och köparnas beroende av en lokal säljare, som ofta också är ockrare, till att splittra upp den nationella marknaden i många småmarknader, som är dessa lokala säljares 'fästen'. Inom dessa områden åtnjuter säljaren ett faktiskt monopol, som emellertid ständigt är utsatt för hot, dvs. en situation av monopolistisk konkurrens. Teorin om monopolistisk konkurrens, som Chamberlin¹⁴⁶ byggde på basis av produkternas spridning och differentiering på de högt utvecklade ländernas marknader, har senare utsträckts till att gälla de underutvecklade marknaderna. Men när den sålunda generaliserades hade fakta – och det är ett vanligt fenomen – redan distanserat teorin. Idag, när mäktiga monopol kontrollerar handeln med de underutvecklade ländernas basprodukter, liksom de i Europa och Förenta staterna kontrollerar färdigvaruindustrins produktion, varav en del säljs i de transoceana länderna, syns de koloniala handelsbolagens monopol vara av underordnad betydelse.

Men, och däri ligger frågans hela vikt, alla dessa inslag av monopol verkar i samma riktning, nämligen till förmån för de mest avancerade producenterna och mot de underutvecklade länderna. Monopolet möjliggör en värdeöverföring från de fattiga länderna till de dominerande. Det bidrar till lönernas stagnation i de fattiga länderna. Monopolen fryser denna situation, och det uppstår en mängd onda cirklar till förfång för ackumulationen. De låga lönerna förhindrar att den moderna tekniken blir lönsam, de hindrar utvecklingen av arbetskraftens yrkesskicklighet och bromsar uppkomsten av en inhemsk bourgeois.

Universitetsforskningens tonvikt på alla dessa på det hela taget underordnade aspekter av handelsrelationerna mellan utvecklade och underutvecklade länder riskerar, om man glömmar bort det väsentliga – som ligger på produktionsförhållanden och samhällsformationernas nivå – att leda till intetsägande hårklyverier. Dessa passar kalkylen väl och är en ren njutning för ekonometrikerna. Det gör dem emellertid inte mera vetenskapliga. Det ekonomistiska betraktelsesättet – som man finner här liksom överallt annars – berövar dem tvärtom möjligheten att gå utöver de skenbara företeelserna och få grepp om det väsentliga: att analysen av relationerna mellan centrum och periferin i det kapitalistiska världssystemet är avhängig av analysen av den ursprungliga ackumulationen, som inte bara är att söka i kapitalismens förhistoria, utan också i dagens kapitalism.

Sammanfattning

(1) Relationerna mellan 'utvecklade' och 'underutvecklade' länder kan inte förstås inom ramen för analysen av det kapitalistiska produktionssättet. Denna fråga hör nämligen till undersökningen av förhållandena mellan olika samhällsformationer, närmare bestämt förhållandena mellan formationerna i kapitalismens centrum och i systemets periferi. Analysen av dessa relationer är den väsentliga beståndsdelen i undersökningen av ackumulationen i världsmåttstock. Den påvisar den ursprungliga ackumulationsprocessens nutida former, det ojämna utbytet, dvs. byte av produkter med olika värden, närmare bestämt med olika produktionspriser i marxistisk bemärkelse, genom vilket samhällsformationerna i centrum (alltsedan monopolens uppkomst) och i periferin (den förkapitalistiska ekonomins arbetskraftsreserver) vid lika produktivitet möjliggör olika ersättningar för arbetet. Att inskränka analysen av dessa relationer till det kapitalistiska produktionssättet innebär ett centralt 'ekonomistiskt' misstag.

(2) Ricardos teori om komparativa fördelar – fundamentet i den 'ekonomistiska' teorin om det internationella handelsutbytet – ligger just inom det kapitalistiska produktionssättets

(E. A. 1950).

¹⁴⁶ Chamberlin, *The theory of monopolistic competition*, 1932.

ram. Ricardos underliggande antagande om lika lönenivå i hela världen är ett uttryck för valet av ram för analysen. I konsekvens härmed tycks problemet om bytesförhållandena – som endast kan förskjutas inom en liten felmarginalsnäva gränser – vara av underordnad betydelse, eftersom handelsutbytet i alla händelser är fördelaktigt för alla som deltar i det. Om man överger arbetsvärdeläran förfaller den subjektivistiska nationalekonomin här som överallt annars till apologetik och tautologi: eftersom handelsutbytet finns är det fördelaktigt.

(3) Den marxistiska teorin om handelsutbytet mellan centrum och periferin i det kapitalistiska världssystemet är inte skapad av Marx, eftersom speciella omständigheter vid tiden för den industriella revolutionens fullbordande på 1800-talet ledde Marx till en felsyn i den koloniala frågan. Teorin om ackumulationen i världsmåttstock blir för övrigt meningsfull först i och med monopolen, imperialismen och de förändringar som följde med dem (omvandlingar i den utvidgade reproduktionens och lönernas dynamik, 'arbetararistokratin', osv.).

(4) Historien visar för övrigt att länderna i periferin – som blivit underutvecklade – inte dragit fördel av sin integration i världsmarknaden till följd av den s. k. internationella specialiseringen. Bytesförhållandena, som fram till 1880 tycks ha utvecklats normalt, dvs. parallellt med produktivitetens motsvarande framsteg (eftersom arbetsersättningarna sänktes såväl i centrum som i periferin), försämrades därefter och gav upphov till en växande värdeöverföring från periferin till centrum. Försöken att dölja denna väsentliga företeelse genom att peka på underordnade företeelser, t. ex. 'efterfrågans' beteende, är fulla av oantagliga motsägelser.

(5) Den internationella specialiseringen har i sin utveckling tagit sig skilda former. De former som hör till kapitalismens förhistoria (plundring, slavhandel osv.) avlöstes av den koloniala ekonomins 'klassiska' former (kolonialhandel och gruvexploatering) för att sedan anta sina nyklassiska former (inrättandet av lätt industri i periferin som är beroende av den tunga industrin i centrum). Nya men alltjämt embryonala former av internationell specialisering börjar framträda som ett resultat av dagens tekniska och vetenskapliga revolution. Dessa former innebär att centrum förbehåller sig de aktiviteter som vilar på högt kvalificerat arbete (atomindustri, automation, elektronik, rymdforskning).

(6) Erövringen och betingningen av periferin efter centrums krav är ett resultat av kapitalismens inneboende tendens till utvidgning av marknaderna och till kapitalexport. Dessa tendenser förklarar 'skenet' – världshandelns struktur. Där visar den gängse apologetiska teorin återigen sin motsägelsefullhet (teorin för kapitalrörelserna står i strid med teorin för varuhandeln). Den marxistiska teorin kan redogöra för denna historia endast på villkor att den inte låter analysen strikt begränsas av det kapitalistiska produktionssättets ram (oklarheterna i meningsutbytet mellan Lenin och Rosa Luxemburg om utrikesmarknaderna har sin grund här).

(7) Den 'ekonomistiska' teorin håller sig ängsligt till analysen av företeelsernas yta. Den lägger tonvikten vid de internationella relationernas 'monopolism', avslöjar intressanta saker om monopolens plats och roll i dessa relationer, men förmår inte uppfatta det väsentliga – den nutida ursprungliga ackumulationen – eftersom den inte ställer problemet om de centrala och perifera samhällsformationerna i det kapitalistiska världssystemet.

(8) Analysen av den nutida ursprungliga ackumulationens mekanismer är väsentlig för att förstå grunden till sammanhållningen i det centrala kapitalistiska samhället (framför allt samförståndet mellan proletariatet och bourgeoisin, som ligger till grund för socialdemokratiet) och för att förstå de perifera samhällsformationernas inre motsättningar (ojämnheter i produktivitet och faktorpriser, osv.).

(9) Analysen av ackumulationen i världsmåttstock visar att denna ackumulation alltid sker till centrums fördel. Det är inte de 'utvecklade länderna' som förser de 'underutvecklade länderna' med 'kapital', utan tvärtom. Detta förklarar dessa länders 'blockering', 'underutvecklingens utveckling'. Av detta följer att utvecklingen är möjlig endast på villkor att länderna i periferin kan lämna världsmarknaden.

Andra delen

Den perifera kapitalismens samhällsformationer

I. Övergången till perifer kapitalism: Produktionssätt och förkapitalistiska formationer

I denna första del ska vi studera de ekonomiska mekanismer som kännetecknar övergången från det förkapitalistiska till det perifera kapitalistiska samhället, medan vi sparar undersökningen av den perifera kapitalismens karaktäristiska utvecklingsmekanismer till nästa kapitel. I verkligheten är självfallet de båda klasserna av fenomen i stor utsträckning sammanflätade i tiden. Men från logisk och pedagogisk synpunkt kan det vara nyttigt att hålla dem isär.

Det händer stundom att den nationalekonomiska teorin griper sig an 'övergångsekonomins' problem, även om den gärna överlämnar dessa frågor till 'samhällsvetarna'. Ämnet brukar som bekant betitlas 'övergången från naturhushållning till marknadshushållning', 'naturhushållningens monetarisering' eller 'kommersialisering'. Resultaten av dessa arbeten saknar inte intresse.¹ Men de präglas nästan alltid av vanmakten hos en 'vetenskap' som isolerar det 'ekonomiska' området från de 'samhällsvetenskapliga'. Kritiken av den politiska ekonomin – *Kapitalets* undertitel – markerade dock slutet på den isolerade 'ekonomiska vetenskapen' och början på en ny, den enda möjliga vetenskapen om samhällets uppkomst och rörelse. Själva terminologin i de nämnda ekonomiska undersökningarna röjer en i dubbel bemärkelse ytlig och otillräcklig ansats. För det första gäller problemet inte övergången från 'naturhushållningen' (dvs. samhällen utan varuutbyte) till 'marknadshushållningen' (vilket skulle förutsätta att det rörde sig om en enkel varuekonomi eller att alla 'marknadsekonomier' är lika), utan övergången från icke-kapitalistiska (men inte nödvändigtvis icke-marknadsmässiga) ekonomiska formationer till kapitalistiska sådana. Om beteckningen 'kapitalisering' inte vore så oskön, skulle den passa bättre än 'kommersialisering' eller 'monetarisering'. Vidare skiljer sig denna övergång från den som karaktäriserar kapitalismens uppkomst i Europa, Nordamerika och Japan, dvs. i de länder som blivit fullt kapitalistiska, närmare bestämt de som bildar det kapitalistiska världssystemets centrum. Vad det gäller är övergången till den perifera kapitalismen i detta system. Och då blir problemet att förstå varför denna skillnad finns och var den består. En rad oantagliga förenklingar ligger till grund för de falska begreppen 'dualism', 'underutveckling' osv., som frodas i den samtida litteraturen. Det enda vetenskapliga begreppet är *övergången från förkapitalistiska samhällsformationer till den perifera kapitalismens formationer*.

Denna undersökning har inte till uppgift att analysera övergången till den centrala kapita-

¹ Den ekonomiska antropologins arbeten är här ofta värda att framhållas (se t. ex. C. Meillassoux och E. Terrays). Däremot är det sämre ställt med ekonomernas produktion på området: se som exempel på analysens fattigdom FN:s rapport, *Le développement de l'économie de marché en Afrique tropicale*, New York 1954.

lismen. Men det kan vara bra att veta att den gängse nationalekonomin också här inkompetensförklarar sig själv. Man överlämnar i 'historikernas' vård att belysa övergången från feodalism till kapitalism. Historikerna i sin tur samlar in uppgifter, men genom att deras egen disciplin lider av samma isolering förmår de inte på rätt sätt förbinda dem till ett helt. Å andra sidan har definitionen av en samhällsvetenskaps grunder – Marx' verk – ännu inte följts av uppbyggandet av denna vetenskap. Marxismens urartning har här lett till en mekanisk och i lika ringa grad vetenskaplig teori om 'civilisationens etapper' (urkommunism, slavsamhälle, feodalism, kapitalism, socialism, kommunism) som den eklektiska historien. Denna 'teori' vilar på en förväxling av begreppen produktionssätt och samhällsformation. Till följd av denna förväxling saknas också en analys av förbindelserna mellan de olika nivåerna (ekonomin, politiken, ideologin osv.), som karaktäriserar de olika produktionssätten och deras otaliga kombinationer i de historiska samhällsformationerna. Den gör den ekonomiska nivåns bestämning i sista instans till en dogm och tilldelar den samma innehåll i de olika produktionssätten.² Teorin om övergången från 'feodalismen till kapitalismen' (läs: från de europeiska feodala formationerna till den centrala kapitalismen) – som tack vare Marx är betydligt mera avancerad – tillför dock teorin om övergången till den perifera kapitalismen två intressanta slag av resultat.³

Det första rör de nödvändiga förutsättningarna för kapitalismens utveckling. Dessa förutsättningar är proletariseringen och ackumulationen av penningkapital. Fastän det förekommer ackumulation av penningkapital i alla orientaliska, antika och feodala marknadssamhällen har det aldrig lett till utveckling av kapitalistiska förhållanden därför att det inte funnits någon fri och disponibel arbetskraft. Denna proletariseringsprocess – i praktiken utstötning av en del av landsbygdsbefolkningen från bygemenskapen – har i det europeiska fallet sin förklaring i de feodala förhållandenas upplösning. Det väsentliga är att dessa båda förutsättningar sammanträffar, och det är just därför som vi inte har lov att tala om en 'antik' eller 'orientalisk' kapitalism.

Det andra resultatet från denna teori rör den kapitalistiska ackumulationens dynamik. Det kapitalistiska produktionssättet tenderar att bli allenarådande, dvs. att upplösa de övriga produktionssätten. Detta drag kännetecknar det kapitalistiska produktionssättet under förutsättning att det grundar sig på uppkomsten och utvidgningen av en inhemsk marknad just genom de förutvarande produktionssättens upplösning.

Det är viktigt att erinra om dessa resultat innan man ger sig i kast med teorin om övergången till det perifera kapitalistiska samhället. De förkapitalistiska formationer på vilkas grund en rad nya relationer uppstår, som kommer att leda till den perifera kapitalismens formationer, är strukturerade kombinationer av ett tämligen begränsat antal produktionssätt: den primitiva gemenskapens produktionssätt – vars olika typer Emmanuel Terray⁴ beskrivit –, det slavbaserade och det feodala produktionssättet (båda ganska sällsynta), den enkla varuekonomins (som mycket ofta kombineras med andra produktionssätt) och tribut-samhällets. Vart och ett av dessa har i 'rent tillstånd' sina egna karakteristiska drag.

Den primitiva gemenskapens olika produktionssätt kännetecknas av följande egenskaper: (1) en arbetsorganisation delad på individuell basis ('kärnfamiljen') eller på kollektiv basis ('storfamiljen', 'stammen' och 'byn') i vilken det väsentliga arbetsmedlet – jorden – är stammens kollektiva egendom, som fritt utnyttjas av alla medlemmarna men enligt bestämda regler (brukningsrätten till jordlotterna fördelas mellan familjerna osv.); (2) av-

² För en kritik av denna uppfattning, se Nicos Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser*, Partisan Mölndal 1970.

³ Se bland annat *The transition from feudalism to capitalism*, med bidrag av P. Sweezy, Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill och H. K. Takahashi, London 1954. [Svensk översättning: *Övergången från feodalism till kapitalism*, 1980]

⁴ Emmanuel Terray, *Den historiska materialismen och de 'primitiva samhällena'*, Cavefors, 1970.

saknaden av varuutbyte och motsvarande; (3) fördelning av produkten inom samfälligheten enligt regler i nära samband med släktskapsorganisationen.

Det slavbaserade produktionssättet gör arbetaren – slaven – till det viktigaste produktionsmedlet. Men produkten av detta slavarbete kan ingå i den icke marknadsmässiga cirkulation som utmärker gemenskapen (patriarkaliskt slaveri) eller i varucirkulationen (det grekisk-romerska slaveriet).

I det feodala produktionssättet – där jorden ånyo blir det viktigaste produktionsmedlet – har man (1) samhällets organisation i två klasser, jordägare (egendomen är oskiljbar från jorden) och arrendatorer-livegna; (2) jordägarnas tillägnelse av överskottet på rättslig väg och inte genom marknadsförhållanden;

(3) avsaknaden av varuutbyte inom 'godset', som bildar samhällets grundceller. Detta produktionssätt följer inte naturligt av det slavbaserade produktionssättets upplösning, som en förenklad version av marxismen velat hävda. Tvärtom är det förmodligen det i normala fall omedelbara och vanligaste resultatet av produktionssättens utveckling under den primitiva gemenskapen.

Det 'asiatiska' eller, som jag hellre skulle vilja säga, 'tribut-samhällets' produktionssätt är mycket nära besläktat med det feodala.⁵ Det kännetecknas av att samhället är organiserat i två huvudklasser, bönderna och den styrande klassen. Den senare har monopol på den politiska organisationens funktioner och erhåller en tribut (ej i varuform) av bönderna. Men under det att feodalherren är jordens suveräne ägare tillfaller detta ägande i tribut-samhället bondegemenskapen. Det feodala produktionssättet – som i sin fullbordade form existerat endast i Väst- och Centraleuropa samt i Japan – står alltid inför hotet att upplösas om feodalherren av den ena eller andra orsaken gör sig av med en del av sina arrendatorer, 'befriar' sina livegna, dvs. proletariserar dem. Det var för övrigt på grundval av denna upplösningsprocess och under inverkan av befolkningstrycket och handeln med främmande länder (med följdföreteelsen naturaräntans förvandling till penningränta) som stadsproletariatet uppstod och skapade en av förutsättningarna för det kapitalistiska produktionssättets framträdande. I tributsamhället däremot omöjliggör böndernas nyttjanderätt till jorden denna upplösning. Emellertid tenderar det utvecklade tributsamhället nästan alltid (det var fallet i Kina, Indien och Egypten) att feodaliseras, dvs. den styrande klassen träder i stället för bondegemenskapen när det gäller det suveräna privata ägandet av jorden (även om denna typ av feodalism då ofta uppvisar en del sekundära drag som skiljer den från europeisk eller japansk feodalism).

Den enkla varuekonomins produktionssätt kännetecknas i rent tillstånd av de fria småproducenternas jämställdhet och deras inbördes handelsutbyte. Inget samhälle har någonsin grundat sig på detta produktionssätts dominans, varför det är rent idealt (det är fråga om marknadsförhållanden inom samhället och inte om yttre förhållanden). Men mycket ofta, framför allt i formationer som grundar sig på det slavbaserade, tribut-samhällets eller det feodala produktionssätts dominans, fanns det en sfär som styrdes av de enkla varuförhållandena, i synnerhet hantverksproduktionen när den var tillräckligt fristående från jordbruksproduktionen (det var fallet med stadssamhällena).

Inget av dessa produktionssätt har någonsin existerat 'i rent tillstånd' – eftersom de historiska samhällena å ena sidan kombinerar dessa produktionssätt (t. ex. bygemenskap, patriarkaliskt slaveri och enkla varuförhållanden mellan granngemenskapernas familjeöverhuvuden) och å andra sidan upprättar förbindelser med andra samhällen (som kommer till uttryck i handelsförbindelser med främmande länder). Handeln med främmande länder

⁵ Läsaren hänvisas här till den stora diskussion som jag de senaste åren ägnat en serie grundläggande artiklar i *La Pensée*, 1969 utgivna i bokform under samlingsrubriken *Recueil* hos CERM.

är uppenbarligen inget produktionssätt. Men dess grad av utveckling ger samhällsformationerna, i de kombinationer som styr deras förhållanden till det eller de produktionssätt på vilka samhället grundar sig, deras särpräglade utseende.

De utomeuropeiska förkapitalistiska samhällena är inte annorlunda. Dessa samhällsformationer kombinerar samma element, även om kombinationerna skiljer sig från det europeiska feodalsamhällets. De asiatiska och afrikanska formationernas oändliga mångfald har med en otillåtlig förenkling reducerats till det 'asiatiska produktionssättet'. Vi föredrar att tala om 'orientaliska och afrikanska samhällen' som kännetecknas av (1) dominansen av bygemenskapens eller tributsamhällets produktionssätt (som utvecklas mer eller mindre i riktning mot det feodala produktionssättet), (2) enkla varuutbyten inom begränsade sfärer och (3) handelsförbindelser med främmande länder. När det feodala produktionssättet inte finns eller är mycket outvecklat, och när det inte heller finns några enkla varuutbyten, reduceras formationen till en kombination av gemenskapens eller tributsamhällets produktionssätt och handelsförbindelser med främmande länder, och den kan då sägas vara av 'afrikansk' typ.⁶

Det kapitalistiska produktionssättets inbrytning utifrån i dessa samhällen är det väsentliga innehållet i övergången till det perifera kapitalistiska samhället.

Analysen av orsakerna till och verkningarna av denna yttre inbrytning kommer för överskådlighetens skull att framställas i överensstämmelse med en plan som ordnar varje del av framställningen kring en rad mekanismer. Vi urskiljer då: (1) uppkomsten av enkel penningcirkulation där sådan inte fanns före det kapitalistiska produktionssättets inbrytning (varuutbytets uppkomst); (2) kapitalismens utveckling på grundval av utrikeshandeln (den koloniala handeln); och (3) kapitalismens utveckling på grundval av de utländska kapitalinvesteringarna. Märk väl att dessa mekanismer verkar samtidigt i den verkliga historien och tillsammans bestämmer ett givet perifert kapitalistiskt samhälles struktur.

1. Varuutbytets uppkomst: Övergången från naturhushållning till marknadshushållning

Den förkapitalistiska ekonomins omvandling till perifer kapitalistisk ekonomi förutsätter uppenbarligen 'monetariseringen' och 'kommersialiseringen' av naturhushållningen. Uppenbarligen finns det här ingen 'monetarisering' som inte samtidigt innebär ett införande av det kapitalistiska produktionssättet. Men för att göra framställningen klarare tänker vi oss fallet med en icke marknadsmässig förkapitalistisk ekonomi.

Sådana ekonomier har för övrigt funnits i verkligheten i det tropiska Afrika. De integreras i världsmarknaden genom 'primära' penninginkomster. Först köper det kapitalistiska Europa sin skörd av bönderna. Samtidigt betalar den europeiske företagare som investerar ett kapital en penninglön till de nya arbetarna. Där har vi en andra kategori av primära penninginkomster, nämligen de som uppstår genom den utländska investeringen. Dessa primära inkomster skapar så småningom vågor av penninginkomster, som vi kan kalla 'sekundära'.

Genom att mäta förhållandet mellan den sekundära och den primära penninginkomsten kan man bestämma en multiplikator, som gör det möjligt att uppskatta hur snabbt naturhushållningen förvandlas till marknadshushållning.⁷

⁶ Se Catherine Coquery, 'Recherche sur un mode de production africain', *La Pensée*, april 1969. Den låga folktätheten förklarar säkerligen i stor utsträckning kvardröjandet vid det tidiga utvecklingsstadiet i tributsamhällets produktionssätt (se E. Boserup, a.a.).

⁷ FN, *Le développement de l'économie de marché en Afrique tropicale*, New York 1954; *Rôle et structure des économies monétaires en Afrique tropicale*, New York 1955.

Det finns en hel mängd kanaler genom vilka penningcirkulationen sprider sig i natura-ekonomin. De fördelade primära penninginkomsterna utlöser en efterfrågan på jordbruksprodukter på orten som driver de lokala jordbruksproducenterna att bli affärsmän. Till följd av konkurrensen från de europeiska plantageägarna och de mäktigaste lokala jordägarna slås de små producenterna ut, blir jordbruksarbetare och integreras på det sättet i penninghushållningen, vilket avsevärt inskränker livsmedelsproduktionen för egen konsumtion.

Det är inte alltid dessa strängt 'ekonomiska' mekanismer räcker till, ty den 'traditionella' samhällsstrukturen verkar mot ett utvidgat varuutbyte. Så kan t. ex. en livskraftig bygemenskap (bibehållande av samtliga bybors rätt att nyttja jorden) sätta de konkurrensmekanismer ur spel som spelade en bestämmande roll i övergången från feodalism till central kapitalism i Europa.⁸ Därför ingriper den politiska makten – i förevarande fall kolonialmakten – för att driva på 'monetariseringen av den primitiva ekonomin', som man vanligen uttrycker det. Här är det rätt och slätt fråga om våld, alltså ursprunglig ackumulation. Skatteplikten är det vanligaste och minst våldsamma medlet. Men man får i sammanhanget inte glömma bort 'tvångsodlingarna': i det tropiska Afrika 'kommendantfälten' (plikten att odla för export), bedrövliga i åminnelse. Det yttersta medlet är att helt enkelt frånta bönderna deras egendom. Politiken att skapa 'reservat', som är så otillräckliga att de afrikanska bönderna tvingas gå ut och sälja sin arbetskraft till den europeiska gruvan, fabriken eller plantagen, hör till sammanhanget. 'Reservatpolitiken' har spelat en bestämmande roll i Sydafrika, Rhodesia och Kenya.⁹

Oavsett hur liten penninginkomst bonden eller arbetaren i gruvan eller på plantagen erhåller, måste den ges ut, antingen det nu sker genom skatter, genom sparande eller genom köp av importerade eller inhemska varor. Den sistnämnda formen av utgifter ger upphov till sekundära penninginkomster. På det sättet skapas efterhand en inhemsk jordbruksmarknad. Så småningom skapas en marknad som möjliggör anläggning av lätta industrier. Man kan då beräkna värdet på en 'monetariseringmultiplikator' genom att sätta den totala nationalinkomsten i relation till de 'primära penninginkomsterna'.

Nedanstående tabell visar värdet på denna 'multiplikator' för det tropiska Afrika omkring 1950 (miljoner dollar).¹⁰

	Inkomst från försäljning av jordbruksvaror	Inkomst från inhemska jordbruksexport	Löner	Total penninginkomst	Primär penninginkomst	Multiplikator
Ekvatorialafrika	16	13	20	36	33	1,1
Franska Västafrika	186	88	25	211	113	1,9
Belgiska Kongo	75	30	94	169	124	1,3
Guldkusten	170	102	22	192	124	1,5
Kenya	12	5	33	45	38	1,4
Nigeria	345	135	33	378	168	2,2
Uganda	51	43	11	62	54	1,1
Nord-Rhodesia	1	—	20	21	20	1,05
Syd-Rhodesia	6	—	22	28	22	1,2
Tanganyika	34	11	33	67	44	1,5

Det bör påpekas att det här är fråga om den multiplikator som mäter penningomsättningens utbredningstakt både på basis av de utländska investeringarna och på basis av

⁸ Se Samir Amin, *Le développement du capitalisme en Afrique noire*, L'Homme et la Société, 1968. (Sv. övers. i *Södra Afrika* nr 11/ 1971.)

⁹ G. Arrighi, Arbetskraftstillgången i historiskt perspektiv. En undersökning av den afrikanska bondeklassens proletarisering i Rhodesia, i R. Gustavsson (red.), *Kapitalismens utveckling i Afrika*, vol. 1, Cavefors 1971.

¹⁰ FN, *Le développement de l'économie de marché en Afrique tropicale*, ss. 29 och 33.

handelsutbytet. Den beräknade multiplikatorn redovisar nämligen både den distribuerade primära penninginkomsten genom handelsutbytet med utlandet (en inkomst som härrör från exporten av jordbruksprodukter) och den som härrör från det utländska kapitalets inträngande (löner till den migrerande arbetskraften, som till övervägande del anställts i de utländska gruvorna och på de utländska plantagerna).

I den europeiska modellen för övergången till den centrala kapitalismen var det införandet av en ny och mera produktiv teknik som krävde jordbrukets och hantverkets åtskiljande och därmed en utvidgad penningomsättning. Till en början verkade mekanismen mycket långsamt.¹¹ Här är utgångspunkten en helt annan, nämligen handelsutbytet och det utländska kapitalets inträngande. Monetariseringen av den primitiva ekonomin sker i ganska snabb takt, eller skulle åtminstone kunna göra det om det inte vore för 'läckaget' genom importen. En betydande del av den primära penninginkomsten går nämligen till importen.¹² 1800-talets europeiske bonde måste för att utnyttja de pengar han fått från städernas arbetare i brist på bättre vända sig till en industri på orten, som nu var den enda som kunde tillhandahålla vad han tidigare köpt av hantverkaren. Den infödde bonden vill köpa industrivaror för sin penninginkomst. Men det finns inget lokalt utbud av sådana varor. Detta är ett av skälen till att den marginella importbenägenheten är mycket hög i de 'underutvecklade' länderna: varje ökning av penninginkomsten riktas i huvudsak i efterfrågan på utländska varor.

Detta läckage genom importen förvärras ofta genom att vinsten från kommersialiseringen av jordbruket tillfaller jordägarna där sådana redan tidigare fanns eller där klassdifferenteringen utvecklats så långt att en betydande jordägar klass uppstått. Dessa jordägare har hållit kvar böndernas ersättningar på deras tidigare nivå, varför överskottet, som bildar deras jordränta, har ökat. Detta överskott går till efterfrågan på importerade, industritillverkade 'lyxvaror'.

Låt oss nu se lite närmare på den penninginkomst som distribueras till följd av det utländska kapitalets inbrytning. En mycket stor del av de utländska företagens utgifter går direkt på den utländska marknaden, t. ex. genom köp av produktionsmateriel och utbetalning av reexporterade vinster. Endast den arbetslön som utbetalas på platsen förtjänar vår uppmärksamhet. Återigen kommer en del av denna lön att gå bort när de industrivaror som efterfrågas av de nya arbetarna importeras. Men en del av lönen hänförs sig till den lokala efterfrågan (framför allt efterfrågan på livsmedel). Dessa pengar spelar en mycket aktiv roll i monetariseringen av systemet.

Man har ofta gjort beräkningar för att mäta hur stort bortfallet är. Det är alltid stort. I fallet med 'Fria'-komplexets exploatering av bauxit i Guinea t. ex. stannar endast 12 % av de sammanlagda investeringsutgifterna och knappt 25 % av den sammanlagda aluminium-exportens värde i landet.¹³ I fallet med oljeexploateringen i det algeriska Sahara överstiger de lokala utgifter som föranletts av investeringarna inte 44 % av de sammanlagda investeringsutgifterna. Till detta kommer att hälften av dessa lokala utgifter ytterst gick bort i import. De lokala utgifternas andel av den löpande oljeexportens värde är ännu lägre, knappt 22 %.¹⁴

I fallen med den stora gruv- eller oljeexploateringen utgörs därför övervägande delen av den 'primära' penningutgift som till slut stannar på ort och ställe av den inkomst som

¹¹ Därav förutsättningen för jordbrukets revolution. Se P. Bairoch, *Révolution industrielle et sous-développement* SEDES, 1965.

¹² FN, a.a., ss. 24-25.

¹³ Samir Amin, *Trois expériences africaines de développement: le Mali, la Guinée et le Ghana*, PUF, Paris 1965, ss. 155-158.

¹⁴ Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Paris 1966, band I, ss. 198-203.

staten tar in i form av räntor ('royalties') eller skatter (direkta och indirekta). Men även om denna avtappning via de offentliga myndigheterna – vilken tenderar att öka i omfattning om de politiska styrkeförhållandena så tillåter – obestridligen påskyndar ekonomins 'monetarisering', är dess inverkan på ackumulationen mindre uppenbar. Ty hela saken beror på om de statliga utgifterna är produktiva eller ej. Dessa utgifters verkan på kapitalbildningen varierar alltså efter deras karaktär. Påpekas bör att bestridandet av utgifterna för infrastrukturen genom att befrämja investeringarnas lönsamhet också, fast indirekt, gynnar kapitalismens utveckling. I gengäld höjer vissa improduktiva administrativa utgifter den totala konsumtionsnivån och begränsar på så vis den för ackumulation tillgängliga inkomstvolymen. Men där kommer vi in på andra fenomen som ska behandlas längre fram.

Monetariseringen är en absolut oundgänglig förutsättning för den kapitalistiska strukturens framträdande. Den enkla varuekonomin kommer oundvikligen att leda till att somliga ruineras och att andra blir rika, dvs. till inhemsk kapitalbildning. Det är en obetingad lag.

Är det liktydigt med att säga att det uppkomna kapitalet kan investeras och förvandla den enkla penningstrukturen till en kapitalistisk struktur? Om det förhöll sig på det sättet skulle slutpunkten, den annorlunda utgångspunkten till trots, vara densamma som i centrum. Men det är inte på det sättet. För det första därför att det inhemska kapitalet stöter på konkurrens från de utländska industrierna, vilket leder till att kapitalet investeras i exportnäringarna eller i servicesektorn (framför allt på grund av efterfrågans säregna beteende och därför att grundstrukturen inte revolutioneras utan tvärtom stärks genom utrikeshandeln). Vidare därför att investeringarna genom konkurrensen kommer att inriktas på den lätta industrin. Med andra ord är den på detta sätt uppkomna lokala kapitalismen inte en konkurrent, utan ett komplement till den dominerande utländska kapitalismen. Det är för att Marx inte intresserade sig tillräckligt för dessa problem som han kunde skriva att kolonialiseringen riskerade att ge Indien en (underförstått 'utvecklad') kapitalistisk ekonomi. Men lagen om den enkla varuekonomins förvandling till kapitalistisk ekonomi, som saknar mening utanför analysen av det kapitalistiska produktionssättet, uttömmar inte ämnet för de olika samhällsformationerna.

Det kan vara på sin plats med en utvikning om detta problem. Marx' skrifter om de utomeuropeiska samhällena omfattar endast 435 sidor,¹⁵ vilket är lite för Marx, särskilt som övervägande delen av dem är artiklar för *New York Daily Tribune* kring dagsaktuella problem – Sipahirevolten och Taipingupproret, opiumhandeln – ofta sedda ur den engelska inrikespolitikens synvinkel. Marx behandlar endast i undantagsfall det asiatiska samhällets problem och dess pågående förvandling under kolonialiseringens inverkan. Man finner där tre problemställningar som tas upp till behandling.

Marx diskuterar ibland det förkoloniala 'asiatiska' samhällets natur, särskilt i det berömda avsnittet i *Grundrisse* där han formulerar begreppet asiatiskt produktionssätt.¹⁶ Han betonar det hinder som bygemenskapen – frånvaron av privat ägande av jorden – utgör för kapitalismens utveckling.¹⁷ Ämnet behandlas i några mycket korta avsnitt med en genial intuition (när man tänker på dåtidens begränsade kunskaper om de utomeuropeiska samhällena).

Beträffande den förändring som kolonialiseringen åstadkommer i dessa samhällen, i synnerhet i Indien, hävdar Marx, utan att på något sätt ömma för kolonialpolitiken, att kolonialiseringen kommer att leda till utvecklingen av en fullbordad kapitalism i Orienten. Han erinrar visserligen om att kolonialpolitiken motsätter sig detta, att den efter att ha

¹⁵ *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, utgiven av Shlomo Avineri-Anchor Books, New York 1969.

¹⁶ Karl Marx, *Om förkapitalistiska produktionssätt*, Cavefors, Stockholm 1970, ss. 37 f.

¹⁷ *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, ss. 38, 43, 93, 450 och 451.

förstört hantverket undanhåller kolonin industrin.¹⁸ Det hindrar inte att han tror att ingen kraft i längden kan stå emot den lokala kapitalistiska utvecklingen *enligt den europeiska modellen*. Den artikel som handlar om ‘de framtida resultaten av det brittiska herraväldet i Indien’ är mer än klar på den här punkten: den engelska aristokratin och handelskapitalets plundring av Indien kommer att följas av att moderlandets industriella bourgeoisi industrialiserar landet. Järnvägarna kommer att ge upphov till hemmamarknadsindustrier.¹⁹ Marx är så säker på sin sak att han fruktar att den kommande borgerliga Orientens styrka ska förhindra den socialistiska revolutionens seger i Europa:

På (den europeiska) kontinenten står revolutionen för dörren och kommer omedelbart att anta en socialistisk karaktär. Är den inte dömd att krossas i detta obetydliga hörn av världen om man betänker att det borgerliga samhällets rörelse alltjämt är på uppåtstående i ett mycket större område?²⁰

Detta ‘misstag’ har sin förklaring. Knappt led den handelskapitalistiska politikens period mot sitt slut (på Marx tid) förrän kapitalismen skulle träda in i sitt imperialistiska (monopolens) skede, som Marx var ovetande om. Nu skulle monopolen förhindra att en lokal kapitalism, som faktiskt var på väg, kunde konkurrera med dem. Kapitalismens utveckling i periferin skulle förbli utåtriktad, eftersom den grundade sig på den yttre marknaden. Hädanefter kunde den inte leda till det kapitalistiska produktionssättets fullständiga framväxt i periferin. Marx, som levde under denna ‘ihåliga’ – och kortvariga – period, såg endast den ursprungliga ackumulationen till förmån för det handels-kapitalistiska centrum, och den led ju mot sitt slut, varför han betraktade den som kapitalets förhistoria. Han säger det för övrigt när han förklarar att *Kapitalets* kapitel om den ursprungliga ackumulationen bara behandlar detta.²¹ Därför inskränker sig det ojämna utbytet hos honom till sina förhistoriska former, eftersom dess senare former – dagens – såsom vi har visat är en produkt av monopolen.

Det kvarstår att Marx, begåvad med ett utvecklat politiskt sinne, anar den andra möjliga utgången: att det orientaliska samhället inte skulle förborgerligas, utan proletariseras till förmån för centrum – inklusive dess proletariat – och till den viktigaste revolutionära kraften. Han säger det med ett tonfall som idag låter mycket maoistiskt när han talar om ‘miljoner arbetare som är dömda att gå under i borte Indien för att ge en och en halv miljon engelska arbetare i samma industri tre goda år av tio’.²²

Låt alltså marxologerna – till vilka jag inte hör – finna nöje i att upprepa texter som betraktas som heliga. Och låt oss återgå till analysen av övergången till den perifera kapitalistiska ekonomin.

Övergången till marknadsekonomin hade i Europas historiska fall – från feodalism till kapitalism – i sig varit ett framsteg. Närmare bestämt var denna ‘monetarisering’ resultatet av en förbättring av arbetets produktivitet i jordbruket. Det är inte säkert att det förhåller sig på samma sätt i kolonierna. Ytligt sett borde ‘jordbrukets kommersialisering’ leda till ett ‘berikande’. Beviset på detta är den nya importkapaciteten. De industriprodukter som man därefter kunde skaffa sig utomlands i utbyte mot jordbruksexporten saknade motsvarighet i den primitiva ekonomin förr i världen, där bönderna skaffade sig hantverkarnas produktion i utbyte mot livsmedelsprodukter. Det faktum att de infödda bönderna självant ger sin produktion en ny inriktning och tar efter de stora utländska plantageägarna borde visa att produktionen för export är produktivare än livsmedelsproduktionen. Medan

¹⁸ A.a., ss. 86, 89, 99 f.

¹⁹ A.a., s. 132 f.

²⁰ A.a., s. 464 (brev till Engels av den 8/10 1858).

²¹ A.a., ss. 468-470.

²² A.a., s. 35, se även ss. 50, 87, 94 och 137.

de stora sydostasiatiska gummiplantagernas yta ökade tio gånger mellan 1909 och 1940, blev de små (huvudsakligen inhemska) plantagernas yta femtiosju gånger större.²³ Det är sant att de infödda bönderna skulle ha kunnat ledas till en sådan nyorientering genom ett nytt penningbehov (t. ex. för att betala skatter) utan att det för den skull behöver vara lönsamt för dem. Men i realiteten skulle en jämförelse av produktionspriserna visa att exportjordbruket ofta är lönsammare än livsmedelsjordbruket. Det är t. ex. fallet i Egypten om man jämför produkten per person och per hektar å ena sidan på den traditionellt odlade jorden och å den andra i exportodlingarna (här bomull).²⁴

Men när man undersöker saken närmare finner man oftast att ökningen av produktionen per person åtföljs av en ökning av den genomsnittliga arbetsmängden. Detta är helt klart vad beträffar jordbruket i det tropiska Afrika, där exportodlingarna nästan alltid, framför allt i skogsbältet, inte ersätter, utan läggs till ovanpå de traditionella odlingarna. Man går alltså från en civilisation som grundar sig på en viss arbetsmängd till en som grundar sig på en större. Denna övergång är ofta plågsam, svår och ibland närmast omöjlig. Det är därför man griper till 'utom-ekonomiska' metoder av typ tvångsodlingar.²⁵ Detta är också klart i det egyptiska fallet där bomullen möjliggör ett intensivare utnyttjande av arbetskraften. För varje feddan bomull krävs med vuxna fyrtioen arbetsdagar och med barn åttiosju dagar, för vete tjugosju och fyra, för majs tjugofem och tio och för ris trettiofem och fyrtio.²⁶ Den nya produktionsinriktningen möjliggör alltså ett intensivare utnyttjande av arbetskraften och motverkar delvis jordbrukskrisen, vars orsaker vi ska analysera längre fram. För övrigt kräver exportodlingarna ofta – och det är fallet med bomullen – tämligen stora kapitalinvesteringar, som måste ersättas. Den intensivare kapitalanvändning som blev nödvändig på grund av jordbrukets nya inriktning befrämjade egendomens koncentration, ty endast de stora jordägarna hade möjlighet att göra de erforderliga framstegen och ersätta odlingarna för egen konsumtion med exportodlingar. Denna koncentration av jorden har haft ofantlig betydelse: den har stärkt den mekanism genom vilken de stora jordägarna kunnat lägga beslag på hela vinsten av 'kommersialiseringen'. Det egyptiska fallet är här talande. Man finner där en mycket hög jordräntesats, som stigit i takt med jordbrukets fortskridande 'kommersialisering', från 35 % till 50 % av jordbrukets nettoproduktion mellan 1914 och 1950.²⁷ Storegendomen – där den fanns eller där den lättast kunnat komma till stånd – har gynnat övergången från självhushållning till marknadsdrift och i stor utsträckning tagit hem vinsterna av denna.²⁸

2. Kapitalismens utveckling på grundval av utrikeshandeln (kolonialhandeln)

Vi ska här se lite närmare på formerna för det utvecklade kapitalistiska produktionssättets (de 'utvecklade' ländernas) inbrytning i de enkla varuekonomierna och försöka isolera fenomenet från 'kommersialiseringen', dvs. *övergången till* den enkla varuekonomin. I själva verket uppträder de ofta samtidigt.²⁹

²³ FN, *Etude sur le commerce Asie-Europe*, s. 66.

²⁴ Se mina utläggningar i detta ämne i doktorsavhandlingen, Paris 1957, ss. 161-163.

²⁵ Se Ester Boserup, *Jordbruksutveckling och befolkningstillväxt*, Lund 1973, och Henri Raulin, *Techniques et bases socio-économiques des sociétés nigériennes*, CNRS 1966.

²⁶ Mohamed Husny Al Saïds uppskattning (i *Egypte contemporaine*, 1962).

²⁷ Se Samir Amin, a.a. och Hassan Riad, *L'Egypte nassérienne*, Paris 1964, ss. 138 f.

²⁸ Se FN, *Le développement de l'économie de marché en Afrique tropicale*, s. 51; *Progrès de la réforme agraire*, ss. 56-62. Se även Samir Amin, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, Paris, kapitel III; M. Gutelman, *L'agriculture socialiste à Cuba*, Paris 1967, kapitel I.

²⁹ Arbetena om kolonialhandelns historia är många. För en komplett litteraturförteckning kan man hänvisa till: Kacour Gayet, *Histoire du commerce* (6 vol.), Paris 1950; Frédéric Mauro, *L'expansion européenne 1600-1878*, Clio 1964; *History and politics of modern imperialism in Africa*, ed. Stanford University 1969; se även Samir Amin, anförd avhandling, s. 190.

Medan den europeiska kapitalismens utveckling baserade sig på investeringen av ett inhemskt kapital och uppkomsten av en manufaktur som spottade ut produkter på marknaden som ditintills hade levererats av hantverket, grundade sig de blivande underutvecklade ekonomierna på de utländska industriprodukternas penetration. Ty de ruinerade hantverkarna sögs inte upp av någon industriell utveckling på platsen. I den europeiska modellen rekryterade den nya industrin sin arbetskraft bland massan av ruinerade hantverkare. I den koloniala modellen faller den totala efterfrågan brådstörtat till följd av industriprodukternas inträngande, och de ruinerade hantverkarna tvingas till arbetslöshet. Om dessa ruinerade hantverkare hade funnit sysselsättning i den nya exportinriktade råvaruproduktionen, skulle den totala efterfrågan ha kunnat förbli oförändrad. Men därav blev intet, i grund och botten därför att hantverkarnas ruin hade avstängt det lokala jordbruket från dess traditionella marknad, varvid bönderna övergick från att framställa jordbruksprodukter för den lokala marknaden i utbyte mot det lokala hantverkets produkter till produktion i stor skala av sådana produkter som efterfrågades av den europeiska handeln. Exporten kunde alltså betala den nya importen utan en produktionsökning som skulle ha berett arbetstillfällen åt de hantverkare som kastats ut ur produktionen.

Systemet återvinner alltså jämvikten genom att hantverkarna utesluts från produktionen. Detta är mycket väsentligt, för det är just detta fenomen som ligger bakom dels det föregivna 'befolkningsproblemet' – vilket alltid ställs på ett felaktigt sätt just därför att det ställs *in abstracto*, dvs. utan att ta hantverkarnas uteslutning från produktionen med i beräkningen – och dels vissa senare produktionsinriktningar av parasitärt slag.

När de importsubstituerande industrierna så småningom börjar uppstå i periferins länder, använder dessa återigen en alltför 'kapitalintensiv' modern teknik för att kunna suga upp den arbetslöshet som uppstod genom det kapitalistiska produktionssättets inträngande.³⁰

Företeelsen med ett stort antal byhantverkares 'återgång till jorden', som är svår att få grepp om därför att det i allmänhet gäller byhantverkare som redan tidigare ägde en jordplätt och som sedan de förlorat sitt yrke tvingades leva på denna enda inkomstkälla, utgör en verklig ekonomisk tillbakagång. Förutom återgången till jorden fann hantverkarna ytterligare en partiell utkomstmöjlighet i servicesektorn. Man måste komma ihåg att det förkapitalistiska samhället inte omvandlas i grunden genom de hierarkiska förhållanden som på detta sätt upprättas till den kapitalistiska världen. De lokala härskande klasserna förblir intakta, i synnerhet på landsbygden, och de gör sig dessutom ofta rika genom de nya relationerna till utlandet. De stora jordägarna är de första att förvandla sina egendomar till exportjordbruk. Våra ruinerade hantverkare finner då ibland nya förvärvsmöjligheter genom dessa klassers utgifter. Det är här fråga om en 'servicesektor' av ett alldeles speciellt slag. Vi ska längre fram få tillfälle att studera orsakerna till den onormala utvecklingen av servicesektorn i allmänhet i de 'underutvecklade' länderna, och i synnerhet handelns utveckling. I det här fallet är det fråga om arbetstillfällen som skapas av storgodsägarnas lyxkonsumtion. Den gängse ekonomiska teorin hänför nästan alltid denna 'parasitism' till de förkapitalistiska samhällenas särdrag, vilka vårdslöst betecknas som irrationella, medan det i själva verket är fråga om företeelser som framkallats av det kapitalistiska produktionssättets inträngande.

Olyckligtvis kan man inte exakt följa det forna hantverkets ruin och nya förvärvsmöjligheter i de 'underutvecklade' länderna därför att det inte finns någon statistik över befolkningsfördelningen i dessa länder under perioden 1800-1880, då handelsutbytet mellan den kapitalistiska och den förkapitalistiska världen utvecklades. Man har tillgång till en del statistik för perioden 1880-1950. Det är en period av lokal industrialisering på

³⁰ Ty konkurrensen och den 'internationella specialiseringen' inriktar periferin på lätt industri och inte på lätt teknik. Se längre fram.

grundval av importen av utländskt kapital. De fenomen som man vill klarlägga kommer delvis i skymundan för den industriella utvecklingen. Icke desto mindre fortsätter under denna andra period hantverkets upplösningsprocess och utvecklingen av denna samhällsgrupps säregna nysysselsättningar.

Historien om det indiska och det egyptiska hantverkets upplösning finns dokumenterad. Vi kommer att hänvisa till den när vi vill studera underutvecklingens utveckling i dessa samhällen.³¹

Det ökade 'trycket på jorden' – en mycket vanlig företeelse i tredje världen av idag – är också i stor utsträckning ett resultat av denna tillbakagång till följd av kapitalismens inbrytning utifrån. Ty ökningen av antalet bönder per hektar jord vittnar om en allvarlig tillbakagång för jordbrukstekniken, då framåtskridande inom jordbruket i allmänhet betyder inriktning på intensivare kapitalutnyttjande per hektar och följaktligen utnyttjande av färre människor per hektar. Ökningen av jordbruksbefolkningen per hektar odlad jord är allmänt utbredd i de 'underutvecklade' länderna, medan man i de kapitalistiska industriländerna överallt kan följa det exakt motsatta fenomenet och parallellt därmed konstaterar en ökning av kapitalförbrukningen per jordbruksarbetare.³²

Jämför denna utveckling i de utvecklade länderna med utvecklingen av den 'nyodlade' arealen per invånare i Egypten: 0,90 feddan 1882, 0,48 1947.³³ Uppenbarligen hade jordbruksbefolkningens andel minskat under denna period, men inte tillräckligt för att komma i kapp den växande överbefolkningen på landsbygden. Om man hänför detta fenomen till en för de 'underutvecklade länderna' gällande 'befolkningslag' glömmar man att den industriella utvecklingen i England, på den europeiska kontinenten (Frankrike undantaget), i Förenta staterna och i Japan åtföljdes av en utomordentligt stark befolkningstillväxt.³⁴

I de kapitalistiska ekonomierna medförde industrins utveckling under ett århundrade en ökning av industribefolkningens andel. Det är först under 1900-talet som denna andel börjat sjunka, medan servicesektorns andel av befolkningen stiger. Vi ska längre fram få tillfälle att förklara detta fenomen. I Förenta staterna t. ex. steg den del av den aktiva befolkningen som är anställd inom industrin eller i byggnadsbranschen från 12 1820 till 31 % 1920 och började inte sjunka förrän omkring 1925-30. Något liknande förekommer inte i de underutvecklade länderna. I Indien t. ex. sjönk stadsbefolkningen mellan 1891 och 1931 från 15 till 10 % trots en ökning av index för industriproduktionen från 53,5 till 174,8 (med basen 1913 = 100).³⁵ Med andra ord sysselsätter den kapitalistiska industrin i den europeiska modellen fler arbetare än den ruinerar hantverkare. Den rekryterar arbetskraft i det utvecklade jordbruket och i befolkningstillväxten. I den koloniala modellen sysselsätter industrin färre arbetare än den ruinerar hantverkare. Verkan av den utländska industrins konkurrens är uppenbar.

Det är likadant även i en mycket senare period (1920-60), dvs. då den utländska konkurrensen redan haft tid att i stor utsträckning minera hantverket, under det att den industriella utvecklingen på grundval av utländskt kapital börjat bli klart snabbare. I de flesta 'underutvecklade' länder minskar mellan 1920-30 och 1950-60 den produktiva stadsbefolkningens andel – även om det uppnådda industrialiseringsstadiet är

³¹ För Indien se: Palme Dutt, *India today*, London 1940, och Anstey, *The economic development of India*; för Egypten: Hassan Riad, a.a., och Charles Issawi, *The economic history of the Middle East 1800-1914*, The Univ. of Chicago Press, 1966.

³² Colin Clark, *The conditions of economic progress*, London, ss. 346, 350 och 353.

³³ L'Égypte, *Mémento économique*, INSEE, s. 52; en feddan = 0,42 hektar.

³⁴ Colin Clark, a.a., ss. 185, 350 och 353.

³⁵ NF, *Industrialisation et commerce extérieur*, s. 156.

förhållandevis lågt – medan de serviceanställdas andel av befolkningen stiger.³⁶

Den otillräckliga avsättning i städerna som blir följderna av jordbrukets 'kommersialisering' medför speciella störningar i landsbygdens sociala och ekonomiska organisation.

Det egyptiska fallet är här särskilt intressant. Som bekant hade antalet större jordägare (mer än 50 feddan), liksom de av dem besuttna arealerna (omkring 2 miljoner feddan), varit praktiskt taget oförändrade alltsedan slutet av 1800-talet fram till jordreformen 1952, medan antalet småägare stadigt ökade (den av dem besuttna åkerarealen minskade igenomsnitt i samma takt). Nu vet man att befolkningstillväxten är lika stark i de rika som i de fattiga familjerna, ty även om nativiteten är lägre hos de förra är också barnadödligheten avsevärt lägre. Vidare delar den muselmanska lagen den avlidnes ägodelar mellan barnen. För att förklara denna 'oregelbundenhet' kan man konstruera följande schema: (1) den odlade jordarealen i en region antas i ett givet ögonblick vara uppdelad i fyra lika stora jordlotter fördelade mellan en godsägare som besitter två lotter, och tio bönder som också äger två. (2) Så småningom köper godsägaren en tredje lott av bönderna. (3) Vid hans död delas de tre lotterna mellan två söner. (4) En av sönerna beslutar att sälja sin jord för att bege sig till staden. Han säljer en tredjedel eller en halv lott till sin bror och de två andra tredjedelarna (dvs. en lott) till bönderna. Efter en generation är alltså läget följande: den ende kvarvarande godsägaren efter faderns död äger två lotter. Men under loppet av denna generation har antalet bönder fördubblats (man antar att bondebefolkningens tillväxttakt är lika med godsägarnas). Till slut har man ett läge som exakt svarar mot det som framgår av den egyptiska statistiken. Detta schema uttrycker två intressanta aspekter av den speciella snedvridning som kännetecknar skeendet på den 'underutvecklade' landsbygden.

För det första leder jordbrukets koncentration inte alltid (det är fallet i Egypten) till att egendomen koncentreras. För om vår godsägare under sin livstid köpte en lott av bönderna, så säljer sonen vid faderns död tillbaka samma lott till samma bönder. Jordbrukets koncentration sker genom intensivare bruksmetoder och genom jordbruksproduktionens inriktning på försäljning (bomullsekonomin utveckling). Jordens värdestegring (och därmed jordräntans ökning) till följd av detta intensifierade kapitalutnyttjande leder till att godsägarna blir rikare. Men det vore likväl en överdrift att säga att jordbruket helt har revolutionerats, att det blivit ett utvecklat kapitalistiskt jordbruk. Det 'feodala' jordbruket kännetecknas av att jorden, som är godsherrens egendom, delas ut till de livegna, som betalar en ränta in natura. Det kapitalistiska jordbruket kännetecknas av exploateringen av stora jordlotter genom en arrendator (eller genom godsägaren själv), som med hjälp av kapital (maskiner, gödningsämnen osv.) och avlönad arbetskraft pressar ur jorden dess tillgångar. Här har vi en godsägare som arrenderar ut sin jord i små stycken till småbönder som betalar en penningränta (oftast). Kapitalet tillhandahålls delvis av bonden, delvis av godsägaren. Vi befinner oss alltså i ett mellanläge. Det är rätt naturligt. Den kapitalistiska ekonomin kunde inte uppträda i ett slag. Det enda möjliga ekonomiska systemet var ett övergångssystem. Lite i taget sparade och investerade jordägarna av sin allt högre jordränta och blev på det sättet kapitalistiska jordägare. Men den 'agrara överbefolkning' som följer av den otillräckliga avsättningen i städerna bromsar jordbrukets modernisering, ty den gör det möjligt att – med ytterst låga och ofta t. o. m. sjunkande löner – anläta 'arbetsintensiva' metoder, vilka förevigar det eländiga tillståndet på landsbygden. Jag hänvisar här läsaren till Hassan Riads arbete, i vilket författaren gör en strikt analys av denna utveckling inom det egyptiska jordbruket.³⁷

För det andra är stabiliteten i de stora egendomarnas antal och areal, i motsats till ökningen

³⁶ FN, *Méthodes et problèmes de l'industrialisation des pays sous-développés*, s. 123.

³⁷ Hassan Riad, *L'Égypte nassérienne*, ss. 138 f. Se även fallet med det kapitalistiska jordbruket på Kuba före revolutionen i Michel Gutelman, *L'agriculture socialiste à Cuba*, Paris 1967, kap. I.

av antalet småegendomar (vilkas genomsnittssareal minskar), som man ofta med orätt likställer med jordegendomens koncentration, uttryck för ett helt annat fenomen, nämligen överflyttningen av förmögenheten till städerna (och med den avflyttningen av en del jordägare) i snabbare takt än böndernas inflyttning till städerna.

Låt oss försöka uppskatta hur snabbt denna överflyttning sker. Den totala befolkningen ökade från 9,7 miljoner 1887 till 21,9 miljoner 1953, vilket betyder en ökning med 125 %. Antalet godsägare, som 1896 var 11 875, torde ha ökat till i runt tal 25 000. De 12 000 godsägarnas andel av jorden var 2 191 000 feddan 1896. Denna godsägarandel borde 1953 genom själva den muselmanska lagens spel och utan någon överflyttningsrörelse ha varit ungefär en miljon feddan. Nu var den ungefär 2 miljoner feddan. Under denna period köptes alltså en miljon feddan jord av 12 000 godsägare, dvs. omkring 20 000 feddan per år.

Denna överflyttning av landsbygdens förmögenhet till staden, som äger rum i snabbare takt än böndernas inflyttning, innebär just att det gamla produktionssättet på landsbygden inte omstörtats, vilket möjliggör fortsatt existens för en mycket stor landsbygdsbefolkning. Varför då en sådan kapitalöverföring till städerna? Skälet till att detta kapital strömmar till städerna är mindre att finansiera industrialiseringen än att finansiera de handelstransaktioner som uppstått i samband med kommersialiseringen av jordbruket, vilket hädanefter är integrerat i världsmarknaden. Vi återfinner här vår 'överdimensionering av service-sektorn'. Kapitalöverföringen hejdar jordbrukets modernisering utan att själv skapa en modern industri i städerna.

Av denna situation kan inte följa någonting annat än en allmän ökning av arbetslösheten på landsbygden (därför att den kontinuerligt ökande befolkningen inte kan finna arbete i industrin) och i staden (där hantverkarna i avsaknad av industri endast delvis kan anställas i handeln och i servicesektorn).

Den massiva arbetslösheten, som inte beror på några 'befolkningslagar', utan på den perifera kapitalismens utvecklingslagar, har studerats i en del fall. I fallet Egypten, där jag hänvisar till Hassan Riads bok, steg arbetslösheten, efter att ha varit nästan noll fram till 1914, från 15 % 1947 till 35 % 1960, medan den aktiva befolkningen i förhållande till den totala stadsbefolkningen sjönk från 32 % av den vuxna manliga befolkningen 1914 till 22 % 1960, vilket är samma siffra som i Elfenbenskusten.³⁸

Hantverkets ruin och dess undersysselsättning därefter återspeglar arbetslöshetsarméns växande tyngd och sänker lönenivån. Normalt ökar ackumulationen efterfrågan på arbete, och arbetarna rekryteras från det sönderfallande förkapitalistiska samhället. Det föreligger en viss jämvikt mellan utbudets tillväxt och tillväxten av efterfrågan på arbetskraft. I de 'underutvecklade' länderna, där det inte sker någon ackumulation parallellt med detta sönderfall, skärps obalansen mellan utbud av och efterfrågan på arbete.

Den sänkning av lönenivån som blir följden är inte i och för sig ett hinder för industrialiseringen. Det verkliga hindret är det utländska kapitalets herravälde och importens konkurrens. Men bakom denna sänkning ligger ett väsentligt fenomen: det ojämna utbytet, dvs. den växande ojämnheten mellan bytesvärdena (närmare bestämt mellan produktionspriserna i marxistisk bemärkelse). Däri finns, som vi har sett, den viktigaste orsaken till den samtida ursprungliga ackumulationen.

I den gängse ekonomiska litteraturen har man ofta hävdat att den låga lönenivån förhindrade uppkomsten av en lokal industri, då den inre marknadens otillräcklighet skulle göra investeringarna olönsamma. Man känner igen tesen om 'fattigdomens onda cirklar'. En sådan analys syns mig fullkomligt felaktig. Den kapitalistiska utvecklingen

³⁸ Hassan Riad, *L'Egypte nassérienne*, Paris 1964, ss. 144 och 165; Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Paris 1966, band I, s. 180; *Le développement du capitalisme en Côte-d'Ivoire*, Paris 1967, s. 39.

nödvändiggör ingalunda en kontinuerlig höjning av levnadsnivån. Den inre marknaden består varken enbart eller ens huvudsakligen av konsumtionsvaror. Produktionsmedlen spelar där en stor roll. Låga löner betyder höga profiler och därmed möjlighet för företagaren att spara och investera, dvs. skapa en marknad. För övrigt skedde industrialiseringen i Europa trots från början mycket låga löner, eller snarare, den var behjälpt av denna situation. Detsamma gäller för Japan.

Sålunda kan den låga lönenivån inte hindra kapitalinvesteringen. Om kommersialiseringen verkligen gav upphov till en lokal kapitalbildning skulle detta kapital mycket väl kunna investeras på platsen. Men konkurrensen från de mäktigare utländska industrierna gör en sådan investering olönsam. Det är den avgörande orsaken till tillväxtblockeringen.

Men om detta kapital verkligen investeras, kommer den låga lönenivån att påverka valet av teknik. Det vill säga, för att vara mera exakt, att låga löner kan befrämja ett mera intensivt utnyttjande av arbetskraft i stället för maskiner. Påskyndas eller hejdas ackumulationen därav? Det beror på ekonomins utvecklingsnivå. Det är helt klart att i de 'överutvecklade' ekonomierna, där tendensen till (relativ) underkonsumtion väger tungt på investeringen och gör den föga lönsam, gynnas ackumulationen av att man utnyttjar arbetskraft i stället för maskiner därigenom att det möjliggör en relativt sett snabbare konsumtionsutveckling. Men i de unga ekonomierna, där denna tendens ännu inte kommit till uttryck, medför den 'arbetskrävande' tekniken en större total konsumtion, dvs. ett lägre sparande. I de överutvecklade ekonomierna stöter ackumulationen på ett allvarligt hinder i svårigheterna att realisera profiterna, dvs. i svårigheterna att få avsättning för produkterna. I detta fall utlöser en konsumtionsökning en rad multiplikatorfenomen. Konsumtionsökningen befrämjar ackumulationen genom att åter göra investeringarna lönsamma (sparandet förvandlas till investeringar). I de unga ekonomierna är det inte dessa svårigheter som utgör det största hindret för utvecklingen. Här investeras hela sparandet. Allt som ökar konsumtionen minskar följaktligen i motsvarande grad sparandet och därmed investeringarna. Men det måste påpekas att detta endast gäller i en ung kapitalistisk ekonomi (där 'sparandet' är 'kreativt sparande'), dvs. i ett samhälle där industrin utvecklas. I vårt perifera kapitalistiska samhälle finner hantverkarna inga nya sysselsättningar, ty det skapas inga industrier. Man kommer att få vänta länge innan denna stora massa av billig arbetskraft drar till sig utländskt kapital.

På kort sikt förvärrar sålunda hantverkets ruin jordbrukskrisen. Återgången till jorden innebär en verklig ekonomisk tillbakagång. Den har inte bidragit till att göra jordbruket mera kommersiellt. Tvärtom har den tvingat bönderna att ägna en större del av sin produktion åt den egna konsumtionen, alltså att sälja mindre på marknaden. Det är i denna återgång man måste söka den långsiktiga orsaken till denna säregna situation, som kännetecknas av en produktivitet i jordbruket, som är om inte negativ så åtminstone lika med noll, och av vad man har kallat den 'dolda arbetslösheten'.

En del av de ruinerade hantverkarna har visserligen inte återgått till jorden, utan i stället funnit sysselsättning i staden inom en viss servicesektor. Den fråga som då uppstår är om denna sysselsättning har liknande verkningar på ackumulationen som när de gamla hantverkarna i Europa fann anställning i de nya fabrikerna, om denna form av återanställning av arbetskraften leder till en utvidgning av den kapitalistiska sfären och i så fall vilket slags kapitalism det är fråga om. Nationalräkenskapens ekonomer skulle utan att tveka likställa de båda fenomenen som två likvärdiga sätt att 'berika' samhället mätt i en större nationalinkomst. Adam Smith, Ricardo och Marx skulle utan tvivel ha gjort en grundläggande distinktion mellan fenomenen. För klassikerna från 1800-talets första hälft blir samhället rikare när mera profit realiseras, ty profiten är till följd av själva sin natur sparande och reinvestering och tryggar på det sättet den vidare tillväxten. Det enda verkliga måttet på ett kapitalistiskt samhälles rikedom är den volym 'kreativt sparande'

som det utvinns ur produktionen. På denna grundval skiljer Adam Smith de produktiva utgifterna (som byts mot kapital) från de improduktiva utgifterna (som byts mot inkomst). Den skotske ekonomernas skarpsinniga anmärkning att man blir rikare genom att anställa arbetare, medan man blir fattigare genom att anställa tjänstefolk har (tyvärr!) glömts bort av gränsnytteteoretikerna och nationalräkenskaperna. Företagaren som med sitt kapital lejer arbetskraft får genom denna handling en profit. Denna profit sparar han för att sedan investera den och trygga den ekonomiska tillväxten. Jordägaren som slösar bort sina jordräntor på tjänstefolk tryggar visserligen uppehållet för människor som kanske skulle vara dömda till tiggeri, men genom denna anställning befrämjar han på intet sätt den vidare tillväxten, ökningen av samhällets reala rikedomar.

Självfallet kan samma fenomen också här få motsatta verkningar på tillväxten beroende på ekonomins utvecklingsnivå. I en utvecklad ekonomi som lider av ett överflöd på sparande (dvs. där investeringarna inte är tillräckligt lönsamma) befrämjar sådana improduktiva utgifter genom att gynna konsumtionen återupprättandet av investeringarnas lönsamhet och därmed sparandets förvandling till investeringar, dvs. ackumulation. I de unga ekonomierna ökar samma utgifter konsumtionens andel på sparandets och inte på den påtvingade tesauringens bekostnad. De är ogynnsamma för ackumulationen.

Framväxten av en kapitalistisk penningcirkulation på grundval av utrikeshandeln är alltså redan från början blockerad till följd av den utländska konkurrensen. Här är det alltså inte fråga om någon 'dualism' eller samexistensen av två sektorer, den ena kapitalistisk och den andra förkapitalistisk. Detta fenomen existerar faktiskt i sällsynta fall. Ta t. ex. Mauretania, där en gruvindustri och en herdeekonomi av feodalt slag existerar sida vid sida. Men denna – sällsynta – samexistens utan ömsesidigt inträngande är resultatet av en annan mekanism, nämligen utländska investeringar i den sfär som är förbunden med utrikeshandeln. Vi ska få tillfälle att studera denna mekanism längre fram. Här har handelsförbindelsen med utlandet omvandlat den lokala ekonomin. Den är inte längre helt förkapitalistisk. Den är ännu inte kapitalistisk. Den är av övergångstyp. Men denna ekonomi bildar ett visserligen originellt, men fullkomligt 'integrerat' helt.

Det är denna ekonomi av övergående och originellt slag som ställs bredvid en 'utländsk' sektor, som endast obetydligt kommunicerar med den förra, och därigenom uppstår en situation i vilken handeln snart kommer att överlagras av det utländska kapitaltillflödet.

3. Kapitalismens utveckling på grundval av det utländska kapitalets investeringar

Från omkring 1880 antar det europeiska och senare det nordamerikanska kapitalets 'transoceana' investeringar en sådan omfattning att de blir en väsentlig aspekt av de ekonomiska relationerna mellan 'utvecklade' och 'underutvecklade' länder. Lenin tillskriver själv de utländska kapitalinvesteringarna en grundläggande betydelse och låter 'imperialismen' sammanfalla med den epok då de kapitalistiska stormakternas kapital-export får synnerlig betydelse. Vi har sett att denna reduktion till det väsentliga var välgrundad, eftersom, av vad som intresserar oss, bland annat det ojämna utbytet står i nära samband med de förändringar som följde på monopolens utveckling.

Även om kapitalinvesteringarna inte har undanträngt handeln är det likväl för framställningens klarhet nödvändigt att studera den perifera kapitalismens utvecklingslagar på grundval av de utländska kapitalinvesteringarna för sig och isolera dem från dem som uppstår genom det enkla varuutbytet. Låt oss inordna det fall vi ämnar studera i dess rätta sammanhang. Vi antar två ekonomier, den ena kapitalistisk, den andra förkapitalistisk, vilka träder i kontakt med varandra.

Vi antar att denna kontakt leder till en kapitalrörelse från det första till det andra landet

utan andra varurörelser än de som uppkommer till följd av kapitalöverföringen. Med andra ord antar vi att hantverket i vår förkapitalistiska ekonomi upplöses, inte genom utrikes-handeln (utländska industriers konkurrens) utan genom konkurrensen från lokalt anlagda industrier skapade av det utländska kapitalet. Vi ska se att den kapitalistiska utvecklingen, med detta teoretiska antagande, går mot en fullbordad kapitalism.

Vårt antagande är självfallet orealistiskt. I verkligheten hade hundra års handelsutbyte redan ruinerat de förkapitalistiska ländernas hantverk. Därför investerades det första utländska kapitalet inte i den lokala produktionen för hemmamarknaden, utan i den på utrikesmarknaden inriktade produktionen. Icke desto mindre är det antagande vi gör av stort intresse för framställningen klarhet. Kontrasten mellan den, i antagandet om en rent kommersiell kontakt, drastiska nedgången av den totala efterfrågan till följd av hantverkarnas uteslutning och efterfrågeexpansionen i antagandet om en kontakt som begränsar sig till kapitalöverföring har en intressant innebörd.

Ty även om de industrier som skapas av det utländska kapitalet segerrikt konkurrerar ut hantverket i landet, så distribuerar de ändå inkomster genom att anställa arbetskraft, som de rekryterar just i de upplösta förkapitalistiska omgivningarna. Visserligen kan de löner som utdelas till den lokala arbetskraften vara lägre än hantverkarnas förutvarande inkomster, och man skulle därför kunna tro att den lokala etableringen av utländska företag leder till samma resultat som importen av industrivaror (dvs. blockerar den kapitalistiska omsättningen genom att sänka efterfrågan). För övrigt ger reexporten av vinster och importen av maskiner till det utländska kapitalets företagsanläggningar upphov till svårigheter med jämvikten i betalningsbalansen, men det behöver vi inte ta med i beräkningen eftersom denna balans här antas vara i jämvikt.

I verkligheten är detta resonemang felaktigt, ty införandet av utländska industriprodukter i den förkapitalistiska ekonomins reproduktion via importen sänkte den totala efterfrågenivån genom att kasta ut en del av befolkningen ur produktionen. Hantverkarna stöttes obönhörligt ut ur produktionen därför att den lokala ekonomin kunde betala industrivaruimporten utan att öka sin produktionsvolym: bönderna sålde i fortsättningen till utlandet vad de förr sålt till sina landsmän hantverkarna. Det är inte på samma sätt här därför att jämvikten återvinns genom att hela den lokala befolkningen anställs, eftersom hantverkarna har blivit arbetare. Modellen närmar sig alltså industrialiseringsmodellen i centrum. På denna centrala punkt skiljer den sig från kapitalismens utvecklingsmodell på grundval av utrikeshandeln.

Sålunda, även om den inkomstsumma som delas ut lokalt av det utländska företaget kan vara lägre än de inkomster som hantverkarna tidigare erhöll ur det exporterade vinstbeloppet, har den totala efterfrågan ökat, å ena sidan därför att de exporterade vinsterna bildar en ny efterfrågan som utlandet utnyttjar genom att köpa upp ett importtillskott från det underutvecklade landet, å andra sidan därför att den nya industriproduktionen är mera omfattande än den gamla hantverksproduktionen tack vare utnyttjandet av maskiner, som ökar produktiviteten. Denna import av materiel måste betalas. Det blir möjligt tack vare kapitalimporten. Reexporten av vinster möjliggörs genom jordbrukets utveckling i kommersiell riktning. Transaktionen leder slutligen till en ökning av den totala inkomsten, en snabbare ökning av penninginkomsterna, en inkomstöverföring från de gamla hantverkarna till de nya arbetarna och till de utländska företagen, samt eventuellt till en ökning av jordägarnas inkomster. Införandet av kapitalism i form av lokalt anlagda utländska företag inskränker alltså på intet sätt marknaden, även om det har kunnat utarma en del av befolkningen. Penningomsättningen begränsas alltså inte, som i fallet med import av industrivaror, genom etableringen av utländska företag.

För övrigt visar historien att kapitalismen på femtio år under 1900-talet har spridit sig

mycket mer i de 'underutvecklade' länderna kring importen av utländskt kapital än under hela 1800-talet kring kolonialhandeln.

Till denna som vi ska se rent hypotetiska modell återstår två viktiga anmärkningar att göra. Först skulle man kunna fråga sig varför man varit så angelägen om att bevisa att tillflödet av utländskt kapital inte sänkte, utan höjde den totala efterfrågan. I det kapitalistiska produktionssättet är företagaren genom själva den konkurrens som är inneboende i systemet tvungen att 'spara' och investera. Det utländska kapitalet slipper inte undan denna obetingade nödvändighet. Moderniseringen och utökningen av produktionsskalan är själva kapitalistiska utvecklingsfenomen. Även om alltså hantverkets ruin till följd av detta första utländska kapital hade sänkt den totala efterfrågenivån, skulle den kapitalistiska utvecklingen ändå ha ägt rum. Med andra ord har antagandet gjort det möjligt att få modellen absolut lik modellen för kapitalismens utveckling i centrum. Att kapitalet är utländskt spelar ingen som helst roll. På villkoret, låt oss upprepa det, att det utländska kapitalet har kommit att förstöra hantverket och skapa en industri med avsättning inom landet. Och där ligger hela problemet.

Ty, och det är vår andra iakttagelse, modellen är hypotetisk därför att kapitalexporten inte ersätter handelsutbytet, utan kommer till utöver detta. Konkurrensen från de importerade produkterna kvarstår. Denna konkurrens tvingar det utländska kapitalet att investera, inte i hemmamarknadsindustrin, utan i industrin för den utländska marknaden. Den hypotetiska modellen tjänar alltså bara till att undanröja ett falskt problem, det om kapitalets nationstillhörighet. Den tvingar oss alltså att ställa det rätta problemet om de nyskapade industriernas komplementära och icke-konkurrerande karaktär i periferin.

Det utländska kapitalets inträngande påskyndar den inhemska kapitalbildningsprocessen. Detta kapital kan inte investeras av det allmänna skälet att handelsutbytet består vid sidan av det utländska kapitalets penetration, och att det lokala kapitalet, som är svagt därför att det är nybildat (och alltså litet, kvantitativt sett), inte kan konkurrera med centrums avancerade industri. Vi kan tillägga att det inströmmande utländska kapitalet accentuerar krisen. Inte heller här kan det unga lokala kapitalet konkurrera med de företag som skapats av detta starkare utländska kapital. Detta betyder inte att det lokala kapitalet förblir överksamt. Längre fram ska vi se att det kommer att inrikta sig på de sektorer som blivit över till det. Denna inriktning påverkar i sin tur kapitalets fortsatta ackumulationstakt och bestämmer kapitalismens perifera karaktär.

I denna omöjlighet för det lokala kapitalet att fritt investeras ligger redan en orsak som, till och med i vårt antagande, gör den kapitalistiska utvecklingen kaotisk och introducerar ytterligare motsättningar mellan centrums avancerade industri och periferins svagare, mellan det starkare utländska kapitalet och det svagare nationella kapital som det dock ger upphov till.

I den verkliga modellen kommer inflödet av utländskt kapital således efter upprättandet av handelsförbindelser. Dessa förbindelser hade å ena sidan redan förstört hantverket och å andra sidan skapat en ekonomi i vilken jordens ägarstruktur hade befästs genom jordbrukets kommersialisering. I detta läge är det uteslutet för det utländska kapitalet att skapa en lokal hemmamarknads-industri. Därför går det utländska kapitalet företrädesvis till den sektor som producerar för export. (Frågan om hur handelsbalansen återvinner jämvikten kommer att studeras senare.) En mängd 'service'-verksamheter kommer dessutom att finnas mycket lönsamma till följd av jordröntans stärkta ställning, och de kommer även att dra till sig utländskt kapital. I dessa båda sektorer kan en del inhemskt kapital slippa in och uppta de underordnade platser som det mäktigare utländska kapitalet anvisar det.

Även om utvecklingen i den hypotetiska modellen är annorlunda till sin inriktning har den det gemensamt med utvecklingen på grundval av det utländska kapitaltillflödet att det är

en huvudsakligen utländsk utveckling. Detta beror på att det är nödvändigt för det utländska kapitalet – där det investeras – att oupphörligt 'växa'. Genom det utländska beroendet kommer den kapitalistiska sektor som utvecklas i fortsättningen att stå mer och mer utanför den lokala ekonomin, den kommer mer och mer att framstå som en gren av den dominerande ekonomin, och 'dualismen' i dess brutalaste form – 'samexistensen' av två oberoende sektorer – kommer stundom att kunna göra sin entré.

Ändå måste en kontinuerlig kapitalackumulation äga rum, ständigt av samma grundläggande skäl att det tekniska framsteget är ett i systemet inbyggt krav. Visserligen har, som vi har sett ovan, den totala efterfrågan tidigare sänkts genom den internationella handeln. Men det utländska kapitalets intrång höjer när det investeras denna efterfrågan i förhållande till vad den var omedelbart före investeringen. Investeringen skapar här som överallt annars sin egen avsättningsmarknad. Men även om ackumulationen äger rum här som överallt annars är utvecklingstakten hejdad. För det första på grund av de potentiella möjligheter som gick förlorade genom handelsförbindelsen och de ruinerade hantverkarnas sysselsättning i jordbruket och i servicesektorn. Denna inriktning av ekonomin, som redan befästs när det utländska kapitalet anländer bjuder den fortsatta utvecklingen ett segt motstånd. För det andra på grund av den utländska investeringens speciella inriktning, som vi ska se längre fram. Slutligen därför att det mäktigare utländska kapitalet begränsar investeringsmöjligheterna för det nybildade inhemska kapitalet.

Historien bekräftar för övrigt vår analys.³⁹ Om industrialiseringstakten från 1820 till 1900 är mycket snabbare i centrum – den är praktiskt taget noll i periferin, där, som i Indien och i Egypten, tydliga regressionstendenser kan konstateras – börjar periferin från och med sekelskiftet att industrialiseras tack vare tillförseln av utländskt kapital, och för vissa länder och vissa perioder är industrialiseringstakten högre än i centrum.

Om man tar perioden 1896-1937 finner man t. ex. att Indiens industriella utveckling var snabbare än i de utvecklade kapitalistiska länderna. Den indiska industriproduktionens andel av motsvarande världsproduktion steg också från 1,1 till 1,4 %, trots den ofantliga industriella utvecklingen i Ryssland (som ökade från index 49,0 till index 774,3 med basen 100:1913) och i Japan (som ökade från index 28 till index 528,9 med basen 100: 1913). Denna industriella utveckling var snabbare än befolkningsökningen, och snabbare i Indien än i de kapitalistiska länderna, Japan undantaget. Detta visar att det är fråga om en verklig utveckling, och inte om en enkel ansvällning av industriproduktionen i takt med befolkningstalet.⁴⁰ För Indiens del kan vi alltså observera en utvecklingstakt i industriproduktionen på 4 % per år i medeltal, och vi konstaterar lätt samma utvecklingstakt för samtliga underutvecklade länder i modern tid. Brutto-industriproduktionens tillväxttakt sträcker sig för de flesta av de 'underutvecklade' länderna från 6 till 10 % per år mellan 1920 och 1960, tillväxttakten för nettoindustriproduktionen (för- ädlingsvärdet) från 5 till 8 %.⁴¹ Det faktum att nettoinkomstens tillväxt inte är så snabb som bruttoinkomstens bevisar för övrigt att det är fråga om en utveckling av kapitalistiskt (och inte hantverksmässigt) slag, som utnyttjar mer och mer maskiner, råvaror, osv. Detta är för övrigt uppenbart, eftersom användningen av maskiner har ökat, liksom antalet industrianläggningar (definierade som anläggningar med ett visst minimum maskinanvändning) och antalet arbetare har ökat i

³⁹ För en litteraturförteckning beträffande industrialiseringens historia i periferin, se S. Amin, anförd avhandling, s. 191. Framför allt hänvisas till: A. Bonné, *State and economics in the Middle East*, part 3; Ch. Issawi, a.a., och *Egypt at midcentury*; A. Ewing, *Industry in Africa*, Oxford 1968; J. L. Lacroix, *Industrialisation au Congo*, Mouton 1966; Spiegel, *The Brazilian economy: sporadic industrialization and chronic inflation*; Whyte, *Industry in Latin America*, New York 1949; Das, *Industrial enterprise in India*, London 1938; Divatia and Trivedi, *Industrial capital in India*, Bombay 1947; Fong, *Industrial capital in China*, Tientsin 1936; NF, *Industrialisation et commerce extérieur*, Genève 1945.

⁴⁰ NF, *Industrialisation et commerce extérieur*, ss. 14, 69 och 156.

⁴¹ FN, *Méthodes et problèmes ...*, ss. 157-160 och 177.

absoluta och relativa tal. Låt oss i förbigående påpeka att denna ökning av industriarbetarklassen i absoluta tal, som klart överstiger ökningen av hela befolkningen, inte står i motsättning till den stagnation eller t. o. m. tillbakagång vi tidigare trott oss kunna påvisa i den produktiva stadsbefolkningen, vilken nämligen omfattar arbetarna i den kapitalistiska sektorn och hantverkarna. De senares antal har minskat mer än de förra har ökat. Ökningen av arbetslösheten verkar i samma riktning.

Under dessa förhållanden är det inte förvånande att industriproduktionsindex höjts i de underutvecklade länderna i samma proportion som i samtliga industriländer sedan 1900.⁴² Från 1900 till 1940 är den industriella tillväxttakten i 'tredje världen' något högre än i den utvecklade världen – Ryssland (sedermera SSSR) och Japan undantagna, vilkas tillväxttakt är högre. Under andra världskriget och fram till 1950 var förhållandet detsamma. Industrins tillväxt var högre endast i Förenta staterna, vilka som vi vet åtnjöt ett exceptionellt välstånd under kriget. Efter 1950 noterar man en lätt avtagande industrialisering i 'tredje världen' – vilket antyder den 'blockering' som är typisk för den perifera kapitalismen och, omvänt, en tilltagande utveckling i centrum, särskilt i Västeuropa, som genom att 'hinna i fatt' Förenta staterna erbjuder nya möjligheter för kapitalismens fördjupning.

Den industriella utvecklingen i periferin i modern tid (på 1900-talet) är alltså rätt betydande. Den fortsätter i nästan samma takt som i de kapitalistiska länderna. Det skulle vara mycket intressant att jämföra denna tillväxttakt med 1800-talets, men tyvärr är statistiken nästan obefintlig vad tredje världen beträffar. Emellertid tycks det nästan helt klart att de underutvecklade ländernas industrialiseringstakt var lägre på 1800-talet än vad den kom att bli på 1900-talet. Vad centrum beträffar är 1800-talets tillväxt nästan alltid högre – efter en 'begynnelseperiod' kännetecknad av låg tillväxt – än under perioden 1913-1945. På basis av dessa siffror har vissa ekonomer försökt ställa hypotesen om en kapitalismens logaritmiska utveckling. I en första period är utvecklingstakten låg men ökar långsamt; i en andra period, den fullbordade kapitalistiska utvecklingens period (för Europa 1800-talet), accelererar takten. I en tredje period avtar takten och blir på nytt ganska långsam: den kapitalistiska ekonomin är 'mogen'. Denna uppfattning, som framförts av den belgiske ekonomen Dupriez,⁴³ föreföll välgrundad för tjugo år sedan. Parallellt har man för 'tredje världen' gjort antagandet om en likartad utveckling, dvs. även den 'logaritmisk', men retarderad. De 'underutvecklade' ekonomierna skulle i jämförelse med de övriga uppvisa en eftersläpning på omkring tre kvarts sekel. Under 1800-talet är industrialiseringstakten ytterst långsam, men den ökar på 1900-talet. En annan säregenhet med den logaritmiska tillväxten i tredje världens ekonomier är att den skulle vara avsevärt långsammare än de kapitalistiska ekonomierna, eftersom deras utvecklingstakt idag knappast är högre än i de mogna ekonomierna. Den industriella tillväxten i de europeiska ekonomierna sker i en genomsnittlig takt av 6 % per år, medan den knappt överstiger 3 till 5 % i tredje världens länder.

Denna analys är ytlig och i dubbel bemärkelse falsk. För det första hade den knappt formulerats förrän den tillbakavisades av fakta: från 1950 upplevde kapitalismen i centrum en ny mycket hög tillväxttakt. Analysen i den 'logaritmiska tillväxtens' mekaniska termer är alltför ytlig för att redovisa en sammansatt verklighet. Å andra sidan kan tillväxttakten i tredje världens länder inte jämföras med den i centrum. I dessa länder är 'begynnelseperioden' – 1800-talet – inte en period av 'långsam' tillväxt liknande den i Europa vid industrialiseringens början. Den är tvärtom ofta en period av tillbakagång. Den nästföljande perioden är mycket mer kaotisk i periferin än i centrum. Den kännetecknas av kortvariga perioder med mycket stark tillväxt som förflyttar sig från land till land och

⁴² Se utläggningarna i Samir Amins avhandling, s. 180 ff. Källor: Jathar and Beri, *Elements of Indian economics*, Cambridge 1949; Colin Clark, *The conditions of economic progress*.

⁴³ Dupriez, *Les mouvements économiques généraux*, Louvain 1947.

åtföljs av långa stagnationsperioder. Periferins historia är inte historien om en nästan stabil – logaritmisk eller exponentiell – tillväxt, utan historien om ‘förgängliga under’, åtföljda av ‘blockeringar’ genom vilka den perifera kapitalistiska utvecklingens egna motsättningar kommer i dagen. Det är i dessa termer vi ska fullfölja analysen.

4. ‘Underutvecklingens’ typologi

Det ser ut som om orsakerna till kapitalets framväxt i de för-kapitalistiska ekonomier som från början varit integrerade i världens varu- och kapitalmarknad är mycket mer samman- satta än orsakerna till kapitalismens framväxt på grundval av den enkla varucirkulationen i antagandet om en sluten nationell marknad. Verkligheten är ännu mer komplicerad än våra tre modeller, eftersom de tre verkningar som här analyserats var för sig växelverkar med varandra. Våra verkliga förkapitalistiska formationer är varken helt för-monetära eller homogent enkla varuekonomier. Å ena sidan accelereras monetariseringen i den sektor som ännu inte har något varuutbyte, å andra sidan upplöses hantverket genom den utländska importen. Vi kan tillägga att vid tiden för det utländska kapitalets inträngande fanns det mycket ofta kvar en viss hantverkssektor. Sålunda har utländskt kapital bidragit till att fullborda och upplösa detta hantverk genom att skapa hemmamarknadsindustrier (framför allt i textilindustrin) enligt den modell vi har kallat rent hypotetisk.

Slutresultatet av dessa mekanismers spel varierar i oändlighet från land till land och ofta från region till region. Detta resultat är nämligen avhängigt av tre element:

1. Det förkapitalistiska samhällets struktur vid tidpunkten för dess internationella integre- ring. I det svarta Afrika dominerade primitiva system som ofta hade ringa kännedom om bruket av pengar. På andra håll härskade en utvecklad feodal samhällsordning. överallt fann man lämningar efter mer eller mindre uråldriga system, men också mera avancerade strukturella element.
2. Den internationella förbindelsens ekonomiska former. Vissa länder hade länge handlat med Europa innan dess kapital började strömma in: fallen Latinamerika, Mellanöstern och Indien är i detta hänseende belysande (framför allt beträffande hantverkets upplösning). Andra länder har först från mitten av 1800-talet varit ‘öppna’ för handel (Kina, Indokina osv.). Åter andra integrerades i samma ögonblick som de internationella kapitalöver- föringarna gjorde sitt intåg, t. ex. kolonierna i det svarta Afrika, vilka erövrades mellan 1880 och 1910.
3. De politiska former som åtföljde denna integration och vilkas roll man inte får under- skatta. Vid sidan av de spontana ekonomiska mekanismerna verkade statsmakten för att forma landets struktur i enlighet med sina politiska syften. Man får inte glömma att flertalet av de idag underutvecklade länderna blev kolonier på 1800-talet. Latinamerika och Kina är de enda undantagen, även om de tidigare inte stod utanför Europas politiska handlingsfält. På det ena stället förekom det nybyggarkolonisation (Algeriet), på det andra import av arbetare från andra kolonier (Malaysia) och nästan överallt migrationsrörelser (indier och araber i Afrika, kineser i Bortre Orienten, osv.). Ibland genomfördes en organiserad nedmontering av en tidigare skapad industri. Det var fallet med Egypten mellan 1882 och 1890, där ett århundrades ansträngningar (från Muhammed Ali till Ismail Pascha) tillintetgjordes.⁴⁴

Den rika mångfald av verkliga underutvecklingsmodeller som uppstått genom det kombinerade spelet av dessa tre faktorer har lett många ekonomer till att förneka underutvecklingsfenomenets enhet och till åsikten att det bara skulle finnas underut-vecklade ekonomier och ingen underutveckling, ungefär som om läkarna skulle tro att det

⁴⁴ Charles Issawi, ‘Egypt since 1800: A study in lop-side development’, *Journal of Ec. Hist.*, mars 1961. (Sv. övers. i Bunte/Jörberg (red.), *Problem i världsekonomin historia*, Lund 1969.)

fanns sjuka människor men inga sjukdomar. Men underutvecklingsfenomenets enhet ligger inte i det yttre 'skenet', som formats av växelverkan mellan dessa olika 'faktorer'. Den ligger i den perifera kapitalistiska utvecklingens karaktär, som är gemensam för länderna i den nuvarande 'tredje världen'. Därför förblir uppställandet av en underutvecklingens typologi en ytlig sysselsättning, även om den ger en del intressanta deskriptiva element.

I det typologiska perspektivet särskiljer man klart några stora typer av 'underutvecklade' formationer. I den centralamerikanska typen är ekonomin starkt 'monetariserad' och helt inriktad på produktion av en enda jordbruksprodukt för marknaden (socker i Antillerna, frukt på det centralamerikanska fastlandet). I vissa länder i Sydamerika spelar penningen en obetydlig roll därför att ett mer eller mindre slutet jordbruk⁴⁵ kompletteras av en fristående utländsk kapitalistisk verksamhet begränsad till gruvexploatering (koppar, olja osv.). Beroende på hur pass utvecklad denna verksamhet är (mycket avancerad i Venezuela och Chile) kommer den lokala jordbruksstrukturen skenbart mer eller mindre i skymundan. I det svarta Afrika har den inhemska primitiva jordbruksekonomin blivit mer eller mindre kommersialiserad (i två former: plantager och inhemsk varuproduktion i liten skala). Ibland finns det vid sidan av denna struktur en utvecklad gruvverksamhet (Rhodesia, Belgiska Kongo osv.). I den arabiska och orientaliska världen finns det vid sidan av en halvfeodal och tämligen kommersialiserad jordbruksekonomi (Nordafrika, Syrien, Irak och Turkiet, väldigt mycket i Egypten, väldigt lite i Iran och Arabien) en redan avancerad och nyansrik kapitalistisk verksamhet (gruvor, förädlingsindustrier), till hälften i utländsk, till hälften i nationell ägo. I Brasilien och Chile finner man ungefär samma struktur. I Bortre Orienten finner man en ganska likartad modell, som kännetecknas av en utpräglad feodal jordbruksstruktur (därav den relativt låga kommersialiseringsgraden).

Denna variationsrikedom bland de olika typerna av underutveckling har alltså lett till ett förnekande av systemets, enligt mitt sätt att se, grundläggande enhet. Den har lett ekonomerna till att söka kriteriet på underutveckling på annat håll än i dess tillkomstmekanismer, framför allt på symptomens område, där misären utan tvivel är det mest allmänna. Denna inställning har jag formellt förkastat. Därför föredrar jag framför ett oändligt sysslande med typologiska spetsfundigheter att fullfölja analysen av den perifera kapitalistiska utvecklingens motsättningar, analysen av 'underutvecklingens utveckling'.

II. Den perifera kapitalismens utveckling: Underutvecklingens utveckling

För att begränsa profitkvotens fallande tendens har det kapitalistiska produktionssättet tre medel till sitt förfogande, vilka samtidigt bildar de väsentliga leden i ackumulationens dynamik. Det första av dessa, som Marx ägnar långa utläggningar i *Kapitalet*, är mervärdekvotens utveckling, dvs. skärpningen av exploateringsvillkoren i systemets centrum, som i motsats till vad en schematisk och förenklad tolkning velat hävda inte innebär en absolut, utan endast en relativ utarmning. Det andra medlet, som särskilt intresserar mig, är det kapitalistiska produktionssättets utvidgning till nya områden, där mervärdekvoten är högre och varifrån man hemför en överprofit genom det ojämna utbytet, dvs. med medel som hänför sig till den ursprungliga ackumulationen och inte till den egentliga utvidgade reproduktionen. Det tredje medlet består i att utveckla olika former av slöseri, 'försäljningskostnader', militärutgifter eller 'lyxkonsumtion', som

⁴⁵ För övrigt 'slöt sig' jordbruket – återgick till självhushållning – när Latinamerika förlorade den ställning som det hade haft under merkantilismen såsom den viktigaste delen av periferin. Denna regression understryks av A. Frank (a.a.).

medger realiserandet av profiler som till följd av den alltför låga profitkvoten inte kan återinvesteras. Detta tredje medel kunde Marx bara ana, eftersom dess utveckling i stor skala är en nutida företeelse.

Endast kapitalismens utvidgning bör förtjäna vår uppmärksamhet. Man måste ha klart för sig att denna utvidgning är det centrala kapitalets verk, som på det sättet söker finna en lösning på sina egna problem. Utvidgningen måste således medge en höjning av det centrala kapitalets profitkvot. Däri har den sitt existensberättigande. Det är därför att den centrala kapitalismen besitter initiativet till denna utvidgning som relationerna mellan centrum och periferin förblir asymmetriska – att det finns, eller att det uppstår, en periferi.

Redan övergången till den perifera kapitalismen avslöjar denna asymmetri, och utvecklingen av den perifera kapitalismen kommer att fortsätta inom samma ram – begränsad av centrumets 'konkurrens' i vidaste mening, vilken är ansvarig för periferins speciella, komplementära och dominerade struktur. Denna konkurrens i vid mening bestämmer tre slag av snedvridning i den perifera kapitalismens utveckling i förhållande till centrum: (1) en grundläggande snedvridning till förmån för exportverksamhet, som absorberar den pådrivande delen av kapitalet från centrum; (2) en snedvridning till förmån för serviceverksamhet, som leder till speciella motsättningar mellan den perifera kapitalismen och de perifera samhällenas ursprungliga strukturer, och (3) en snedvridning i valet av industribranscher till förmån för 'lätta' branscher, i undantagsfall till förmån för 'lätt teknik'.

Denna trefaldiga snedvridning är ett resultat av periferins asymmetriska integration i världsmarknaden. Den innebär i ekonomiska termer att multiplikatormekanismerna överförs från periferin till centrum – mekanismer som gör ackumulationen i centrum till en kumulativ process. Av denna överföring följer den underutvecklade ekonomins 'osammanlänkade karaktär', dualismen osv., och slutligen blockeringen av tillväxten.

A. Den ojämna internationella specialiseringen och snedvridningen av kapitalismens utveckling i periferin

1. Snedvridningen till förmån för exportverksamhet. Statistiska data

De centrala kapitalinvesteringarnas övervägande inriktning på exportverksamhet i periferin är inte något som framgår omedelbart.⁴⁶ Om man betraktar t. ex. de privata nordamerikanska direktinvesteringarna under de senaste decennierna, finner man visserligen att olje- och gruvexploateringen klart upptar mer än hälften av det sammanlagda investeringsbeloppet. Men man skulle lätt kunna finna statistik som visade på motsatsen. Bara en tredjedel av det brittiska kapitalet utomlands investeras i direkt exportverksamhet (gruvor och plantager); offentliga tjänster, järnvägar, handel och finans utgör tillsammans en mycket större del av det utomlands investerade kapitalet. För Frank-

⁴⁶ Några grundläggande arbeten beträffande de utländska investeringsflödena (omfattning, historisk utveckling, fördelning efter sektorer, former, avkastning osv.) måste här anföras, i synnerhet de arbeten som citerades i det första kapitlet. Se även S. Amin (anförd avhandling, ss. 196 till 208): de särskilda utvecklingsresultaten, sedda från dels det kapitalexporterande landets synpunkt, dels mottagarlandets, i synnerhet beträffande Indien, Brasilien, Latinamerika, Egypten och några länder i det svarta Afrika, gås på nytt igenom här. Se även i den anförda avhandlingen litteraturförteckningen för de studerade fallen. FN och OECD lämnar sedan 1945 regelbundna och uttömmande uppgifter. Litteraturen om de samtida kapitalrörelserna har blivit ganska omfattande. Se i synnerhet: FN, *Problèmes et méthodes de l'industrialisation des pays sous-développés*; *Courants de capitaux privés 1946-52*; *The economic development in the Middle East 1945 to 1954*; *Foreign capital in Latin America*; OECD, *Rapports annuels sur les flux internationaux de capitaux*, särskilt *Examen 1968*, *aide au développement, efforts et politiques poursuivis par les membres du comité d'aide au développement*. Till slut bör nämnas den senaste sammanfattande analysen av Förenta staternas investeringar i Harry Magdoff, *Imperialismens politiska ekonomi*, Kristianstad 1969. Se även: Pierre Jalée, *Imperialismen idag och i morgon*, Stockholm 1970; Christopher Layton, *L'Europe et les investissements américains*, Paris 1968.

rikes del är proportionen av investeringar i servicesektorn ännu större. Om man går tillbaka i tiden finner man att den stora massan av utländskt kapital på 1800-talet investerades i statliga lån, offentliga tjänster, handel, järnvägar, banker, och endast en liten del i gruvor och plantager. Under den senaste tiden har

andelen investerat kapital i hemmamarknadsindustrin stigit, även om den fortfarande är relativt obetydlig (10 till 20 % av det totala beloppet).

Om man undersöker saken mindre mekaniskt och ser till innehållet i de sektorer under den allmänna beteckningen 'service' som tillsammans med plantagerna och gruvexploateringen erhållit huvuddelen av kapitalet från centrum, finner man emellertid att de i mycket hög utsträckning är inympade i exportekonomin, till vilken de utgör ett nödvändigt komplement. Så är det med det mesta av den transport (järnvägar, hamnar osv.), den handel och de banker som dragit till sig utländskt kapital. Vad man klart kan konstatera är att hemmamarknadsindustrierna inte dragit till sig detta kapital: andelen utländska investeringar som berör dessa sektorer uppgår till 15 % av det sammanlagda utländska investeringsbeloppet i den underutvecklade världen. Däremot uppvisar de utländska investeringarna i de kapitalistiska länderna i centrum ett helt annat mönster. Ty det är de 'nya' kapitalistiska länderna – och inte periferins länder – som erhållit huvuddelen av kapitalet från de 'gamla' centrala kapitalistiska länderna. Redan 1913, efter tre decennier som hade kännetecknats av ett betydande investeringsflöde till kolonierna och halvkolonierna, översteg periferins (Asiens, Afrikas och Latinamerikas) andel av de utländska investeringarna knappt 40 % av det sammanlagda utomlands placerade kapitalbeloppet (19 miljarder dollar av sammanlagt 44 miljarder), medan Canada, Australien, Ryssland, Österrike-Ungern och Förenta staterna erhöll mer från de 'gamla länderna', dvs. Storbritannien, Frankrike och Tyskland. De 'nya' centrala kapitalistiska ländernas andel har sedan dess ökat och överstiger idag 60 %. Förenta staterna har utvecklats från låntagarland till långivarland, och Västeuropa erhåller nu som bekant stora mängder transatlantiskt kapital.⁴⁷ Mer än två tredjedelar av dessa investeringar är inriktade på hemmamarknadsindustrierna, i synnerhet de modernaste industrierna. Återstoden investeras i serviceverksamhet, som i motsats till förhållandena i de 'underutvecklade' länderna inte är bihang till exporten, utan tvärtom knuten till den inre marknaden.

De utländska investeringarnas snedvridning till förmån för exportverksamhet i periferin är alltså, om den uppfattas på detta sätt, obestridlig. Man skiljer emellertid i detta avseende mellan två typer av kapitalistiska länder i periferin. I den första – framför allt olje- och gruvländer samt vissa länder med plantageekonomi – finns massan av de utländska investeringarna direkt i exportsektorerna, medan återstoden investeras i servicesektorer förbundna med denna export. I den andra typen, där den huvudsakliga exportverksamheten är det inhemska jordbruket, uppträder det utländska kapitalet nästan enbart i den vidhängande servicesektorn. Av denna situation följer att det utländska kapitalets inbrytning är mycket ojämn i de underutvecklade länderna. När exportverksamheten direkt handhas av det utländska kapitalet är volymen mycket större än när denna verksamhet bedrivs av inhemska jordbrukare. Av det utländska kapitalet erhöll sålunda Cuba före nationaliseringen (typ plantageekonomi), Kongo-Kinshasa, Zambia eller Chile (typ gruvekonomi) trettio gånger mer kapital per capita än Brasilien, Indonesien, Nigeria eller Indien och Egypten. Oljeländerna (Venezuela, Libyen, Kuwait osv.) erhöll proportionellt sett ännu mer utländskt kapital.

I den andra typen av perifera länder har i allmänhet en betydande mängd inhemskt kapital investerats i exportverksamheten. Men det är svårt att uppskatta dessa investeringar, och

⁴⁷ Se t. ex. Västeuropas roll i uppsugningen av det amerikanska kapitalet i den aktuella epoken i Christopher Layton, a.a.

deras omfattning underskattas ofta, eller t. o. m. 'glöms bort'.⁴⁸ Det är nämligen ofta fråga om spridda investeringar i jordförbättringar. I fallet Egypten upptog jordbruket – den huvudsakliga källan till exporten – sålunda 30 % av landets bruttoinvesteringar från 1882 till 1914, 12 % från 1914 till 1937, 14 % från 1937 till 1947, 4 % från 1947 till 1960 och därefter något mer i och med byggandet av Assuandammen. Dessa investeringar, som delvis (till nära 80 %) finansierades av staten (bevattningsanläggningar) och delvis av det inhemska privata sparandet, var avgörande för tillväxten åtminstone fram till första världskriget, från och med vilket den lätta, importsubstituerande industrialiseringen tog överhanden: 1882 upptog jordbruket 58 % av det inhemska kapitalet, 1914 48 % och 1960 endast 21 %. Kolonisationsjordbruket, som i Franska Nordafrika tillika var ett exportjordbruk, upptog en avsevärd om än sjunkande del av investeringarna, från 50 till 20 % i Algeriet mellan 1880 och 1955, från 45 till 22 % i Tunisien (1910-55) och från 26 till 13 % i Marocko, vilkas finansiering garanteras av européerna i Nordafrika. Till och med i det tropiska Afrika, där de värdeskapande investeringarna i jordbruket förblivit blygsamma relativt sett – i förhållande till investeringarna i infrastrukturen – har det lokala kapitalet lämnat sitt bidrag. I Elfenbenskusten t. ex. absorberade exportjordbruket från 1950 till 1965 17 % av penninginvesteringarna, 'traditionella investeringar' i nyodlingsarbete undantagna.

En allt starkare lokal kapitalism i många länder av den andra typen har lett till utvecklingen av serviceverksamhet och hemmamarknadsindustrier, finansierade med inhemskt kapital. Det är framför allt fallet med länderna i det 'rika' Latinamerika (Brasilien, Argentina, Chile, Mexiko), länderna i Mellanöstern (Egypten) eller i Asien (Indien, Pakistan). Detta får till resultat att snedvridningen till förmån för exportmarknadsverksamhet är mindre påfallande i dessa länder.

Tidigare, fram till andra världskriget, men framför allt fram till det första kriget, investrades en ansevärd del av kapitalet från Europa i statsobligationer.⁴⁹ 1843, under en epok då nästan bara Storbritannien exporterade kapital, utgjorde den brittiska andelen i de latinamerikanska ländernas statsskuld mer än 120 miljoner pund, vilket är tjugo gånger mer än de brittiska investeringarna i de tjugofyra största transoceaniska gruvbolagen. 1880 hade värdepapperna på de brittiska koloniernas och samväldesländernas, Latinamerikas och de orientaliska ländernas (Ottomanska riket, Egypten osv.) statsskuld i Storbritanniens besittning stigit till 620 miljoner pund, vartill kommer 200 miljoner i värdepapper i Förenta staterna. Det franska sparandet – i realiteten de franska affärsbanker som behärskar marknaden – sägs ha haft en tydlig förkärlek för värdepapper på den utländska, i synnerhet den ryska, statsskulden. I slutet av andra världskriget steg andelen i kolonialområdenas och de halvkoloniala ländernas statsskuld på Europas och Nordamerikas stora finansmarknader från 40 till 100 % av statsskuldens totalbelopp i dessa länder och utgjorde mellan 15 och 70 % av de utländska investeringarna.

Dessa tillgångar användes på mycket olika sätt. En stor del tjänade till att täcka löpande administrativa utgifter, andra gick till investeringar i infrastrukturen. Vad man däremot kan säga är att dessa emissioner aldrig var avsedda att finansiera någon industriell utveckling, som de statliga myndigheterna på den tiden inte befattade sig med i den fasta övertygelsen om *laissez-faires* systemets förträfflighet. Å andra sidan kan man med säkerhet säga att den kraftiga tillväxten av de offentliga utgifterna på infrastrukturen i stor

⁴⁸ Här är bibliografin mager, se dock följande fallstudier: Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Paris 1966, ss. 96 f, band I; *Le développement du capitalisme en Côte-d'Ivoire*, Paris 1967, s. 304; Hassan Riad, *L'Égypte nassérienne*, Paris 1964, ss. 166 f.

⁴⁹ Se t. ex. fallet Egypten och några andra länder i FN, *La dette publique 1914-1946*, New York 1948; Public Finance Surveys; *Foreign capital in Latin America*; Royal Institute for International Affairs, The problem of international investment, och i synnerhet, för den nuvarande perioden, Världsbankens rapporter.

utsträckning föranleddes av den blivande periferins integration i världsmarknaden.

Efter andra världskriget har nya tendenser kommit i dagen vad gäller de privata utländska investeringarnas inriktning och framför allt vad gäller de offentliga lånen från de 'utvecklade' länderna till de 'underutvecklade' länderna (som kallas 'hjälp'). För det första har den offentliga 'hjälpen' ökat kraftigt absolut

och relativt både i de koloniala områdena (i synnerhet i Franska Unionens afrikanska och nordafrikanska områden), alltså i stater som nu vunnit formell självständighet men som ekonomiskt och politiskt förblivit bundna till det gamla moderlandet, och i andra områden där det kalla krigets vind dragit fram (Mellanöstern, Sydostasien).⁵⁰ För många länder blir denna 'hjälp' den enda formen av utländsk kapitaltillförsel, men samtidigt tenderar en allt större del av den att gå till finansiering av industrin, och däribland hemmamarknadsindustrin. Den sovjetiska politiken har här spelat en betydelsefull roll,⁵¹ och det är i länder som tydligast avstått från västerlandets politiska sympatier som denna tendens varit mest påfallande (t. ex. Egypten). Denna politik har så småningom fått väst att revidera sina preferenser. Dock gäller fortfarande den doktrin, som klarast formulerats av Världsbanken – IBRD – och som stipulerar att investeringarna bör möjliggöra en förbättring av betalningsbalansen, så att återbetalningen av lånen och räntorna kan garanteras. Också Sovjetunionen orienterar sig sedan några år tillbaka i denna riktning. Detta ger snedvridningen till förmån för utrikesmarknaden en ny dimension, inom ramen för en internationell specialisering som beviljar periferins länder vissa tidigare uteslutna industriella verksamheter.

Denna snedvridning av de privata utländska investeringarna – och delvis också av den offentliga hjälpen och de inhemska kapitalinvesteringarna – till förmån för exportverksamhet eller annan verksamhet i nära samband med denna är i stor utsträckning ansvarig för integrationen i världsmarknaden i de former som tidigare beskrivits och analyserats, dvs. en världsmarknad där de 'underutvecklade' länderna i huvudsak handlar med de 'utvecklade', medan dessa i huvudsak handlar med andra 'utvecklade' länder. Men investeringarnas inriktning är inte ensam ansvarig för denna utveckling, ty även utan investeringar, åtminstone sådana värda att notera, verkar övergången från självhushållningsjordbruk till exportproduktion i samma riktning.

Hemmamarknad och utlandsmarknad⁵²

Hur ska man förklara denna snedvridning till förmån för exportverksamhet? Det omedelbara svaret, som utgår från konstaterandet av iakttagbara fakta, är att dessa verksamheter är mer lönsamma. Då bör man komma ihåg att det inte alltid är så lätt att konstatera detta faktum, eftersom den andra jämförelsepunkten (hemmamarknadsverksamheten) i stor utsträckning saknas. Man konstaterar bara profitkvoten för de verk-

⁵⁰ Se OECD:s anförda rapporter. Från mottagarländernas synpunkt, se de talrika arbetena över nationalräkenskapen som numera kommer med jämna mellanrum.

⁵¹ Se R. Yakemtchouk, *Assistance économique et pénétration industrielle des pays de l'Est en Afrique*, IRES, Kinshasa.

⁵² Debatten om detta problem har föranlett en rad teoretiska undersökningar vilka nu betraktas som klassiska och grundläggande. Se litteraturförteckningen i Samir Amins anförda avhandling, ss. 286 f. Dessutom kan anföras: Bruton, 'Growth models and underdeveloped countries' (*J. of Pol. Ec.* 1952); Buchanan, *International trade and domestic welfare*, New York 1946; 'Deliberate industrialization for higher income' (*Ec. J. dec.* 1956); Byé, *Les relations entre l'investissement international et la structure nationale*, Doktorandkurs 1950-51; *Stabilité internationale et économies nationales – Remarques sur l'exposé du Professeur Lundberg* (Romkongressen, sept. 1956); Johnson, 'Equilibrium growth in an international economy' (*Can. J. of Ec. & Pol. Sc.*, nov. 1953); Kahn, 'Investment criteria in development programs' (*Q. J. Ec.* feb. 1951); Kindleberger, 'Planning for foreign investment' (*A.E. R.*, mars 1943); FN, *Formulation and economic appraisal of development projects* (1951-11-B 4); Polak, 'Problems of countries reconstructing with the aid of foreign capital' (*Q. J. Ec.*, feb. 1943); Salter, *Foreign investment*, Princeton 1951; Singer, 'The distribution of gains between investing and borrowing countries' (*A. E. R.*, maj 1950).

samheter som existerar, för de andra är det de hypotetiska kvoterna i planerna – planer som förkastas just på grund av den otillräckliga lönsamheten – som räknas.

Men man måste gå utöver de 'synliga' fakta. Varför finns dessa lönsamhetsskillnader? Den gängse teorin nöjer sig på detta område med lättvindiga och banala påståenden: utlandsmarknaden existerar redan, medan hemmamarknaden återstår att skapa. Men detta påstående är teoretiskt felaktigt. Investeringen har nämligen aldrig någon avsättningsmarknad ex ante, eftersom produktionens totala avsättningsvolym i ett givet ögonblick inte kan vara större än själva produktionsvolymen. När investeringen inriktas på produktion för utlandsmarknaden, är dess avsättning ytterst inte denna marknad – den suger bara upp exporttillskottet – utan utvidgningen av hemmamarknaden, vilken suger upp det importtillskott som den nya exporten gör det möjligt att betala i reala tillgångar.

I de kapitalistiska länderna i centrum investeras kapital i alla produktionsgrenar. Företagen blir större och en allt större del av deras produkt går på export; utrikeshandelns andel av nationalprodukten växer och marknaden utvidgas från nationell skala till världsskala.⁵³ I periferins länder skapas huvudsakligen företag, vilkas hela produktion exporteras, något som är sällsynt i systemets centrum. I centrum är specialiseringen 'partiell' – i så måtto att en vara produceras delvis för hemmamarknaden, delvis för export. I periferin är specialiseringen 'absolut'. I de centrala kapitalistiska ekonomiernas integration i världsmarknaden råder symmetri i förhållandena mellan parterna, vilkas ekonomier flätas samman för att vid slutpunkten av en ännu inte fullbordad process bilda en enda marknad, en enda integrerad ekonomi. I relationerna mellan centrum och periferin föreligger ingen sådan symmetri: centrum spelar den aktiva rollen och 'upplåter' marknaden för periferin.

Om reallönerna är något så när lika från början i den nyetablerade förbindelsen mellan centrum och periferin, kan centrum, vars produktivitet är högre, exportera. Periferin kan däremot inte konkurrera på något område: realkostnaderna är där högre inom all möjlig produktion, och periferin kan ingenting exportera, förutom jordbruksprodukter eller mineraler som inte kan produceras i centrum. Det är de enda områden där den 'naturliga fördelen' har någon mening. Historiskt var det för övrigt också i denna form som det internationella handelsutbytet började: med exotiska produkter, och sedan, när transportkostnaderna mellan kontinenterna sänkts tillräckligt, med råvaror från gruvexploateringen, något som för övrigt skulle komma att kräva utländska kapitalinvesteringar i en dittills oanad skala.

I fortsättningen skapas, genom hantverkets ruin till följd av de utländska varornas intrång och den bristande jämvikt mellan utbud av och efterfrågan på arbete som resulterar därav, betingelser för en sänkning av arbetsersättningen i periferin. Den växande reallönekllyfta som uppstår mellan centrum och periferi återupprättar från och med ett visst ögonblick lönsamheten i vissa, framför allt lätta industrier, dels för export, dels för den inhemska marknaden, även om produktiviteten i periferin är lägre. Då dyker det upp ytterligare ett motiv som möjliggör utländska kapitalinvesteringar. När produktiviteten i de företag som skapas genom detta kapital motsvarar produktiviteten i centrums länder, medger de lägre lönerna en högre profitkvot.

Men det finns ännu ett motiv som gör att det utländska kapitalet föredrar direkt exporterande industrier framför importkonkurrerande. Ty klyftan mellan arbetsersättningarna blev en tillräcklig förutsättning först vid en tidpunkt då industrikoncentrationen i centrum redan var långt framskriden. Under dessa förhållanden är det samma monopol som exporterar varor till de transoceana länderna och som investerar kapital där. De söker maximera sin profit i samtliga sina verksamheter i centrum och i periferin, vilket gör att de i periferin

⁵³ I dessa relationer mellan utvecklade länder är det fråga om liknande mekanismer som vid integrationen av två regioner inom en nationell ekonomisk helhet. Se: J. Labasse, *Les capitaux et la region*, Paris 1955.

föredrar exportverksamheten. Vad beträffar det inhemska kapital som bildas är det alltför litet och inte tillräckligt centraliserat för att våga konkurrera med de utländska monopolen. De kommer alltså såvitt möjligt inte att välja de konkurrerande, utan de komplementära sektorerna, eller – om möjlighet därtill ges – exportjordbruket.

Man måste ha klart för sig, att uppslukandet av det inhemska kapital som bildas i de komplementära sektorerna (komplementära till exportjordbruket eller andra sektorer som skapas genom integrationen i världsmarknaden), inte gör något ytterligare för att 'upplösa' de lokala förkapitalistiska formationer som inte upplöses genom själva integrationen i världsmarknaden. Visserligen hemför det inhemska kapitalet en profit som i sin tur ackumuleras. Men det sker alltid i de komplementära branscherna, och i den mån det nationella kapitalet visar sig otillräckligt tar det utländska kapitalet vid: i det svarta Afrika t. ex. med kolonialhandeln. Med andra ord tenderar det kapitalistiska produktionssättet i centrum att totalt upplösa de förkapitalistiska formationer som omger det och bli det enda produktionssättet. I periferin är det kapitalistiska produktionssättets utvidgning påtvingad utifrån, och denna kapitalism utvidgas endast i den mån en 'internationell specialisering', i vilken periferin förhåller sig passiv, tillåter det: det tenderar alltså inte av sig självt att bli allena-rådande.

På en del håll medför den attraktion som exportjordbruket kan utöva på det inhemska kapitalet särskilda konsekvenser. Det berikande av jordägarna som utvecklingen av exportjordbruket kan ge upphov till medger bland annat avsättning för nya importerade 'lyxvaror'. Men framför allt drar denna nyvunna rikedom till sig det nya kapital som bildas i stadsekonomin och leder till köp av jord. Affärsmännen, som blivit rika på att agera mellanhänder i handeln med industriprodukter från centrum och exotiska produkter från periferin, investerar inte sina profiler i en till följd av den utländska konkurrensen olönsam industri, utan i köp av jord. Den inkomst som jordägandet inbringar – räntan – är en för jordägarna kollektiv monopolinkomst. Till skillnad från profiten, som medför ett nödvändigt 'sparande' med tanke på nya investeringar, förutan vilka dess källa skulle försvinna till följd av de moderniserade företagens konkurrens, kan jordägarnas inkomst i sin helhet gå till konsumtion. Den attraktion som jorden utövar på kapitalet har till effekt att begränsa ackumulationstakten. Det är i denna mening man har rätt att säga att 'jorden är ett bottenlöst svalg för sparandet'.

Man ger i allmänhet detta uttryck en annan innebörd. Man påstår att köpet av jord skulle vara en förlust för ekonomin på samma sätt som t. ex. guldsamlandet. I verkligheten är det inte så, eftersom det senare bara är en förmögenhetsöverföring från köpare till säljare. Men 'förmånstagarna' vid försäljningen av jord konsumerar i allmänhet produkten av sin försäljning. Det tryck som efterfrågan på jord utövar höjer dess pris tills jordräntesatsen inte längre är högre än den genomsnittliga profitkvoten. Samtidigt medför egendomens koncentration genom denna mekanism en relativ 'överbefolkning' på landsbygden som skärps genom jordbruksteknikens modernisering samt en höjning av jordräntesatsen. Egypten och Indien är bland andra slående exempel på denna mekanism.

På lång sikt är denna snedvridning till förmån för exportverksamhet en väsentlig orsak till blockeringen – åtminstone relativt sett – i en beroende och begränsad 'utveckling'. Ty centrums behov av basprodukter (jordbruks- och gruvprodukter) från periferin följer på sin höjd den genomsnittliga allmänna tillväxttakten i centrum. Självfallet gäller detta i medeltal och inte för varje enskild basprodukt i de olika perioderna av centrums utveckling.⁵⁴ För övrigt måste periferins länder betala sin växande import med en export

⁵⁴ De retrospektiva och prognostiska undersökningarna av efterfrågan på basprodukter är också otaliga. Låt oss åtminstone anföra följande: Steindl, *Maturity and stagnation in American capitalism*, Oxford 1952; FN, *Growth and stagnation in the European economy*, 1954. NF, *La crise agricole*, 1931; FN:s rapporter om

som växer i minst samma takt, av skäl som hör samman med profitåterflödets dynamik. Detta ska vi se närmare på längre fram.

Centrums tillväxttakt dikterar alltså tillväxten i periferin. Det kapital som oupphörligen bildas i periferin tenderar därför paradoxalt nog att vara 'överflödande'. Detta 'överflöd' underlättar försämringen av bytesförhållandena – värdeöverföringen från periferin till centrum, som tenderar att upphäva det. Det lokala 'sparandet' flyr periferin. Eller också utövar det ett allt större tryck och söker investering genom att skapa verksamheter för hemmamarknaden. Men för att detta ska kunna ske är det nödvändigt att man åtminstone delvis lämnar den internationella integrationen och t. ex. skapar skyddstullar, importerar produktionsutrustning och – för att betala denna – kontrollerar valutan och utflödet osv. Motsättningen mellan det nationella kapitalets utveckling och det utländska kapitalets herravälde ställs på sin spets.

Periferins tillväxt – som alltså kompletterar tillväxten i centrum – tenderar att förlora sin relativa regelbundenhet och bli ryckig. 'Tredje världen' blir skådeplatsen för 'mirakel' – med snabb tillväxt – följda av 'blockeringar' och misslyckande 'avstamp'. Dess geografi bär tydliga spår av detta strukturella beroende. Ett 'välmående' område – så länge dess exportprodukt var begärlig för centrum – döms ohjälpligt till förfall när centrums intresse riktas mot en annan produkt.

Visserligen är 'blockeringen' å ena sidan relativ, och å andra sidan är den inte 'teoretiskt oöverkomlig'. Det vill säga att det inte finns några fattigdomens 'onda cirklar', som skulle omöjliggöra varje verklig, självcentrerad utveckling som bryter med inriktningen på exportverksamhet. För om centrums efterfrågan på den ena eller andra av periferins produkter sjunker, medför det ett (relativt) 'överflöd på sparande' i denna del av periferin, och då skulle en massiv och organiserad investering av det disponibla kapitalet skapa en egen, inhemsk marknad. Detta skulle innebära att man bröt med lönsamhetsregeln, eftersom det åtminstone på kort sikt skulle betyda att dittills importerade varor ersattes med inhemska sådana. Men lägg märke till att en självständig industrialisering i de 'underutvecklade' länderna 'på lång sikt' skulle ge nya avsättningsmarknader för det utvecklade centrums industriproduktion. Emellertid förblir det en möjlighet bara i teorin, ty i det omedelbara perspektivet skulle ett upphävande av blockeringen genom en massiv och organiserad investering i syfte att utvidga den inhemska marknaden slå hårt mot de 'underutvecklade ländernas' nuvarande leverantörer.

Ekonomerna vill nog hålla fast vid 'lönsamheten', precis som de vägrar att ta avstånd från de utländska kapitalinvesteringarnas krav. Men för detta utländska kapital förvärrar de lokala investeringarna för hemmamarknaden den negativa utrikesbalansen, om de inte medger att exportvolymen ökas (eller importen minskas) i den utsträckning som krävs för att betala de exporterade profiterna. Liksom omvandlingen av ekonomin på grundval av massimport av utländskt kapital genom den accelererade 'monetariseringen' av ekonomin medför stora sekundära vågor av inducerad direkt eller indirekt import, begränsar kravet på utrikesbalans i hög grad möjligheterna till en självcentrerad utveckling finansierad av utlandet. För de ekonomer som stannar kvar i dessa tankebanor är 'fattigdomens onda cirklar' en realitet. Det är det som t. ex. Polak och N. S. Buchanan kallar 'kapitalimportens inflationsverkan i de mindre utvecklade länderna'.⁵⁵

Jag tar avstånd från detta missbruk av ordet 'inflation'. Ty vad detta uttryck beskriver är helt enkelt efterfrågeökningen. Men denna nya efterfrågan varken överstiger eller under-

världshandeln, särskilt Genèvekonferensens (UNCTAD, 1967) rapport; liksom Paleyrapporten, FAO:s arbeten och rapporter, osv.

⁵⁵ Buchanan, *International trade and domestic welfare*, New York 1946; 'Deliberate industrialization for higher income' (*Ec. J.*, dec. 1956).

stiger utbudets ökning till följd av den utländska investeringen. Denna investering har alltså ingen 'inflationsverkan' och leder inte heller till någon obalans i betalningsbalansen, ty efterfrågetillskottet gäller i mycket hög grad – direkt och indirekt – importen, medan det nya exporterbara utbudet inte är tillräckligt för att betala den ökade import som det utländska kapitalets profitexport utgör.

Att som Buchanan, Polak och Mandelbaum⁵⁶ säga att lösningen ligger i att välja exportinriktade investeringar är att återvända till utgångspunkten, eftersom 'blockeringen' ju är ett resultat av det faktum att centrums kapacitet att exportera kapital är större än dess kapacitet att importera den produkt som skapas genom detta kapital. Andra nationalekonomer, som t. ex. Kahn,⁵⁷ kringgår svårigheten på ett annat sätt, nämligen genom att hävda att investeringarna för hemmamarknaden inte alltid har en 'inflationsverkan' i tidigare nämnda författares mening. Som exempel anför han att en förbättring av jordbruksredskapen skulle möjliggöra en ökning av jordbruksproduktionen för egen konsumtion. Men även i detta antagande kvarstår frågan hur man ska återbetala de utländska lån med vilka importen av jordbruksredskap betalas. Att med Kahn kritisera Världsbankens politik att vägra finansiera projekt som inte ger utdelning i form av export och medel till 'återbetalning', och hävda att ingenting a priori säger att en investering i hemmasfären skulle skapa svårigheter med betalningen till utlandet, är att kringgå problemet om det utländska kapitalets krav.

Det inhemska kapitalet har lättare att tänka sig en inriktning på hemmamarknaden, eftersom det inte behöver räkna med att exportera sina vinster. Och det är faktiskt en tydlig tendens för det nationella privata kapitalet – där det är tillräckligt koncentrerat för att kunna skapa importkonkurrerande industrier – eller, om så inte är fallet, för det nationella offentliga kapitalet. Men det bör påpekas att denna 'lösning' endast är möjlig om man kan bryta med världsmarknaden. I annat fall är det den komplementära servicesektorn som drar till sig det nationella kapitalet.

2. Snedvridningen till förmån för serviceverksamhet

En undersökning av nationalproduktens och den aktiva arbetskraftens sektoriella fördelning i de 'underutvecklade länderna' avslöjar omedelbart en mycket kraftig snedvridning till förmån för serviceverksamhet, för den 'tertiära sektorn'. Olika teorier har framförts för att förklara detta fenomen, och vi ska visa deras otillräcklighet, som har sin grund i okunnigheten om de väsentliga begreppen central kapitalistisk formation, perifer kapitalistisk formation och det kapitalistiska världssystemet.

Begreppen produktiv och improduktiv verksamhet

Det har blivit vanligt i litteraturen att uppdelna samtliga ekonomiska verksamheter i tre sektorer (primär, sekundär och tertiär), men man utgår inte alltid från samma klassifikationsgrunder. Ofta utgår man bara från den omedelbara uppfattning som frammanas av ordens vardagliga innebörd: den primära produktionen omfattar samtliga verksamheter som 'direkt' utvinnet de 'ekonomiska rikedomarna' ur 'naturen' och den sekundära produktionen 'förädlingsverksamheterna'. Den 'tertiära' produktionen å sin sida utgör något av en samlingsbeteckning, där man huvudsakligen finner de privata och offentliga 'tjänsterna'. Denna uppdelning sammanfaller för övrigt delvis med den som man får fram om klassifikationen baseras på de tre 'faktorernas' – 'naturens', kapitalets (tidens) och arbetets relativa roll i produktionen. I detta perspektiv skulle den primära produktionen vara den där jorden – och därmed jordegendomen – spelar en framträdande roll, den sekundära produktionen den som domineras av intensiv kapitalanvändning, och den tertiära

⁵⁶ Mandelbaum, *Industrialization of backward areas*, Oxford 1947. Polak, 'Problems of countries reconstructing with the aid of foreign capital' (*Q. J. Ec.*, feb. 1943).

⁵⁷ Kahn, 'Investment criteria in development programs', *Q. J. of Ec.*, feb. 1951.

produktionen skulle samla de verksamheter i vilka arbetet ännu intar den viktigaste platsen.

I själva verket är denna klassifikation konstlad. 'Utvinner' de primära verksamheterna mer från naturen än de 'förädlade'? Fysiokraterna var fast övertygade om det. Man kunde ju tro att Ricardos mästertliga svar till Adam Smith skulle ha skingrat varje illusion på den här punkten.⁵⁸ Ändå finns det någonting av värde i distinktionen mellan primär och sekundär produktion. Ty jorden är föremål för privat tillägnelse. Därför hänförde Ricardo helt logiskt jordräntan till det privata ägandet av jorden och inte till naturen (den 'tjänst' som jorden består med).⁵⁹ Marx skulle gå ännu längre och analysera lagarna för mervärdets förvandling till sina beståndsdelar, profit och jordränta.⁶⁰

Gränsteoretikerna hävdar att man inte får förväxla 'jordtjänsten' med jordegendomen, och att man i ett socialistiskt samhälle där det privata jordägandet har försvunnit likväl måste 'betala' jorden för dess 'tjänst'. Om man med detta vill ha sagt att man i planeringen måste redovisa de alternativa användningarna av jorden och dess varierande lämplighet för dessa användningar, är det helt riktigt.

Sådana som de sociala betingelserna nu är ger emellertid 'jorden' sin ägare en ersättning i form av jordränta. Då varje mänsklig verksamhet är lokaliserad, kan den inte i någon av dess former undgå att betala denna ränta till markägaren. I jordbruket intar jordräntan en betydelsefull ställning, i industrin är den däremot obetydlig. Gruvorna och skogarna intar en mellanställning. Den ränta som betalas till markägaren, vilken inte ens kan göra sin ägarställning gällande för att förhindra gruvans exploatering, får en alltmer underordnad betydelse. I stenbrotten och i skogsindustrin är jordräntan alltså en betydelsefull faktor. Emellertid är produktionens kapitalistiska karaktär betydligt mer utpräglad i gruvverksamheten än i jordbruket. Därför verkar det mindre konstlat att föra skogsindustrin till den primära sektorn, tillsammans med jordbruket, och gruvorna till den sekundära sektorn med förädlingsindustrin.

Men klassifikationens konstlade karaktär framträder tydligare när man närmare granskar innehållet i den 'tertiära' sektorn. Där finner man såpass olika verksamheter som det 'tjänsteproducerande' hantverket (t. ex. frisören) och de fria och mer eller mindre 'tjänstemannamässiga' yrkesgrupperna (lärare, privatpraktiserande läkare och sjukhuspersonal, advokater och domare) sida vid sida med de kapitalistiska kommersiella och finansiella 'tjänsterna' (bankerna) eller den kapitalistiska produktionen av samma slags tjänster som hantverket och de fria yrkena tillhandahåller (frisörsalonger och juridiska byråer). Arbetets dominans är inte allmän för alla dessa verksamheter, vare sig från social synpunkt (dominerande inkomst) eller från teknisk synpunkt (lönens andel av slutprodukten värde). Inom handels- och bankväsendet är det kapitalet som dominerar, även om denna faktor för det mesta inte uppträder i form av 'maskiner', utan i form av penningreserver eller varulager.

Att under sådana förhållanden återknyta till den klassiska traditionen, som fördjupats av Marx, visar sig än en gång inte vara fullt så primitivt och onödigt som gränsteorin velat göra gällande. Som bekant uppdelade Ricardo i Smiths efterföljd det mänskliga arbetet i 'produktivt' och 'improduktivt' arbete. Den produktiva verksamhetens sfär ställer till samhällets förfogande materiella produkter på platsen för deras konsumtion. Den kan i sin tur uppdelas i två sektorer: den 'primära' sektorn, där jordegendomen historiskt spelar den dominerande rollen (jordbruket), och den 'sekundära' sektorn, där kapitalet spelar denna historiska roll (industri i egentlig bemärkelse, gruvor och transportväsen). Att transport-

⁵⁸ Ricardo, *Principes de l'économie politique et de l'impôt*, Ed. Costes, 1934, Bd I, s. 57.

⁵⁹ Ricardo, a.a., s. 46: 'tilläggnelsen av jorden och det därav följande skapandet av kapitalräntan'.

⁶⁰ Marx, *Kapitalet*, Tredje boken.

väsendet upptas bland de sekundära verksamheterna visar att ordet 'materiell' inte får tas i sin vulgärbetydelse. Produktiv materiell verksamhet innebär en verksamhet som utvinner någonting ur naturen. De i egentlig mening materiella ämnena utvinnes ur naturen i sin råform, förädlas och ställs till förfogande för konsumtion.

Den improduktiva verksamheten utvinner däremot ingenting ur naturen. Det betyder inte att den är onödig. Den är nödvändig för att själva produktionen ska fungera. Den gör det möjligt för människan att utvinna mer ur naturen. För flertalet 'ekonomen' torde denna distinktion vara rent verbal. I verkligheten är den nödvändig för just det ämne som sysselsätter oss, 'underutvecklingens' utveckling. Klassikernas och Marx' betraktelsesätt var i grunden djupt samhällsvetenskapligt. Det svarar mot det obestridda faktum att människorna för att utvinna en viss mängd rikedomar ur naturen lever i samhällen och måste ägna en viss del av sin tid inte på direkt produktion, utan på sociala uppgifter. Alltefter formen av denna sociala organisation måste en större eller mindre kvantitet av potentiella produktivkrafter ägnas åt 'improduktiva' verksamheter.

Denna distinktion är av mycket stort praktiskt intresse för utvecklingsproblemet. Låt oss tänka oss ett samhälle bestående av 1 000 människor, som lever på ett givet område och förfogar över materiella tillgångar som förfädernas arbete gett i arv. 990 av dem tillverkar 300 enheter kläder, 100 enheter bostäder och 1 000 enheter livsmedel, medan tio ägnar sig åt att organisera denna verksamhet. Låt oss nu tänka oss samma samhälle i vilket endast 500 individer ägnar sig åt tillverkning av 150 enheter kläder, 50 enheter bostäder och 500 enheter livsmedel, medan 500 andra ägnar sin tid och sin kraft åt att organisera samhället. Den 'parasitära' karaktären hos en del av människornas verksamhet framgår klart. Denna karaktär maskeras av nationalinkomstens moderna uträknare, eftersom dagens statistiker inte skulle tveka att påstå att våra två samhällens 'rikedom' är precis lika stor! I verkligheten borde en korrekt beräkning av de totala intäkterna försöka visa hur mycket av nationalinkomsten som utvunnits ur naturen och hur stor mängd sociala krafter som ägnats åt att organisera denna produktion. På det sättet skulle det bli lättare att jämföra de olika samhällssystemens ekonomiska effektivitet.

Distinktionen mellan produktivt arbete och improduktiv verksamhet härrör från den ekonomiska vetenskapens och samhällsvetenskapens utveckling som två distinkta 'vetenskaper', som båda är lika haltande, eftersom det endast kan finnas en samhällsvetenskap, vilket Marx' kritik av den politiska ekonomin visar. Gränsdragningen ger upphov till ett problem, som gäller definitionen av de båda 'vetenskapernas' respektive områden. Den rent ekonomiska vetenskapen skulle då sysselsätta sig med produktionen och distributionen av rikedomar (alltså med det produktiva arbetet i betydelsen av 'rikedomsproducerande' arbete, genom vilket 'rikedomarna' blir 'värden' i vissa marknadsmässiga produktionssätt) och samhällsvetenskapen med organiserandet av andra sociala verksamheter än produktionen i tidigare anförd mening (politisk organisation). Den uppenbara förbindelsen mellan de båda områdena visar distinktionens konstgjordhet.

Distinktionen gör det för övrigt möjligt att placera in de s. k. jämförelserna av 'genomsnittliga per capita-inkomster' mellan olika länder på deras rätta plats. Att säga att nord-amerikanen, med 3 000 dollar per capita, är trettio gånger 'rikare' än afrikanen därför att nationalinkomsten per capita här är 100 dollar, är orimligt. Det är att bortse från hela det slöseri som följer med produktivitetsförbättringen. Om transportväsendets motorisering t. ex. gör det möjligt att på tio minuter tillryggälägga en sträcka som tar sextio minuter med häst och vagn, men produktionens sociala organisation samtidigt är sådan att en onödig stadskoncentration tvingar arbetarna att förlora mer tid på att ta sig till sina arbetsplatser, har samhället inte blivit 'rikare' genom motoriseringen (som beräkningen av 'inkomsten'

får det att verka).⁶¹ Ännu orimligare är det att säga att 'välståndet' blivit större. Kapitalismens utveckling är full av sådant slöseri, som får produktivitetsskillnaden att framstå till dess fördel. Men produktivitetsskillnaden, som är det enda objektiva kriteriet, måste mätas direkt genom en jämförelse av hur stor mängd arbete som krävs för att erhålla en och samma produkt.

Ty kapitalismens utveckling har inte som grundläggande lag att maximera 'behovs-tillfredsställelsen', vilket är det axiom gränsteorin utgår från, utan profiten. Produktivt arbete är för kapitalismen sådant som skapar profit.

Distinktionen är för övrigt av så uppenbart intresse att dagens ekonomer, trots all den kritik gränsteoretikerna riktat mot klassikerna, ständigt begagnar sig av termerna, t. ex. i 'produktiva' och 'improduktiva' investeringar. Vore det inte bättre att först göra klart för sig vad dessa uttryck täcker, att medvetet definiera deras innehåll innan man begagnar dem?

Den improduktiva verksamheten omfattar två former: offentlig och privat. Den statliga verksamhet som består i att ombesörja offentliga administrativa tjänster är ingenting nytt. Det är sant att staten vid sidan av dessa tjänster alltmer tar på sig i egentlig mening produktiva uppgifter, sådana som transportväsen, energiproduktion osv. Vad beträffar den privata improduktiva verksamheten har den tagit sig skilda historiska former. På Adams Smiths tid hade den väsentligen en 'hantverksmässig' karaktär: frisörer, skådespelare osv. sålde sina tjänster direkt till allmänheten, tjänstefolket till enskilda personer. Smith drog därav den logiska slutsatsen att de utgifter som gick till servicepersonal och tjänstefolk var improduktiva, medan lönebetalningarna till arbetarna var produktiva. Idag finns dessa verksamheter bara delvis kvar i sin gamla form. En del har förts över till den offentliga sektorn: den förr privata undervisningen har t.ex. i stor utsträckning blivit allmän. Men den djupaste förändringen har utan tvivel varit att största delen av de improduktiva verksamheterna övergått från hantverket i den enkla varuekonomens produktionssätt till det kapitalistiska produktionssättet. Skådespelarna och frisörerna tar anställning i teaterföretag, frisörsalonger osv. För teaterdirektören, som betalar en lön till skådespelaren och låter publiken av sin inkomst betala ett pris för den ombesörjda tjänsten, är teaterverksamheten profitskapande. Dessa profiler återinvesteras inte nödvändigtvis i samma bransch. De kan likaväl övergå till den produktiva sektorn. Problemet med den improduktiva verksamhetens effekter på utvecklingen har alltså förändrats avsevärt genom den nya situationen. Den kapitalistiska formen för den improduktiva verksamheten existerade redan i början av 1800-talet inom handel och bankväsende, men den har idag fått en mycket större omfattning.

Snedvridningen till förmån för improduktiv verksamhet i periferins kapitalistiska samhällen⁶²

Redan statistiken över bruttonationalproduktens fördelning avslöjar en kvalitativ skillnad mellan de 'utvecklade' och de 'underutvecklade' länderna. Den 'tertiära' sektorn (i Colin Clarks mening) står för nära 40 % av produkten i de västeuropeiska kapitalistiska länderna och 50 % i Nordamerika. I de 'underutvecklade länderna' står samma sektor för 30 till 60 %, omkring 30 % – sällan mindre – i de länder som är minst 'moderna' och minst integrerade i världsmarknaden och mer än 50 % när integrationsgraden är hög. Å andra sidan är för de 'utvecklade länderna' den sekundära sektorns andel nästan lika stor som den tertiära

⁶¹ Lewis Mumford, *Techniques et civilisations*, Paris 1965.

⁶² Se statistiken över nationalinkomsten, framför allt FN:s sammanfattande dokument (*Statistiques du revenu national*, Serie H), de nationella årsböckerna och de sammanfattande undersökningarna, framför allt av Colin Clark, Kuznets och Fourastié. Se även S. Amin, anförd avhandling, s. 226 (och litteraturförteckningen), vars sammanfattande resultat upprepas.

sektorns, medan den för de 'underutvecklade länderna' är mycket mindre. Detsamma gäller, kvalitativt sett, för den aktiva befolkningens fördelning efter sektorer. Befolkningen fördelar sig i de 'utvecklade länderna' nästan lika mellan den sekundära och den tertiära sektorn, med en tendens till en allt större andel för den tertiära sektorn alltefter som den genomsnittliga per capitaprodukten stiger, medan i de 'underutvecklade länderna' andelen arbetskraft sysselsatt med serviceverksamhet är mycket större än den andel som är sysselsatt i den 'sekundära' sektorn. Sålunda finner man paradoxalt nog att från synpunkten av den tertiära sektorns ställning i ekonomin tycks de underutvecklade länderna ligga närmare Förenta staterna än Västeuropa – ja, de ligger t. o. m. före Förenta staterna!

Om man nu gör en jämförande undersökning av den historiska utvecklingen av denna proportionella fördelning i de centrala och i de perifera samhällena, finner man en helt annorlunda dynamik.⁶³

I de 'utvecklade länderna' är den aktiva befolkningens förflyttning från den ena sektorn till den andra inte linjär. I Förenta staterna t. ex. sker mellan 1820 och 1880-90 en överflyttning av befolkningen från jordbruket (vars andel i den aktiva befolkningen sjunker från 72 % till mindre än 50 %) till de båda övriga sektorerna i nästan oförändrade och lika proportioner. På 1900-talet minskar jordbruksbefolkningen allt hastigare, men framför allt efter 1920 är det den tertiära sektorn som drar fördel av befolkningsomflyttningen. Utvecklingen av de olika sektorernas andel i nationalprodukten är nästan parallell, men på 1900-talet ökar den tertiära sektorns andel i produkten ännu snabbare än den sekundära sektorns jämfört med vad som är fallet med arbetskraften – ett resultat av det faktum att de tekniska framstegen i dagens tertiära sektor varit snabbare än i den sekundära.

Om man då ger sig i kast med att undersöka per capita-produktens tillväxttakt i de olika sektorerna, finner man vad beträffar de 'utvecklade länderna' (1) att framstegen i industrin (och i transportväsendet) i allmänhet varit mycket snabbare och mera markerade än i jordbruket; (2) att däremot framstegen i den 'tertiära' sektorn (transportväsendet undantaget) i allmänhet varit långsammare än i industrin, utom i Förenta staterna av idag, där förhållandet ser ut att vara det motsatta.

Under dessa förhållanden kan befolkningens förflyttning från jordbruket till de övriga verksamheterna inte förklaras genom att enbart jämföra tillväxttakten. Ty ökningen av industrins andel i produkten är möjlig utan någon minskning av jordbrukets andel i den aktiva befolkningen. Denna befolkningsomflyttning har i själva verket sin förklaring i det kombinerade spelet av två lagar. För det första kräver framstegen i jordbruket – även om de i allmänhet är långsammare än i industrin – allt mer kapital (och detta gäller inte speciellt jordbruket), men också mindre direkt arbete per enhet odlingsbar jord. Eftersom framstegstakten i jordbruket är relativt trög, torde den leda till friställning av arbetskraft även i absoluta tal, och a fortiori i relativa termer. För det andra ökar efterfrågan på industriprodukter snabbare än efterfrågan på jordbruksprodukter när per capita-inkomsten stiger.

Förklarar de jämförda tekniska framstegen på samma sätt utvecklingen i stadsbefolkningens uppdelning mellan den sekundära och den tertiära sektorn? Uppenbarligen ja, eftersom framstegen i allmänhet varit mera utpräglade i den sekundära sektorn. Om alltså den växande efterfrågan fördelar sig lika mellan industrivaror och tjänster, bör den tertiära befolkningen växa snabbare än den sekundära. Och av ännu starkare skäl om 'efterfrågan på tjänster' växer snabbare än efterfrågan på industriprodukter.

En snabb och ytlig analys, som stannade vid en jämförelse av framstegstakten och efter-

⁶³ S. Amin, anförd avhandling, ss. 228-235; Colin Clark, *The conditions of economic progress*; Kuznets, *National income of USA*, osv.

frågeutvecklingen, skulle verka 'tillfredsställande' – men endast till hälften – vad beträffar de 'utvecklade länderna'. Sådan är Colin Clarks och även Fourastiés analys. Jag säger 'till hälften' tillfredsställande, ty det skulle återstå (1) att förklara varför rörelsen inte är linjär, utan i slutet av seklet börjar markera en brytning, som accelereras från och med 1920-30 och i synnerhet efter 1950: på 1800-talet sker förflyttningen från den primära sektorn i nästan lika stor del till den sekundära sektorn som till den tertiära, i vår tid allt mer och mer till den tertiära sektorn; (2) att bekräfta antagandet om den växande relativa efterfrågan på 'tjänster'. För här framstår 'tjänsterna' som en mycket heterogen samling. Man anser att inkomststillskottet mer hänför sig till efterfrågan på nöjen, turism eller undervisning än till efterfrågan på industriprodukter (men det gäller inte alla; det finns också en efterfrågan på 'lyxvaror': fritidsbostaden, yachten eller pälsen). När det gäller varutransporten eller handeln finns det ingen 'slutlig efterfrågan': där är det fråga om produktionsomkostnader. Nu är dessa omkostnader ganska oelastiska. I ett föga industrialiserat samhälle måste en viss procent av befolkningen ägna sig åt uppgiften att organisera varucirkulationen. Om samma samhälle blivit rikare genom att tillämpa en ny industriell teknik, kan det sätta mer varor i omlopp med samma andel av arbetskraften avdelad för denna uppgift. Det kombinerade spelet mellan denna lag och den växande relativa efterfrågan på vissa tjänster medförde under hela 1800-talet en stabil fördelning av befolkningen mellan den sekundära och den tertiära sektorn. Brytningen, med början i slutet av seklet och idag allt snabbare accelererad, återstår att förklara. Denna förklaring, som de gängse ekonomiska teorierna kringgår, framlades för första gången av Baran och Sweezy i en helhetsanalys av överskottsabsorptionens dynamik under monopolkapitalismen.⁶⁴

När det gäller utvecklingen i de 'underutvecklade länderna' är förhållandena emellertid inte desamma som för de 'utvecklade' länderna. Urbanisering och landsbygdsbefolkningens sjunkande andel av totalbefolkningen är visserligen allmänna företeelser även i 'tredje världen'. Om stadsbefolkningen alltså bara utgjorde några få procent i 1850-talets Latinamerika, Orienten och Asien samt i det svarta Afrika i början av 1900-talet, är förhållandet ett annat idag. I tredje världen som helhet överstiger stadsbefolkningen nu 35 % av totalbefolkningen. I en del länder överstiger den 50 %, medan den är lägre än 20% endast i de mycket 'fattiga' länderna, som är föga integrerade i den moderna världen.⁶⁵ Icke desto mindre är denna urbaniseringstakt i jämförelse med den allmänna befolknings- tillväxten lägre än i de 'utvecklade' länderna. I de senare har den långsiktiga tillväxttakten i städerna varit ungefär 3 %, eller tre gånger högre än folkmängdens genomsnittliga tillväxttakt. Därav följer att landsbygdsbefolkningen i absoluta tal länge hållit sig i stort sett stabil och inte på allvar börjat avta förrän de senaste årtiondena. I tredje världens länder var urbaniseringstakten länge mycket låg och ungefär i nivå med den allmänna befolkningsutvecklingen. Senare – i allmänhet efter andra världskriget och endast i undantagsfall mellan sekelskiftet och 1940 – har den stigit kraftigt till omkring 7 % för samtliga tre kontinenter. Under denna tid har emellertid även den allmänna befolkningstillväxten ökat från 1 % till 3 %. Landsbygdsbefolkningen har således på lång sikt ökat i absoluta tal och fortsätter att öka. Medan för de utvecklade länderna den andel av den aktiva befolkningen som är sysselsatt i jordbruket relativt och absolut minskar och den andel som är sysselsatt i andra verksamheter hastigt ökar, ökar i de 'underutvecklade' länderna båda andelarna och den andra på sin höjd dubbelt eller tredubbelt så snabbt som den första. Det är helt uppenbart att denna företeelse är ett resultat av jordbrukskrisen i tredje världen, vilken saknar motsvarighet i den utvecklade världen.

Urbaniseringen i tredje världen följs också av en relativ och absolut ökning av arbetslösheten, något som inte var fallet i Västerlandet utom under relativt korta perioder, som i

⁶⁴ P. Baran och P. Sweezy, *Monopolkapitalet*, Stockholm 1970.

⁶⁵ FN:s demografiska årsböcker.

allmänhet – bortsett från den stora krisen på trettitalet – ligger mellan 1820 och 1870, med variationer i de olika länderna. I Egypten t. ex. har den sysselsatta stadsbefolkningens andel sjunkit från 32 % 1914 till 22 % 1960. I Magreb utgjorde de arbetslösa 1955 mellan 15 och 20 % av städernas arbetskraft, i Elfenbenskusten 1965 mellan 18 och 20 %⁶⁶ och ännu mer i andra länder i Västafrika.⁶⁷

Slutligen har den sysselsatta stadsbefolkningen i tredje världen gått mer till den 'tertiära' än till den 'sekundära' sektorn, och detta gäller alltsedan den moderna urbaniseringsprocessens början i samband med integrationen i det kapitalistiska världssystemet. Även om man går så långt tillbaka som till 1914 är ökningen av industrins sysselsättning mycket låg i förhållande till den totala befolkningsökningen: från 1 till 18 % beroende på tiden och platsen, och i de allra flesta fallen genomsnittligt under 5 %.

Vi kan alltså dra slutsatsen att en 'linjär och universell' teori för utvecklingen av de tre 'sektorernas' respektive andelar måste vara ytlig och falsk. Ty (1) för de 'utvecklade' länderna har utvecklingen inte varit linjär och (2) de 'underutvecklade' ländernas utveckling är annorlunda, och här som överallt annars är det omöjligt att på något sätt likställa de 'underutvecklade' länderna med de utvecklade länderna på ett tidigare utvecklingsstadium.

Ekonomisk utveckling och improduktiv verksamhet

De tre frågor som ställs är alltså följande: medför den ekonomiska utvecklingen en snabbare utveckling av serviceverksamheten? Svarar den snabbare utvecklingen av den tertiära sektorn i de centrala kapitalistiska samhällena av idag mot en lag av detta slag? Hur ska man förklara den tertiära sektorns snabbare utveckling i de perifera kapitalistiska samhällena?

Låt oss göra den preciseringen att begreppen produktiv och improduktiv verksamhet är relaterade till ett givet produktionssätt, här det kapitalistiska produktionssättet. En verksamhet är produktiv om den producerar mervärde (profit), som är funktionellt bestämt till ackumulation, dvs. till utvidgning och fördjupning av det kapitalistiska produktionssättets verkningsfält. Varje försök att sammanblanda detta specifika problem med ett annat, som gäller 'nyttan' av den ena eller andra verksamheten oberoende av det produktionssätt i vilket den äger rum, bygger på en ohistorisk och idealistisk uppfattning som är oss främmande. Vi söker alltså inte ta reda på om byggandet av pyramiderna eller av de medeltida katedralerna var 'nyttigt' för mänskligheten eller ej, lika litet som vi söker ta reda på om arbetstiden i framtidens idealsamhälle kommer att fortgående förkortas till förmån för verksamheter som inte har förvärvsarbetets tvångskaraktär: nöjen, utbildning, idrott, osv.

I de kapitalistiska samhällsformationerna, dvs. i de samhällen som grundar sig på det kapitalistiska produktionssättet, råder ett uppenbart ömsesidigt beroende mellan de produktiva verksamheterna och sådana som mer eller mindre improduktiva betecknade verksamheter som t. ex. utbildningen, sjukvården, de offentliga kollektiva tjänsterna. Forskningen på detta område, som ännu befinner sig i sin linda, kommer att sprida ljus över den traditionella nationalekonomins alltför inskränkta – ekonomistiska – syn och tvinga den att integreras med den enda möjliga vetenskapen, den som betraktar samhällena i deras verkliga totalitet.

Den tes som framförs i Colin Clarks, Fishers och Fourastiés anförda arbeten syftar till att besvara frågans första aspekt i de traditionella, 'ekonomistiska' termerna och har därför

⁶⁶ Hassan Riad, a.a., s. 158; S. Amin, *L'économie du Maghreb*, Bd I, ss. 143 f; *Le développement du capitalisme en Côte-d'Ivoire*, s. 39.

⁶⁷ Hassan Riad, a.a., s. 158; Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Bd I, ss. 143 f; *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, ss. 153 f.

inte mycket mening. Man inskränker sig till ett enkelt och allmänt påstående: den tertiära sektorn är den som samlar flest 'lyxaktiviteter', och dess snabbare utveckling bör tolkas som en följd av välståndsökningen i samhället. Formuleringen är svävande: vad innebär det att 'ägnas fler produktiva krafter åt tertiära verksamheter'? Om därmed menas att den verksamma arbetskraften överflyttas till den tertiära sektorn – och det är Colin Clarks och Fishers tolkning – är tesen tautologisk, eftersom man börjar med att dela upp produktionen i tre sektorer och till den tredje gruppen för de verksamheter där det direkta arbetet intar en större relativ plats, för att därefter konstatera att denna sektor utnyttjar relativt sett mer och mer arbetskraft, vilket ju ger sig självt, eftersom framstegen leder till ett intensivare kapitalutnyttjande och eftersom man till den 'tertiära' kategorin fört just de verksamheter där proportionen direkt arbete i förhållande till använt kapital är högre än genomsnittet.

Om det är fråga om de olika sektorernas andel i nationalprodukten är tesen falsk. Ty det verksamhetsfält som marknadsekonomin täcker – och som nationalprodukten beräknas på – utvidgas självt med kapitalismens utveckling. I sin kritik av Colin Clark och Fisher betonar Bauer och Yamey⁶⁸ med rätta farorna med jämförelser av produkten i tiden och rummet. Kapitalismens utveckling har medfört en kommersialisering av verksamheter som tidigare bedrevs i hemmet och inte bjöds ut på marknaden. Varje gång en hemmafru slutar att tvätta familjens linne och laga dess mat och tar anställning i ett tvätteri eller en restaurang ökas nationalprodukten och den tertiära sektorn genom att tidigare hemmaverksamhet träder in i de ekonomiska verksamheternas sfär. Under dessa förhållanden är det inte säkert att den tertiära sektorns tillväxt nödvändigtvis är uttryck för en 'välståndsökning', eftersom den i stort endast avspeglar utvidgningen av det ekonomiska verksamhetsfältet.

Vad innebär å andra sidan samhällets 'välståndsökning'? Den genomsnittliga välståndsökningen? Triantis⁶⁹ har här gjort den helt riktiga iakttagelsen, att två samhällen med samma men olika fördelad medelinkomst ger olika fördelningar mellan de tre sektorerna. Det bör också påpekas att det jämväl finns möjligheter till 'lyxutgifter' på primärprodukter (t. ex. exotiska livsmedel) liksom på sekundärprodukter (fritidsbostäder, bilar, båtar osv.).

I frågan om den tertiära sektorns på senare tid mycket snabbare utveckling i de utvecklade länderna tiger Colin Clarks teori fullkomligt. Ty förutom alla möjliga kontroverser om inbörden av jämförelserna mellan de olika 'verksamheternas' fördelning i skilda typer av samhällen (som dagens och 1800-talets Europa, Förenta staterna och Indien, osv.) måste ett uppenbart faktum tas med i beräkningen, nämligen den tertiära sektorns tendens till mycket snabb tillväxt i dagens centrala kapitalistiska samhällen.

Först har vi det faktum att de offentliga civila och militära – men framför allt militära – utgifterna tillväxer snabbare än ekonomins materiella bas. I Förenta staterna har statsutgifterna ökat från 7,4 % av bruttonationalprodukten 1903 till 28,8 % 1961. Militärutgifterna har ökat från 7,1 % av de statliga utgifterna 1929 till 40 % 1957. Dessutom kännetecknas dagens centrumkapitalism av 'försäljningsomkostnadernas' (PR och andra former av ekonomiskt slöseri) snabba tillväxt, som i Förenta staterna sedan 1930 utgör omkring 10 % av bruttonationalprodukten. Dessa omkostnader har alltså ökat från 10,6 miljarder dollar 1929 (11,3 % av BNP) till 55,1 miljarder 1963 (13,4 % av BNP).⁷⁰

Allt detta har också lett till en karaktäristisk förändring i investeringarnas fördelning. Under loppet av de fyrtio åren 1880-1920 absorberade den privata industrin i USA mer än 40 % av de nationella investeringarna, bostadsbyggandet 22 %, de offentliga tjänsterna och åtagandena 36 % mot respektive 15 %, 18 % och 66 % för de fyrtiofem åren 1920-

⁶⁸ Bauer och Yamey, 'Economic progress and occupational distribution', *Ec. Jr.*, dec. 1951.

⁶⁹ Triantis, 'Economic progress, occupational redistribution and the terms of trade', *Ec. I.*, sept. 1953.

⁷⁰ Baran och Sweezy, *Monopolkapitalet*, Stockholm 1970.

1965.⁷¹ Det är sant att den betydande minskningen av industrins andel inte bara är ett resultat av en tilltagande snedvridning till förmån för 'offentliga varor och tjänster', utan också en följd av de stora förändringarna i produktionstekniken, som är mycket mindre kapitalkrävande än i det traditionella industrialiseringsschemat. Vi ska återkomma till detta problem längre fram.

Det står klart att den enda giltiga förklaringen till denna djupgående tendens i den nutida kapitalismen måste bygga på dess inre utvecklingsdynamik, på villkoren för mervärdets realiserande. Systemet kan fungera endast om hela mervärdet realiseras, antingen genom investeringar eller genom 'slöseri'. Om profitkvotens fallande tendens är sådan att investeringsalternativet förlorat sin dragningskraft, återstår för kapitalisterna inget annat än att söka övervinna profitkvotens fall eller att 'slösa bort' mervärdet. För att övervinna profitkvotens fall kan de antingen försöka höja profitkvoten hemma – i centrum – eller söka investeringskällor på annat håll – i periferin – där profitkvoten är högre. Genom det andra tillvägagångssättet höjs mervärdekvoten i centrum. Men höjningen av mervärdekvoten – i centrum och i periferin – ökar den ojämna inkomstfördelningen och berövar investeringen dess avsättning: motsättningen skärps mellan samhällets förmåga 'att spara' och möjligheten att lönsamt investera det nya kapital som har sin avsättning i den löpande konsumtionen, vars tillväxttakt är lägre än ackumulationstakten. Då återstår ingenting annat än att 'slösa bort' mervärdet.

De förändringar av konkurrensvillkoren som skett i och med monopolens framväxt leder av sig själva till ett nödvändigt slöseri. 'Försäljningsomkostnaderna' – som Chamberlin var först att påtala på trettitalet – är på en gång ett resultat av den skärpta konkurrensen (mellan monopolen) och en 'lösning' på problemet. Även konkurrensen mellan staterna skärps, och dess följdverkan, militariseringen, är också ett välgörande 'slöseri', som efter 1914 har förändrat kapitalismens dittills fientliga inställning till det 'militära slöseriet'. De statliga åtagandena – efter Keynes – är den tredje källan till slöseri, även om vissa av dessa åtaganden förtjänar att kallas 'nyttiga' civila utgifter (utbildning, socialhjälp), men inte alltid (problemet om 'nyttan' av infrastrukturen ...). Den totala absoluta och relativa mängden av detta bortslösade 'överskott' måste växa, som Baran och Sweezy har visat. Att man här ser en motsättning mellan lagen om profitkvotens fallande tendens och den av Baran och Sweezy framförda lagen om det ökande överskottet tycks mig bero på en oförmåga att fatta den process genom vilken motsättningen ständigt övervinnes.

När det gäller de 'underutvecklade' länderna kan varken Colin Clarks apologetiska tes eller Barans och Sweezys marxistiska analys – som gäller för de centrala samhällena – besvara frågan. Också här, liksom i de centrala samhällena, är den 'tertiära' gruppen heterogen.

Den *redan från början* snabba utvecklingen av icke-administrativa tertiära verksamheter i de perifera samhällena är obestridlig, ehuru svår att bevisa i avsaknad av tillräcklig statistik. I Egypten ökade industriproduktionen, inklusive byggnadsverksamheten och de offentliga arbetena, från 1914 till 1960⁷² endast med 3,5 % per år (och om man undantar byggnadsverksamheten och de offentliga arbetena ännu mindre) trots den moderna förädlingsindustrins nästan obefintliga begynnelsebas. Motsvarande siffror var för handeln 3,5 %, för transportväsendet 2,6 % och för de övriga tjänsterna 2,2 % samt för de administrativa utgifterna 4,7 %. I Algeriet har den 'tertiära' sektorn exklusive administrationen utvecklats från 40 % av bruttonationalprodukten 1880 till 42 % 1955, i Tunisien från 47 % 1910 till 43 % 1955 och i Marocko från 30 % 1920 till 36 % 1955.⁷³ I Elfenbenskusten har

⁷¹ Kuznets, a.a.

⁷² Hassan Riad, a.a., ss. 149 f.

⁷³ Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Bd I, ss. 84-85.

den tertiära sektorns tillväxttakt mellan 1950 och 1965 varit hög (10 %), högre än jordbrukets (7,2 %) och t. o. m. högre än jordbrukets, industrins och administrationens tillsammans (8,6 %), trots det mycket snabba framåtskridandet i den nya industrin (18 % i årlig tillväxt, bostadsbyggandet undantaget). Man skulle kunna mångfaldiga exemplen.⁷⁴

Den yttersta orsaken till denna snedvridning ligger i villkoren för de förkapitalistiska samhällenas integration i den internationella kapitalistiska marknaden. Denna integration medför nämligen tre väsentliga effekter som verkar i riktning mot snedvridning.

För det första förhindrar konkurrensen från centrumets dominerande industrier, som levererar periferins import, att det kapital som bildas genom 'monetariseringen' av den lokala ekonomin investeras i industrier och orienterar i stället detta kapital mot komplementverksamheter förbundna med exportnäringen, framför allt handeln. Det inhemska kapitalet har inga andra avsättningsmöjligheter. Handelssektorn framstår således som relativt sett mycket överdimensionerad i de av periferins länder som är starkt integrerade i världsmarknaden. Sambandet mellan integrationsgraden i världsmarknaden – t. ex. mätt i exportens andel i nationalprodukten – och handelns andel i denna produkt är mycket starkt.⁷⁵ Men här är det väl att märka fråga om en 'tertiär' sektor som ingenting har att göra med en förment efter-frågestruktur som skulle vara inriktad på 'lyxaktiviteter' och ha sin grund i en samhällets 'välståndsökning'.

För det andra är ansvällningen av vissa tertiära verksamheter med mycket låg produktivitet (detaljhandel, gårdfarihandel, m. m.) uttryck för en dold arbetslöshet. Den 'ofullständiga konkurrensen' på de från varandra isolerade mikro-marknaderna, som Holton och Nicolson tar till hjälp för att förklara detta fenomen, är endast en mycket underordnad aspekt av problemet. Bauer och Yamey, liksom Rottenberg,⁷⁶ har rätt i att kapitalets relativa knapphet – eller rättare sagt det relativa överflödet på arbete – gynnar utvecklingen av 'arbetskrävande' verksamheter, framför allt på det tertiära området. Lika sant är att dessa sektorer 'självverksamheter', som inte kräver några investeringar, tillåter så små vinster att de ligger lägre än de löner som företagarna skulle vara beredda att betala. Emellertid skulle ett resonemang som detta lika gärna ha kunnat tillämpas på Europa i kapitalismens begynnelsekedje. Dock finner man där ingen påfallande ansvällning liknande den som är vanlig i dagens 'underutvecklade länder'. Ty 'det relativa överflödet på arbetskraft', som det 'neutrala' uttrycket för massarbetslöshet lyder, är av en helt annan omfattning i de 'underutvecklade' än i de utvecklade länderna. Hantverkets undanträngande och utvecklingen av en agrarkapitalism utan åtföljande industrialisering just till följd av de utländska industriernas konkurrens, är orsaken till detta 'överflöd'. Inte heller i detta fall kan man säga att verksamheterna är av 'lyxkaraktär'.

För det tredje medför jordröntans allt starkare ställning, det karaktäristiska resultatet av de perifera samhällenas internationella integration, också att inkomsternas användning får en speciell inriktning, kännetecknad av en snedvridning till förmån för vissa tertiära verksamheter. I den centrala kapitalismens samhällen har jordegendomen förlorat alltmer av sin dominerande ställning i ekonomin och samhället till kapitalet, och i samband därmed har jordröntans ställning fortlöpande försvagats. I periferin har däremot det intensifierade utbytet med utlandet inom ramen för en tilltagande specialisering, som från början grundade sig på exporten av exotiska jordbruksprodukter, stärkt jordröntans dominerande ställning varje gång en ojämn fördelning av jordägandet gjort det möjligt, oavsett om denna ojämn fördelning fanns förut eller om den uppstod till följd av produktionens

⁷⁴ Samir Amin, *Le développement du capitalisme en Côte-d'Ivoire*, ss. 28 f.

⁷⁵ Detta fenomen är särskilt framträdande i det svarta Afrika. I Senegal till exempel, som är starkt integrerat i världsmarknaden, upptar 'servicesektorn' mer än 50 % av nationalprodukten och enbart handeln 30 %.

⁷⁶ Rottenberg, 'Note on economic progress and occupational distribution', *R. Ec. Stat.*, maj 1953.

‘kommersialisering’. Eftersom det dominerande kapitalet här dessutom är utländskt, uppträder profiterna – som exporteras – inte i den inhemska inkomst- och förmögenhetsfördelningen. Bland de ‘höga’ inkomsterna tenderar alltså de ‘icke kapitalistiska’ – jordräntan – att få sin ställning stärkt, och inte de som egentligen kännetecknar det kapitalistiska produktionssättet – kapitalets profit. Man är inte särskilt hjälpt av den gängse statistiken över inkomstfördelningen när man ska göra dessa väsentliga distinktioner. Emellertid finns det några enstaka arbeten med vilkas hjälp detta låter sig göra.

I Egypten t. ex. har de större jordägarnas (mer än 20 feddan) jordräntor ökat från 31 % av jordbrukets inkomster 1914 (18 % av nationalinkomsten) till 40 % 1960 (14 % av nationalinkomsten).⁷⁷ Denna mycket markerade uppgång för jordräntan tycks vara allmänt utbredd i Mellanöstern.⁷⁸ I Elfenbenskusten har inkomsterna för plantageägarnas övre skikt ökat från 2,3 miljarder franc 1950 (29 % av plantageägarnas intäkter) till 7,6 miljarder 1965 (37 %).⁷⁹ Jordräntan behöver inte som kapitalprofiten nödvändigtvis ‘sparas’ med tanke på de investeringar i moderniserande syfte som konkurrensen kan framtvunga, ty den är en monopolinkomst. Den kan alltså i sin helhet ges ut, vilket också sker i stor utsträckning. Dessa utgifter är alltså ‘lyxutgifter’, som när det gäller de materiella nyttigheterna görs på importerade produkter och när det gäller de inhemska produkterna på tjänster som genom sin natur inte kan importeras: tjänstefolk, nöjen osv. Det är det enda verkliga område där ‘utvecklingen’ (här i mycket speciell bemärkelse) medför en snabbare tillväxt av efterfrågan på ‘lyx’.

Ansvällningen av de härskande jordägande klassernas inkomster leder också till ett sparande av likvida medel, som – i ett system behärskat av kapitalismen – är den moderna formen för de förkapitalistiska samhällenas tesauring. Detta likvida sparande ger näring åt de spekulativa placeringarna, som är speciellt framträdande i länder med stora jordegen-domar (Latinamerika, Mellanöstern, Indien): köp av jord (och därmed ytterligare kon-centration av jordägandet), placeringar i fastigheter och export av sparandet. Sålunda har i Egypten mellan 1937 och 1952 jordräntorna legat till grund för hälften av nationens privata sparande (medan företagens profiler stått för den andra hälften): detta sparande investeras eller placeras helt i fastigheter, tesauring (guld och bankkonton) och jordköp.⁸⁰

Från synpunkten av ackumulationens takt och struktur är de ‘tertiära’ verksamheternas ansvällning i mycket stor utsträckning negativ. Ty utgifterna på många av dessa verksamheter är inte i någon egentlig mening investeringar, dvs. köp av profitproducerande arbetskraft, utan bara placeringar (egendomsöverföringar) eller löpande utgifter (inkomst-överföringar). Dessa överföringar höjer den totala konsumtionsnivån utan att bidra till bildandet av mervärde som genom sin funktion väsentligen går till ackumulation. Keynes analys – som förutsätter att varje inkomstökning delvis påverkar konsumtionen och delvis sparandet – döljer dessa väsentliga skillnader i de olika inkomsttypernas funktionella inriktning och kan på det sättet likställa alla – även improduktiva – former av utgifter med en ‘inducerad investering’.

Vad beträffar de administrativa verksamheternas ansvällning i de ‘underutvecklade’ länderna, tillhör de numera allmänsatserna om ‘underutvecklingen’. En analys som vill gå längre än till blotta problembeskrivningen måste här besvara en hel rad frågor. Först på det allmänna planet: Vad finns att säga om förhållandet mellan tillväxttakten i de offentliga utgifterna och tillväxten i ekonomins materiella bas i centrum och i periferin? Är

⁷⁷ Hassan Riad, a.a., s. 163.

⁷⁸ Samir Amin, anförd avhandling, ss. 242 f. Se även Doreen Warriner, *Land and poverty in the Middle East*.

⁷⁹ Samir Amin, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, s. 293.

⁸⁰ Samir Amins avhandling för den anförda statistiken.

tendensen till snedvridning till förmån för administrativ verksamhet en gammal och djupt rotad tendens i periferin (var den t. ex. skönjbar under kolonialtiden) eller en ny tendens (som står i förbindelse med de politiska strukturer som vuxit fram ur 'av-kolonialiseringen')?⁸¹ Är denna snedvridning idag mera påfallande i periferin än i centrum? Och alltså på det allmänna planet: Hur finansieras dessa offentliga utgifter, och framför allt, vilken dynamik kännetecknar deras finansieringskällor (inhemska skatter, inhemska lån, utländska lån, inflation) i jämförelse med centrum? På det sektoriella planet är det viktigt att analysera de offentliga utgifternas jämförande struktur i periferin och i centrum ('produktiva' och 'improduktiva' utgifter), liksom finansieringens jämförande struktur (vilka inkomstklasser betalar ytterst dessa utgifter?).

När det gäller Egypten⁸² har vi sett att de administrativa tjänsternas tillväxt (4,7 % per år från 1914 till 1960) var mycket högre än tillväxttakten för ekonomins produktiva bas (1,8 %). Till dessa utgifter har kommit stora investeringar, framför allt i bevattningsanläggningar (i synnerhet mellan 1882 och 1914). Det är världsmarknadens krav (utveckling av bevattnad bomullsodling) och skolutbildningen som legat bakom denna utveckling. Dessa offentliga utgifter har helt finansierats utan vare sig inflation eller 'u-hjälp', som båda är produkter av den senaste tiden (efter 1957), genom en regressiv och orörlig beskattning, grundad på tullrättigheterna och de indirekta skatterna. Skattetrycket har fortlöpande höjts från en mycket låg nivå (7 % 1914) till en mycket hög nivå (30 % 1960).

I Magreb⁸³ finner man en kontinuerlig ökning av de offentliga utgifterna (löner och utrustning), vilka i procent av bruttonationalprodukten stigit från respektive 12 % och 4 % 1880 till 18 % och 9 % 1955 i Algeriet, från 11 % och 3 % 1910 till 17 % och 8 % 1955 i Tunisien och från 10 % och 3 % 1920 till 12 och 5 % 1955 i Marocko. Denna utveckling finansierades fram till andra världskriget uteslutande med inhemska medel, och den utländska finansieringens andel utgjorde 1955 respektive 40 %, 35 % och 40 % av de inhemska medlen för vart och ett av de tre länderna.

I Elfenbenskusten har de löpande administrativa utgifterna ökat från 12 % av bruttonationalprodukten 1950 till 16 % 1965; de offentliga utgifterna på utrustning har sjunkit från 9 % till 7,5 % och utlandets nettotillförsel från 31 % av de totala offentliga utgifterna till 18 %.⁸⁴ För samtliga länder i Centralafrikanska tull- och näringsunionen (Kamerun, Centralafrikanska Republiken, Kongo-Brazzaville, Gabon och Tchad) har per capita-produktens tillväxt mellan 1960 och 1968 varit 1,9 % per år, medan de totala offentliga utgifterna (tjänstemännens löner och utrustning) har ökat från 15 till 20 % av bruttonationalprodukten och underskottet i statskassan från 5 till 6 % av de totala utgifterna. Vi har visat hur värdeöverföringen från dessa länder till moderländerna till väsentlig del var ansvarig för denna negativa utveckling, som är ett oundvikligt resultat av den 'internationella specialiseringen'.⁸⁵ Liknande fenomen kännetecknar praktiskt taget alla länder i dagens svarta Afrika.

3. Snedvridningen till förmån för lätt verksamhet och teknik

Tekniken och i synnerhet de mest utvecklade näringsgrenarna är inte desamma i de 'utvecklade' och i de 'underutvecklade' länderna. I de senare finner man en tydlig snedvridning, för övrigt mindre till förmån för 'lätt' teknik än till förmån för lätta näringsgrenar.⁸⁶

⁸¹ Jag återkommer till detta väsentliga problem i ett senare avsnitt.

⁸² Hassan Riad, a.a., ss. 138 f och ss. 166 f.

⁸³ Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Bd I, ss. 91 och 94.

⁸⁴ Samir Amin, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire* s. 306.

⁸⁵ S. Amin och C. Coquery, *Du Congo français à l'U.D.E.A.C., 1880-1968*, Paris 1969.

⁸⁶ Se Samir Amin, anförd avhandling, ss. 274 f. Jag har för det ändamålet jämfört den egyptiska industrins

Den speciella inriktningen av en primär investering från synpunkten av dess 'kapitalintensitet' ger upphov till en given tillväxttakt för överskottet och påverkar sålunda den fortsatta inducerade tillväxttakten. Problemet är om investeringen, då den lämnas åt sig själv, under de speciella villkor som gäller för de 'underutvecklade' ekonomiernas internationella integration, går i den gynnsammaste riktningen för en maximering av ackumulationstakten. Detta problem innefattar tre aspekter: (1) Frågan om den totala investeringskvoten: vilken mekanism bestämmer nationalinkomstens uppdelning mellan konsumtion och investeringar? Ger denna mekanism under 'underutvecklingens' villkor upphov till en särskilt gynnsam uppdelning för investeringen? Kan man a priori bestämma vilken andel av nationalinkomsten som det skulle vara 'rationellt' att anslå till investeringar? Med andra ord, i vilken grad är det 'fördelaktigt' för ett samhälle som vill öka takten på kapitalbildningen att begränsa konsumtionen? (2) Frågan om valet av investeringar: vilka mekanismer inriktar investeringarna på en viss industri men inte på en annan från kapitalintensitetens synpunkt, på en viss teknik men inte på en annan? Vilka verkningar har de mekanismer som fungerar i de 'underutvecklade' ekonomierna på utvecklingstakten? Kan man a priori, dvs. utanför marknaden, upprätta en rangordning mellan de 'nyttiga' investeringarna? (3) Frågan om den internationella specialiseringen från synpunkten av industriernas kapitalintensitet: vilka mekanismer inriktar ett lands produktion företrädesvis på den lätta industrin, eller tvärtom på den tunga industrin, när det gäller landets integration i den internationella marknaden? Gynnar dessa speciella mekanismer i den internationella specialiseringen en snabbare utveckling i de 'underutvecklade' länderna? I vilken utsträckning bör den organiserade investeringsverksamheten stödja sig på den inhemska ekonomin, och i vilken utsträckning på det internationella utbytet?

a. Gränsnytteteorin och den marxistiska teorin om investeringarna.

Gränsnytteteorin och räntesatsens roll för utvecklingens takt och inriktning

Gränsnytteteorin anser att räntesatsen, och endast den, bestämmer investeringarnas inriktning (den teoretiska ståndpunkten). Den anser dessutom att endast den på finansmarknaden fritt fastställda räntesatsen har förmågan att rationellt inrikta investeringarna och bestämma tillväxttakten i enlighet med de individuella preferenserna (den doktrinära ståndpunkten).⁸⁷

I det gränsteoretiska perspektivet är det nämligen räntesatsen som anpassar utbudet till efterfrågan på kapital. När man anlitar mer kapitalintensiva produktionsmetoder förlängs produktionsprocessen och kräver att konsumenten, som systematiskt föredrar konsumtion i nuet framför en lika konsumtion i framtiden, offrar en del av sin nuvarande konsumtion. Tack vare räntesatsen kan alltså penningmarknaden anpassa inkomstens uppdelning mellan konsumtion och investeringar. Den bestämmer den allmänna utvecklingstakten i enlighet med de individuella preferenserna.

Förutom den allmänna takten i 'sparandet' bestämmer räntesatsen den optimala fördelningen av investeringarna mellan produktionsgrenarna och det optimala valet av produktionsteknik. Räntesatsen ser till att man inte investerar kapital i någon bransch längre än till den punkt, där produktionsökningen till följd av den ytterligare investeringen är lägre än den skulle vara i andra branscher. Räntan skulle således inte endast vara måttet på

struktur med Förenta staternas. Dessutom framhåller jag den historiska rörelsen, som i centrum kännetecknas av en snabbare produktionstillväxt i avdelning I än i avdelning II, medan denna tendens i periferin motverkas av kapitalvaruimporten, vars tillväxt är starkare. Se även: Chang, *Agriculture and industrialization*, Cambridge, 1949; NF, *Industrialisation et commerce extérieur*, FN, *Méthodes et problèmes de l'industrialisation dans les pays sous-développés*; NF, *L'Expérience monétaire internationale*, Genève, 1944; FN, *Rôle et structure des économies monétaires en Afrique tropicale*.

⁸⁷ Massé, 'Pratique et philosophie de l'investissement', *Ec. appl.*, nr 4 1952; Pradel, 'L'optimum d'investissement', *Rev. Ec. Pol.*, nr 3, 1953.

preferensen i nuet, utan också måttet på kapitalfaktorns gränsproduktivitet i värde.

Här är det fråga om gränsproduktiviteten i kapitalets värde, ty vad beträffar denna faktors fysiska gränsproduktivitet är den som högst när räntan är noll, eftersom det enligt Böhm-Bawerk alltid är fördelaktigt att förlänga produktionstiden, dvs. anlita en mera 'kapitalkrävande' ('tyngre') teknik. Det är därför vissa ekonomer förordar upphävandet av räntan för att göra den reala produktiviteten maximal.⁸⁸ I realiteten kommer sig alltså denna 'faktors' produktivitet i värde inte från någonting annat än individernas systematiska preferens för konsumtion i nuet. Kapitalet är ingenting annat än det arbete som finns kristalliserat i en utrustning och som används i produktionen vid en senare tidpunkt än den då den har anställts. Böhm-Bawerk och Fisher har misslyckats i sitt försök att ställa räntan på en bas som är oberoende av preferensen för konsumtion i nuet.⁸⁹

Den ortodoxa teorin leder till påståendet att det är både skadligt och omöjligt att anlita 'tvångssparande' i syfte att accelerera utvecklingen, därför att denna åtgärd står i motsättning till konsumenternas preferensnivå i nuet. Varje penningpolitik som syftar till att vidmakthålla en låg räntenivå för att gynna investeringarna och påskynda utvecklingstakten neutraliseras alltså av konsumenterna själva, som till slut tröttnar på att spara. På samma sätt neutraliseras varje tvångsmässig politik för offentliga investeringar av inflationen när den överskrider individernas 'sparvilja'.

Med andra ord 'maximerar' investeringarnas fria inriktning behovstillfredsställelsen. Alla 'planer' måste ta denna djupa realitet med i beräkningen. De offentliga investeringarna måste inriktas på den från företagarnas synpunkt lönsammaste produktionen. Allais har lagt ned mycken möda på att bevisa att den 'optimala samhälleliga avkastningen' kräver att kapitalinvesteringarna inriktas efter lönsamheten. Resonemanget är dock instängt i en ond cirkel. Det är uppenbart att individens behovstillfredsställelse i huvudsak beror på deras inkomst, och denna i sin tur beror delvis på investeringarnas inriktning och den allmänna ackumulationstakten, delvis på ett fenomen som ligger helt och hållet utanför penningmarknadens villkor, nämligen det arbetsavtal som ställer löntagare och företagare mot varandra och som bestämmer reallönenivån. Nogaro⁹⁰ har klart visat det grundläggande felet med hela det gränsnytteteoretiska resonemanget, som anser att blotta efterfrågan utgör värdets fundament.

Under 'underutvecklingens' villkor kommer de valda branscherna och tekniska metoderna alltså att förbli mindre kapital-intensiva än i de avancerade länderna, där kapitalfaktorn är relativt sett mindre knapp, arbetet mindre överflödande och lönerna därför högre. Valet av den produktion som är minst kapitalkrävande försvaras av den stora majoriteten av ekonomer.⁹¹ Polak anför exemplet Indien, där en verkstad som uppförs med en investering

⁸⁸ Allais, *Economie et intérêt*, Paris 1947; Harrod, *Towards a dynamic economics* (ss. 129 f). Dessa båda författare upprepar Proudhons utopi.

⁸⁹ Courtin, *Théorie de l'intérêt*, doktorandkurs 1949-50.

⁹⁰ Nogaro, *La valeur logique des théories économiques*, kap. VIII.

⁹¹ Diskussion om valet av branscher och produktionsteknik har gett upphov till en omfattande litteratur (litteraturförteckning i Samir Amins avhandling, s. 291). Se bland andra: Aubrey, 'Deliberate industrialization' (*Soc. Res.*, juni 1949); Balogh, 'Note on the deliberate industrialization for higher incomes' (*Ec. J.*, juni 1947); Belshaw, 'Observations on industrialization for higher incomes' (*Ec. J.*, sept. 1947); (Vries) IBRD, *The balance between agriculture and industry in economic development*; Buchanan, *International investment and domestic welfare*, New York 1946; 'Deliberate industrialization for higher incomes' (*Ec. J.*, dec. 1946); Chenery, 'The application of investment criteria' (*Q. J. of Ec.*, feb. 1953); Datta, *The economics of industrialization*, Calcutta 1952; Frankel, 'The industrialization of agricultural countries and the possibility of a new international division of labour' (*Ec. J.*, juni-sept. 1943); Kahn, 'Investment criteria in development programs' (*Q. J. of Ec.*, feb. 1951); FN, *Measures for the economic development of under development countries*, New York 1951; Polak, 'Balance of payments problems of countries reconstructing with the help of foreign loans' (*Q. J. Ec.*, feb. 1943); Sen, *Choice of techniques*,

av trehundra rupier per arbetare ger en avkastning på tvåhundra rupier per arbetare, medan en verkstad som uppförs med hjälp av ettusentvåhundra rupier (4 gånger mer) bara ger sexhundrafemtio rupier per arbetare (eller bara 3,2 gånger mer).

Oppositionen mot den förhärskande tendensen i den gränsnytteteoretiska litteraturen anförs av Kahn, som förebrår sina motståndare för att ha förväxlat en investerings gränsproduktivitet med dess samhälleliga gränsproduktivitet, dvs. för att ha försummat de besparingar som kan göras i andra branscher genom den tyngre investeringen. Den samhälleliga gränsproduktiviteten kan vara negativ om t. ex. denna investering berövar andra produktionsgrenar nödvändig arbetskraft, eller om den med maskiner ersätter en billigare arbetskraft som inte finner en bättre sysselsättning på annat håll. Däremot kan den samhälleliga gränsproduktiviteten i en för företagaren föga lönsam tung investering vara mycket stor om den t. ex. möjliggör en mycket kraftig produktionsökning tack vare tillvaratagandet av fullständigt outnyttjade naturtillgångar.

Då det internationella utbytet till slut är i högsta grad gynnsamt för båda parter har alla de 'underutvecklade' länderna intresse av att specialisera sig på den produktion som de har bäst förutsättningar för, dvs. på den produktion där den relativt sett rikligast förekommande – och därför billigaste – faktorn, här arbetet, används intensivast. Detta är den så gott som officiella och allmänt erkända ståndpunkten.

Den marxistiska kritiken av gränsnytteteorin om investeringarna

Liksom alla teorier som konstrueras inom ramen för teorin om den allmänna jämvikten är det gränsnytteteoretiska resonemanget om investeringarna instängt i en ond cirkel. Det är uppenbart att en individs preferensnivå för konsumtion i nuet är beroende av hans inkomst. Men inkomstfördelningen är åtminstone delvis beroende av räntesatsen och den inriktning av investeringarna som denna räntesats bestämmer. Räntan tycks alltså ingalunda bestämma en uppdelning av nationalinkomsten mellan konsumtion och investeringar i enlighet med de individuella preferenserna. Räntesatsen skulle snarare ge upphov till en i huvudsak konserverande uppdelning av nationalinkomsten, i den meningen att den skulle trygga en viss inriktning av de kommande investeringarna, vilka själva bestäms av den inkomstfördelning som skapats genom investeringarnas inriktning i det förflutna. Där finns det alltså ingenting som kan kallas rationellt. Under dessa förhållanden är det inte förvånande att denna teori, som leder till åsikten att status quo i de 'underutvecklade' länderna är det bästa tänkbara, är helt ur stånd att inspirera en politik för ekonomisk utveckling.

Spelar verkligen räntesatsen den avgörande rollen för bestämningen av den totala investeringsvolymen och för kapitalets inriktning? Svaret på denna fråga måste enligt min mening bli ett bestämt nej. För det första är räntesatsen mycket föränderlig – den bestäms på kort sikt av penningtillgången – så att denna penningränta alltid avviker från den 'naturliga' räntan i Böhm-Bawerks och Wicksells mening. I själva verket är det dessa avvikelser som bestämmer den totala investeringsvolymen och dess inriktning om man godtar den gränsnytteteoretiska tesens kärna, nämligen att den totala investeringen och dess inriktning bestäms av räntesatsen. För sedan investeringarna väl en gång gjorts står de fast. För det andra visar uppenbara fakta att det inte ens på den deskriptiva nivån är räntesatsen som är investeringens drivkraft, utan profiten, vars själva existens förnekas av gränsnytteteorin. I gränsnytteteorins statiska modell befinner man sig i ett visst ögonblick av den ekonomiska utvecklingen. I detta ögonblick är kapitalvolymen, betraktad som summan av befintliga produktionsmedel, given. Det enda problemet är då hur man ska utnyttja detta kapital. Men i ett dynamiskt perspektiv ter sig problemet helt annorlunda. Antagandet om en ärvd uppsättning kapitalvaror måste överges. Detta antagande måste ersättas med

konstaterandet att nationen förfogar över vissa kända naturrikedomar, till vilka kommer å ena sidan den ärvda utrustningen och å den andra arbetskraft. Samhällets enda slutliga rikedom är, förutom naturen, människan och hennes vetande (de tekniska kunskaperna). Den enda fråga som ställs är på vilket sätt denna arbetskraft ska utnyttjas, och i vilken proportion den bör gå till produktion av produktionsmedel och i vilken proportion till konsumtionsvaruproduktionen.

Inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet bestäms denna uppdelning av reallönens nivå (mervärdekvoten), och inte av individernas preferens för konsumtion i nuet.

För hur bär sig Böhm-Bawerk åt för att bevisa att uppdelningen av produktionen mellan de två stora sektorerna sker i enlighet med de 'individuella preferenserna för ögonblicket'? Böhm-Bawerk utgår från principen att det intensivare utnyttjandet av 'kapitalvaror' alltid gör det möjligt att öka produktionen, men parallellt därmed kräver en förlängning av 'produktionstiden'. Denna princip har senare ställts i tvivelsmål och varit föremål för ändlösa meningsutbyten. Idag ser diskussionen dock ut att vara avgjord. Kaldor⁹² har nämligen visat att produktionsomvägens längd inte är någonting annat än ett sätt att mäta produktionens 'kapitalintensitet'. Bryggan mellan de båda metoderna har varit mycket vanskelig att upprätta därför att Böhms uppfattning om tillverkningsprocessens längd är mycket originell. Denna tidslängd – i Böhms mening – är praktiskt taget omöjlig att mäta, därför att produktionsutgifterna och inkomsterna sammanlänkas med varandra utan avbrott. 'Produktionsprocessens längd' är ett fumligt sätt att säga vad det marxistiska begreppet kapitalets organiska sammansättning uttrycker klarare. Under dessa förhållanden skiljer sig Böhm-Bawerks påstående inte från Marx' att den teknik som är tyngst med kapital också är mest produktiv. Men fortsättningen på Böhm-Bawerks resonemang tycks vara mindre hållbar. Eftersom produktionsprocessens produktivitet ökar med dess längd borde ju den 'mellanliggande' produktionen utvecklas i oändlighet.

Självklart är de mänskliga kunskaperna i ett givet ögonblick begränsade. Det finns alltså en 'längsta och därför mest produktiv' metod. Man borde alltid anlita denna metod. Men det finns ingen sådan. Varför? Därför, säger Böhm-Bawerk, att även om produktionens fysiska volym kan ökas obegränsat under förutsättning att man förlänger produktionstiden, så medför individernas framtidsförväntningar att värdet av denna allt större men också allt avlägsnare produktion först stiger och sedan sjunker, så att det finns en optimal produktionstid. Men måste man då inte a priori anta att dessa förväntningar är lägre än den fysiska produktivitetens ökningstakt när man förlänger produktionsprocessen? Om det inte vore på det sättet skulle produkten bli allt större ju; längre man utsträckte produktionstiden. För att komma undan denna svårighet framkastar Böhm-Bawerk då ett annat påstående: denna tid kan inte förlängas obegränsat därför att man måste producera de nödvändiga existensmedlen för de arbetare som tillverkar produktionsmedlen. Men vad innebär detta påstående? Att hela befolkningen kan uppdelas i två kategorier, där den ena ägnar sig åt produktion av konsumtionsvaror, den andra åt produktion av produktionsmedel. Böhm-Bawerks nya påstående, som innehåller mycket sunt förnuft, innebär ytterst att man inte kan minska den andel av befolkningen som ägnar sig åt konsumtionsvaruproduktionen under en viss nivå som förser hela befolkningen med en minimal mängd existensmedel. Det verkar då som om utvecklingstakten inte alls dikteras av den framtida penningförsämringen, utan helt enkelt av reallösnivån.

Vad är det som händer när lönen ökar i ett företag? Företagarens inköpspris har ökat. Han försöker då sänka denna kostnad till en lägre nivå där han kan få ut den normala ersättningen för sitt kapital genom att införa mer 'kapitalkrävande', alltså mer produktiva produktionsmetoder. Det är vad som händer på ett mikroekonomiskt plan. Vilken

⁹² Kaldor, 'Capital intensity and the trade cycle' (*Economica*, feb. 1939).

mikroekonomisk verkan får införandet av en modernare teknik? Å ena sidan möjliggör den relativt sett intensivare maskinanvändningen en oförändrad konsumtionsvaruproduktion med en mindre mängd totalt arbete (i det förflutna och i nuet). Den ökade maskinanvändningen leder alltså till arbetslöshet. Därigenom sätts en gräns för reallönehöjningen. Å andra sidan leder denna relativt sett större maskinanvändning till en fördelning av den sysselsatta befolkningen som är mera gynnsam för produktion av produktionsmedel. Fastän procentandelen av befolkningen som är sysselsatt i konsumtionsvaruproduktionen har minskat, har produktionsvolymen ökat. Efterfrågan på konsumtionsvaror, som har ökat tack vare reallöneökningen, kan tillgodoses. Sådan är Marx' analys.

Courtin och J. Robinson⁹³ hävdar att då arbetsersättningen påverkar produktionsmedlens och konsumtionsvarornas värde på samma sätt, bestämmer lönesatsen inte valet av mer eller mindre kapitalintensiv teknik. Denna typ av resonemang bortser från dynamiken i företagarens beteende som svar på lönens förändringar.

Sålunda har Böhm-Bawerk, insnärjd i sina egna motsägelser, återfunnit Marx' sats om förbindelsen mellan ackumulationstakten och mervärdekvoten, som mäter styrkeförhållandet mellan arbetarna och kapitalisterna. Ju lägre reallönen är, desto lägre kan också den andel av befolkningen vara som ägnar sig åt produktion av konsumtionsvaror, och desto högre kan alltså den andel vara som ägnar sig åt utrustning. Men samtidigt gäller att ju lägre reallönen är, desto primitivare är tekniken och desto mer total (direkt och indirekt) arbetskraft krävs för att erhålla en given produktionsvolym.

Vad beträffar kapitalets fördelning mellan de olika branscherna analyserar Marx den process genom vilken konkurrensen ger investeringarna deras inriktning. Det är problemet om förvandlingen från mervärde till profit, från värde till produktionspris. I en värld där kapitalets organiska sammansättning är föränderlig från den ena industrin till den andra, är den mer-värdemassa som skapas genom en lika stor mängd kapital följaktligen också föränderlig från den ena verksamhetsgrenen till den andra (om man förutsätter att mervärdekvoten överallt är densamma). Kapitalet kommer alltså att gå till de lättaste industrierna, där profitkvoten ursprungligen är högre. Det kommer således att ge upphov till en prissänkning under värdet och fastställa priset i nivå med det 'produktionspris' som ger alla kapital en lika ersättning. När Marx studerar de villkor på vilka profitkvoten ytterst beror, upptäcker han att denna kvot är proportionell mot mervärdekvoten och omvänt proportionell mot den organiska sammansättningen och kapitalets omloppstid.⁹⁴ Kapitalets genomsnittliga omloppshastighet i den marxistiska uppfattningen är ingenting annat än medelvärdet av omloppstiderna för kapitalets olika element. Dessa omloppstider, som inte är någonting annat än den tid under vilken dessa element verkar i produktionen, beror på tillverkningstiden och på varucirkulationen. Det tekniska framåtskridandet leder i allmänhet till en förlängning av det satsade totalkapitalets omloppstid. Man återfinner där Böhm-Bawerks påstående genom att utgå från definitioner som är oändligt mycket effektivare när det gäller att beskriva verkligheten.

Dessa tankemödor, som gränsnytteteorin mycket litet intresserat sig för, har Joan Robinson tagit till heders i sin studie över den ofullständiga konkurrensen. Författarinnan behandlar reallönenivån, som bestäms av arbetsmarknadsparternas relativa monopolstyrka. Hon återupprättar sålunda bryggan mellan tillverkningen av kapitalvaror och produktionen

⁹³ Courtin, a.a., J. Robinson, *An essay on marxian economics; The generalization of the General Theory*.

⁹⁴ Benard, *La conception marxiste du capital*, Paris 1951, s. 131. Man återfinner här profitens fallande tendens (förbindelsen profitkvot-organisk sammansättning). Se härom den redan angivna litteraturförteckningen. Förbindelsen profitkvot-organisk sammansättning ställs i förgrunden i några undersökningar, i synnerhet: Rostas, 'Industrial production, productivity and distribution in Britain, Germany and the U.S.A.' (*Ec. Journal*, april 1943); Fellner, 'The capital output ratio in dynamic economics' (*Money, Trade & Ec. growth*, In honor of J. Williams, New York 1951); Mandelbaum, a.a., ss. 95 och 99.

av konsumtionsvaror. Gränsnytteteorin har genom att koncentrera hela sin uppmärksamhet på räntan och bortse från ett såpass väsentligt faktum som reallönen avlägsnat den ekonomiska teorin från den sociala verkligheten.

b. Investeringsgarnas produktivitet från samhällets synpunkt För samhället är alltså problemet att fördela arbetskraften mellan tillverkningen av utrustning och konsumtionsvaruproduktionen. Det gäller att säkerställa en uppdelning som möjliggör en maximal konsumtionsvaruproduktion med hänsyn till den önskvärda utvecklingstakten. Det gäller att på bästa sätt utnyttja rikedomarna och uppnå det önskade resultatet.

Den 'rationelle företagarens' attityd i det kapitalistiska produktionssättet

Då det gäller möjligheterna att ersätta arbetskraften med maskiner jämför företagaren i det kapitalistiska produktionssättet utgifterna vid köp av ytterligare maskiner med lönebesparingarna. I realiteten jämför han inte maskinernas bruttopris med lönerna. Jämförelsepunkterna är å ena sidan dessa maskiners nuvärde inklusive 'priset på tiden' och å andra sidan det diskonterade nuvärdet (med löpande räntesats) av de löner som ska utbetalas under hela produktionsprocessen. Men för att göra framställningen klarare kommer detta andra problem att undersökas för sig längre fram. Här bortser vi från räntesatsen. Med andra ord antar vi att den är noll, att den inte spelar någon roll i sammanhanget.

Om man nu ser det hela från samhällets synpunkt måste man resonera i andra termer. Även maskinen måste produceras. Det enda rationella kriteriet för samhället tycks alltså vara den totala arbetsbesparing som kan göras vid produktionen av en vara. För att mäta denna totala arbetsbesparing måste man uppenbarligen ta hänsyn till den relativa förbrukning av 'naturtillgångar' som de båda metoderna kräver och till den nödvändiga tiden för att producera ifrågavarande vara i de båda fallen. Dessa båda problem kommer att undersökas längre fram.

I alla händelser leder de båda beräkningsmetoderna till olika resultat därför att den isolerade företagaren tar hänsyn till nettointkomstens fördelning i löner och profit, vilken är beroende av samhällssystemet och styrkeförhållandet mellan de olika samhällskrafterna. En förändring i dessa förhållanden kan alltså göra vissa dittills föga lukrativa investeringar lönsamma. Dock medför en förändring ingenting i den totala (direkta och indirekta) arbetsmängd som de båda metoderna kräver för att producera en viss produktionsvolym.

Trots att alltså räntesatsen är noll skulle den investeringsmetod, som baserar sig på produktionsteknikens jämförande individuella gränsproduktivitet, ge resultat som skiljer sig från den metod som baserar sig på investeringens samhälleliga produktivitet. Som Kahn har påpekat tar gränsnytteteoretikerna inte med i beräkningen den användning samhället kan ha av den arbetskraft som friställs genom införandet av en maskin.

Tidsfaktorn i produktionens samhälleliga organisation

Det är uppenbart att en från samhällets synpunkt rationell beräkning inte kan bortse från tidsfaktorn. Men kan man anse det rationellt att uppskatta denna faktors betydelse på grundval av räntesatsen?

'Priset på tiden' måste bestämma den allmänna utvecklingstakten, med andra ord produktivkrafternas uppdelning mellan den 'mellanliggande' produktionen och konsumtionsvaruproduktionen. Om man inte vill låta den 'framtida penningvärdeförsämringen' uppskattas av individerna därför att graden av denna försämring är beroende av totalproduktionens nivå och av dess fördelning, utan i stället just önskar förändra situationen på detta plan, finns det bara en möjlig lösning, och det är att låta kollektivet uppskatta utvecklingstakten. I de 'underutvecklade' länderna omöjliggör den 'naturliga'

framtida penningvärdeförsämringen en accelererad tillväxt. Dobb⁹⁵ har visat hur denna ackumulationstakt bör avgöras av kollektivet. Dogmen att de mindre utvecklade länderna bör begränsa sig till lätta investeringar vilar på antagandet om en från det förflutna ärvd uppsättning kapitalvaror. Nu syftar utnyttjandet av arbetskraften i produktionen till att öka denna uppsättning. I ett land som är rikt på arbetare finns det all anledning att ägna en stor del av arbetsstyrkan till att producera kapitalvaror, ty denna verksamhet gör det möjligt att producera en större mängd konsumtionsvaror.

Om man vill lämna 'kapitalfattigdomens' onda cirkel är det ett absolut krav att uppnå en mera accelererad tillväxttakt i produktionen. Och därvid finns det bara ett medel, nämligen att anslå det arbetskraftsoverskott som man kan få fram idag till att bygga anläggningar med vars hjälp man i betydande proportioner kan höja morgondagens produktionsnivå. En investerings 'besparingskvot' i förhållande till en annan, dvs. förhållandet mellan den totala (direkta och indirekta) arbetsbesparing som man gör genom att välja en variant framför en annan, är ett kriterium med vars hjälp man kan ta 'tidsfaktorn' med i beräkningen utan att gå vägen över räntesatsen och den förvanskade individuella lönsamheten.⁹⁶ Jämförelsen mellan de totala, direkta och indirekta, besparingar som det blir möjligt att göra med en variant i förhållande till en annan, täcker på en gång hela ekonomin och en given period. För övrigt kan planeringen ta andra tidselement med i beräkningen, som t. ex. det framtida slitaget på maskinparken, tillverkningsperioden, produktionsmedlens relativa rörlighet, osv. I företagarens enkla beräkning med utgångspunkt från räntesatsen spelar inget av dessa element in. De utgör vad man kallar den ekonomiska risken. Den företagare som har underskattat slitaget på den valda utrustningen får visserligen betala igen sina misstag i framtiden, men ytterst är det samhället som får stå för kostnaden för felinvesteringarna i det förflutna.

Ofta är denna besparingskvot högre i den tunga investeringen, vilken således förefaller önskvärd. Men man bör understryka att det inte automatiskt är på det sättet. Dobb har på ett utmärkt sätt bevisat att den kortare produktionstiden ibland gör det möjligt att uppnå en ny produktionsökning genom att återinvestera överskottet vid en tidigare tidpunkt (och därmed oftare). Men påpekas bör att ju lägre lönen är, desto större är den relativa fördelen med den korta perioden, eftersom den oftare återinvesterade profiten är desto större ju lägre lönen är. I de 'föga utvecklade' länderna kan vissa mycket lätta investeringar – framför allt inom jordbruket (byggande av jordfördämningar, användning av gödningsämnen osv.) – visa sig vara lönsamma för samhället. Men i allmänhet kan den tunga investeringen inte undvaras ens i dessa länder. Tvärtom, ty även om den låga konsumtionen gör frestelsen stor att omedelbart öka denna, är den verkan som en given ökning av den relativt ringa utrustningen får på produktiviteten ytterst betydelsefull. Medan den gräns-teoretiska analysen fäster avseende vid investeringens omedelbara verkan, klarlägger Dobb dess kumulativa verkan. Detta synsätt, som gör det möjligt att jämföra två investeringar, inte med avseende på deras omedelbara verkan utan med avseende på deras resultat vid utgången av en så lång tidsperiod som det är möjligt att överskåda, är oundgängligt när man ger sig i kast med problemet om den av kollektivet önskade utvecklingen.

Analysens horisont: Fördel på kort sikt och fördel på lång sikt

I fråga om valet av produktionsteknik tar den gängse teorin nästan alltid stöd av en typ av gränsnytteteoretisk analys som figur 1 illustrerar. En given produktion P kan erhållas med olika kombinationer av arbetsfaktorn – kvantiteten A på x-axeln – och kapitalfaktorn – K

⁹⁵ Dobb, 'Note sur le degré d'intensité capitalistique des investissements dans les pays sous-développés', *Ec. Appl.* 1954.

⁹⁶ Bettelheim, *Théorie et pratique de la planification*, Paris 1951, ss. 235 f.

på y-axeln. Om koordinatsystemet inte är dimensionerat representeras varje teknik av en rät linje genom origo vars lutning är lika stor som tekniken är 'tung' ('arbetsbesparande' och 'kapitalintensiv'). Om faktorersättningarna – lönesatsen l och kapitalräntan inklusive amorteringar k – är givna och representeras av de streckade linjerna – vilkas lutning är lika stor som kapitalet är relativt överflödande och billigt – kommer man att bland de möjliga tekniska metoderna välja den som med en given uppsättning produktionsfaktorer, avvägda efter sina relativa ersättningar, gör det möjligt att maximera den omedelbara produktionen.

Figur 1

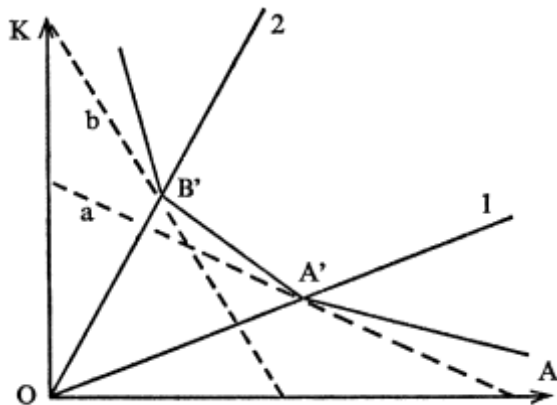


Illustration:

Läge a (underutvecklat land) $l = 3; k = 25\%$

Läge b (utvecklat land) $l = 5; k = 15\%$

Lätt teknik (1): $A = 50; K = 1\,000$

Tung teknik (2): $A = 40; K = 1\,200$

Produktionskostnader för en enhet: $P = lA + kK$

a1 $P = 400$ a2 $P = 420$

b1 $P = 400$ b2 $P = 380$

Indifferensläge: $l = 4; k = 20\%$

$P_1 = 400$ och $P_2 = 400$.

Den 'kapitalintensitet' som kännetecknar varje produktionsteknik mäts genom förhållandet K/A , kapitalets produktivitet genom P/K och arbetets produktivitet genom P/A . Dessa förhållanden – uttryckta i fysiska kvantiteter – representerar t. ex. nödvändig investering (i tusental enheter konstant penningvärde) per arbetare, produktion (vid konstanta priser) per investerad miljon respektive produktion per arbetare och år. För övrigt förbinds dessa tre förhållanden självklart genom relationen:

$$K/P = P/A : P/K$$

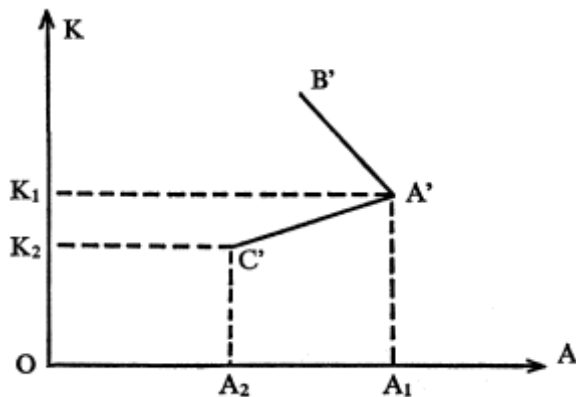
Användandet av en mera avancerad teknik, kännetecknad av en kapitalintensitet K/A , leder till en höjning av arbetets produktivitet P/A . Under dessa förhållanden uppstår två möjliga fall.

Första fallet: förbättringen av arbetets produktivitet är mindre än proportionell mot ökningen av kapitalintensiteten. I detta fall minskar kapitalets produktivitet. Vi har det klassiska antagandet, som illustreras av figur 1: om man för att producera en fysisk enhet P kan utnyttja mindre arbete måste man nödvändigtvis utnyttja mer kapital.

Andra fallet: förbättringen av arbetets produktivitet är mer än proportionell mot ökningen av kapitalintensiteten. I detta fall förbättras självklart även kapitalets produktivitet. Detta innebär inte att man förflyttar sig från A' till B' på ett konvext polygon i förhållande till

origo, som i figur 1, utan att man närmar sig origo från A' till C' som i figur 2.

Figur 2



AK Valet mellan teknikerna A' och B' som är det enda som studeras i teorin och som man kallar val mellan 'effektiva' tekniker, är beroende av de relativa ersättningarna l och k . Däremot är valet mellan A' och C' inte beroende av dessa ersättningar, varför teknik A' sägs vara 'ineffektiv'. De tekniska framstegen manifesterar sig i den ena eller den andra av dessa båda former.

Vilken politik bör man förespråka i ett 'underutvecklat' land som är drabbat av en avsevärd 'strukturell arbetslöshet', med andra ord om kapitalet utgör tillväxtens 'begränsande faktor' medan arbetet finns tillgängligt i obegränsade kvantiteter?

Självfallet måste, som alltid, de 'lättare', men i ovannämnda mening 'ineffektiva', teknikerna elimineras. Bland de 'effektiva' teknikerna förordar man mycket ofta den som maximalt sparar på den sällsynta faktorn och som alltså maximerar kapitalets produktivitet P/K . Det är samma sak som att säga den 'lättaste' tekniken (som minimerar K/A) bland alla möjliga 'effektiva' tekniker (dvs. som ligger på ett konvext polygon). Valet av ett referenspris noll för lönen leder systematiskt till sådana preferenser, eftersom elementet Al i kostnadsekvationen $P = Al + Kk$ upphävs, och att då minimera P leder till att maximera P/K för en given ränta k .

Detta sätt att resonera är högst diskutabelt, även i det antagande där arbetsfaktorn verkligen fanns tillgänglig i obegränsade kvantiteter. Ty bland olika 'effektiva' tekniker kan en mindre lätt teknik med faktiska faktorersättningskvoter göra det möjligt att utvinna ett 'överskott' som påverkar investeringarna och därmed betingar den vidare tillväxten. Men den beräkning som grundar sig på ett referenspris noll för lönen utesluter detta alternativ, eftersom den bortser från det faktum att i verkligheten löner delas ut som genom att påverka konsumtionen reducerar nationens förmåga att utvinna ett överskott som kan gå till investeringar.

I nedanstående exempel är den 'tunga' tekniken 2 att föredra, eftersom den även i ett underutvecklat land möjliggör ett stort överskott:

Lätt teknik (1) $A = 50$ $K = 1\ 000$

Tung teknik (2) $A = 40$ $K = 1\ 200$

Faktorersättningskvoter: $l = 16$; $k = 20\ %$

Produktionskostnad:

— med teknik (1) $P = 1\ 000$

— med teknik (2) $P = 800$ (Överskott $\ddot{O} = 120$).

Det är alltså omöjligt att förorda ett med avseende på tillväxtens acceleration rationellt val utan att föra in detta begrepp 'överskott'.

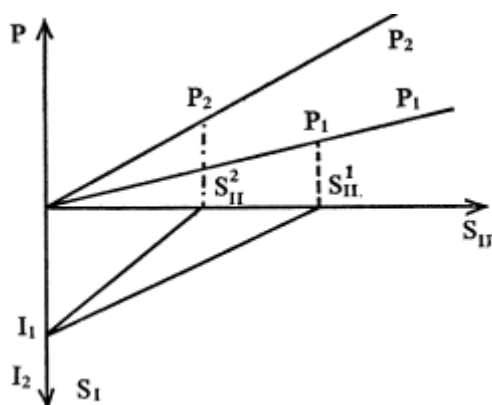
Den första regeln är att den tyngsta tekniken alltså är att föredra – även i 'underutvecklade' länder drabbade av 'strukturell arbetslöshet' – så länge den förbättring av arbetets produktivitet som åtföljer den utgör en tillräcklig ersättning till det ytterligare kapital som sätts i arbete. I det föregående exemplet är den tyngre tekniken fördelaktig så länge överskottet $\bar{O}$ är högre än 20 % av det ytterligare kapital som ska sättas i arbete ($K = 1\ 000$).

Men man måste gå längre. Om överskottet $\bar{O}$ är tillväxtens finansieringskälla måste man välja de avancerade teknikerna så länge detta överskott, när det återinvesterats, möjliggör en tillväxt i en takt som är minst lika hög som den planerade tillväxttakten.

Gränsteorins statistiska analysmodell, som här beskrivits, är ett föga verksamt instrument för den dynamiska analysen på grundval av begreppet överskott. Metoden säger nämligen hur man ska maximera den omedelbara produktionen med en given uppsättning faktorer. Men den lär oss ingenting om den tillväxtdynamik som blir följden av det ena eller det andra valet. Det är därför vi nu ska undersöka detta sistnämnda problem på ett annat sätt.

I figur 3 representeras på den negativa y-axeln sysselsättningsvolymen S_I i bransch I som producerar produktionsvaror, och på x-axeln sysselsättning S_{II} i bransch II som producerar konsumtionsvaror, på den positiva y-axeln produktionen P av konsumtionsvaror.⁹⁷

Figur 3

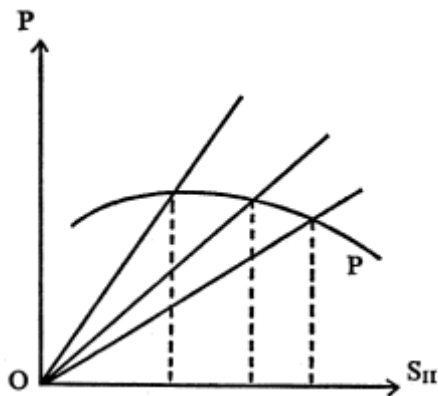


Det ursprungligen tillgängliga överskottet, som härrör från det förflutna, gör det möjligt att år 1 sysselsätta ett antal OI_1 arbetare i bransch I om produktionstekniken i denna bransch är hög (detta antagande kan upphävas senare). Sysselsättningen OS_{II} i bransch II är beroende av kapitalintensiteten i den teknik som valts för denna bransch: den är omvänt proportionell mot denna intensitet. Produktionen P är på en gång beroende av sysselsättningen S_{II} och av arbetets produktivitet i bransch II. Man förbinder varje sysselsättningsnivå S_{II} med en rät linje p vars lutning, som mäter denna produktivitet, är proportionell mot teknikens 'tyngd'.

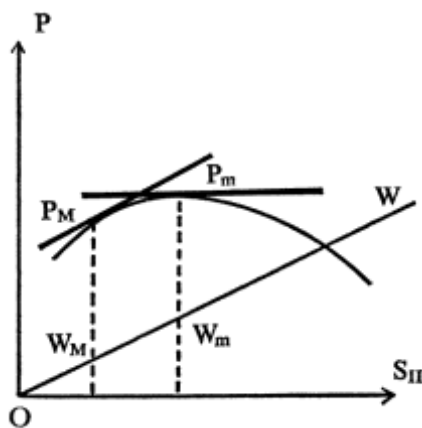
Punkterna P , som beskriver den erhållna produktionsnivån av konsumtionsvaror med sysselsättningsnivåerna S_{II} och däremot svarande teknik, ligger på en kurva som åskådliggörs i figur 4. I figur 5 representerar den räta linjen W den totalt utbetalade lönen i bransch II som är proportionell mot sysselsättningen S_{II} , medan lutningen l på denna räta linje W mäter lönesatsen.

⁹⁷ Det följande är hämtat från A. K. Sen, *Choice of techniques*, Oxford 1965. Se även Liebenstein, *Economic backwardness and economic growth*, New York 1957.

Figur 4



Figur 5



Kurvan P har sitt maximum i P_m , medan tangentpunkten PM mellan denna kurva och en rörlig parallell i W är sådan att segmentet PM WM är maximum.

Om den ekonomiska politikens syfte är att maximera den omedelbara produktionen, väljer man den teknik som svarar mot punkten P_m . Men om syftet är att maximera tillväxttakten, så väljer man nödvändigtvis en mindre lätt teknik, som svarar mot punkten PM.

Det maximala ytterligare överskott PM WM som hemförts vid tidpunkt 2 på den negativa y-axeln i figur 3 gör det möjligt att vid tidpunkt 2 i bransch I sysselsätta ett större antal arbetare OI_2 än OI .

Ju lägre lönesatsen l är, desto mer närmar sig punkten PM punkten P_m . Men dessa båda punkter sammanfaller endast i antagandet om en beräkning som grundar sig på ett referenspris noll för lönen, i vilket fall W sammanfaller med x-axeln.

Konkurrensen driver företagen att välja den teknik som maximerar överskottet. Det är utan tvivel därför valen i det ekonomiska livet, i den moderna affärsvärlden, inte skiljer sig åt så mycket mellan de 'underutvecklade' länderna och de industrialiserade. Mycket ofta när olika val träffas är det mer av skäl som hänger samman med marknadens storlek än på grund av lönenivån. I alla händelser ligger dessa val nästan alltid – och det ska man vara tacksam för – mycket långt från dem som följer av en beräkning på grundval av ett referenspris noll för lönen. Detta visar att problemet om 'valet av teknik' i stor utsträckning är ett falskt problem, som så ofta i gränsnytteteorin. Det rätta problemet gäller valet av branscher (lätta eller tunga) och inte valet av teknik.

Emellertid är det sant att den låga lönenivån i de underutvecklade länderna underhåller en negativ lättja vad beträffar valet av teknik. Det tröga lugnet, motståndet mot nyheter är reella krafter som verkar inom företaget. En lönestegring kan sporra företaget att ta sig ur

letargin. Erfarenheten visar att denna sporre är det bästa sättet att tvinga fram effektivare val, eftersom vinsten delas mellan löntagarna och nationen (så länge löneökningen inte absorberar hela överskottet $\bar{O}$ och den icke distribuerade delen av detta överskott investeras).

Överskottet $\bar{O}$ kan nämligen i sin helhet gå till investeringar, eller också konsumeras helt eller delvis, antingen av företagarna, för vilka det utgör profit, eller av arbetarna, som erhåller en löneökning, eller åter av konsumenterna, om konkurrensen framtvingar en sänkning av produktens pris.

Om man betraktar tillväxten av lönesatsen 1 som utvecklingens slutmål, söker man jämsides öka överskottet $\bar{O}$ och lönerna l . Under förutsättning att det för investeringar tillgängliga överskottet $\bar{O}$ växer i långsammare takt om lönesatsen l tillåts växa snabbare och sysselsättningen S tillväxt är beroende av det återinvesterade överskottets $\bar{O}$ tillväxt, kan man definiera en optimal samhällelig produktionsfunktion, med vars hjälp man kan välja den kombination av tillväxttakter i $\bar{O}$ och i l som maximerar massan W av utdelade löner, inte vid en periods slut, utan under en hel period på, låt oss säga, tio eller femton år.

De föregående utläggningarna är inte enbart teoretiska. Den ekonomiska historien bekräftar i rätt stor utsträckning deras riktighet. Det är allmänt känt att de länder som industrialiserats senare än andra har upplevt en snabb tillväxttakt både i produktiviteten och i sysselsättningen varje gång de i sin utveckling prioriterat de modernaste industrierna och anlitat de modernaste teknikerna. Genom att använda de effektivaste, dvs. oftast de mest kapitalintensiva tekniska metoderna, har de gjort maximala kapitalbesparingar och maximalt accelererat ackumulationen, av vilken de samtidiga framstegen i produktiviteten och i sysselsättningen ytterst beror. De jämförelser som gjorts mellan perioder av långsam tillväxt i vissa länder som prioriterat arbetsintensiva industrier – t. ex. textilindustri – och perioder av snabb tillväxt i andra länder, som träffat det motsatta valet, är i detta hänseende talande. Litteraturen i detta ämne är nu mycket rikhaltig, sedan man börjat göra systematiska mätningar av de utvecklade industriländernas tillväxt på längre sikt.

Man borde tillägga att övergången från lätt till tung teknik ofta svarar mot framsteg i den historiska utvecklingen, och inte mot antagandet om valet mellan flera möjliga alternativ i en och samma givna epok. Den senare typen av val begränsar sig i praktiken till några lätt igenkännliga situationer: problemet att välja mellan vattenkraftverk och värmekraftverk, mellan räls och vägar osv. I förädlingsindustrin är utrymmet för möjliga varianter – för en given dimension – ofta ytterst snävt.

Denna historiska observation av den jämförande tillväxttakten i de olika industriländerna i olika epoker är också giltig för de 'underutvecklade' länderna. Om industrialiseringen endast gjort långsamma framsteg i länder som Indien eller Egypten, så beror det på att man i en försenad take-off prioriterat gamla industrier där de tekniska framstegen sker långsamt och kapitalintensiteten är relativt låg, i synnerhet textilindustrin. Den accelererade industrialiseringstakten i vissa länder i tredje världen efter andra världskriget förefaller också ha att göra med att man företagit mindre återhållsamma val i fråga om kapitalintensitet. I Afrika är exemplet Kongo-Kinshasa, kontinentens mest industrialiserade land, i detta hänseende talande. I Kongo sporrade löneökningarna under perioden 1950-58 företagen till mindre återhållsamma tekniska val, som möjliggjort ansevärliga produktivetsvinster, vilka i sin tur gjort det möjligt att accelerera den industriella tillväxten.⁹⁸

Man borde alltså undvika att låta kortsiktiga sysselsättningsmässiga hänsyn spela in i valet av produktionsteknik. Men man kommer inte ifrån att en alltför modern teknik ibland är svår att omedelbart verkställa, därför att den kräver en högt kvalificerad arbetskraft som

⁹⁸ Se härom J. L. Lacroixs mycket övertygande bok: *Industrialisation au Congo*, Mouton 1966.

man inte förfogar över. En viss prioritet bör alltså ges åt att utbilda sådan arbetskraft. Som illustration skulle man kunna anföra exemplet med moderniseringen av jordbruket i tropiska Afrika. På det området står man ofta inför valet mellan en 'liten modernisering' – som innebär att man ersätter hackjordbruket med plogjordbruk – eller en fullständig modernisering, som innebär omedelbar övergång till traktor. Där lantbrukets förhållanden så medger kan man fråga sig om inte den andra lösningen är den bästa och om det inte är bättre att utbilda tusen traktorförare och mekaniker än att lära hundratusen 'moderna' odlare hur man sköter en boskapshjord. Jag är väl medveten om att det finns sociologiska hinder som kommer att försvåra den modernaste lösningen. Är dessa hinder lättare att övervinna om man valde en mindre avancerad teknik? Det må vara tillåtet att betvivla. Men en diskussion om dessa problem skulle föra oss långt vid sidan av vårt ämne.

Av det föregående kan man dra en slutsats som är av stor betydelse för den ekonomiska politiken: det finns beträffande den moderna sektorn i en underutvecklad ekonomi ingen anledning att göra annorlunda val än vad man skulle göra i ett redan industrialiserat land. Man måste välja den effektivaste tekniken, den som ger maximal avkastning på de faktiskt använda faktorerna. I själva verket kommer den accelererade ackumulationen i den moderna sektorn att följas av en spontan lönestegring, medan ersättningarna i den traditionella sektorn, vars produktivitet är relativt oförändrad, endast kommer att stiga i långsammare takt, om de över huvud taget kommer att stiga. Under dessa förhållanden finns det ingen anledning att förvåna sig över att medelinkomsten är mycket ojämn mellan de bägge sektorerna, den moderna och den traditionella, och att ojämnheten skärps under utvecklingsprocessens lopp.

Även om den 'spontana' rörelsen pekar i riktning mot en allt ojämnare fördelning av arbetsersättningarna, kan man – och måste man – inse att en utvecklingspolitik värd namnet inte kan tolerera denna växande ojämnheter under den långa övergångsperioden. Ty ojämnheten bryter den nationella enheten, som är själva förutsättningen för utveckling. Staten måste då gå in och planera priser och löner på sådant sätt att man tryggar den nationella sammanhållningen: här går 'marknaden' återigen stick i stäv mot de politiska kraven på en djupgående social omdaning. Därför måste man isolera det inhemska prissystemet från världssystemet, men då måste man samtidigt ha klart för sig att planeringen – valet av de sektorer som ska utvecklas – inte längre kan grunda sig på det framräknade prissystemet, som vilar på annan sakgrund (det politiska kravet på solidaritet mellan arbetarna i sektorer med olika produktivitet). Man måste ha ett referenspris för den ekonomiska kalkylen av sådan beskaffenhet att valen leder till att de moderna branscherna utvecklas. Efter hand som den 'traditionella' sektorn undanträngs, närmar sig det prissystem som är rationellt från den politiska sammanhållningens synpunkt det som är rationellt från det ekonomiska valets synpunkt.

Naturrikedomarnas roll i valet av investeringar

Det är nödvändigt att i själva beräkningen av en investeringsbesparingskvot ta hänsyn till utnyttjandet av naturrikedomarna.

En av huvudaspekterna i detta problem är frågan om 'lokaliseringen' och de växlande möjligheterna att utnyttja en 'jord'. På tal om detta problem sammanfattar Bettelheim den ur samhällslogisk synvinkel rationella metoden så här:

Man klassar samtliga odlingsbara jordar efter det totala antal (direkta och indirekta) arbetsenheter som måste ges ut på en given teknisk nivå för att erhålla en given kvantitet av olika slags produkter och man anvisar varje jordenhet den användning för vilken den lämpar sig relativt sett bäst med hänsyn till de olika användningarnas kombinerade verkan.⁹⁹

⁹⁹ Bettelheim, a.a., s. 286.

I en kapitalistisk ekonomi är det jordräntan som ligger till grund för dessa avgöranden. Men leder det till de bästa resultaten för samhället? Konkurrensen mellan de olika möjliga användningarna av ett jordområde tvingar obestriddligen in dess utnyttjande i en riktning som svarar mot det samhälleliga behovet. Men den absoluta ränta som monopolet på jordegendomen medför spelar samma roll som profiten vid bestämmandet av den fördelaktigaste tekniken. Den ovan skisserade samhälleliga kalkylen leder alltså ganska ofta till resultat som avsevärt skiljer sig från dem som uppstår genom konkurrensen på marknaden. I denna konkurrens inverkar ett från global synpunkt så föga 'rationellt' element som jordägarnas och arrendeböndernas relativa styrka. Saken är påfallande i de 'underutvecklade' länder som kallas 'överbefolkade'. Här kan jordägaren genom förekomsten av en talrik bondeklass tvinga fram en hög räntesats. Det är uppenbart att om denna ränta sänktes, skulle inkomstfördelningen rubbas och därmed det samhälleliga behovet av de olika produkterna. Jordutnyttjandets allmänna gestalt skulle förändras.

Lokaliseringsproblemet innefattar vissa aspekter (t. ex. om arbetskraften bor i omedelbar närhet eller långt ifrån) som marknadsmekanismen inte tar med i beräkningen därför att kostnaden för människornas förflyttning inte spelar in i den enskilde företagarens lönsamhetskalkyl.

Det mera allmänna problemet om naturtillgångarnas nyttjande innefattar också en mångfald aspekter som denna individuella kalkyl inte tar med i beräkningen. Låt oss ta exemplet med sinande gruvfyndigheter. Detta problem har stundom blivit så akut att endast en tvångssamverkan mellan producenterna under statens överinseende har kunnat göra slut på de för samhället allvarliga missbruk som konkurrensen medförde. Investeringens 'besparingskvot' kan relativt lätt ta hänsyn till dessa viktiga faktorer när det gäller att bestämma den för samhället fördelaktigaste tekniken.

Idag förnekar ingen – utom några efterblivna liberaler – att ibland en mycket vid klyfta skiljer den individuella produktiviteten från investeringens samhälleliga produktivitet. Återstår att bestämma värdet av de moderna ansträngningarna att redovisa denna verklighet inom ramen för det ortodoxa tänkandet, som vägrar att överge de gränsteoretiska analyserna.

De kollektiva fördelarna

Många ekonomer försöker för närvarande bygga en teori om investeringarnas samhälleliga produktivitet. Det gäller att finna ett medel att mäta den 'kollektiva fördelen' av en investering, att mäta vinsten i välstånd för hela samhället.

Tanken på att bygga en investeringsteori genom att resolut ställa sig på kollektivets och inte längre på den enskilde företagarens ståndpunkt, men utan att överge de gränsteoretiska grundtankarna, är redan gammal. Denna tanke väcktes redan 1912 av Gaëtan Pigou.¹⁰⁰

Först måste man veta i vilken utsträckning det är 'fördelaktigt' för kollektivet att sänka konsumtionen i nuet för att accelerera kapitalbildningstakten, som ska trygga en växande konsumtion i framtiden. I fallet 'Robinson på ön' är problemet om den optimala ackumulationstakten lätt att lösa. Robinson räknar direkt i välståndsenheter. Om han beslutar sig för att bygga en maskin, överväger han å ena sidan nyttan av de produkter som han skulle ha kunnat producera under den tid det tar att tillverka maskinen, och å andra sidan nyttan av de föremål han kommer att kunna producera i framtiden. Uppoffringen är temporär, vinsten varaktig. Men i likhet med andra dödliga nedvärderar Robinson framtiden, varigenom den oändliga men avtagande framtida nyttoserien för en given

¹⁰⁰ Pigou, *Wealth and Welfare*, 1912; *Economics of Welfare*, 1920. Se även specialnummer av *Economie Appliquée* om den kollektiva fördelen.

ackumulationstakt kan vara lika med den ändliga serien av i nuet uppoffrad nytta. Det är inte på samma sätt med kollektivet, ty när man ändrar ackumulationstakten ändrar man samtidigt inkomstfördelningens allmänna utseende så att det inte är samma individer som vinner och som förlorar på operationen. Här återfinner man den grundläggande svårigheten för varje subjektiv värdeteori, nämligen hur man ska jämföra den tillfredsställelse som några vinner med den som andra förlorar. Svårigheten förvärras genom det faktum att om man antar kollektivets ståndpunkt måste man jämföra det välstånd som en generation förlorar med det som de andra vinner.

Det andra problem som investeringsteorin måste lösa gäller valet mellan flera möjliga, mer eller mindre kapitalintensiva produktionsmetoder. Detta problem ställs i liknande termer som problemet om fastställandet av den allmänna ackumulationstakten. Från den individuella produktivitetens synpunkt är den lättaste investeringen mycket ofta att föredra. Men om man bortser från företagarens omedelbara intresse och betraktar det samhällseliga intresset under en period av t. ex. tio år, då tycks den tunga investeringen ofta vara att föredra. I vilken utsträckning är den det? Vi har i det föregående sökt skissera en rationell investeringsteori. Välfärdsekonomerna stöter däremot på samma svårigheter som förut: förutom att valet av en teknik framför en annan modifierar den allmänna ackumulationstakten, och därmed den framtida totala inkomsten och dess fördelning, påverkar det den allmänna gången i den aktuella inkomstfördelningen. Där måste man återigen jämföra den tillfredsställelse som olika individer, dvs. efter varandra följande generationer vinner.

Problemets tredje aspekt – frågan om den internationella specialiseringen från synpunkten av de nationella industriernas kapitalintensitet – leder till en förnyad form av teorin om den komparativa fördelen inom välfärdsekonomens ram. Raul Prebischs uppfattning är att den bästa lösningen från den kollektiva fördelens synpunkt är att inrikta investeringarna på skapandet av en sammansatt inhemsk ekonomi i stället för att inrikta utvecklingen på en växande inhemsk specialisering. Men liksom det är omöjligt att mäta nyttan för två olika individer och jämföra deras tillfredsställelse är det inte heller möjligt att med den subjektiva teorin om den komparativa fördelen mäta fördelen av att skapa ett inhemskt ekonomiskt komplex.

Till slut måste man erkänna att dessa teorier om den komparativa fördelen inte ger oss något verkligt medel att övervinna den väsentliga svårigheten, som härrör från deras subjektiva värdesyn. Det är utan tvivel därför dessa teoretiker, som utgör den dominerande riktningen inom dagens teoretiska tänkande, inte har lyckats påverka handlingens män. Det är anmärkningsvärt att i ett arbete som Mandelbaums¹⁰¹ konstruerar författaren en femårig utvecklingsplan och utgår därvid som enda objektiva realitet från den arbetskraft som ska fördelas mellan de olika ekonomiska verksamheterna, naturtillgångarna inräknade, och den erforderliga tiden för framställandet av de olika möjliga utrustningarna. I denna konstruktion görs inte ens en antydning om den kollektiva fördelen.

Till dessa grundläggande och oöverstigliga teoretiska svårigheter kommer sammanblandningen hos den kollektiva fördelens teoretiker mellan teori och doktrin. Om man antar att de svårigheter som välfärdsekonomens analys möter ska lösas, måste man konstatera att de rekommendationer som ekonomerna skulle kunna lämna borde ligga på det doktrinära planet. Om man konstaterade att en viss inriktning 'maximerar den samhällseliga välfärden', även om den individuella produktiviteten hos den investering som skapar denna välfärd är låg, och att en annan, vars omedelbara lönsamhet är stor, inte är optimal från kollektivets synpunkt, hur skulle man då bära sig åt för att tvinga företagen att handla tvärs emot sina intressen?

¹⁰¹ Mandelbaum, *The industrialization of backward areas*, Oxford 1947.

c. Den internationella specialiseringen och investeringarnas inriktning på 'lätt' industri och teknik i periferin. Kapitalismens utveckling på grundval av den inhemska marknaden: den nödvändiga komplementariteten mellan 'lätta' och 'tunga' branscher

I en sluten ekonomi medför en viss nationalinkomst och en viss fördelning av denna inkomst en given inriktning av efterfrågan och därmed en särskild inriktning av produktionen i enlighet med denna efterfrågan.

De första industrier som skapades i Europa anlätade en relativt lätt teknik därför att det var mera lönsamt. Men när en industri (t. ex. textilindustrin) utvecklades blev det nödvändigt att stegra produktionen i andra branscher (t. ex. framställandet av maskiner). Den lönsammaste tekniken i dessa branscher kunde vara tyngre. Marx, som studerat profiternas utjämningsprocess, har behandlat detta problem. I en lätt industri är den ursprungliga profiten högre. Kapital strömmar till, och priset fastställs i nivå med 'produktionspriserna' som ger alla kapital en lika ersättning. Om produktionsvolymen vid denna prisnivå överstiger det samhälleliga behovet, fastställs marknadspriset på en lägre nivå än 'produktionspriset'. Kapital strömmar då ut från den verksamhetsgren där profitkvoten blivit lägre än genomsnittet i de övriga branscherna. Den slutliga jämvikten inträder när produktionens inriktning å ena sidan överensstämmer med den samhälleliga efterfrågan och å andra sidan ger alla kapital en lika ersättning. Kapitalets tendens att företrädesvis inrikta sig på den lätta industrin begränsas alltså, om man så får säga, genom den nödvändiga men senare utvecklingen av tyngre komplementindustrier.

Anmärkas bör att denna definition i grunden skiljer sig från den som likställer lätt industri med tillverkning av konsumtionsvaror och tung industri med produktion av kapitalvaror. Det är lätt att förstå att produktionen av vegetabilisk olja utnyttjar mer arbetskraft per kapitalenhet än plastproduktionen. Som regel visar det sig att de 'tyngsta' industrierna är vanligare i kapitalvaruproduktionen, vilket har gett anledning till beklagansvärda missförstånd. En djupgående förbindelse finns dock mellan de båda företeelserna: om en modernare teknik införs i någon industrisektor blir den nationella produktionen i genomsnitt 'tyngre'. Men då har kapitalvaruproduktionen ökat mer än produktionen av konsumtionsvaror. Den allt 'tyngre' produktionen (de tekniska framstegen) går hand i hand med produktivkrafternas förskjutning från konsumtionsvaruproduktionen till den mellanliggande produktionen. Vi kan tillägga att det även finns en relation mellan företagens storlek med avseende på den anställda och kapitalintensiteten. I den 'lätta' industrin är det lätt att 'sätta igång' en produktion. Det krävs inte så mycket kapital. Därför kan små företag lättare skapas där än i den 'tunga' industrin.

Under den internationella integrationens villkor däremot, när kapitalismen utvecklas på grundval av utrikeshandeln och när den nationella marknadens utvidgning endast spelar en underordnad roll, kan de tyngre komplementvarorna importeras. I en del länder stärks då investeringarnas tendens att inrikta sig på den lätta industrin genom den internationella specialiseringen, medan i andra länder däremot den tunga produktionens andel stiger än snabbare.

Den internationella specialiseringen och den tunga industrins och teknikens begränsade utveckling i periferin

Teorin om komparativa fördelar ger de 'föga utvecklade' länderna rådet att specialisera sig på den lätta industrin. Det är inte nödvändigt att dessa länder skaffar sig tunga komplementvaror direkt genom inhemsk produktion, då sådana varor i stället kan importeras. Varje nation bör specialisera sig där den har den största fördelen, och den vet att den har denna fördel därför att den besitter relativt sett billigare produktionsfaktorer som lämpar sig för produktion av dessa varor. De högt utvecklade kapitalistiska länderna

kommer att producera varor som kräver mycket kapital, och de överbefolkade länderna varor som kräver mycket arbete.

Det är uppenbart att denna specialisering av de mindre utvecklade länderna har skenbara fördelar, ty vinsten av utbytet är uppenbar. Men det är bara ett sken, ty villkoret för specialiseringen är att det 'underutvecklade' landet, där tillgången på arbete förutsätts vara rikligare, betalar detta arbete till ett lägre pris än motsvarande arbete i det 'utvecklade' landet vid lika produktivitet. Denna inriktning ger då upphov till en långsammare tillväxttakt. Företagarens omedelbara intresse kommer alltså i konflikt med samhällsintresset, sett ur en vidare synvinkel. Teorin om de komparativa fördelarna saknar denna vidsynthet.

Det ligger nämligen i företagarens omedelbara intresse att investera kapital i den lättast möjliga industrin och importera de tunga varor som är nödvändiga för att mätta marknaden och bibehålla jämvikten. Man varnar de fattiga ländernas planerare för att ta efter de utvecklade ländernas mera avancerade teknik. Man råder dem att införa en mindre 'kapitalkrävande', efterbliven teknik. Man har visserligen fullt klart för sig, att om denna teknik är lönsammare för företagen i de fattiga länderna, så är det just därför att lönerna är låga. Emellertid ställer man sig på företagets individuella ståndpunkt, vars intresse man likställer med allmänhetens intresse. Från helhetens synpunkt är denna kalkyl meningslös. Den ultralätta investeringen kräver en mycket tung komplementinvestering, medan den mindre lätta industrin går hand i hand med utvecklingen av mindre tunga industrier. Det är bara den samhälleliga produktiviteten som räknas.

Genom möjligheten att ta sin tillflykt till utbytet med utlandet kan man få det individuella intresset att sammanfalla med det samhälleliga. Om nämligen den lättare investeringen är lönsammare för företaget är den det också för samhället, ty det finns inget behov av att producera tyngre komplementvaror hemma. Det är bara att importera dem och betala dem med export av lätta varor. På kort sikt vinner samhället på denna specialisering, men på lång sikt förlorar det.

Detta samband mellan den lätta investeringen och importen av tunga komplementvaror är så starkt att alla utvecklingsmodeller som prioriterar de lätta industrierna låter den internationella integrationen ingå i förutsättningarna. Det är då man måste ge prioritet åt hänsynen till den yttre jämvikten. Ty även om det i de 'mindre utvecklade' länderna på kort sikt är fördelaktigt att ägna sig åt den lätta industrin, måste man likväl kunna betala den tunga komplementära importen. Men de underutvecklade ländernas export beror inte på den, utan på situationen i de utvecklade länderna. Man måste alltså ta hänsyn till investeringarnas verkan på betalningsbalansen, som måste vara i jämvikt för att dessa investeringar ska kunna påverka nationalinkomsten.

Avslutningsvis kan det emellertid vara viktigt att erinra om att denna arbetsfördelning (tunga industrier i centrum och lätta i periferin) endast svarar mot ett särskilt stadium i den internationella specialiseringen, som visserligen är det för dagen rådande. Men om i en framtid de modernaste industrierna inte längre, som hittills, kännetecknas av 'kapitalintensiteten', utan av en 'arbetets organiska sammansättning',¹⁰² som lämnar större utrymme åt det kvalificerade arbetet,¹⁰³ kan en ny ojämn arbetsfördelning, grundad på detta nya fenomen, reducera den tidigare delningen, som analyserats här, till dess rätta – historiska – plats.

¹⁰² Enligt ett mycket lyckosamt uttryck av Emmanuel (*L'échange inégal*).

¹⁰³ R. Richta, *La civilisation au carrefour*, Anthropos 1969.

B. Den internationella specialiseringen och multiplikatormekanismernas överföring

Multiplikator- och accelerationsteorin. Dess innebörd under den ojämna internationella specialiseringens villkor

Den moderna nationalekonomin har påvisat de flesta ekonomiska företetsers multiplikatorkaraktär. Man skiljer vanligen mellan de 'primära' effekterna, som framträder omedelbart efter det att den förändring som betraktas som drivkraft har ingripit i det ekonomiska skeendet, och de 'sekundära' företetserna, som verkar under den teoretiskt oändliga serien av på varandra följande perioder. I själva verket gjorde det traditionella tänkandet en likartad distinktion i fråga om den 'allmänna jämviktens'. De omedelbara verkningarna av en oberoende förändring i 'tekniken' eller i 'smaken', de två stora oberoende variablerna i det gränsnytteteoretiska systemet, utgjorde den 'primära effekten' av denna förändring. Hela systemet, som från början antogs befinna sig i jämvikt, undergick till följd av denna primära effekt en jämviktsrubbing. Då trädde 'anpassningsmekanismerna' i funktion. Den primära effekten, som i sin tur blivit en orsak, satte igång 'jämviktskrafter', som tillät systemet som helhet att finna en ny jämvikt, eller också att återfinna den gamla jämvikten. Den moderna teorin har avstått från att till varje pris söka 'jämviktskrafter'. Man begränsar sig till att beskriva systemets förändringar i tiden, etapp för etapp. Vid slutet av den initiala perioden har man alltså ett visst system, självfallet i bristande jämvikt. Denna jämviktsrubbing medför under loppet av nästa period en annan, och så vidare i oändlighet. Man hävdar inte längre att systemet tenderar mot något jämviktsläge. Den ekonomiska vetenskapens enda uppgift är, säger man, att redogöra för den successiva serien av kausalt sammanlänkade fakta. Denna sammanlänkning sätter krafter i spel som dels tenderar att återföra systemet till jämvikten, dels tenderar att skapa nya jämviktsrubbingar. Dessa mekanismers ordningsföljd i tiden, variablernas svarshastighet på förändringar i de andra variablerna, bestämmer ensamma hela systemets verkliga utveckling. Att detta sätt att analysera det ekonomiska systemet bär empirismens prägel är uppenbart.

Wicksell var den förste som gett ett exempel på en 'kumulativ' mekanism, i vilken ordningen mellan de olika ekonomiska krafternas ingripanden till slut accentuerade den ursprungliga jämviktsrubbingen. Teorin om 'inflationsspiralen' är av samma typ.

Det finns emellertid situationer i vilka det successiva ekonomiska förloppet leder till en ny jämvikt. Mellan de olika kvantiteternas värden vid utgångspunkten och vid slutpunkten kan man genom enkla matematiska förfaranden påvisa 'multiplikatorer' som 'sammanfattar' situationens utveckling. Ett av dessa fenomen är investeringens 'multiplikatoreffekt', som uttrycker det faktum att en 'primär' investering medför en rad ytterligare investeringar. Den primära investeringen kan alltså betraktas som utgångspunkten för den fortsatta utvecklingen. Den sätter igång ackumulationsmekanismerna: multiplikatorn, som mäter relationen mellan den 'autonoma' investeringen och den inkomstökning som den ger upphov till, och acceleratoren, som mäter relationen mellan en kausal konsumtionsökning och den inducerade investeringsökningen.

Vilken är den allmänna gången i detta multiplikatorförlopp? En ny, autonom investering äger rum i ett givet ögonblick. Detta innebär att produktivkrafter förflyttas från 'färdigvaruproduktionen' till den 'mellanliggande' produktionen. Den nya investeringen i 'färdigvaruproduktionen' kräver nämligen en komplementär investering i den 'mellanliggande' produktionen. Om tekniken är oförändrad hämtar de båda tillsammans sina arbetskraftsresurser i folkökningen, i de proportioner som kännetecknar ekonomin i fråga. I detta fall ökar endast den totala inkomsten, medan per capita-

inkomsten förblir oförändrad. Om tekniken är ny sysselsätter den komplementära investeringen i den mellanliggande produktionen proportionellt sett mer arbetskraft än förut. I detta fall, som är det enda intressanta, eftersom det leder till ett verkligt framsteg, ökar inkomsten per capita. Om den reala konsumtionen per capita förblir oförändrad har 'sparandet' ökat. Låt oss anta att sparandet 'investeras', dvs. i sin ägares händer utgör det förskott med vilket han kan förflytta produktivkrafter, dvs. under en andra period höja samhällets produktionsnivå per capita. Om konsumtionen alltså håller sig konstant kommer processen att kunna fortsätta i oändlighet. Så tillvida kan man säga att den 'autonoma' investeringen har möjliggjort den oändliga serien av 'sekundära' investeringar. Dess multiplikatoreffekt är oändlig. Det vill med andra ord säga att mänsklighetens första investering har möjliggjort samhällets hela fortsatta framåtskridande, vilket är att bekänna sin vanmakt: problemet saknar intresse.

Det kan vara av intresse att analysera detta förlopp i två omgångar. I den första omgången studerar man den mekanism genom vilken den nya investeringen höjer inkomstnivån ('multiplikatorn'), i den andra omgången den mekanism genom vilken inkomstökningen gör det möjligt att investera sparandet ('acceleratorn'). Utvecklingen framstår då som en oändlig process i vilken multiplikator- och acceleratoreffekterna sammanlänkas utan avbrott.

a. Multiplikatorparadoxerna

Multiplikatorn anger förhållandet mellan en autonom investering och den inkomstökning som denna investering ger upphov till. Keynes hävdar att denna faktor är av avgörande betydelse för den allmänna sysselsättningsnivån.

Keynes multiplikator

Keynes intresserar sig för efterfrågan och inte för utbudet. Efterfrågan skapar alltid sitt utbud, utbudet skapar inte alltid sin egen efterfrågan: detta är grundsatsen i *General Theory*. Om man alltså antar att den totala inkomsten Y av det ena eller andra skälet har ökat med kvantiteten ΔY , går en del av detta inkomstillskott till konsumtionen, en del till sparande. Om b , den genomsnittliga benägenheten att konsumera, är stabil, är konsumtionsökningen $b\Delta Y$. Denna nya efterfrågan skapar sitt utbud, och inkomsten ökar med $b\Delta Y$. I en andra period ger denna inkomstökning b xx Y i sin tur upphov till en sekundär konsumtionsökning $b_2\Delta Y$. Samma sak sker i en tredje period, i en fjärde och så vidare. Vid slutet av en oändlig serie av perioder har inkomsten ökat med kvantiteten $\Delta Y + b\Delta Y + b_2\Delta Y + b_3\Delta Y + \dots = I/(I-b)\Delta Y$, i vilken kvantiteten $k = I/(I-b)$ mäter värdet av multiplikatorn.

Denna teori om varje inkomstökningens multiplikatoreffekter är som synes allmän.¹⁰⁴ Keynes själv ger den en särskild tillämpning i det fall där inkomstens ursprungliga ökning härrör från en autonom investering. För Keynes är nämligen totalinkomsten lika med summan av konsumtion och investeringar. I detta fall mäter koefficienten k förhållandet mellan den inducerade förändringen i inkomsten och den autonoma investeringens inducerande förändring. För övrigt bör påpekas att de ovannämnda 'perioderna' i Keynes mening är korta, ty efterfrågan skapar mycket snabbt sitt utbud, så att multiplikatorn uttömmar praktiskt taget alla sina verkningar under en relativt begränsad tidrymd. Slutligen noterar vi att Keynes i denna analys inte bryr sig om att följa den sparade inkomstdelens öde. Vi ska se att om detta sparande investeras, förlorar multiplikatorn all sin mening. Man måste därför anta att det tesaureeras.

Om vi återtar Keynes analys och följer den lite närmare, ser vi varför den inte är giltig för

¹⁰⁴ Generaliseringen av multiplikatorteori härrör från Goodwin, *The new economics*, Kap. 26 (The multiplier), New York 1948. Se också Haberler, *Prosperity and depression*, kapitel 13.

de 'underutvecklade' länderna. Keynes konstaterar att den autonoma investeringen delvis konsumeras, delvis sparas. Han påstår vidare att den konsumerade delen av detta inkomstillskott skapar sitt utbud. Märk väl att detta endast gäller om efterfrågan skapar sitt utbud genom produktionens förmedling. Denna förmedling, som Keynes bortser från, är väsentlig. I ett land där det inte finns lediga produktivkrafter går inkomstillskottet förlorat i prishöjningar. Utbudets oelasticitet i de underutvecklade länderna leder till samma resultat.

Genom att bortse från denna väsentliga aspekt kan Keynes påstå att efterfrågan automatiskt skapar sitt utbud. Samma förenkling gör att han i analysen av multiplikatorn kan bortse från sparandets öde. Om man inför 'produktionsperspektivet' även i denna del av Keynes analys, faller en god del av multiplikator-teorin. När efterfrågan kan skapa sitt utbud, så kan den göra det därför att produktionen kan öka, men för att den verkligen ska öka krävs att företagen investerar. Den sparade delen av det inducerande inkomstillskottet måste åtminstone delvis investeras för att utbudet ska öka till svar på efterfrågans ökning.

Försvagar inte erfarenheten i de underutvecklade länderna detta påstående och bestyrker Keynes uppfattning? Bomullsproduktionen i Egypten kan öka utan nya investeringar tack vare ett intensivare arbetskraftsutnyttjande. Märk att efterfrågan också här skapar sitt utbud genom produktionens förmedling (som kan öka tack vare arbetslöshetsreserven). Låt oss tillägga att den efterfrågan som här skapar sitt utbud är den utländska efterfrågan (som avleder jordbruket från dess gamla produktion) och inte den 'nya' ('primära') inhemska efterfrågan. Den inhemska efterfrågans ökning kommer inte att gälla denna produkt, utan livsmedels- och industriproduktionen. Ett intensivare arbetskraftsutnyttjande förutsätter emellertid att företagaren (här godsägaren) förskotterar kapital för inköp av kapitalvaror, utsäde, osv. och för utbetalning av löner. Slutligen är det viktigt att minnas att modellen här är mycket speciell. Man förutser här att jordbruket ska utvecklas i en ny riktning, dvs. att en produktion ska ersättas av en annan. Detta är emellertid inte den vanligaste modellen, som i stället kännetecknas av det faktum att den nya efterfrågan kräver en supplementär produktion av en produkt utan någon minskning av en annan produktion. För att erhålla mer bomull på en feddan, eller för att kunna anslå fler feddan till bomull utan att minska produktionen i de övriga odlingarna (dvs. för att erhålla mer vete osv. per feddan), finns det bara ett medel: att öka kapitalanvändningen, att öka intensiteten i dess utnyttjande per feddan. Man återfinner då vårt mycket allmänna påstående att den efterfrågan som skapar sitt utbud genom produktionens förmedling kräver nya investeringar.

Vilket öde finns då i beredskap för den 'sparade' andelen av inkomsten? Om hela denna inkomst måste investeras för att anpassa utbudet till efterfrågan hamnar man i det 'klassiska' fallet: produktionsvaror, som ju ska göra det möjligt att producera dessa efterfrågade konsumtionsvaror. Multiplikatorn har inte längre någon mening. Dess värde är oändligt. Detta betyder att efterfrågan inte sätter någon gräns för produktionen. Det är utbudet som spelar denna roll. Multiplikatorn har ett ändligt värde bara när en del av sparandet tesaureras, medan den andra delen investeras för att efterfrågan ska kunna skapa sitt utbud. Endast i detta fall kan man säga att produktionen begränsas av efterfrågan, att multiplikatorn har ett ändligt värde.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Se härom: Oskar Lange, 'The theory of the multiplier' (*Ec. Rev.*, 1943); Nogaro, *La valeur logique des théories économiques*, kap. 17; Stopler, 'A note on the multiplier' (*Ec. Internationale*, augusti 1950); Bettelheim, 'Revenu national, épargne, investissement chez Marx et Keynes' (*R. E. Po.*, nr 2 1948); *Nouveaux aspects de la théorie de l'emploi* (*Hautes études*, Paris 1952); Klein, 'Theories of effective demand and employment' (*J. P. E.* 1947); Mstislaskij, 'Quelques questions relatives à l'efficience des investissements' (*Sowiet Wissenschaft* nr 4 1949); Shigeto Tsuru, 'On reproduction schemes' (i *The theory of*

Om man antar att en del av sparandet tesaureas är det lätt att förstå att en ökning av inkomsten alltid har multiplikator-effekter. Men denna tesauring beror på att endast en del av sparandet kan investeras om efterfrågan ska skapa sitt utbud. I så fall är det inte lönsamt att investera hela sparandet. Bron mellan teorin om tesauringen och analysen av produktionens krav byggs utan att gå via denna psykologiska faktor – kapitalets gränseffektivitet, som är den svagaste punkten i den keyneska teorin – och utan att gå via räntesatsen och likviditetspreferensen, som tvingar Keynes att godta den kvantitativa penningteorin. Denna första inkomstökning kan härröra från en produktiv investering (dvs. en investering som verkligen ökar den mängd konsumtionsvaror som ställs till samhällets förfogande), men den kan lika gärna härröra från en 'felinvestering', som när staten betalar arbetslösa för att gräva diken och åter fylla igen dem. Denna andra form av inkomstökning har t. o. m. de största multiplikatoreffekterna, ty den leder helt till en ökning av konsumtionen utan att öka sparandet. Det är uppenbart att samma resultat kan uppnås genom att staten ger direkta understöd utan motprestation. Och eftersom man i hela resonemanget har antagit att priserna är stabila, betyder det bara att en ökning av reallönenivån utvidgar efterfrågan och skapar möjligheter för en lönsam användning av sparandet som kan åstadkomma den nödvändiga investeringen för att produktionen ska anpassa sig till den högre efterfrågenivån.

Keynes mycket speciella synsätt beror på att han ställer utgifterna i centrum för analysen av inkomstbildningen. Även om utgifterna är nödvändiga i den ekonomiska processen, är de ingalunda tillräckliga för att trygga inkomstbildningen. Det krävs att en realproduktion, som är det enda vederlaget för realinkomsten, följer utgifterna. Efterfrågan skapar sitt utbud endast om en realinvestering gör det möjligt att öka realproduktionen. Denna realinvestering utnyttjar just det sparande vars öde negligeras av Keynes i analysen av multiplikatorn. Om nu realproduktionens ökning för att svara mot efterfrågetillskottet endast förutsätter att en del av sparandet investeras, får analyserna av multiplikatorn på nytt giltighet, under förutsättning att man ersätter 'konsumtionsbenägenheten' med 'benägenheten att konsumera och investera', eller, vilket kommer på ett ut, sparbenägenheten med benägenheten att tesaurea.

Är då multiplikatoranalysen under dessa förhållanden giltig i de underutvecklade länderna, där ju sparandet till stor del tesaureas? Även om det kan synas paradoxalt måste man besvara frågan nekande. Låt oss se lite närmare på tesauringens orsaker och former i dessa länder.

Enligt Keynes tesaurerar man en del av sin inkomst på grund av likviditetspreferensen, som kommer till uttryck genom räntesatsen. Men i de förkapitalistiska ekonomierna beror tesauringen inte alls på likviditetspreferensen, utan på det strukturella faktum att de rikaste, dvs. jordägarna, inte är tvungna att investera en del av sin inkomst för att försäkra sig om framtida inkomster. Dessa individer kan alltså, sedan de väl tillgodosett sin egen konsumtion, hålla på sitt sparande utan att investera det. Den tesauring som förr huvudsakligen skedde genom en anhopning av 'realvärden' (guld och jord), antar mer och mer formen av en tesauring i inhemsk valuta. Om tesauringen leder till anhopning av guldmassor är den att likställa med en lyxkonsumtion, ty guld måste antingen produceras eller betalas med en realexport. Om tesaurerarna köper jord kan man inte betrakta tesauringen som ett 'bottenlöst svalg där efterfrågan går förlorad'. De tesaurerade summor som anslås till jordköp kommer nämligen i händerna på andra. Efterfrågan förskjuts, den byter händer, och steriliseras inte. Emellertid ökar jordens attraktivitet i längden den ojämna fördelningen i de underutvecklade länderna. Ägandet av jorden –

dessa jordbrukssamhällens huvudsakliga rikedom – centraliseras mer och mer. Denna egendomskoncentration är inte utan verkningar på arbetsersättningarna till de bönder som blivit arrendatorer eller jordbruksarbetare, och därmed inte heller på den slutliga efterfrågan på konsumtionsvaror. Om slutligen tesauringen antar formen av en anhopning av sedlar eller växlar, återstår det att ta reda på om inte penningmängden automatiskt anpassas till näringslivets behov, så att verkningarna av denna tesauring på sysselsättningen upphör, under det att den bibehåller sin funktion för den som ägnar sig åt den, utgör en potentiell köpkraft och stärker hans samhälleliga makt.

I de 'underutvecklade' länderna är tesauringen alltså inget 'läckage' som begränsar efterfrågan. Den hindrar utvecklingen endast när den kan likställas med en lyxkonsumtion. Den bidrar alltså till att minska intensiteten i den nödvändiga spar- och investeringsinsatsen. Men endast realinvesteringen kan höja produktivitetsnivån i samhället.

Låt oss i alla fall påpeka att ifall tesauringen sker genom anhopning av sedlar kan den få ödesdigra följder för utvecklingen genom att störa den normala efterfrågan. Om centralbankerna i de underutvecklade länderna är oförmögna att anpassa penningmängden till 'näringslivets behov', kan avtappningen via tesauringen, genom att begränsa den penningvolym som står till det ekonomiska systemets förfogande, få samma verkningar som tesauringen i de utvecklade länderna. Att påstå detta är att visa prov på en kvantitativistisk trångsynthet. Men kommer de utländska bankerna inte automatiskt att sätta mer pengar i omlopp just för att tillgodose systemets verkliga behov? Där är det återigen fel att göra pengarna ansvariga för en mycket väsentligare obalans. För övrigt är tesauringen inte heller skadlig i de utvecklade länderna, för den ökar systemets kassahållning. Innebär tesauringen här ändå inte ett 'tvångssparande' i den meningen att den inte är 'önskad' av likviditetsskäl, utan påtvingad systemet av reella skäl?

Med en given produktionsvolym följer en viss fördelning mellan lönerna, som går till konsumtionsvaror, och profiterna, som delvis konsumeras och delvis sparas för att sedan återinvesteras eller tesaureras om det inte är lönsamt att investera. Det är endast lönsamt att investera hela sparandet om den proportionella fördelningen mellan konsumerade löner och sparade profiler är densamma som i produktionen mellan konsumtionsvarornas värde och värdet av de kapitalvaror som är nödvändiga för att framställa dessa konsumtionsvaror. Förhållandet mellan konsumtionsvarornas värde och värdet av de kapitalvaror som är nödvändiga för produktionen är emellertid beroende av den tekniska nivån. På varje given utvecklingsnivå av de mänskliga kunskaperna finns det en teknik som möjliggör den maximala materiella produktionen. På grund av konkurrensen måste företagen anläta denna teknik. Visserligen leder lönesänkningen till användningen av mera efterblivna tekniska förfaranden, men det finns ett minimum som inte kan underskridas, oberoende av lönen. Men är inte proportionen mellan lön och profit beroende av styrkeförhållandet mellan företagen och löntagarna, som bestämmer reallönenivån? Om man antar att den totala reallönen under utvecklingens gång håller sig stabil, medan framstegen gör det möjligt att öka totalproduktionen och därmed profiternas andel, ser man att obalansen inte är sen att inställa sig. Mera allmänt betraktat föreligger en obalans så snart förhållandet profit/lön växer snabbare än förhållandet produktionsvarornas värde/konsumtionsvarornas värde. Den senare kvoten höjs i sin tur med framstegen när dessa kräver en intensivare kapitalanvändning. Om detta är förhållandet föreligger 'otillräcklig efterfrågan' och tvångstesauring. Analysen av multiplikatorn återfår sin betydelse. Värdet av denna multiplikator är ändligt.

Återvänder vi nu till våra underutvecklade länder där hela den sparade inkomsten tesaureras i realvärden, dvs. konsumeras, upphävs den keyneska benägenheten att tesaurera, och multiplikatorn blir oändlig. Om i dessa ekonomier förhållandet profiler/löner inte utvecklas snabbare än förhållandet kapitalvarornas värde/konsumtionsvarornas

värde, kan tesauringen i inhemsk valuta inte ha någon skadlig verkan, därför att det monetära systemet automatiskt kastar tillbaka de summor i cirkulationen som tas ut av tesauringarna. Multiplikatorn är här återigen oändlig. Det innebär i sin tur att produktionen inte längre begränsas av otillräcklig efterfrågan. Det är alltså utbudet som sätter en gräns för produktionen. Detta utbud kan endast ökas genom en realinvestering.

Om denna investering ger upphov till 'multiplikatoreffekter' är det i följande mening: i de länder där kapitalvaror används i ringa utsträckning möjliggör en endast obetydligt intensivare användning av dessa varor en relativt stor ökning av produktionen och, om lönerna är stabila, av sparandet. Den möjliggör alltså en betydande sekundär investering. Här har man kommit långt ifrån Keynes analys. Liksom all akademisk ekonomi rör sig denna analys på cirkulationens plan, och därigenom kringgår den undersökningen av produktionsförhållandena, som är en förutsättning för att man ska kunna ställa de rätta problemen.

Profitexporten och multiplikatoreffekternas upphävande i periferin¹⁰⁶

I de 'underutvecklade' länderna såväl som på annat håll bildar en nyinvestering ett efterfrågetillskott. Den nya efterfrågan bestämmer i en andra period ett produktionstillskott som erhålls tack vare en ny investering. Sparandet finner här åtminstone delvis en räntabel placering. Om det sparande som uppkommit genom inkomstökningen till följd av den första investeringen är högre än den nödvändiga investeringen för att erhålla ett produktionstillskott som motsvarar den konsumerade andelen av inkomstillskottet, kan hela detta sparande inte investeras med bibehållen lönsamhet under den andra perioden. Vid slutet av den första perioden upphävs investeringen, och multiplikatorn blir oändlig. Om i dessa ekonomier förhållandet löner/profiter inte utvecklas snabbare än förhållandet kapitalvarornas värde/ konsumtionsvarornas värde, kan tesauringen i inhemsk valuta inte ha någon skadlig verkan under den andra perioden. Vid slutet av den första perioden ger den primära investeringen upphov till en sekundär investering. Men nu finns det ett visst överskott på sparande, som tesaureras. Under den andra perioden medför denna sekundära investering i sin tur en inkomstfördelning. För att fylla konsumtionstillskottet parallellt med utgivandet av en del av denna inkomst måste en del av det sparande som utvunnits ur samma inkomstillskott investeras. Vid slutet av denna andra period har alltså den sekundära investeringen gett upphov till en tertiär investering. Återigen tesaureras en del av det nya sparandet. Man närmar sig snabbt ett jämviktsläge. Där har vi en multiplikator med ett ändligt värde. Är detta multiplikatorschema giltigt under 'underutvecklingens' villkor?

Under den mindre avancerade kapitalismens utveckling kan som regel hela sparandet investeras (vi bortser här från konjunkturcykeln). I sådana länder måste man för att svara mot efterfrågeökningen investera hela sparandet. Inte nog med att multiplikatorvärdet här är högt till följd av den starka konsumtionsbenägenheten (i den fullständiga bemärkelsen, dvs. benägenheten att tesaurera realvärden och att investera för att producera färdigvarorna), utan detta värde är dessutom oändligt eftersom det inte förekommer någon tvångstesauring. Om lönerna i periferin är låga men tekniken lika avancerad som i de utvecklade länderna, vilket är fallet, kommer den totala jämvikten mellan samhällets kapacitet att producera och dess kapacitet att konsumera inte längre att förverkligas: profiterna – som här är höga – kommer i brist på avsättningar inte att kunna återinvesteras. Detta är en för periferin specifik motsättning, som än en gång förbjuder oss att likställa periferin med den centrala kapitalismen i början av dess utveckling. Men för ögonblicket bortser vi från denna specifika motsättning.

¹⁰⁶ O. Okyar, 'Théorie keynésienne et pays sous-développés' (*Bull. trim.*, de l'Union des Exploita. élect. en Belgique, juli 1953); Rao, 'Investment income and the multiplier in underdeveloped economies' (*Ind. E. R.*, feb. 1952); 'Full employment & economic development' (*Ind. E. R.*, aug. 1952).

Emellertid bör man påpeka att investeringen ökar den totala realinkomsten endast om den är 'produktiv', om den höjer den genomsnittliga produktiviteten i samhället. Det skulle nämligen strida mot sunt förnuft att tro att man i de föga utvecklade länderna, där medelproduktiviteten redan är låg, skulle kunna 'utveckla' landet genom att avsätta produktivkrafter till 'onyttigt' arbete (gräva diken och fylla igen dem). Av analysen av realmultiplikatorn framgår även att den primära investeringen varken har ändlig eller oändlig multiplikatoreffekt om inte profitterna från denna investering återinvesteras på platsen. Och så är inte fallet i de underutvecklade länderna, där profitterna reexporteras. Denna enda orsak upphäver slutgiltigt den reella multiplikatoreffekten av alla produktiva investeringar. Det är ingalunda 'tesaureringen' som tar bort investeringens multiplikator-effekt i de underutvecklade länderna, det är reexporten av vinsterna som upphäver denna effekt.

Självfallet är det alltid möjligt att 'beräkna' koefficienten k som mätte den keyneska multiplikatorn. I de underutvecklade länderna, där inkomstnivån är låg och där följaktligen den keyneska konsumtionsbenägenheten är nära ett, är värdet av koefficienten k högt. Man får alltså intrycket att en autonom investering ändå till sist leder till en kraftig ökning av totalinkomsten, att den verksamt bidrar till utvecklingen. Den sparade andelen av inkomstillskottet under denna första period kommer senare att investeras. Den keyneska multiplikatorn kommer än en gång att förstärka de välgörande effekterna av denna investering.

Man har på denna till hälften keyneska och till hälften verkliga grundval byggt många utvecklingsmodeller för de mindre utvecklade länderna. Säg att k är värdet av den keyneska multiplikatorn. Därav härleder man att en autonom investering PI_1 under en första period (denna period täcker den oändliga mängden av nödvändiga korta perioder för att den keyneska multiplikatorn ska uttömma sina effekter) ger upphov till en första inkomstökning ΔY_1 . Om $\Delta Y_1 = k \Delta I_1$ så sparas hela detta inkomstillskott och investeras i en andra period. Under loppet av denna nya period spelar det investerade inkomstillskottet rollen av en autonom investering $\Delta I_2 = \Delta Y_1 = k \Delta I_1$ som i sin tur ger upphov till en inkomstökning $\Delta Y_2 = k \Delta I_2 = k^2 \Delta I_1$. Som synes följer tillväxten en geometrisk progression med kvoten k .

Trots den keyneska multiplikatoranalysens popularitet har dessa modeller fått ett dåligt mottagande. Man har för det första hävdats att även om Keynes teori generellt är giltig (det finns alltid en viss konsumtionsbenägenhet och följaktligen ett visst värde på koefficienten k), så fungerar åtminstone inte Keynes medicin att öka den totala efterfrågan genom inflationsutgifter (politiken med systematiskt underskott och billiga krediter) i de underutvecklade länderna. Skälet är att det totala utbudets och de mellanliggande utbudens oelasticitet hindrar produktionen från att motsvara efterfrågans krav, så att den artificiellt skapade köpkraften går förlorad i en improduktiv prisstegring. Å andra sidan, om den nya efterfrågan PI aldrig lyckades skapa sitt utbud (antagandet om en primär produktiv investering), skulle inkomstillskottet $\Delta Y = k \Delta I$ till följd av de underutvecklade ekonomiernas struktur inte sparas och investeras, utan delvis tesaureras och i övrigt läggs ut på import. Med andra ord fungerar importen och tesaureringen som yttre och inre läckage som hindrar tillväxten från att öka i en geometrisk serie. På detta sätt förklarar man varför den autonoma importen av utländskt kapital inte har utlöst multiplikatormekanismer i de underutvecklade länderna och varför den inte har blivit en plattform för utveckling. De första utländska investeringarna borde ha höjt den totala inkomstnivån i betydande grad (eftersom multiplikatorn har ett högt värde), men hela inkomstökningen har 'gått förlorad' i tesaurering och import. Det vore definitivt fel att påstå att den keyneska multiplikatorn inte har fungerat (för det har den, eftersom den utländska investeringen har lyckats höja inkomsten i betydande grad). I stället har vinsterna av multiplikatoreffekten inte tagits tillvara av den underutvecklade ekonomin. Det har inte

bildats något inhemskt sparande till följd av den första ökningen av nationalinkomsten. Tillväxten har inte ökat geometriskt. Den fortsatta utvecklingen vilar uteslutande på importen av nytt utländskt kapital, eftersom de inhemska förmånstagarna av inkomstökningen inte har byggt upp något inhemskt kreativt sparande som kan ta över efter det utländska kapitalet.

Den gängse analysen vilar som synes på en felaktig grund. Den genomskådar inte de grundläggande skillnaderna mellan de utvecklade ländernas tesauring och de underutvecklade ländernas. Skälet till att Keynes analys inte är giltig i de underutvecklade länderna är nämligen att dessa ekonomier inte i likhet med dem Keynes studerade lider av någon brist på efterfrågan. Man bör således inte hävda att den keyneska multiplikatoranalysen alltid är giltig, men att vinsten av investeringens multiplikatoreffekter inte har kunnat återvända till de underutvecklade ekonomierna på grund av benägenheten att importera och att tesauringa. För det första är Keynes analys inte ens giltig i de utvecklade länderna för såvitt man inte ersätter sparbenägenheten med benägenheten att tesauringa. Tesauringen, och inte sparandet, är det 'läckage' som gör att multiplikatorn kan ha ett ändligt värde, att den alltså har en innebörd. Vidare, och även om man gör denna rättelse, är den keyneska analysen inte giltig i de underutvecklade länderna därför att tesauringen i dessa ekonomier inte är ett 'läckage' som sänker efterfrågan under utbudets nivå. Tesauringen måste här likställas med en lyxkonsumtion.

Emellertid medför den verkliga investeringen trots detta en inkomstökning i såväl de underutvecklade som de utvecklade länderna. I denna mening borde investeringen ha multiplikatoreffekter, och med tanke på den låga utvecklingsnivån borde effekten ha varit oändlig. Mandelbaum har byggt en utvecklingsmodell som baserar sig på denna 'reella' multiplikatoruppfattning. Under en första femårsperiod möjliggör det utländska kapitalets investeringar en reell ökning av nationalprodukten. De hemförda profitterna från dessa investeringar återinvesteras under loppet av en andra femårsperiod. Progressionen är geometrisk. Författaren antar att staten förvaltar det upplånade utländska kapitalet och att den inte återbetalar till utlandet alla hemförda profiter av den nya produktionen, utan bara en viss överenskommen procentsats. Eftersom Mandelbaum har den realistiska inställningen och uppfattar problemet i dess väsentliga aspekt – produktionen – ägnar han sig nästan helt åt den grundläggande frågan om arbetskraftens fördelning mellan de olika produktionssektorerna mot bakgrund av de kända naturrikedomarna och den önskade utvecklingstakten. Den primära utländska investeringen ger i denna modell upphov till multiplikatoreffekter därför att den hemförda profiten från denna första investering reinvesteras på platsen.

Det är nämligen just reexporten av vinsterna – och inte tesauringen – som upphäver de utländska investeringarnas multiplikatoreffekt. Profiten är genom själva sitt väsen bestämd för investering – och följaktligen är det den hemförda profiten från primärinvesteringen som skulle ha kunnat finansiera den sekundära investeringen – medan övriga inkomster som distribueras under loppet av den primära investeringen läggs ut på konsumtion (på inhemska eller importerade varor). Ty i de underutvecklade länderna finns det inte någon bristande jämvikt mellan kapaciteten att producera och kapaciteten att konsumera som förutsätter en höjning av konsumtionsbenägenheten för att den sekundära investeringen ska vara lönsam.

b. Accelerationsprincipen. Acceleratorns roll¹⁰⁷

Acceleratorn mäter relationen mellan konsumtionsökningen, vilken betraktas som orsaks-

¹⁰⁷ Se J. Marchal, *Le mécanisme des prix*, Paris 1951, ss. 7282; Aftalion, *Les crises périodiques de surproduction*, Paris 1913, Bok XI – Kap. III – Sektion I, ss. 371-373; Marx, *Kapitalet*, Andra boken, kap. 20: Förnyelse av det fasta kapitalet, Cavefors 1971.

faktor, och den inducerade investeringsökningen. Den period under vilken multiplikatorn uttömmar sina effekter kan, oavsett om den är ändlig eller ej, uppdelas i ett oändligt antal mycket korta perioder. Under den första av dessa korta perioder distribuerar företagaren som investerat nytt kapital inkomster till de nyss sysselsatta produktionsfaktorerna. Av detta inkomstillskott konsumeras en del, och resten sparas. Under den omedelbart påföljande perioden skapar den utgivna inkomsten sitt utbud. Hela eller bara en del av det sparande som utvunnits under den tidigare perioden investeras så att den nya efterfrågan kan skapa sitt utbud. Om det räcker med att investera en del av sparandet för att den nya efterfrågan ska skapa sitt utbud, är multiplikatorns värde ändligt. Om det däremot är nödvändigt att investera hela sparandet förlorar den keyneska multiplikatorn sin egentliga betydelse. Den blir oändlig. I alla händelser leder den ständiga konsumtionsökningen under multiplikatorförloppet, vare sig detta är ändligt eller ej, ständigt till investering av nytt sparande. Det är på detta sätt efterfrågan skapar sitt utbud.

Acceleratorn utövar här sitt inflytande och ökar omfattningen av den genom en given ökning av konsumtionen (efterfrågan) inducerade investeringen. Den moderna produktionstekniken kräver nämligen att man först uppför byggnader och tillverkar maskiner med långsam förslitning. Det är då lätt att inse, att förändringarna i efterfrågan på konsumtionsvaror ger upphov till större svängningar i efterfrågan på kapitalvaror. Denna princip, uttryckt av Aftalion i *Les crises périodiques de surproduction* och före honom framställd av Marx i andra delen av *Kapitalet*, har senare tagits upp av Harrod i hans teori om det ekonomiska kretsloppet.

Det är självklart att denna mekanism, som leder till att de av en viss efterfrågeökning inducerade investeringarna i allmänhet är större än efterfrågeökningen, förstärker den primära investeringens multiplikatoreffekt. Under kretsloppet bidrar den till att uppehålla välbefindandet genom att under en viss tid maskera den sjunkande konsumtionsbenägenheten från den ena perioden till den andra.

Den internationella specialiseringen, periferins marginella importbenägenhet och överföringen av acceleratoreffekten

Den ökade efterfrågan på färdigvaruprodukter ger alltså upphov till en mer än proportionell ökning av efterfrågan på halvfabrikat. Men vart går denna härledda efterfrågan? Det är här viktigt att skilja på två fall: (1) då den utländska investering som ger upphov till den primära efterfrågeökningen gör det möjligt att öka exporten, och (2) då denna utländska investering avsätter sina produkter på den lokala marknaden.

I det första antagandet förblir budgeten i jämvikt. Den utländska kapitaltillförseln K ger upphov till en inducerad import av kapitalvaror som är lika stor som tillförseln. Det inkomstillskott som uppkommer genom den nya produktionen leder likaså till efterfrågan på importvaror (lönerna L) eller exporteras (profiterna P , amorteringar inberäknade), vilket påverkar budgeten på samma sätt. På utgiftssidan får man alltså lägga kvantiteterna $K + L + P$. Men den utländska investeringen har samtidigt möjliggjort en varuproduktion med det sammanlagda värdet $K + L + P$. Om dessa varor exporteras upprätthålls jämvikten, eftersom man på inkomstsidan måste lägga summan $K + L + P$.

Acceleratoreffekten har emellertid överförts till utlandet, där den inducerade importen av kapitalvaror utlöser ökad efterfrågan på halvfabrikat för kapitalvaruproduktionen. Samma effekt får den import som uppstår till följd av den lokalt distribuerade inkomsten (i synnerhet löner): den utlöser ökad efterfrågan på halvfabrikat. Eftersom den autonoma utländska investeringen å andra sidan möjliggör produktion av en vara som exporteras, återställs utrikesbalansen, men utan att acceleratoren haft sitt ord med i laget. Acceleratorn träder här i funktion endast i den mån som den lokalt distribuerade inkomsten påverkar efterfrågan på inhemska produkter, vilket i så fall torde ge en inhemsk produktionsökning,

ty efterfrågan på halvfabrikat växer mer än efterfrågan på slutprodukter.

Visserligen importeras kapitalvarorna även i det senare fallet till följd av den internationella specialiseringen och de fattiga ländernas val av 'lätt' produktion, och denna import är större än den inhemska efterfrågans ökning. Detta vållar problem med utrikesbalansen. Men det behöver vi inte ta hänsyn till här. Vi antar att jämvikten upprätthålls, t. ex. genom en ökning av jordbruksexporten.

I det andra antagandet faller den utländska investeringen på utgiftssidan (inducerad import av kapitalvaror K, av slutprodukter L och reexport av profiler P), men tillför inkomstsidan endast en begränsad värdemängd (K). Här antar man att jämvikten upprätthålls genom en ökning av jordbruksexporten (jordbrukets tilltagande kommersialisering) som är större än den genom denna kommersialisering inducerade importen. Den starka marginella importbenägenheten följer här av det obestridliga faktum att efterfrågetillskottet i huvudsak gäller den utländska marknaden. Acceleratoreffekten överförs alltså på detta sätt från det underutvecklade landet till det utvecklade leverantörslandet. Men om värdet av det utvecklade landets import från det underutvecklade landet i sin tur är lika stort som värdet av dess export, stiger produktionsnivån i det underutvecklade landet till följd av dess nya export, men utan att den egna acceleratormekanismen träder i funktion. Den nya utländska efterfrågan (lika med utlandets exportvolym) ger upphov till en motsvarande ökning av den inhemska produktionen. Men eftersom denna ökning i allmänhet sker inom jordbruket, kräver produktionen obetydliga investeringar. Jämvikten i utrikesbalansen bygger på detta villkor. Det utmärkande för accelerationen är emellertid att den medför nya investeringar som är mer än proportionella mot efterfrågeökningen och genom vilka man till slut kan producera fler produkter än som efterfrågas. Denna mekanism hänger samman med den moderna produktionstekniken och den intensiva användningen av varaktig utrustning. Det var för övrigt samma sak i det förra antagandet i så måtto att en del av de inkomster som den utländska investeringen gett upphov till påverkade efterfrågan på inhemska produkter och åstadkom ett budgetunderskott (på grund av den inducerade importen av kapitalvaror för att möta den inhemska efterfrågans ökning), som kompensades av ett överskott i jordbruksexporten.

Varje gång den lokalt distribuerade inkomsten alltså gäller efterfrågan på importvaror överförs acceleratoreffekten till utlandet. Det finns således en mycket nära förbindelse mellan denna och den marginella importbenägenheten. Den internationella specialiseringen har nämligen till följd att inkomstillskottet i de underutvecklade länderna i mycket högre grad än i industriländerna går till efterfrågan på importvaror. Det väsentliga är här att de underutvecklade länderna kännetecknas av en mycket stark marginell importbenägenhet, och för periferin som helhet gäller denna självklart produkter från centrum medan centrums benägenhet att importera produkter från periferin är svag, då man ju bortser från handeln inom centrum (mellan de 'utvecklade' länderna), som utgör huvuddelen av världshandeln.¹⁰⁸

C. Monopolen och den internationella specialiseringen

Investeringarna utomlands har alltid varit de mycket stora bolagens (oljebolagen, gruvsyndikaten osv.) verk. Ibland härstammar visserligen det exporterade kapitalet från allmänhetens sparande. Men då är det bankerna och finanskonsortierna som ska ses som investeringarnas verkliga upphovsmän. Det är därför kapitalexporten till de underutvecklade länderna inte fick verklig betydelse förrän omkring 1880, då de första 'stora internationella enheterna', gruvbolagen, bildas. Från 1815 till 1880 kände man i

¹⁰⁸ Neisser, 'The nature of imports propensities & the multiplier' (*Ec. Internazionale*, aug. 1949). Se statistiken hos Chang, *The cyclical movements of the balance of payments*, s. 37.

fråga om långsiktiga utländska investeringar knappt till mer än den brittiska kapital-exporten till Europa och Förenta staterna samt enstaka stora statslån. På den tiden tryggades den kapitalistiska utvecklingen genom småföretagarnas självfinansiering. De brittiska lånen – som fick ett anmärkningsvärt uppsving under det europeiska och amerikanska järnvägsnätets uppbyggnad mellan 1840 och 1880 – var en affär för den tiden stora finanshus. Statslånen (i synnerhet lånen till regeringarna i Balkanländerna, Latinamerika, Turkiet, Kina och Egypten) finansierades också av de stora europeiska (engelska, franska, och i mindre grad tyska, österrikiska och italienska) finanshusen.

1. De monopolistiska överprofiternas uppkomst och dynamik i den vedertagna teorin

Den allmänna jämviktens gränsteori hade byggts upp efter 1870 med utgångspunkt från antagandet om fullständig konkurrens. Just då började verkligheten utvecklas i strid med detta antagande, men i gränsnytteteorins tankebyggnad utgjorde monopolen alltjämt ett undantag. Först 1932 ställde Joan Robinson frågan om monopolen inom gränsnytteteorins ram (i *The Economics of Imperfect Competition*), genom att studera vilka följder en höjning av ekonomins monopoliseringsgrad får för nationalinkomstens fördelning och för sparandet. Denna analys, som till sin metod var ortodox, skulle i själva verket komma spränga gränserna för marginalismens mikroekonomiska redskap. Det var utan tvivel därför Kalecki senare kom att fördjupa studiet av de mekanismer som styr nationalinkomstens fördelning genom att avsiktligt ställa sig på en makroekonomisk grund. Kärnan i Kaleckis verk, vilket fanns utspritt i tidskriftsartiklar publicerade kort före kriget, har samlats och kompletterats av författaren själv i en bok som utkom 1952 – *The Theory of Economic Dynamics*. Dessa båda arbeten bildar kärnan i den icke-marxistiska teorin om monopolens inflytande på sparandet. Att studera inkomstfördelningen är att undersöka de lagar som styr denna inkomstfördelning mellan lönen och profiten. Detta är Robinsons och Kaleckis målsättning. För att kunna göra det måste man obetingat bryta med gränsnytteteorin, som är oförmögen att ens redovisa profitens existens. Hos A. Marshall är profiten i jämviktsläget noll, eller åtminstone inräknad i kostnadskurvorna. Om man räknar in en 'normalvinst' i kostnadskurvorna, återstår det att förklara vad 'normalvinst' är för någonting, varifrån den kommer och hur den utvecklas. Men på denna avgörande punkt tiger gränsnytteteorin. Nyklassikerna har dock försökt komma till rätta med denna 'normalvinsts' härkomst. De har trott sig kunna finna den i förhållandet mellan utbud och efterfrågan på 'organisationsfaktorn' och således skisserat en fullständigt symmetrisk teori för de ingående faktorerna. Men denna teori måste förkastas, då företagaren inte motsvarar denna definition, eftersom han ju är en individ och till följd av sitt väsen skapar sin egen efterfrågan.¹⁰⁹ Joan Robinson har försökt att konstruera en allmän teori om profiten. Hon förklarar dess nivå med monopolkrafterna inom ekonomin, framför allt kapitalägandets monopol gentemot arbetarklassen, som är berövad varje annat medel för sitt uppehälle än sin egen arbetskraft. Mot denna teori måste man invända att den ytterst reducerar profitkvotens nivå till ett subjektivt styrkeförhållande. En förändring i styrkeförhållandet medför en förändring i profitkvotnivån. Men den är – liksom räntesatsen hos Keynes – bara vad den är 'därför att den inte är någonting annat'¹¹⁰ (ett 'konventionellt' fenomen).

Joan Robinsons analys

I sista kapitlet av sitt arbete¹¹¹ sammanfattar författarinnan resultaten av sina forskningar. Robinson utgick från antagandet om en ekonomi med perfekt konkurrens i jämvikt och med full sysselsättning. Hon antog att alla producenter i samma bransch plötsligt bildade

¹⁰⁹ Gordon, 'Enterprise, profits and the modern corporation' (*Explorations in Economics* 1936).

¹¹⁰ Bettelheim, *Les théories contemporaines de l'emploi*, ss. 100 f.

¹¹¹ Kap. 27: A world of monopolies.

en kartell. Vilka förändringar i sparandets villkor skulle denna fullständiga kartellisering av ekonomin medföra?

Man skulle kunna förmoda att en sådan åtgärd leder till allmän kontraktion och att varje kartell beslutar sig för att sänka produktionen, eftersom den skulle maximera sin profit genom att ställa sig på den optimala punkten på den totala efterfrågekurvan för sin produkt. Denna analys är endast riktig när man betraktar ett isolerat monopols beteende i en värld av fri konkurrens. Om nämligen alla företag slår sig samman på en gång, ställs arbetare utan arbete. Lönenivån sänks tills full sysselsättning uppnås på nytt. Även om man skulle återfinna den fulla sysselsättningsnivån trots att den totala inkomsten är densamma som före kartellbildningen (lika med totalproduktionen), så påverkar den förändrade fördelningen av inkomsten mellan löneandel (som minskat) och vinstandel (som ökat) efterfrågan på färdigvaror. Den totala efterfrågan på varje vara sjunker. Alla fakta i det ekonomiska systemet förändras alltså. Det är själva metoden att förutsätta efterfrågekurvan som given – medan den på sin höjd är giltig när man studerar inställningen hos ett enskilt företag eller en enda produktionsgren – som förlorar all innebörd när man studerar den totala produktionen i alla grenar av den ekonomiska verksamheten.

Vart leder ekonomins fullständiga kartellisering om man för tankegången i makroekonomiska termer? Produktionens allmänna kontraktion till följd av monopoliseringen och de bättre enade företagarnas ökade styrka gentemot löntagarna leder till att lönenivån sänks. Eftersom även efterfrågan sjunker kan mycket väl en varaktig jämvikt med undersysselsättning inställa sig. Denna jämvikt passar företagarna utmärkt, eftersom profitkvoten stiger. Förhållandet är för övrigt detsamma under fri konkurrens. Också där är det inkomsternas uppdelning mellan lön och profit som bestämmer sysselsättningsnivån. Man kunde ha väntat sig att ekonomerna efter Keynes definitivt skulle ha övergett den bedrägliga gränsnytteteoretiska uppfattning som i lönen endast ser en kostnad för företagaren och glömmer att den också är en inkomst. Undersysselsättningen är alltså möjlig även under fri konkurrens. Det är klart att sysselsättningsnivån huvudsakligen beror på reallönenivån. Ju lägre den senare desto färre konsumtionsvaror kan man få avsättning för. Om man fortsätter att utnyttja samma produktionsteknik, måste de i kapitalvaruproduktionen sysselsatta arbetskraftvolym som nödvändig för att producera de säljbara konsumtionsvarorna sin tur reduceras. För att man fortfarande, trots en sänkning reallönen, ska kunna ha full sysselsättning krävs att den friställda arbetskraften i konsumtionsvaruproduktionen sätts in i produktionen av mer kapitalvaror. Men detta produktionsvarutillskott kan bara tjäna till att producera ett osäljbart överskott på konsumtionsvaror. De låga lönerna leder emellertid till att företagarna föredrar primitivare teknik. Primitivare teknik innebär att man producerar med mer arbete men med mindre kapital. Mindre arbetskraft anslås alltså till kapitalvaruproduktionen och mer arbetskraft sätts in i färdigvaruproduktionen. Samtidigt sänker den för den mellanliggande produktionen mindre gynnsamma arbetskraftfördelningen färdigvaruproduktionens volym. Återgången till primitivare teknik kräver alltså mer total (direkt och indirekt) arbetskraft för att producera samma kvantitet färdigvaror. Det är därför lönesänkningen inte är så allvarlig från arbetslöshetssynpunkt som den skulle kunna verka för den som är behärskad av ett från denna synpunkt ofullständigt keynesianskt tänkande, vilket bortser ifrån de tekniska förändringar som lönevariationerna medför och i lönen endast ser en inkomst. Reallönesänkningen reducerar visserligen efterfrågan, men samtidigt leder den till en mindre 'kapitalkrävande' produktionsteknik. Lönesänkningen bidrar alltså inte nödvändigtvis till att öka arbetslösheten, därför att den åtföljs av en regelrätt ekonomisk regression. Hur som helst riskerar arbetslösheten att stiga ännu mer än lönen sjunker. Det finns nämligen en gräns bortom vilken den enskilde företagaren inte har intresse av att utnyttja en primitivare metod. Bortom denna punkt vinner den mindre efterblivna metoden, trots att det är lättare att ta till den mest efterblivna.

Därför kan den plötsliga kartellbildningen mycket väl medföra en ökad arbetslöshet. Emellertid antar Robinson att samma krafter som ger upphov till full sysselsättning under fri konkurrens också skapar full sysselsättning i antagandet om ekonomins fullständiga kartellisering. Men denna monopolisering påverkar däremot totalinkomstens fördelning och produktionens inriktning.

Den påverkar fördelningen på två vägar: å ena sidan därför att elasticiteten i varornas efterfrågekurva gör det möjligt för de producenter som befinner sig i monopolställning att 'exploatera' konsumenterna, å andra sidan därför att produktionsfaktorernas utbudselasticitet gör det möjligt för monopolisterna att 'exploatera' dessa produktionsfaktorer.

I en första etapp av sin tankegång tar författarinnan endast hänsyn till den första företeelsen. Genom att godta Lerner's definition av efterfrågeelasticiteten för varor kan Robinson mäta denna elasticitet som lutningen på efterfrågekurvan (e). Författarinnan visar så att monopoliet höjer konkurrenspriset genom att multiplicera det med $e/(e-1)$. Faktorernas ersättningskvot, eller med andra ord reallönen, realkapitalräntan och den reala jordräntan, sjunker följaktligen i proportionen $(e-1)/e$.

Genom att sedan ta hänsyn till utbudselasticiteten för faktorer, mätt som lutningen E på denna kurva, inför Robinson de andra orsaken till monopolens exploatering av faktorerna. Under i övrigt oförändrade förhållanden sjunker nämligen faktor-ersättningskvoten av detta skäl genom ekonomins monopolisering i proportionen $E/(E+1)$. Sammanlagt sjunker produktionsfaktorinkomsterna (löner, kapitalräntor och jordräntor) i proportionen

$$(e-1)/e \times E/(E+1)$$

Vad produktionsfaktorerna förlorar, vinner företagen. De skördar nu 'överprofiter', vilkas totala volym var noll under fri konkurrens, med en volym lika med

$$Y/1 - [(e-1)/e \times E/(E+1)],$$

i vilken Y är inkomstvolymen före kartellbildningen.

Av denna analys drar författarinnan två slutsatser: 1) att nationalinkomsten omfördelas till företagens förmån, och 2) att produktionens inriktning påverkas. Om man nämligen antar att den totala efterfrågeelasticiteten för varor varierar från den ena verksamheten till den andra och att utbudselasticiteten för faktorer också varierar från sektor till sektor, då är det uppenbart att produktionens inriktning påverkas av kapitalbildningen. Man producerar framför allt produkter med lägre efterfrågeelasticitet och färre varor med högre efterfrågeelasticitet. På samma sätt utvecklas sektorer med mycket elastiskt utbud av arbete, medan sektorer där denna elasticitet är låg tynar bort. Avslutningsvis säger Robinson att höjningen av monopolgrad skärper den ojämna fördelningen, att den alltså gynnar tillväxten av sparandets relativa andel i nationalinkomsten och därmed investeringstakten och totalinkomstens tillväxt.

På den sista punkten är det nödvändigt att göra några invändningar. För det första ökar höjningen av monopoliseringsgraden sparvolymen i en avsevärt lägre proportion än den som följer av Robinsons analys, i vilken antas att företagen vinner allt vad produktionsfaktorerna förlorar. Men vi har sett att när fördelningen påverkas till förmån för profiten, tenderar den använda produktionstekniken att bli primitivare. Nationalproduktens nivå sjunker, och företagen vinner inte allt vad faktorerna förlorar. Produktivkrafternas fulla utveckling hejdas. Även om profitkvoten är högre, har den totala inkomsten sjunkit. Å andra sidan är det inte säkert att denna förändring i nationalinkomstens fördelning accelererar utvecklingstakten. Det kommer att vara på det sättet endast om hela sparandet kan återinvesteras. Men på en viss utvecklingsnivå kan det inte längre vara på det sättet, som fallet är i de 'mogna' ekonomierna, där sparvolymen tenderar att överstiga

investeringsvolymen. Sparandet tesaureras delvis därför att det inte är lönsamt att investera hela beloppet. Produktionskapaciteten har blivit för stor i förhållande till konsumtionskapaciteten. Under dessa förhållanden ökar höjningen av ekonomins monopoliseringsgrad dessa svårigheter genom att minska de inkomster som går till konsumtion och öka dem som går till sparande. Mer sparande tesaureras, och utvecklingstakten, som är beroende av investeringarna, bromsas i stället för att accelereras. Det är därför monopoliseringen kan ge upphov till arbetslöshet och ytterligare sänka totalproduktionens nivå.

Baran och Sweezy, som har påvisat att det faktiska överskottet under monopolkapitalismen är lägre än det potentiella överskottet,¹¹² ger än en gång det rätta svaret på den rätta frågan.

Kaleckis makroekonomiska analys

Kalecki utgår från Lernalers definition av monopoliseringsgraden: kvoten av skillnaden mellan priset p och gränskostnaden k genom priset är $\mu = (p - k) / p$. För hela ekonomin mäts den genomsnittliga monopoliseringsgraden genom kvoten $\mu = (\sum x p \mu) / \sum x p$, där x är den sålda kvantiteten av en produkt, p dess pris och monopolgraden för det företag som producerar den. Kvantiteten $T = \sum x \times p$ spelar en betydande roll. Kalecki kallar den 'aggregate turnover' (totalomsättningen). Författaren visar sedan att denna genomsnittliga monopoliseringsgrad μ också kan mätas genom förhållandet $(E + O) / E$ i vilket E är den totala profiten och O den totala amorteringskostnaden för det fasta kapitalet, räntan inberäknad. Utan att i detalj upprepa beviset kan man intuitivt inse att förhållandet $(E + O) / T$ verkligen mäter ekonomins monopoliseringsgrad. $E + O$ är nämligen företagens bruttoandel. Förhållandet $(E + O) / T$ är alltså direkt proportionellt mot företagandelen.

Kalecki betraktar vidare nationalinkomsten A som sammansatt av lönerna W , profiterna E och de summor som går till amorteringar inklusive räntan O . Den genomsnittliga monopoliseringsgraden $(E + O) / T$ kan då uttryckas i förhållandet $\mu = (A - W) / T$.

Man får lätt: $W/A = 1 / (1 + \mu T/W)$.

Av denna relation följer att lönernas relativa andel sjunker när den genomsnittliga graden μ stiger. Inte nog med att graden μ direkt påverkar kvoten W/A , utan denna förändring i μ påverkar även förhållandet A/W , eftersom den totala lönen när den är fast leder till en prisstegring. Förhållandet T/W ökar alltså. W/A sjunker av två skäl: ökningen i μ och ökningen i T/W .

Å andra sidan kan autonoma förändringar i T/W äga rum. En höjning av priset på råvaror i förhållande till lönerna leder till en mindre kraftig höjning av den allmänna prisnivån, eftersom denna är proportionell mot den sammanlagda summan av råvarupriserna och lönerna. Den nödvändiga höjningen av nominal-lönerna för att reallönen ska hålla sig stabil är alltså inte så stor som höjningen av de nominella råvarupriserna. Med andra ord stiger värdet av förhållandet T/W när det relativa priset på råvaror stiger.

På denna grundval tror sig Kalecki kunna komma till rätta med orsakerna till att arbetets andel i nationalinkomsten har kunnat hålla sig så anmärkningsvärt stabil i de utvecklade länderna under historiens lopp: den fortlöpande höjningen av monopoliseringsgraden borde ha kompenserats av den ogynnsamma utvecklingen av bytesförhållandena för råvaror.

Man kan förebrå Kalecki att han använt sig av den samlade bruttoprodukten T . Denna kvantitet är nämligen inte särskilt betydelsefull, då den är beroende av ekonomins integrationsgrad. Låt två kompletterande företagare som dittills varit oberoende slå sig samman, och kvantiteten T minskar därför att de halvfabrikat som det första företaget

¹¹² P. Baran och P. Sweezy, *Monopolkapitalet*, Stockholm 1970.

sålde till det andra inte längre är några sådana. Nu leder ekonomins växande monopolisering delvis till en utvidgning av dessa former av vertikal integration. I detta fall ökar μ , men T minskar. Värdet av kvoten W/A kan alltså förbli oförändrat. Det är således farligt att vilja mäta monopoliseringsgraden med utgångspunkt från efterfrågekurvens elasticitet.

Monopoliseringsgraden och bruttoproduktens uppdelning mellan å ena sidan värdet av råvarorna och den använda utrustningen och å andra sidan lönesumman och vinstutdelningen påverkar oberoende av varandra profitkvoten. Varför påverkar bruttoproduktens fördelning profitkvoten? Sambandet är nästintill självklart och följer även av ekvationen bruttoprodukten = råvarornas och maskinernas värde + löner + profiter. Företagaren som kastar sig in i produktionen måste disponera tillräckligt mycket kapital för att kunna bekosta de båda första kvantiteterna. Han sätter sin profit i förhållande till summan av dessa båda kvantiteter. Det är därför förhållandet lön/bruttoprodukt, trots att förhållandet lön/profit alltså höll sig stabilt, skulle kunna minska med de tekniska framstegen, liksom för övrigt förhållandet profit/bruttoprodukt och därmed förhållandet profit/bruttoprodukt – profit, som inte är något annat än profitkvoten. Det tekniska framåtskridandet leder nämligen till användningen av en större mängd råvaror och maskiner i förhållande till antalet människor. Genom det tekniska framåtskridandet kan arbetaren sätta mer råvaror i arbete. Om förhållandet profit/lön (nettoinkomstens fördelning) håller sig konstant, är det fröet som möjliggör profitkvotens fall.

Det är sant att en relativ prissänkning på dessa råvaror kan kompensera deras intensivare användning. I så fall viker inte profitkvoten, fastän förhållandet lön/profit är stabilt, därför att förhållandet lön/bruttoprodukt också håller sig oförändrat. Med andra ord: genom att påvisa det relativa prisfallet på råvaror påvisar Kalecki den motverkande tendens som Marx själv redan hade tagit med i sin analys.

Enligt Kaleckis egna siffror¹¹³ tycks denna motverkande tendens helt ha kompenserat den intensivare råvaruanvändningen så att profitkvoten hållit sig stabil, liksom löns andel i bruttoinkomsten, och detta under perioden mellan 1929 och 1941.

Är förhållandet detsamma när man betraktar en längre period, låt oss säga ett århundrade, t. ex. från 1850 till 1960? Här är det viktigt att skilja mellan löns (eller profitens) andel i bruttoprodukten och dessa inkomsters andel i nettoprodukten. Vad beträffar det senare av dessa förhållanden, som motsvarar mervärdekvoten, visar de statistiska undersökningarna (i synnerhet de av Kuznets, Bowley och C. Clark) att det hållit sig stabilt. När det sedan gäller det första förhållandet, som förbinder lönen (eller profiten) med bruttoprodukten, är dess utveckling förbunden med utvecklingen av förhållandet nettoprodukt/bruttoprodukt. Detta förhållande syns ha sjunkit stadigt och i betydande grad. Marx' lag om profitkvotens fallande tendens tycks alltså göra sig klart påmind under en period av hundra år. 'Tendensen' (det sjunkande förhållandet nettoprodukt/bruttoprodukt) är starkare än den 'motverkande tendensen' (sänkningen av förhållandet lön/profit).

Slutligen bör man särskilja verkan av inkomstens fördelning mellan nettoinkomst och amorteringar (som är analog med Marx' uppdelning mellan å ena sidan variabelt kapital och mervärde, och å andra sidan konstant kapital) på profitkvoten och profitmassan från verkan av monopolgraden (som mäts genom förhållandet lön/profit, dvs. genom profitens relativa andel i nettoinkomsten).

I sitt sista arbete återvänder Kalecki till en enda formulering i en sammansatt ekvation. Genom att kalla den koefficient k som mäter förhållandet mellan den hemförda profiten i

¹¹³ Kalecki, The distribution of national income (*Essays in the theory of economic fluctuations*, 1939) ss. 199-200 och 216 (Readings in the Theory of Income Distribution), och *Theory of economic dynamics*, ss. 20 till 26.

en industri och den totala produktionskostnaden (denna koefficient mäter monopolgraden i författarens mening) och j den koefficient som mäter förhållandet mellan å ena sidan utgifterna på råvaror och värdeminskningen och å andra sidan löneutgifterna (motsatsen till kapitalets 'organiska sammansättning') visar Kalecki att lönernas relativa andel i bruttoprodukten (summan av lönerna, profiterna, råvarukostnaden och värdeminskningen) sjunker när värdet av en av dessa båda koefficienter stiger. Läger denna formulering någonting ytterligare till Marx' analys? Det verkar inte så, eftersom koefficienten k , som mäter monopoliseringsgraden, inte är någonting annat än själva profitkvoten.

Att under i övrigt oförändrade förhållanden säga att lönernas andel minskar när profiternas andel ökar leder inte mycket framåt: det är självklart! Kalecki påpekar vidare att monopoliseringsgraden har en tendens att öka på längre sikt. Javisst, men på villkoret att man definierar denna monopoliseringsgrad annorlunda och undviker att sammanblanda detta begrepp med dess förmenta konsekvens: profitkvotens höjning. Vad beträffar utvecklingen av förhållandet mellan halvfabrikatens och färdigvarornas värde hävdar han att den är svår att få kunskap om. Om värdet av detta förhållande är stabilt (emedan de tekniska framstegen är lika snabba i den industri som framställer halvfabrikat som i den som producerar färdigvaror), så sjunker koefficienten j när den mängd råvaror och maskiner som varje arbetare sätter i arbete växer (det är det tekniska framåtskridandets allmänna lag). Än en gång stöter man på lagen om profitkvotens tendentiella fall, men utan att det varit möjligt att sammanfoga 'monopoliseringskraften' och kapitalets 'organiska sammansättning' till ett verkligt enhetligt komplex. De har helt enkelt bara ställts bredvid varandra. Med andra ord kan verkan av kapitalets ökande organiska sammansättning uppvägas av den stigande monopoliseringsgraden, om denna förändring definieras som ökningen av profitens andel i nettoinkomsten, dvs. som höjningen av värdet på förhållandet profit/lön.

2. Begreppet ekonomins monopoliseringsgrad¹¹⁴

Varken Kaleckis eller Joan Robinsons analys har kunnat lösa det verkliga problemet, kanske helt enkelt därför att sedan man väl definierat monopoliseringsgraden som kvoten av skillnaden mellan priset och kostnaden genom själva kostnaden, blev det uppenbart att i samma takt som monopoliseringsgraden steg skulle också profitkvoten höjas. Profitkvoten är hos dessa författare nämligen ingenting annat än själva monopoliseringsgraden.

Den gängse teorin: Helhetsuppfattningen om ekonomins monopoliseringsgrad med utgångspunkt från efterfrågekurvorna

Efterfrågekurvans lutning för en produkt är utgångspunkten för alla författare, i äldre såväl som i modern tid, som sysselsätter sig med frågan om monopolet. När många företag konkurrerar i produktionen av en vara spelar denna lutning ingen roll. Varje företag säljer nämligen sin produkt till dess gränskostnad. Profiten är noll för alla och envar. Men om alla företag i en bransch slår sig samman träder kurvans lutning åter i kraft. Den gör det möjligt för det nya monopolet att avpressa konsumenterna överprofiter – eller kort och gott att avpressa konsumenterna en profit, eftersom denna inkomst under fri konkurrens anses vara noll. Efterfrågekurvans lutning mäter den kraft med vilken monopolet kan avpressa köparna en profit.

Problemets verkliga svårighet framträder när man försöker att gå från en kartelliserad bransch som producerar en viss vara till ekonomin som helhet. Den totala efterfrågekurvan

¹¹⁴ Bain (Joe S.), 'Measurement of the degree of monopoly. A note' (*Economica* 1943); Kalecki, 'Degree of monopoly. A comment' (*Ec. J.* 1942); Lerner, 'The concept of monopoly and the measurement of monopoly power' (*Rev. of Ec. Studies* 1934); Morgan (T.), 'A measure of monopoly in selling' (*Q. J. of Ec.* 1946); Rothschild, 'The degree of monopoly' (*Economica* 1942); Sweezy, 'On the definition of monopoly' (*Q. J. of Ec.* 1937); Tucker Rufus, 'The degree of monopoly' (*Q. J. of Ec.* 1940); Whitman (R. H.), 'A note on the concept of degree of monopoly' (*Ec. J.* 1941).

beror då inte bara på hur stora behoven är, utan framför allt på konsumenternas inkomster, dvs. i sista hand på löntagarna själva. Relationerna mellan företagaren och 'resten av samhället' framträder då väsentligen som relationer mellan företagare och löntagare, och inte längre som relationer mellan producenter och konsumenter.

Men två till synes viktigare skäl borde leda till förkastandet av detta sätt att mäta monopoliseringsgraden. Det första är att profiten enligt denna uppfattning fullständigt försvinner i antagandet om allmän och fri konkurrens. Man gör det sålunda omöjligt för sig att studera profitens dynamik under fri konkurrens. Det andra skälet är att monopoliet inte härrör från produktens natur och dess högre eller lägre efterfrågeelasticitet. Chamberlins teori om den monopolistiska konkurrensen, som driver denna ståndpunkt till sin spets, är föga realistisk. Ty monopoliet beror mindre på produktens mer eller mindre 'oersättliga' karaktär än på den nödvändiga kapitalvolymen för att 'komma in' i produktionen.

Enligt den vedertagna uppfattningen bär hela systemet potentiellt inom sig en viss monopoliseringsgrad. Det finns nämligen alltid en total efterfrågekurva för varje vara, vare sig den produceras av ett enda företag eller av ett oändligt antal. Om det råder fullständig konkurrens eller fullständigt monopol i ekonomin förändrar i intet avseende denna kurva. Kartellbildningen så att säga bara avslöjar ekonomins inre monopoliseringsgrad, sätter den i verksamhet. Med Robinsons och Kaleckis metod skulle man (teoretiskt) kunna mäta monopoliseringsgraden i en ekonomi där produktionen helt övergått i monopolens händer, men man kan inte följa koncentrationens verkliga utveckling. Man skulle kunna jämföra två helt monopoliserade ekonomier med varandra, men inte samma ekonomi i två utvecklingsskeden. Det är denna aspekt av ekonomins växande monopolisering som är det verkliga problemet. Metoden med 'efterfrågekurvan' kringgår monopoliets verkliga problem.

Den marxistiska teorin: En realistisk uppfattning om ekonomins monopoliseringsgrad

Alltsedan Lenin är grundtanken att produktionen av en vara antingen styrs av konkurrensen eller av monopoliet. Förekomsten av 'mellanlägen' får inte skapa illusioner om konkurrensens och monopoliets djupt olikartade karaktär. Vilket kriterium man än väljer i en klassificering finns det alltid mellanlägen. Här kan man fråga sig från vilken punkt ett företag bör betraktas som ett 'monopol'. När det kontrollerar mer än 50 % av produktionen, eller mera blygsamt 10 eller 20 %, eller bör man tvärtom kräva ett absolut herravälde, låt oss säga 75 % kontroll över produktionen? Där ett företag som producerar % av produktionen konkurrerar med tusentals småföretag föreligger otvivelaktigt monopol. Två eller flera monopol kan föra en strid på liv och död. Men denna kamp är såväl till sina mål som till sina medel djupt olik rivaliteten mellan mikroskopiska företag. I den senare formen av konkurrenskamp är den tekniska fördelen det enda medlet att segra. Därav följer ett stadigt framåtskridande utan avbrott. I kampen mellan monopolen spelar andra faktorer in, t. ex. reklam, dumping, bankkrediter, regelrätta eller dolda subventioner (järnvägarnas rabattaxor). Dessa företeelser visar de mångskiftande konkurrensmedlens nya omfattning. Det avgörande är att striden står mellan några få bolag som känner varandra väl. Den ställer inte tusentals anonyma företagare mot varandra i en kamp 'på lika villkor'. Det förmenta mellanläget (den monopolistiska konkurrensen) är i grund och botten föga realistiskt. Dess verksamhetsfält är begränsat till försäljningen av några konsumtionsvaror av typ 'skönhetsmedel'. Det som avgör om en bransch är monopoliserad eller ej är om produktionen i denna bransch huvudsakligen ombesörjs av storbolag som i tysthet eller officiellt handlar i samförstånd. Överenskommelsen kan i sin tur ifrågasättas av några bolag. Tidvis kan våldsamma strider blossa upp mellan deltagarna. Kampen gäller då profitens uppdelning mellan storbolagen och inte gruppens inställning till tredje man. Under själva striden kan attityden gentemot kunden (prissänkningen) vara

ett medel att detronisera motståndaren, men sedan överenskommelse väl nåtts om profitens uppdelning efter styrkeförhållandet, blir inställningen till tredje man åter enhetlig.

Monopolens andel i nationalprodukten är det enda väsentliga realistiska kriteriet på ekonomins monopoliseringsgrad.¹¹⁵ Det åberopar sig i intet avseende på efterfrågans elasticitet.

3. Den marxistiska teorin om de monopolistiska överprofiternas och ackumulationens dynamik i dagens centrum

Innebörden av relationerna 'företagare-produktionsfaktorer'

I en berömd dispyt hävdade Joan Robinson att arbetet exploateras när det erhåller mindre än dess eget gränsproduktivetsvärde.¹¹⁶ På basis av denna gränsteoretiska definition har man bevisat att monopoliseringen möjliggör exploatering av arbetet, liksom för övrigt av tidsfaktorn (kapitalet) och av naturfaktorn (jorden).

Chamberlin svarade och hävdade att företagaren inte intresserar sig för detta gränsproduktivetsvärde, utan för gränsintäkten, dvs. vilket inkomstillskott han kan få ut av varje marginell faktorenhet. Enligt detta synsätt är det självklart att det aldrig förekommer någon exploatering. Emellertid skiljer sig de båda ståndpunkterna i grunden inte från varandra, ty deras definitioner ligger på samma plan. Naturligtvis möjliggör monopoliet – om varans försäljningspris inte ändras – att avpressa alla produktionsfaktorer en 'överprofit'. Detta har Robinson med full tydlighet visat. Skälet till att Chamberlin betvivlar riktigheten av detta påstående är att han förnekar existensen av en verklighet som svarar mot den klassiska teorins rena monopolschema och i dess ställe bygger upp en modell för monopolistisk konkurrens, där försäljningspriset liksom under fullständig konkurrens är lika med produktionskostnaden (inklusive 'normal- vinsten'), även om det inte är lika med den minimala produktionskostnaden (på grund av efterfrågekurvans lutning). Enligt kritiken mot Chamberlins föga realistiska schema är ekonomins stigande monopoliseringsgrad inte följden av efterfrågekurvornas 'höjning' (de antas tvärtom vara stabila), utan resultatet av övergången från det klassiska konkurrensschemat till det klassiska monopolschemat.

Här måste två anmärkningar göras. Först och främst är det viktigt att veta att det inkomstillskott som avpressas arbetsfaktorn får en helt annan funktion än det som företagarna tar från de båda andra faktorerna.

Vart går nämligen 'räntorna'? Dessa 'räntor' inbetalas av producenterna, antingen direkt till rentiärer som lånat ut de sparmedel som bildar deras reservsparande (obligationsköp, underteckningar på lån), eller indirekt genom penningsummornas placering i bank eller sparkassa, varvid dessa inrättningar i sin tur lånar ut dem till näringslivet eller till banker för att återgälda kreditgivningstjänsten (penningskapande). Om den första typen av räntor synes gå till rentiärernas konsumtion, utgör den andra typen i själva verket källan till bankmännens profit. Denna profit går i sin tur till sparande och till investeringar, antingen inom själva bankväsendet eller i industrilivet (aktieandelar).

Exploateringen av 'tidsfaktorn' – att hålla en lägre räntesats än värdeminskningen över tiden – sänker konsumtionen till förmån för sparandet endast i den mån den sänker

¹¹⁵ Likväl är detta väsentliga kriterium otillräckligt. Fördelningen av de krediter som beviljas av bankerna stärker monopolens ställning. Se härom den tyska enkäten från 1933 *Materialen zur Vorbereitung der Bankenenquête och Wirtschaftsdienst*. Man mäter också monopoliseringsgraden i arbetskraftens koncentrationsgrad. För en beräkning av denna monopoliseringsgrad, se: Barret, *L'évolution du capitalisme japonais*, band 1; Bettelheim, *L'économie allemande sous le nazisme*, Paris 1946, ss. 61 och 66; Chenery, *Cartels, combines et trusts*, 1944; Laidler, *Concentration of control in American industry*, 1950; Lynch, *The concentration of economic power*, New York 1946; för en beräkning av denna grad i de underutvecklade länderna, se: Gritly, *The structure of modern industry in Egypt* (Eg. Cont. 1947).

¹¹⁶ J. Robinson, *The theory of imperfect competition*, ss. 283 och följande; Chamberlin, *The theory of monopolistic competition*, s. 196 f.

rentiärernas inkomst. I övrigt framstår den som en inkomstöverföring från företagen till bankmännen som går till sparande. Denna transferering är för övrigt desto fiktivare som bankmännen själva äger aktier i de företag som de förser med krediter. I så måtto växer för övrigt den andel av räntorna, som inbetalas av företagen för kreditgivningstjänsten, i förhållande till den andel som betalas för användningen av rentiärernas sparmedel i produktionen. Ty bankmannen, som inte längre begränsar sin profitjakt till den egna banken, utan vars räntor är utspridda i banken och i industriföretaget, kommer av lättbegripliga skäl att vara mera välvilligt inställd till detta företag. Han förser det med rikliga krediter. Detta är ett av de viktigaste motiven till den ständiga prisstegringen under 1900-talet. 'Penningproduktionen' är inte längre 'oelastisk'. Pengar kan skapas nästan efter behag (om man är tillräckligt mäktig). Vad beträffar rentiärernas transferering av inkomster till företagen, sker den mer genom penningvärdets försämring än genom räntesatsens helt obetydliga växlingar.

Exploateringen av 'naturfaktorn' verkar vara mera enhetlig. Ersättningen till denna faktor beror ytterst på jordägarnas monopol. Det industriella ägandets koncentration överför relationerna mellan företagen och jordägarna från monopolstadiet (en oändlig mängd företagare, som vill använda sig av ett markområde, mot en enda jordägare) till det bilaterala monopolets stadium. Det råder inget tvivel om att denna utveckling försvagar jordmonopolets styrka, ehuru detta endast utövar en verkligt betydande roll i jordbruket, där ju företagarfunktionens koncentration är långtifrån lika långt framskriden som i industrin. Från det hållet kommer alltså föga förändringar i total skala. Men hur små de historiska förändringarna än är på det här planet, har de säkerligen gynnat sparandet (profiterna) på konsumtionens (jordräntornas) bekostnad.

Däremot är relationerna mellan arbetsfaktorn och företaget av en helt annan betydelse. Arbetsinkomsterna utgör nämligen en betydande procentandel (från 30 till 50 %) av nationalinkomsten. En transferering har här avsevärda konsekvenser för sparandetakten (som är förbunden med profitens andel) och därmed för investeringstakten (som är förbunden med graden av samstämmighet mellan möjligheterna till konsumtion och möjligheterna till sparande).

Reducerad till sitt enklaste uttryck innebär den robinsonska 'exploateringen' av arbetsfaktorn att den tilltagande koncentrationen i industrin ökar företagens styrka gentemot löntagarna. Det är helt uppenbart. Under fri konkurrens framstår lönen för företagaren som en given storhet. Han kan inte räkna med att särskilt länge betala sina anställda lägre löner än vad som är vanligt bland hans konkurrenter. Detta betyder på intet sätt att löntagarkategorin befinner sig i ett lika starkt förhandlingsläge som företagen. Men under monopolförhållanden kan företagaren diskutera lönen i två egenskaper: i egenskap av företagare (en egenskap som stärks genom företagens större möjlighet att göra front mot löntagarnas anspråk), och i egenskap av den ende företagaren i den produktionsgrenen.

Reallönens andel, som alltid konsumeras, sänks alltså genom den stigande monopoliseringsgraden till förmån för den andel av profiten som går till sparande. Det är därför Kalecki, som efter vad vi har sett sätter ekonomins monopoliseringsgrad lika med genomsnittsprofitkvoten, helt logiskt drar slutsatsen att uppkomsten av mäktiga fackföreningar inte höjer ekonomins monopoliseringsgrad, utan tvärtom sänker den,¹¹⁷ därför att detta arbetarmonopol konkurrerar med arbetsgivarmonopolet och gör det möjligt att undvika reallönesänkningar, och därmed att bromsa den genomsnittliga profitkvotens höjning.

Men arbetets ersättningsnivå beror huvudsakligen på arbetarnas kollektiva styrka och först i andra hand på arbetsgivarsidans monopoliseringsgrad. Förändringarna på den sidan är

¹¹⁷ Kalecki, a.a., s. 17.

alltså inte avgörande när det gäller att bestämma reallönen och därmed realprofiten.

Innebörden av relationerna producenter-konsumenter

Joan Robinsons infallsvinkel är här mycket originell. Hon definierar monopoliseringsgraden i en bransch som lutningen på efterfrågekurvan för dess produkt. Vidare anser hon att det varken påverkar faktorernas sysselsättningsnivå, som förutsätts alltid vara full, eller deras ersättningskvot, som i ett första tankeled förutsätts vara oförändrad, om man går från en ren konkurrensekonomi till en fullständigt monopoliserad ekonomi (dvs. en ekonomi där man har ett enda företag per bransch). Författarinnan härleder ur dessa premisser att denna förändring bestämmer den nya inriktningen av produktionen, som vänder sig från branscher där efterfrågan är mycket elastisk till branscher där den är föga elastisk. Denna nya inriktning påverkar inte profitkvoten, som förblir på konkurrensens 'normala' nivå. Profitkvoten kan nämligen endast påverkas av en förändring i produktionsfaktorernas realersättningsnivå, en förändring genom vilken företagarna kan ta hem överprofiter från exploateringen av dessa faktorer.

Den sistnämnda satsen är i själva verket inte riktig. Ty produktionens inriktning påverkar det totala produktionsutfallet. Faktorernas realersättningar förblir oförändrade, men profitkvoten påverkas. Man bortser här från denna förändring.

Detta synsätt är emellertid till föga hjälp i analysen. Ty om man överger det föga realistiska antagandet om en fullständigt kartelliserad ekonomi i motsats till en fullständig konkurrensekonomi och i stället betraktar de verkliga ekonomiska förhållandena, där vissa branscher är monopoliserade och andra inte, reduceras problemet till att gälla uppdelningen av den totala profiten (som inte påverkas) mellan branscherna. I verkligheten leder också där varje förändring i profitens uppdelning mellan produktionsgrenarna till att produktionen inriktas på de mest lukrativa branscherna. Totalprodukten är inte längre densamma, och därmed inte heller totalprofiten. Om man emellertid bortser från denna sekundära förändring och bara betraktar monopolbildningens primära inverkan på fördelningen av profiten, som förutsätts vara oförändrad, framstår relationerna mellan företagare och konsumenter bara som ett uttryck för företagarnas inbördes relationer. Den monopolistiska överprofiten har väsentligen sitt ursprung i profitens omfördelning, och inte i nettointkomstens fördelning mellan lönen och profiten. Nu påverkas denna fördelning alldeles uppenbart av ekonomins stigande monopoliseringsgrad, definierad som utvidgningen av den monopoliserade produktionens andel på bekostnad av den konkurrensstyrda produktionens andel.

Prismekanismen lär oss att priset under fri konkurrens efter en viss tid (den tid utbudet behöver för att anpassa sig till efterfrågan) håller sig på samma nivå som produktionskostnaden. Den lär oss dessutom att förhållandena inte är desamma under monopol. Låt oss föreställa oss en till hälften konkurrensstyrd och till hälften monopoliserad ekonomi. Låt oss även föreställa oss att det sker ett stadigt tekniskt framåtskridande, som fördelar sig lika i alla verksamhetsgrenar. Till slut antar vi att penningvärdet är stabilt. Konkurrensen tvingar företagen i konkurrenssektorn att regelbundet sänka sina priser. Deras profitnivå förblir under i övrigt oförändrade omständigheter konstant. Frånvaron av konkurrens gör det möjligt för monopolen att avstå från att sänka sina priser trots kostnadssänkningen. Under i övrigt oförändrade förhållanden stiger deras profitnivå. Till slut har monopolen för egen del lagt beslag på det inkomstillskott som framstegen möjliggjort.

Genom övergången från konkurrensstadiet till monopolstadiet har penningvärdet blivit instabilt. Vi ska se att pengar i fortsättningen, tack vare upphävandet av konverteringen, skapas och ställs till monopolens förfogande (förutsatt att banksystemet önskar det), så att deras värde tenderar att stadigt sjunka. Samtliga priser måste stiga, men de stiger snabbare och i större proportion i den monopoliserade sektorn än i konkurrenssektorn. På samma

sätt sjunker priserna under konjunkturcykelns avmattningsfaser, men de monopoliserade produkternas priser sjunker relativt sett mindre.¹¹⁸

Hur länge kan överföringen av profiler från konkurrenssektorn till den monopoliserade sektorn pågå? I detta skede av analysen tycks efterfrågekurvan kunna införas. Prisstörningen sänker profitkvoten i konkurrensföretagen. En del marginella producenter elimineras. Om man antar att huvudparten av investeringarna härrör från självfinansiering, är dessa branschens utvecklingstakt i alla händelser långsammare än monopolens. En viss total inkomstnivå leder till en viss inriktning av efterfrågan mot de olika varorna vare sig de produceras av monopolen eller ej. Det kommer alltså ett ögonblick då efterfrågan överstiger utbudet, och då kan priset höjas. Profitkvoten kan följaktligen inte sänkas under en viss punkt. Beroende på om en produkt är mycket 'nödvändig' (dvs. om dess efterfrågekurva är nästan horisontell) eller tvärtom mycket 'lättersättlig' (dvs. om dess efterfrågan är starkt elastisk) kommer profitkvotens fall att snabbt kunna hejdas eller omvänt att ytterligare förlängas. Efter frågeelasticiteten, som mäter produkternas relativa nödvändighetsgrad, är det enda som hindrar monopolen från att absorbera hela den totala profiten. Den utgör den objektivt oöverstigliga mur som på en viss nivå hejdar överföringen av profiler från konkurrenssektorn till monopolsektorn.

Om man nu ser det hela från monopolens synpunkt finner man att de relativa prisstegringarna – och därmed sannolikt profiterna – till följd av monopolens uppkomst är ojämna från bransch till bransch. Vilka lagar styr då profitens överföring från det ena monopolet till det andra?

Överprofitens uppdelning mellan monopolen

Också i detta sammanhang kan efterfrågeelasticiteten spela sin roll. Exempelvis skulle stålmonopolet kunna höja det relativa stålpriset mer än naturgummimonopolet därför att stålet är oersättligt i vår civilisation, medan naturgummit är det i mindre grad (det syntetiska gummit kan konkurrera). Efterfrågans elasticitet spelar in i profitens uppdelning mellan de olika produktionsgrenar som kontrolleras av monopol.

Men det finns även andra faktorer som spelar in i överprofitens uppdelning mellan monopolen. För det första finns det som regel inte ett enda monopol per produktionsgren. Den kollektivt realiserade överprofitens uppdelning mellan branschens medlemmar sker efter vissa lagar. För även om produktionen i en bransch skenbart vore i händerna på ett enda bolag, skulle efterfrågeelasticiteten för produkten inte ensam bestämma profitkvoten i branschen. Även om efterfrågekurvan gör det möjligt för det absoluta stålmonopolet (ett enda bolag) att tillägna sig mer profiler än gummimonopolet, finns det ändå en punkt bortom vilken profitkvoten kommer att öva en oemotståndlig dragningskraft på nytt kapital. En annan finansgrupp kommer till slut, stödd av sitt eget banksystem, att gå in i produktionen, och kampen kommer att framtvinga en prissänkning på det 'alltför lönande' stålet. Här kommer man in på en andra faktor som spelar in i profitens uppdelning mellan monopolen, nämligen styrkeförhållandet mellan de olika 'finansgrupperna'.

Allmänt betraktat följer de inbördes relationerna mellan monopolen schemat för det bilaterala monopolet. Styrkeförhållandet dikterar profituppdelningens proportioner. Men det bör påpekas att detta gäller endast när två oberoende monopol mäter sig med varandra på det ekonomiska slagfältet. När exempelvis järnmalmsmonopolet och stålmonopolet drabbar samman gäller detta endast på villkoret att dessa båda monopol inte är två juridiskt mer eller mindre oberoende, men ekonomiskt integrerade organismer. Nu är det ofta just på det sättet. Sammanflätningen sker genom bankerna, genom gemensamma styrelse-

¹¹⁸ Se de exempel som anförs av Fetter, *The masquerade of monopoly*, s. 197: cementpriset sjönk med 5,6 % mellan 1929 och 1933, mot 54,6 % för vete och 54,3 % för bomull.

medlemmar, genom aktieandelar osv. I detta fall tycks 'malmpriset' vara helt artificiellt och bestämmas av andra överväganden – skatteskal, psykologiska skäl osv. Här måste man ta hänsyn till de båda företagens sammanlagda profit.

Om man antar att samtliga monopoliserade verksamheter kontrolleras av några 'finans- och industrigrupper', varav den ena behärskar en bransch, den andra en annan, och att dessa grupper ibland tvingas samarbeta inom ett begränsat område, ibland befinner sig i en oförsonlig kamp om en uppdelad sektor, så kommer man att luta åt följande lösning: varje grupp tar sammanlagt hem en profitandel som är proportionell mot dess styrka, som i första hand bedöms efter den kapitalmängd som står till dess förfogande, men också efter andra faktorer som t. ex. statens inställning.

Man har alltför ofta en tendens att i kampen mellan monopolerna bara se en förvandlad konkurrens. I verkligheten har kampmetoderna förändrats i grunden. 1800-talets mikroskopiska företag försökte sälja till marknadspriser genom att maximalt sänka sin produktionskostnad. Monopolen bedriver också profitjakt. Men medlen att uppnå detta mål är nya. Småföretagaren gör en kalkyl i marginalen. Storbolaget betraktar inte marknaden som någonting givet. Investeringen kan ha till syfte att förbättra bolagets oligopolställning (exempel: Beerkoncernen exporterar kapital till Brasilien för att köpa upp guldförande mark i syfte att undvika nya konkurrenter). Det kan ha till målsättning att stärka integrationen (exempel: United Fruit skapar en flotta).¹¹⁹ Härav följer att de olika monopolerna råkar i konflikt när deras planer blir oförenliga.

I en undersökning av det multinationella bolagets beteende analyserar M. Bye arten av monopolens investeringar. Han urskiljer följande typer: dispositiva investeringar i syfte att tillförsäkra sig ensamrätten till potentiella resurser, prospektiva investeringar, exploateringsinvesteringar. Bye gör upp en plan för ett monopolföretag med utgångspunkt från en uppskattning av bruttointäkten och drar så slutsatsen att ju större förväntningar på en växande efterfrågan, ju lägre ränta på finansmarknaden och ju större grundinvesteringar produktionen kräver, desto långsiktigare måste utvinningsplaneringen vara. Under dessa förhållanden är det uppenbart att monopolerna kommer i konflikt med varandra om strategin. Bye beskriver som ett exempel konflikten mellan Compagnie Francaise des Petroles och Near East Development Corp. inom IPC. Han kommer till slutsatsen att om monopolerna genom ogynnsamma omständigheter tvingas till kortsiktiga planer tenderar de att ta till en konkurrensstrategi, dvs. låga priser och stor produktion (i förevarande fall gäller det CFP, ett halvstatligt bolag som anlitar en mindre kapitalmarknad än den amerikanska; det har inte lika omfattande expansionsutsikter som i Förenta staterna och gör inga andra affärer ute i världen). Kampen för den maximala profiten gäller alltså inom konsortiet huruvida man ska kunna verkställa sin plan eller ej. Ifall någon bryter kartellöverenskommelsen får kampen en öppnare karaktär. I alla händelser ger kompromissen – som aldrig är annat än en vapenvila – envar en profitandel som är proportionell mot monopolens makt. Och på det ekonomiska området är makt i första hand den kapitalvolym som man förfogar över.

4. De utländska monopolerna och ackumulationen i systemets periferi

'Sparkapaciteten' borde totalt sett bli förbättrad genom ekonomins tilltagande monopolisering. Å ena sidan stiger nämligen profitens andel på lönernas bekostnad. Å andra sidan leder den ojämna uppdelningen av profiten till ett för sparandet mera gynnsamt nyttjande av dessa inkomster. När det gäller 'underutvecklingen' måste man emellertid göra ett viktigt förbehåll. Man får inte glömma att profiterna i monopolbranscherna, som i de underutvecklade ekonomierna utgörs av utländska företag, normalt exporteras till

¹¹⁹ Dessa båda exempel har jag lånat från M. Byés doktorandkurs om det multinationella bolaget (i *La spécialisation Internationale* 1953-54).

utlandet i stället för att återinvesteras.

Dessutom är det omöjligt att återta åtminstone en del av dessa företags profiler genom skattepolitiska eller andra statliga åtgärder och på så sätt finansiera ett offentligt sparande, som skulle kunna bidra till en harmonisk utveckling av den underutvecklade ekonomin.¹²⁰ De utländska företagen, som i allmänhet ingår i mäktiga finansgrupper, kan mycket väl maskera sina verkliga profiler genom att sälja sina produkter billigt till en filial i moderlandet. Det har i den moderna litteraturen ofta understrukits att det multinationella bolagets tyngdpunkt inte är förlagd till det underutvecklade landet. Man kan som exempel nämna gruvbolagen i Chile före nationaliseringen. När landet infört ett system med multipla växelkurser, skickade de utländska bolagen inte hem de dollar som erhållits genom försäljningen av kopparn för att sedan med dessa summor importera sin utrustning. Dessa dollar utnyttjades istället utomlands. På så sätt gäckade man det chilenska systemets målsättning.

Priset på en råvara, som förädlas i företag vilka själva ingår i samma koncern som råvaruleverantören, blir i själva verket rent konventionellt. Så är det t. ex. med den bauxit som produceras i Jamaica, i Guinea och på annat håll av samma grupper som kontrollerar förädlingen till aluminiumoxid i Kamerun eller till aluminium i Kanada eller Ghana. Beroende på om det ligger i gruppens intresse att ta ut profiten i periferin eller i centrum kommer den att sätta höga eller låga 'priser' på bauxiten eller aluminiumoxiden. Det samma gäller kopparn, vilket framgår av ett viktigt dokument från Societe Generale de Belgique i samband med nationaliseringen av gruvorna i Katanga.¹²¹

Vidare bör man undersöka vad det blir av sekvensen sparande-investering under de villkor som råder för profitfördelningen.

De profiler som realiseras av monopolföretagen återinvesteras i monopolsektorn. På andra håll är nämligen profitkvoten lägre. Självfallet tjänar en del av profiterna som realiseras i monopolsektorn till att upplösa konkurrenssektorn. Monopolföretagen investerar i denna sektor och konkurrerar segerrikt ut de små företagen. Men för monopolen kan detta aldrig vara annat än ett sekundärt medel att på ett fruktbärande sätt utnyttja de sparade fonderna. För när man väl drivit ut småföretagen, kommer då profitkvoten att stiga tillräckligt i ekonomins nya monopolbransch? Under en viss tid kommer det nya monopolet att behålla privilegiet att vara det enda företaget i branschen. Men eftersom det nödvändiga kapitalbeloppet för att vinna 'inträde' i branschen alltjämt är ringa, kommer snart nya små konkurrentföretag att uppstå och tvinga monopolen att dela sin profit med dem. Låt oss ta det slående exemplet med detaljhandeln. Vissa grupper skapar varuhus. Genom verksamhetens rationellare organisation och möjligheten att köpa i stora partier kan man sänka priserna och ruinera småhandlarna. Men då profitkvoten höjs och priserna stiger till följd av denna likvidering tillkommer nya småhandlare. Även om dessa små butiksägare, som måste rätta sig efter monopolens priser, inte förfogar över medel att bygga upp sina lager under lika gynnsamma villkor, realiserar de likväl en profit. Profitkvoten på deras kapital är lägre än i varuhusen, men likafullt tvingar de dem att dela med sig av vinsterna från handeln. Det är därför småföretagen är så seglivade i dessa verksamheter där det är lätt att komma in i produktionen. Det är också därför dessa sektorer drar till sig mindre kapital från monopolen än sektorer som är förbjudna för andra än monopolen själva.

Eftersom sparandet och investeringarna är mera betydande i denna sektor, uppstår en snedvridning som förvärras och leder till att utvecklingen blir allt ojämnare. I de 'underutvecklade' länder, där klyftan som isolerar de utländska monopolen från de små nationella företagen är djupare än annorstädes, samverkar reexporten av vinster, den inhemska industrins

¹²⁰ Se härom Schlesingers och Wolfram von Burgs redan anförda studier och FN:s undersökning (*Economic survey of Latin America* 1948).

¹²¹ IRES – Lovaniumuniversitetet i Kinshasa – *Lettre mensuelle*, nr 1, 1967.

efterblivenhet, skatte- och tullpolitiken osv. till att snedvridningen blir som mest iögonfallande. Å ena sidan mycket snabb utveckling, å andra sidan mycket långsam utveckling, det är välkända kännetecken för de underutvecklade ekonomierna. Den skenbara 'dualismen' kommer att stärkas och den perifera ekonomins komplementaritet att bekräftas.

Monopolföretaget återinvesterar emellertid inte automatiskt alla sina profiler i den egna branschen. Först och främst kan uppdelningen av inkomsten mellan å ena sidan konsumtionen och å andra sidan sparandet, om den blivit ogynnsam i den första omgången (i synnerhet genom rentiärernas ruin och i de underutvecklade länderna genom den låga utdelning som handelsmännen, de fria yrkesutövarna osv. får på sitt 'småsparande', vilket spelade en icke obetydlig roll för kapitalbildningen i centrum), vidga klyftan mellan kapaciteten att konsumera och kapaciteten att producera. I så fall kommer inte hela sparandet att kunna investeras. Det kommer då att delvis exporteras.

Den ojämna profitkvoten och den därav följande snedvridningen i de olika sektorernas utveckling påverkar också själva betingelserna för den vidare utvecklingen. Konkurrenssektorn, som släpar efter i utvecklingen, kan på grund av just denna eftersläpning återinvestera alla sina realiserade profiler med bibehållen lönsamhet (dvs. i nivå med sin profitkvot, som är lägre än monopolens), medan monopolen kanske är oförmögna att reinvestera sina profiler i den egna branschen därför att deras försprång berövar investeringen dess lönsamhet. Ekonomin, som utgör ett sammanhängande helt, förutsätter nämligen att man iakttar vissa proportioner. Om några blir efter kommer de till slut att verka hämmande på de andras utveckling. Visserligen har den inhemska konkurrenssektorns eftersläpning i de 'underutvecklade' länderna föga inverkan på den utländska monopoliserade sektorns utvecklingstakt, därför att den senare arbetar direkt för utrikesmarknaden. Men konkurrenssektorns eftersläpning i de utvecklade länderna hämmar den monopoliserade sektorns utveckling både i dessa länder själva och i de 'underutvecklade' länderna. Oljeindustrins och gruvdriftens tillväxttakt kan hämmas av sådana orsaker.

När monopolen gör investeringar, tar de då alltid upp den modernaste tekniken? Vi vet att konkurrensen tvingar företagen att göra det. Man har ofta understrukt betydelsen av det fasta kapitalets storlek för moderniseringstakten. I konkurrensmodellen låter nydanaren andra betala kostnaden för moderniseringen. Under monopolförhållanden är det inte längre på samma sätt. Vissa monopols malthusianska politik i förhållande till nya tekniska metoder är välkänd (att t. ex. ta patent för att 'gräva ner' dem). Investeringen av monopolets profiler tenderar att förlora all regelbundenhet. Den sker häftigt och i stora vågor, medan man å andra sidan under långa tider håller vinsterna likvida. Dessa tendenser understryks av det faktum att monopolens investeringar inte alltid styrs av hänsyn till den omedelbara lönsamheten, utan även av hänsyn till den 'ekonomiska strategin'.

Storbolagens stötvisa investeringar medför en hel rad konsekvenser för de underutvecklade länderna. De stora monopolen har nämligen under investeringstiden tillgång till avsevärda likvida summor i moderländerna. Dessa summor underhåller en penningmarknad med ständigt överflödande resurser, vilket är en av orsakerna till den kroniskt låga räntesatsen i de utvecklade länderna. Räntan sjunker till en mycket låg nivå, vilket den stadiga penningvärdeförsämringen borde förhindra. Det är just för att räntesatsen är mycket låg i de utvecklade länderna som det är fördelaktigt att låta dessa väntande likvida medel underhålla den spekulativa omsättningen i hemlandet och utomlands. De tillfälliga kapitalplaceringarna i utlandet intar härvid en framträdande plats. Portfölj investeringarna underlättar till skillnad från direktinvesteringarna de spekulativa operationerna. Man profiterar sålunda för en tid på kapitalets relativt höga avkastning i denna form, och sedan, när man är i behov av likvida medel för att investera hemma, säljer man dessa andelar. Dessa spekulativa provisoriska placeringar av likvida kapitaltillgångar bidrar till att göra utrikesbalansen instabil.

Det är sant att operationer av det här slaget endast kan genomföras mellan de dominerande utvecklade länderna och relativt utvecklade dominerade ekonomier av typen Argentina, där det finns en värdepappermarknad. I relationerna mellan de utvecklade länderna och de underutvecklade länderna av den klassiska typen är sådana tillvägagångssätt emellertid svåra att realisera. Å ena sidan tillhör större delen av de utländska företagen i dessa länder stora monopol, som inte bjuder ut sina aktier på marknaden av fruktan för att se en eventuell konkurrent tillvälla sig företaget genom uppköp av aktier. Å andra sidan är dessa företags hela kapital i allmänhet tecknat i utlandet. När andra monopol tillfälligt kan placera likvida medel i dessa företag (och det kan de om en del av kapitalet är tecknat av små aktieägare och av spekulanter som går med på att sälja sina aktier), medför det som en följd härav i allmänhet inte några verkningar på budgeten i de underutvecklade länder där företagen är verksamma.

De utvecklade ländernas investeringar i de underutvecklade länderna tenderar således att i allt större utsträckning ta formen av direktinvesteringar från de dominerande ländernas monopol, till skillnad från 1800-talets portföljinvesteringar.¹²² På 1800-talet var portföljinvesteringarna för övrigt den stabila investeringsformen på lång sikt. Idag tenderar denna typ av investeringar att mer och mer bli ett sätt att placera likvida tillgångar på kort sikt. I de underutvecklade länderna uppstår alltså en viss arbetsfördelning. Å ena sidan gör monopolen produktiva direktinvesteringar som till stor del bekostas genom självfinansiering. Å andra sidan specialiserar sig vissa banker på spekulation i värdepapper, som emitteras av dessa stora producentmonopol och som huvudsakligen är avsedda för allmänheten i de utvecklade länderna. För de relativt utvecklade dominerade ekonomierna påverkar dessa operationer, som leder till kortsiktiga internationella kapitalrörelser (därför att den lokala allmänheten skriver under på dessa lån från de stora utländska monopolen), budgeten i den mån den monetära integrationen inte är fullständig.

Världsekonomin växande monopolisering leder alltså på de internationella kapitalrörelsernas område till att två motsatta tendenser stärks samtidigt: tendensen till direktinvesteringar (den normala formen för monopolens produktiva investeringar) och tendensen till portföljinvesteringar (den normala formen för monopolens spekulativa placering av likvida medel).¹²³

D. 'Underutvecklingens' strukturella drag

Den allmänt vedertagna teorin om 'underutvecklingen' kan, när den förmår ta sig ur det ovetenskapliga vanetänkande som förväxlar 'underutveckling' och 'fattigdom', i bästa fall beskriva en mängd 'ekonomiska' kännetecken för länderna i den moderna 'tredje världen' som skulle utgöra underutvecklingens strukturella drag.¹²⁴ Men det handlar där bara om problemets yttre aspekter. Det handlar dessutom bara om 'ekonomiska' företeelser, eftersom 'ekonomin' på ett konstlat sätt isoleras från de samhälleliga och politiska förhållandena. 'Underutvecklingens' uppkomst, som är en global historisk och inte bara en 'ekonomisk' process, vilken sammanfaller med historien om kapitalismens utvidgning och utveckling till ett strukturerat världssystem med ett centrum och en periferi, förklarar dessa skenbara drag. Dessa är tre till antalet: (1) den ojämna produktiviteten mellan sektorerna, (2) den osammanlänkade ekonomiska strukturen och (3) det ekonomiska beroendet av utlandet.

1. Prisstrukturerna och produktivitetsens ojämnheter mellan sektorerna.

¹²² FN, *Courants internationaux de capitaux privés*, 1945-1952.

¹²³ B. Ducros, 'Les investissements américains à l'étranger et l'équilibre international' (*R. Eco.* mars 1954).

¹²⁴ Se t. ex.: Marcel Rudloff, *Economie politique du Tiers Monde*, Cujas 1968; Albertini, *Underutvecklingens mekanismer*, Stockholm 1971; Yves Lacoste, *Underutvecklingens geografi*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1970.

Inkomstens samhälleliga fördelning

Om man 'spaltar upp' produktionen (förädlingsvärdet) och den verksamma arbetskraften i sektorer och jämför den sektoriella genomsnittsprodukten per capita i de 'utvecklade' och de 'underutvecklade' länderna, slås man av per capita-produkternas relativa koncentration kring sitt nationella medelvärde i de centrala länderna och den mycket stora spridningen i periferins länder. Nedanstående tabeller ger en talande illustration till detta mycket allmänna och banala faktum.¹²⁵

För Latinamerikas del, t. ex., skulle fördelningen av bruttoprodukten per sysselsatt person kring medelvärdet 100 för 1960 vara följande:

	Modern sektor	Mellan-sektor	Primitiv sektor	Tillsammans
Jordbruk	260	60	18	47
Verksamheter utom jordbruket	410	107	17	150
Extraktiv industri	1 060	99	16	521
Verkstadsindustri	480	172	—	271
Hantverksproduktion	110	34	13	29
Byggnadsverksamhet	208	68	22	87
Nödvändiga tjänster	352	140	30	165
Handel och bankväsende	720	183	31	213
Andra tjänster	428	80	31	96
Förvaltning	485	238	—	211
Summa	388	98	18	100

Detsamma gäller för de övriga regionerna i den underutvecklade världen, Asien och Afrika. Däremot är denna fördelning mycket mindre ojämn för Storbritannien och Förenta staterna, i synnerhet för Storbritannien.

Bruttoprodukt per sysselsatt person 1960	Förenta staterna	Storbritannien
Jordbruk	47	93
Extraktiv industri	133	90
Verkstadsindustri	125	97
Byggnadsverksamhet	120	99
Nödvändiga tjänster	147	128
Andra tjänster	90	98
Summa	100	100

I Latinamerika är förhållandet mellan jordbrukets och de övriga verksamheternas produktivitet 1 till 3, i Storbritannien praktiskt taget 1:1, och i Förenta staterna 1 till 2. Extremförhållandena enligt den erhållna indelningen är för Latinamerika 1 till 11 (mellan jordbruket och den extraktiva industrin), mot bara 1 till 1,4 för Storbritannien och 1 till 3 för Förenta staterna.

Det kan förefalla besynnerligt att ojämnheten är större i Förenta staterna än i Storbritannien. Men denna situation är som bekant en följd av ett känt historiskt faktum, nämligen att vissa jordbruksområden i södern är relativt efterblivna.

På samma sätt torde ojämnheten i produktiviteten mellan jordbruket och andra verksamheter i Sovjetunionen förhålla sig som 1 till 2, eller möjligen som 1 till 3.¹²⁶ Denna relativt stora ojämnheten är en följd av den relativa eftersläpningen i det sovjetiska jordbruket, som under de senaste femtio åren inte gjort samma framsteg som industrin.

¹²⁵ Anibal Pinto, *Structure économique, productivité et salaires en Amérique latine*; symposium om lönepolitikens problem i den ekonomiska utvecklingen, Egelund, Danmark, 23-27 oktober 1967, tab. 1A och 3A samt tab. 2.

¹²⁶ 1 till 2 om man antar att jordbruksbefolkningen utgör 35 % av totalbefolkningen och inkomsten av jordbruket 20 % av nationalinkomsten, 1 till 3 om jordbruksinkomsten endast utgör 15 %.

Låt oss genast klargöra att en jämförelse av det här slaget har en mening endast om graden av 'uppspaltning' är mer eller mindre likartad för de olika sektorerna. Ty mellan Förenta staternas modernaste och mest efterblivna företag kan klyftan i genomsnittlig per capita-produkt uppenbarligen vara hur stor som helst. Eftersom de valda sektorerna själva definieras av de medeltal som utmärker dessa sektorer, så kommer under i övrigt oförändrade förhållanden spridningen att vara större ju större uppspaltningen är.

Vilken betydelse ska man tillmätta detta fenomen? Och hur ska man först och främst benämna det? Vi föreslår här uttrycket 'ojämnheter i produktivitet mellan sektorerna'. Detta kräver en förklaring. Produktiviteten i egentlig mening kan nämligen endast jämföras mellan två företag eller två branscher som framställer samma produkt. Man kan då säga att den enas produktivitet är högre än den andras om den nödvändiga totala (direkta och indirekta) arbetsmängden för att producera en fysisk enhet av samma produkt är lägre. Från den ena branschen till den andra skulle man enligt vad A. Emmanuel har påvisat endast kunna tala om olika 'lönsamhet'. Likväl behåller jag mitt uttryck: om i en given prisstruktur villkoren är sådana att arbetet, eller kapitalet, eller bägge 'produktionsfaktorer' i en bransch inte kan ersättas till samma relativa kostnad kommer jag att säga att produktiviteten är lägre. Detta har givetvis endast en mening inom en given prisstruktur. Ty prisstrukturen skulle kunna vara sådan att arbete och kapital ersätts till samma relativa kostnad i alla branscher. Det är för övrigt den faktiska tendensen i det kapitalistiska produktionssättet, som karaktäriseras av 'faktorernas rörlighet', dvs. av existensen av en arbetsmarknad och en kapitalmarknad. Men om denna prisstruktur, som i centrum motsvarar enhetliga ersättningar till arbetet och till kapitalet, överförs till periferin, kommer resultatet att bli att 'faktorerna' inte kan ersättas till samma relativa kostnad i de olika branscherna om de tekniska villkoren (och därmed produktiviteten) är annorlunda fördelade än i centrum. För övrigt är det ibland möjligt att göra direkta jämförelser av produktiviteten om produkten är, om än inte identisk, så åtminstone 'jämförbar' till sitt bruksvärde och till den möjliga tekniken för sin framställning. Om t. ex. ett deciton vete – producerat i centrum – kräver en viss mängd totalt (direkt och indirekt) arbete, och om ett deciton hirs – jämförbar produkt i periferin såväl till sitt bruksvärde (sädesslag med samma kaloripotential) som till den möjliga tekniken för sin produktion – kräver mer, är det just därför att produktionstekniken i periferin är efterbliven. Man kan med rätt tala om en produktivitetsskillnad. Däremot kommer produktiviteten att vara densamma i centrum och i periferin i textilindustrier med likartad teknik. För en del andra produkter är det emellertid omöjligt att direkt jämföra produktiviteten. Det är t. ex. fallet med kaffe, som endast produceras i periferin och som man inte kan jämföra med någon av centrums produkter. Men man kan naturligtvis tänka sig vilken teknik som skulle användas i centrum om kaffet producerades där, en teknik som skulle vara mera 'kapitalintensiv' och vars produktivitet skulle vara högre.

Nu överförs faktiskt centrums prisstruktur till periferin. Ty periferin tillhör samma världssystem som centrum, och det finns en världsmarknad. Denna marknad är visserligen inte 'fullständig', och den berör inte heller alla produkter. Vissa är omöjliga att transportera (tjänster, byggnader, elektrisk energi), och transportkostnadernas betydelse växlar från den ena produkten till den andra. Dessutom finns det lokala skäl (t. ex. skatterna) för skillnader i de relativa priserna. Men det hindrar inte att världsmarknaden är en realitet, och via denna realitet sker transmissionen av relativprisernas strukturer från centrum till periferin.

Per capita-produkten behöver ingalunda vara densamma i de olika branscherna i en central kapitalistisk ekonomi. Ty denna produkt bildas av två beståndsdelar: ersättningen till arbetet och ersättningen till kapitalet. För att per capita-produkten ska vara densamma måste följande villkor kunna uppfyllas: (1) att den avgivna arbetsmängden per aktiv person (t. ex. per år) är densamma; (2) att arbetets organiska sammansättning (Emmanuel

lyckade uttryck), dvs. proportionen arbete av olika kvalifikationsgrad, är identisk, (3) att den relativa ersättningen till arbetet (vid lika kvalifikation) är identisk, (4) att den sysselsatta kapitalmängden per arbetare (kapitalets organiska sammansättning) är identisk och (5) att den relativa ersättningen till kapitalet är enhetlig.

Det finns emellertid en djupgående tendens hos det kapitalistiska produktionssättet att uppfylla dessa villkor:

För det första går standardiseringen av arbetstiden hand i hand med lönearbetets utveckling. Om arbetstiden på sina håll är annorlunda än i den kapitalistiska ekonomin, som t. ex. i jordbruket, är det inte av 'naturliga' skäl ('säsongarbetslöshet'), utan därför att det kapitalistiska produktionssättet där ännu inte helt trängt igenom. Ty det utvecklade kapitalistiska jordbruket sysselsätter arbetare som är underställda arbetstidens allmänna normer. Den ekonomiska – eller riktigare, den ekonomistiska 'vetenskapen', som är en frukt av det kapitalistiska produktionssättets utveckling och en 'haltande samhällsvetenskap', söker jämställa 'disponibel' tid utanför arbetstiden med 'arbetslöshet'. E. Arrighi har i fallet Afrika visat, att den tid som inte åtgår till direkt 'produktivt' arbete i den traditionella byggemenskapen inte 'går förlorad', utan utnyttjas till att fylla väsentliga samhälleliga behov som följer med det rådande produktionssättet.¹²⁷

För det andra har den hittillsvarande kapitalismen lett till en utjämning och en sänkning av arbetets kvalifikationsgrad. Den industriella revolutionen och maskindriften har ersatt äldre tiders kvalificerat hantverksarbete med en kombination av stora mängder okvalificerat arbete (i samband med den ökade maskininsatsen) och en mera begränsad mängd kvalificerat arbete. Det senare är i allmänhet mer kvalificerat än hantverkarnas arbete förr i tiden och har till uppgift att organisera produktionen tekniskt (ingenjörer) och ekonomiskt. Det okvalificerade arbetets kvantitativa övervikt har i detta hänseende närmast de olika produktionsgrenarna till varandra. Framstegen – övergången från förkapitalistiska former till det kapitalistiska produktionssättet – har alltid lett till en utveckling av detta slag. Man bör dock erinra om att de allra senaste tendenserna, som i framtiden kommer att låta automationen bestämma arbetets huvudsakliga former, går i rakt motsatt riktning. Men det hör framtiden till.

För det tredje är en standardisering av ersättningen till det okvalificerade lönearbetet en av det kapitalistiska produktionssättets grundprinciper och ett resultat av den faktiska förekomsten av en arbetsmarknad.

För det fjärde finns det i alla grenar av den kapitalistiska ekonomin en tendens till intensivt kapitalutnyttjande som bestämmer produktivtetsutvecklingens form. Visserligen växlar kapitalets organiska sammansättning från den ena branschen till den andra, och ju mer uppspaltad analysen är, desto större är divergenserna, eftersom de nya ledande industrierna (i början av 1800-talet textil, sedan metall, kemisk industri, elektronik) har den högsta organiska sammansättningen. Denna spridning förklarar för övrigt per capita-produktens ojämna fördelning mellan sektorerna i de 'utvecklade' länderna. Om mervärdekvoten är hundra procent, dvs. om lönerna utgör ungefär hälften av nationalprodukten, vilket motsvarar den faktiska storleksordningen i den utvecklade världen av idag, och den organiska sammansättningens extremvärden – vid samma grad av uppspaltning som i den föregående analysen – varierar från två till åtta (i relativa termer från 1 till 4), om vidare den genomsnittliga profitkvoten är 15 till 20 % beroende på de lätta och tunga sektorernas relativa betydelse, kommer förädlingsvärdet per arbetare att variera i proportioner från 1,5 till 2,5, dvs. yttergränserna kommer att ligga inom intervallet 1 till 1,7, vilket stämmer väl med verkligheten. I de 'underutvecklade' länderna däremot, där denna spridning sträcker sig

¹²⁷ Arrighi, Arbetskraftstillgången i historiskt perspektiv, i R. Gustavsson (red.) a.a.

från 1 till 10 för en mervärdekvot på 200 % och en profitkvot på 30 %, varierar den organiska sammansättningen från 1 till 35 om de 'lätta' sektorerna står för ungefär 85 % av arbetskraften mot 50 % i centrum för en likartad uppsplattningsnivå. Nedanstående uppställningar 'sammanfattar' dessa förenklade jämförelselägen:

Centrum	Konstant kapital	Variabelt kapital	Mervärde	Profit	Förädlingsvärde	Per capita-produkt ¹²⁸
I	20	10	10	5	15	1,5
II	80	10	10	15	25	2,5
Totalt	100	20	20	20	40	2,0
I	10	60	120	23	83	1,4
II	340	10	20	117	127	12,7
Totalt	350	70	140	140	210	3,0

En så stor klyfta, relativt sett, för kapitalets organiska sammansättning i periferin är endast möjlig om det kapitalistiska produktionssättet inte som i centrum fått herraväldet över alla produktionsgrenar.

Slutligen, för det femte, är tendensen till utjämning av profitkvoten sannolikt i än högre grad än tendensen till utjämning av det okvalificerade arbetets ersättning nödvändig för det kapitalistiska produktionssättet. Ändå bör man här precisera att monopoliseringen av allt att döma leder till att profiten utjämnas på två nivåer: dels mellan de små företagen i konkurrenssektorn, dels mellan storbolagen (monopolen), vilka åtnjuter en högre profitkvot.

I periferin verkar alltså ingen av det kapitalistiska produktionssättets inneboende lagar i full utsträckning: följden är avsevärda klyftor i per capita-produktens fördelning. Eftersom det kapitalistiska produktionssättet inte tenderar att bli allenarådande, är arbetstiden olika från bransch till bransch, i synnerhet om man jämför jordbruket – vars produktionssätt är förkapitalistiskt fastän det är integrerat i den kapitalistiska världshandeln – med den kapitalistiska ekonomin i städerna. Detta fenomen betecknas alldeles oriktigt som 'dold arbetslöshet'. Så är förhållandet faktiskt endast i de fall då det kapitalistiska produktionssättet tagit över jordbruket och betingelserna där är sådana att jordbruksarbetarnas sysselsättningsnivå understiger de allmänna normerna för arbetstiden (det är t. ex. fallet med Egypten). För övrigt är arbetstiden även i vissa stadssektorer lägre än de allmänna normerna för lönarbetet. Det är förhållandet med den 'parasitära' självverksamhet som uppstår till följd av städernas arbetslöshet (småhandel, personliga tjänster osv.). Dessa verksamheter är inte 'lämningar' av ett förkapitalistiskt förflutet, utan tvärtom moderna företeelser, som uppstått genom själva motsättningarna i den perifera kapitalismens utveckling och som manifesterar sig i en absolut och relativ ökning av arbetslösheten i städerna.

Utjämningen av arbetsvillkoren tenderar i periferin att på samma sätt som i centrum utjämna ersättningarna till det okvalificerade arbetet. Men detta gäller endast för de verksamheter som hör till det kapitalistiska produktionssättet, eftersom arbetsmarknaden inte utsträcker sig till samtliga arbetare. Det bör emellertid framhållas att monopolkarakteren hos en del – framför allt utländska – storföretag möjliggör lönedifferentieringar som motiveras av rent bolagsstrategiska hänsyn. Mot denna bakgrund är skillnaderna i ersättning beroende på kvalifikationsnivå ibland – ja t. o. m. ofta – mer utpräglade än i centrum till följd av den relativa knappheten på kvalificerad arbetskraft.

Eftersom det kapitalistiska produktionssättet inte fått herraväldet över alla produktionsgrenar i periferin är också kapitalets organiska sammansättning mera flexibel. Till detta

¹²⁸ När man ska jämföra per capita-produkterna i två länder måste man ta hänsyn till: (a) skillnaden i mervärdekvot (här måste vi alltså dela periferins siffror med 1,5) och (b) arbetets lägre produktivitet i periferins kapitalvaruproduktion vid mycket låg organisk sammansättning.

kommer att det i periferin finns flera nivåer där profitkvoten tenderar mot ett genomsnitt, åtminstone en för monopolkapitalet och en för det beroende nationella kapitalet.

Inkomstfördelningens struktur i periferins samhällen är ett resultat av dessa väsentliga villkor och av andra sekundära företeelser, av vilka särskilt följande förtjänar att framhållas: (1) den respektive sysselsättningsnivån i landsbygds- och stadsområdena, som har ett bestämmande inflytande på inkomsternas fördelning mellan löner och inkomst av rörelse och egendom, (2) kapital- och företagsägandets fördelning, som till väsentlig del bestämmer rörelseinkomsternas fördelning i stadsområdena, (3) jordegendomens och brukningsrättens fördelning, som till väsentlig del bestämmer löneinkomsternas fördelning i landsbygdsområdena, och (4) arbetsutbudets fördelning efter kvalifikationsnivå och den fackliga och politiska organiseringen i de olika grupperna, som i stor utsträckning bestämmer lönernas fördelning.

De underutvecklade länderna karaktäriseras från samtliga dessa synpunkter av en mycket stor variation, mycket större än i de högindustrialiserade länderna. Därav följer att inkomstfördelningens struktur, som är ett resultat av alla dessa krafters kombinerade spel, varierar alltifrån mycket sneda till obetydligt sneda strukturer. Dessutom följer att när ojämnheten i dessa fördelningar, mätt t. ex. i Paretos koefficient a ,¹²⁹ av ett godtyckligt skäl närmar sig värdet i den industrialiserade delen av världen, är fördelningens struktur kvalitativt annorlunda. Det är detta sista kännetecken mer än själva ojämnheten som vållar de underutvecklade länderna specifika politiska problem.

Ojämnheten i lönernas fördelning är också större i de 'underutvecklade' länderna än i centrum.

(a) För gruppen manuella arbetare är förhållandet mellan de kvalificerade och de okvalificerade arbetarnas löner 1960 fördelat på följande sätt:¹³⁰

<i>Europa</i>		<i>Asien</i>	
Italien	108	Pakistan	159
Nederländerna	118	Indien	168
Storbritannien	118		
Västtyskland	127	<i>Afrika</i>	
Schweiz	130	Nigeria	157
Frankrike	139	Tunisien	179
		Elfenbenskusten	197
<i>Latinamerika</i>		Algeriet	201
Argentina	132	Tanzania	211
Peru	171	Ghana	240
Columbia	181	Senegal	253
Brasilien	184	Kongo-Kinshasa	268
Venezuela	186	Kongo-Brazzaville	287
Chile	209		
Mexiko	212		

Annan statistik bekräftar denna realitet. Medan i Frankrike förhållandet mellan grundtim-lönen – enligt kollektivavtalen – för den lägsta arbetarkategorin och den mest kvalificerade yrkesarbetaren 1961 var 1 till 1,5, var det i Senegal och i Elfenbenskusten vid samma tid 1 till 3.¹³¹

Historien bekräftar för övrigt denna tendens till begränsning av ojämnheten som en följd

¹²⁹ I den empiriska formeln $N = A/Xa$, där N representerar den procentuella andelen av befolkningen med högre inkomst än X , och A är en konstant, mäter a inkomstfördelningens koncentrationsgrad.

¹³⁰ Elliot Berg, *Structure des salaires dans les pays peu développés*, Egelundkomposiet, Tabell I.

¹³¹ Elliot Berg, *anf. dok.*, Tab. II.

av utvecklingen, åtminstone i Latinamerika och det tropiska Afrika.¹³²

(b) Mellan arbetare och tjänstemän tycks ojämnheten ibland vara mycket stor, ibland mindre i de underutvecklade länderna. Medan förhållandet mellan en bilmekanikers och en kontorists eller en stenografs förtjänster är nära ett i Storbritannien och ungefär 1,5 i Förenta staterna, är detta förhållande 1,8 i Argentina och Mexico, 0,5 i Peru, samt i Chile 0,5 till 1,4 beroende på tidpunkten.¹³³ Även om de flesta uppgifter tyder på att tjänstemännen både åtnjuter högre socialt anseende och högre löner, är situationen vad beträffar lönerna ofta omvänd när utbildningsväsendet spottar ut fler lägre tjänstemän än näringslivet kan sysselsätta (det är fallet i Indien, Egypten och många andra länder).

(c) Slutligen har man ofta – med rätta – riktat uppmärksamheten på de stora löneskillnaderna (större i de underutvecklade än i de utvecklade länderna) mellan lika kvalificerade arbetare i olika företag eller företagsgrupper (t. ex. mellan de stora utländska företagen och de nationella småföretagen). Det starkare sambandet i de underutvecklade länderna mellan lönenivån och företagets lönsamhet kan ha sin förklaring i den fackliga rörelsens svaghet och splittring.

Inkomstfördelningen, som är beroende av samtliga ovan relaterade faktorer, har, vare sig det gäller löner eller andra inkomster, endast sällan varit föremål för statistisk observation. Jag har själv gjort en systematisk statistisk rekonstruktion för fyra afrikanska länder (Algeriet, Tunisien, Marocko och Elfenbenskusten) och lånar det egyptiska exemplet från H. Riads arbeten. Denna analys kommer att sätta oss i stånd att förklara de olika ojämnheterna genom att låta de anförda förklaringselementen spela in samtidigt. Därefter kommer vi på nytt att granska vissa enligt min mening förhastade åsikter 'på modet', i synnerhet uppfattningen att löntagarna som helhet skulle vara 'privilegierade' i tredje världen.

Fallet Egypten

Medelinkomsten per capita i städerna synes vara omkring fyra gånger högre än i landsbygdsområdena.¹³⁴ Men om man går vidare finner man att dessa ojämnheter beror dels på produktivitetsskillnaderna, dels på skillnaderna i sysselsättningsnivån, och att de inte genomgående gynnar löntagarna, som samtliga skulle vara 'privilegierade'.

(a) Massarbetslöshet (% av den potentiella arbetskraften) drabbar underskikten, som utgör 80 % av landsbygdsbefolkningen och 56 % av stadsbefolkningen. Om man tar hänsyn till denna undersysselsättning är inkomsten av 'fullt årsarbete' i detta samhällets botten-skikt bara 2,5 gånger större i staden än på landsbygden.

(b) Att 'medelinkomsten' ser ut att vara fyra gånger lägre på landsbygden beror, förutom att sysselsättningsgraden och arbetsproduktiviteten är lägre (lättare teknik med avseende på kapitalanvändningen), på att mellanskikten här är mindre: 15 % av landsbygdsbefolkningen mot 40 % av stadsbefolkningen. Dessutom är de privilegierade skiktens (4 till 5 % av befolkningen) medelinkomst 4,5 gånger lägre på landsbygden. Dessa skillnader är också uttryck för det faktum att arbetskraften i den mera avancerade stadsekonomin har ett mycket större inslag av kvalificerade arbetare: fast anställda arbetare, kontors- och handelsanställda, högre tjänstemän, fria yrken och företagare.

¹³² Elliot Berg, a.d., Tab. III och IV.

¹³³ Elliot Berg, a.d., Tab. V.

¹³⁴ Hassan Riad, *L'Égypte nassérienne*, s. 41 (siffrorna gäller 1960).

Kategorier	Totalbefolkning	Inkomst per capita och år (egyptiska pund)
A) Landsbygdsområden:		
1. Underskikten		
1.1. jordlösa	14 000 000	3,5
1.2. odlare med mindre än en feddan (= 0,42 ha)	1 075 000	6,1
2. Mellanskikt (1 till 5 feddan)	2 850 000	26,8
3. Privilegierade		
3.1. 5 till 20 feddan	875 000	87,4
3.2. mer än 20 feddan	150 000	773,3
Summa och medeltal	19 000 000	17,1
B) Stadsområden:		
1. Underskikten		
1.1. arbetslösa (uppskattning)	2 983 000	0
1.2. tjänstefolk	934 000	21,4
1.3. proletariats underskikt	186 000	26,8
1.4. trad. löntagarkategorier	400 000	40,0
2. Proletariat	790 000	60,8
3. Småbourgeoisi 3.1. lägre anställda	1 117 000	105,6
3.2. trad. småföretagare	736 000	127,7
3.3. tjänstemän	614 000	133,5
4. Bourgeoisi	240 000	845,8
Summa och medeltal	8 000 000	73,4

(c) Bland landsbygdens arbetare är löntagarna ingalunda privilegierade, de utgör tvärtom den stora massan i grupp A 1, som har det sämst ställt i Egypten (11 egyptiska pund per capita för en teoretisk årlig full sysselsättning). Den årliga medelinkomsten per capita för städernas okvalificerade löntagare (grupperna B 1.2., 1.3. och 1.4.) är inte mycket högre: 26 pund. Om man tar hänsyn till skillnaderna i prisnivå, till att landsbygdens inkomster är underskattade (självhushåll osv.) och till att de nödvändiga utgifterna för att klara uppehållet i städerna innehåller poster som är obefintliga på landsbygden (transportutgifter, höga hyror även för de eländigaste bostäder osv.), är folkmassorna i städerna i fråga om levnadsstandard knappast bättre lottade än på landsbygden.

(d) De 'privilegierade' tycks alltså inskränka sig till städernas kvalificerade arbetare, av vilka ungefär 75 % är löntagare (kategorierna B 2, delvis 3.1. och 3.3., medan kategori B 3.2. utgörs av småföretagare). Medelinkomsten per capita för denna löntagarbefolkning är fyra gånger högre än för de okvalificerade stadsarbetarna. Denna hierarki, som går från 1 till 4, måste i stor utsträckning tillskrivas skillnaderna i kvalifikationsnivå. Men eftersom underskiktens absoluta levnadsstandard är låg och misären förvärras genom den mycket höga undersysselsättningen i de okvalificerade skikten, kommer dessa inkomstskillnader, som redan är mycket större än i de industrialiserade länderna, att få en synnerligen stor politisk och social betydelse.

(e) Städernas 'bourgeoisi' (kategori B 4) utgörs i växande grad av löntagare vid sidan av högre tjänstemän i näringsliv och förvaltning. Nationaliseringarna får till följd att ett avsevärt antal av de högsta inkomsterna överförs från företagar- till löntarkategorin.¹³⁵

Städernas lönehierarki såg 1960 ut så här:

¹³⁵ H. Riad, a.a., ss. 46 till 60.

Genomsnittliga årslöner (egyptiska pund)

	Okvalificerad arbetskraft	Kvalificerade arbetare	Lägre tjänstemän	Högre tjänstemän	Chefs- tjänstemän
Staten:					
Civil förvaltning	—	120	230	350	1350
Transport och telekom- munkationer	—	125	230	350	1550
Suezkanalen	—	180	—	530	2300
Moderna företag:					
Industri, transport	60	145	—	290	1330
Handel, tjänster	—	—	113	360	1200
Trad. företag:		90		—	—
Tjänstefolk:	50	—	—	—	—

Även bortsett från Suezkanalens anställda, vilkas relativa förmåner ännu 1960 var nog så tydliga men nu har försvunnit, är löneskillnaderna mer markerade än i de industrialiserade länderna.

Under de senaste hundra åren har klyftan mellan landsbygden och städernas 'medelinkomst' accentuerats, och förhållandet har gått från 3,8 1864 till 4,3 1960. Emellertid bör man observera:

(a) att den ständigt sjunkande 'medelinkomsten' på landsbygden helt och hållet måste tillskrivas den ständiga sänkningen av sysselsättningsnivån. De fattiga jordlösa skiktens procentandel har därvid ökat från 40 % 1914 till 80 % 1960.¹³⁶

Medelinkomster per capita på landsbygden (egyptiska pund i 1960 års värde)

	1914	1958
Jordlösa och fattiga	6,7	3,8
Mellanskikt	20	27
Privilegierade:		
5 till 20 feddan	98	87
mer än 20 feddan	465	789
Medeltal	28	19

(b) att 'medelinkomstens' stabilitet i städerna döljer en växande obalans, eftersom undersysselsättningen har ökat, så att produktivitetsvinsterna kompenserats av den sjunkande sysselsättningen.¹³⁷

	1914	1960
Medelinkomst i städerna (egyptiska pund 1960)	80	78
Sysselsatt arbetskraft	728 000	1 930 000
Andelen sysselsatta av den totala stadsbefolkningen	32%	22 %

Medan avkastningen inom alla verksamhetsgrenar, jordbruket undantaget, ökat med 2,9 % per år mellan 1914 och 1960, har sysselsättningen endast ökat med 2,0 %.

Produktivitetöknings har varit betydande i industrin, medan hantverket – där antalet sysselsatta sjunkit stadigt från 150 000 till 60 000 arbetare – har undanträngts av storindustrin, där antalet sysselsatta har stigit från 20 000 till 280 000 löntagare. I handels- och tjänstesektorn har produktivitetöknings varit blygsammare:

¹³⁶ H. Riad, a.a., s. 148.

¹³⁷ H. Riad, a.a., ss. 158-160.

1914-1960	Ökningen av antalet sysselsatta (årlig ökning)	Produktionens tillväxt
Industri, hantverk	1,4 %	3,5 %
Handel	3,3	3,5
Transportväsen	2,3	2,6
Administration	4,5	4,7
Tjänster	1,5	1,2
Totalt	2,0	2,9

På längre sikt har man alltså följande förlopp: (1) produktiviteten stagnerar i jordbruket, medan den ökar i stadsnäringarna, i synnerhet i den moderna industrin, vilket leder till växande löneklyftor mellan den moderna och traditionella sektorn; och (2) klyftan mellan 'medelinkomsterna' för landsbygdens och städernas befolkningar är det kombinerade resultatet av den växande produktivitetsklyftan och sysselsättningens ojämna utveckling.

Fallet Magreb

1955 var förhållandet mellan per capita-inkomsten inom jordbrukssektorn och de övriga sektorerna för hela Magreb 1 till 2,1. Men klyftan mellan medelinkomsten per capita för enbart den muselmanska befolkningen var bara 1 till 1,3.¹³⁸ Klyftorna är således avsevärt mindre än i Egypten. Detta beror av allt att döma dels på att den relativa undersysselsättningen bland den magrebska landsbygdsbefolkningen är lägre än bland den egyptiska och dels på att Magreb förfogar över ett modernt jordbruk med hög produktivitet.

På landsbygden är ojämnheter i fördelningen mycket mindre i Magreb. Här framstår löntagarna inte såsom landsbygdssamhällets parias, som fallet var i Egypten, eftersom nästan alla är sysselsatta inom den högproduktiva sektorn (den europeiska jorden). De fast anställda jordbrukarnas medellöner är högre (ungefär 50 %) än inkomsterna för 30 % av de fattigaste odlarna. Emellertid är lönerna för säsongarbetarna, vilka är fem gånger fler, lägre och jämförbara med de fattigaste odlarnas inkomster. Om man tar hänsyn till detta och till det faktum att produktiviteten i det moderna jordbruk som sysselsätter dessa löntagare är högre än i det traditionella jordbruket, kan de magrebska jordbruksarbetarna inte anklagas för att åtnjuta 'privilegier'.

<i>Landsbygden</i>	(gamla franc)
Jordbrukets inkomst	503 miljarder
Jordbrukets muselmanska inkomst	373 miljarder
Aktiv landsbygdsbefolkning	2 485 000
Total medelinkomst per capita	200 000
Muselmansk medelinkomst per capita	150 000
<i>Städerna</i>	
Muselmansk inkomst utom jordbruket	2 940
Europeisk inkomst utom jordbruket	6 020
Aktiv muselmansk befolkning	1 270 000
Arbetslösa	195 till 365 000
Aktiv europeisk befolkning	
Medelinkomster:	
Europeisk	265 000
muselmansk (arbetslösa undantagna)	230 000
Tillsammans (arbetslösa undantagna)	495 000
Tillsammans (arbetslösa medtagna)	420 000

Inkomster i jordbruket 1955¹³⁹

Algeriet

Tunisien

Marocko

¹³⁸ Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, Band I, ss. 130 ff.

¹³⁹ Samir Amin, a.a., s. 130 f.

	Antal syssel- satta (tusental)	Inkomst per capita (tusen gamla franc)	Antal syssel- satta (tusental)	Inkomst per capita (tusen gamla franc)	Antal syssel- satta (tusen- tal)	Inkomst per capita (tusen gamla franc)
Arbetare						
fast anställda	100	100	25	120	415	70
säsongarbetare	500	50	110	65		
Muselmanska odlare						
fattigbönder	210	60	80	90	100	110
mellanbönder	210	200	105	150	450	200
rika bönder	50	560	45	450	85	900
Hela muselmanska jordbruket	1070	110	365	140	1 050	190

I den muselmanska stadsbefolkningen är inkomst- och lönehierarkin mindre utpräglad än i Egypten. Skalan från den lägsta kategorin 'arbetare' (kvalificerade eller ej) till kategorin 'högre tjänstemän och företagsledare' sträcker sig från 1 till 8 för Algeriet och Tunisien och från 1 till 13 för Marocko, mot 1 till 22 för Egypten.

*Muselmanska inkomster i städerna 1955*¹⁴⁰

	Algeriet		Tunisien		Marocko	
	Effektivt antal (tusental)	Inkomst per capita (tusen gamla franc)	Effektiv t antal (tusental)	Inkomst per capita (tusen gamla franc)	Effektivt antal (tusental)	Inkomst per capita (tusen gamla franc)
1) arbetslösa	150-230	–	25-55	–	20-80	–
2) arbetare	225	150	118	160	300	150
3) kontors- och handelsanställda	90	270	35	300	106	250
4) hantverkare, tjänstemän	135	270	53	300	183	270
5) högre tjänstemän, företagsledare	7	1250	2	1250	11	2000
Summa muselmaner	460	230	210	210	600	240
Summa icke muselmaner	305	950	80	950	195	1200

Emellertid är de högre muselmanska kategorierna av mindre relativ betydelse än i Egypten, eftersom de högre tjänsterna och företagsledarposterna innehas av européer, som för övrigt med lika kvalifikationer kommer i åtnjutande av högre inkomster.¹⁴¹

	Antal sysselsatta		Inkomster per capita (tusen gamla franc)	
	muselmaner	icke muselmaner	muselmaner	icke muselmaner
Arbetare	650 000	150 000	150	400
Kontors- och handelsanställda	230 000	150 000	270	530
Tjänstemän	370 000	220 000	280	1 200
Högre tjänstemän	20 000	60 000	1 700	3 200
Summa	1 270 000	580 000	230	1 040

¹⁴⁰ Samir Amin, a.a.

¹⁴¹ Samir Amin, a.a., s. 181 och 185.

Inkomsthierarkin sträcker sig från 1 till 14 om man tar den icke muselmanska befolkningen med i räkningen, och från 1 till 20 om man i den lägre kategorin endast räknar in muselmanerna och i den högre endast icke muselmanerna.

I kolonialtidens muselmanska samhälle kan man alltså knappast betrakta löntagarna som privilegierade.

Under sin historiska utveckling har kolonialsamhället i Magreb endast undergått smärre kvalitativa förändringar, och den muselmanska befolkningens per capita-inkomster har varit mycket stillastående. Framstegen genom moderniseringen, som visar sig i den moderna jordbruks- och stadsnäringens utvidgning, möjliggör en växande nybyggarkolonisation som så gott som ensam verkas i riktning mot produktivitetstegringar:

Medelinkomsternas utveckling (tusen gamla franc i 1955 års penningvärde)¹⁴²

	Algeriet		Tunisien		Marocko	
	1880	1955	1910	1955	1920	1955
Muselmanska lantbor	22	22	17	23	27	32
Muselmanska stadsbor	30	30	28	35	35	42
Icke muselmanska stadsbor	200	320	200	320	200	320

Situationen skulle förändras i och med självständigheten, mellan 1955 och 1965. Den icke muselmanska befolkningens utvandring kom att gynna en minoritet av de infödda. Antalet statstjänstemän blev 9,5 gånger större, medan arbetstillfällena i produktionen bara ökade med 30 %. Även om tjänstemännens och de övriga offentligt anställdas löner är lägre än för de icke muselmanska motsvarigheterna under kolonialtiden, uppträder ett nytt 'privilegium', som varken kvalifikationerna eller ekonomins tillstånd kan berättiga. Det är detta som har föranlett det förhastade omdömet att 'löntagarna' som helhet skulle vara privilegierade.

	Antal sysselsatta muselmaner i städerna (tusental) ¹⁴³		Inkomst per capita (tusen gamla franc)
	1955	1965	1965
Näringsliv			
arbetare	640	770	250
lägre tjänstemän	170	290	330
hantverkare m. fl.	330	480	430
högre tjänstemän	60	100	650
Administration	70	660	450
Summa	1 300	2 300	390
Arbetslösa	600	600	—

På samma sätt har jag visat att den större differentieringen i jordbruket uppstått till följd av att privilegierade minoriteter övertagit kolonisationsjord samtidigt som det traditionella jordbrukets inkomster varit oförändrade:¹⁴⁴ driftskommittéernas fast anställda arbetare i Algeriet, kooperativa småägare i vissa fall i Tunisien, frånvarande 'borgerliga' ägare i vissa fall i Tunisien och Marocko, samt godsägare i det sistnämnda landet. I fallet Algeriet är det riktigt att säga att jordbrukets fast anställda arbetare blivit 'privilegierade'.

I fallet Magreb kan man alltså dra följande slutsatser: (1) att skillnaderna i ersättningar överhuvudtaget, och i synnerhet löneskillnaderna, i hög grad beror på produktivets- och kvalifikationsskillnader; (2) att det huvudsakliga icke-produktiva urskillningsmotivet, det som baserade sig på nationstillhörigheten, har försvunnit; (3) att löntagarkategorin som helhet inte är privilegierad, vare sig i jordbruket, där den stora massan, som utgörs av säsongarbetare, tillhör samhällets sämst lottade skikt, eller i stadsnäringarna, även om

¹⁴² Samir Amin, a.a., Band II, ss. 157 ff.

¹⁴³ Samir Amin, a.a., Band II, ss. 157 ff.

¹⁴⁴ Samir Amin, a.a., Band II

hierarkin i detta fall, sannolikt på grund av bättre facklig organisering och lägre arbetslöshet, är mindre ojämn än i många underutvecklade länder, i synnerhet i Egypten; och (4) att löntagarnas enda 'privilegium' som grupp består i mångfaldigandet av de administrativa posterna. Dessa speciella privilegier har självfallet synnerligen stor politisk betydelse, men kan inte utsträckas till att gälla samtliga löntagare.

Fallet Elfenbenskusten

I fallet Elfenbenskusten tycks per capita-inkomsten vara ännu ojämnare fördelad mellan städerna och landsbygden, även om klyftan fortlöpande har minskat från 1 till 9 1950 till 1 till 7,5 1965.¹⁴⁵

Då en förkrossande majoritet av arbetstillfällena i städerna är avlönade, drar man alltför snabbt och alltför enkelt slutsatsen att 'löntagarna' är privilegierade.

	1950	1965
<i>Befolkning</i>		
landsbygden	2 010 000	3 230 000
städerna	160 000	650 000
<i>Produktion</i>		
jordbruk	33,5	77,8
annan verksamhet (miljarder, penningvärde 1965)	24,4	117,9
<i>Produktion per capita (franc 1965)</i>		
landsbygden	16 500	24 000
städerna	150 000	180 000

Även om lönerna för jordbruksnäringens 120 000 lejda arbetare (20 000 franc per år) kan förefalla mycket höga i förhållande till naturhushållningens penninginkomster i deras hembyar, är de långt ifrån 'oskäligen' i förhållande till arbetsgivarnas, plantageägarnas, inkomster. Dessa profiterar självfallet på arbetskraftsreserverna från områdena med naturhushållning och tillägnar sig på det sättet huvuddelen av de produktivitetsvinster, som blir följden av övergången från naturhushållning till plantagehushållning.

Plantageområdenas inkomster 1965¹⁴⁶

	Antal odlingar (tusental)	Manlig arbetskraft i familjen* (tusental) varav lejda arbetare	Totalinkomster (miljarder)	Löner	Inkomster per odlare	
Plantager med 'infödda' ägare						
Små	40	100	—	4,8	—	120
medelstora	40	150	40	9,2	0,8	210
Stora	20	110**	80	9,2	1,6	380
Plantager med 'utländska' ägare***	110	190	—	9,3	—	85
Summa	210	550	120	32,5	2,4	145

* plantageägare och underställda; ** plantageägare undantagna; *** ej infödda afrikaner i plantageområdena.

Samma ojämlikhet mellan å ena sidan löntagarna och å den andra plantageägarna kännetecknade plantageområdena redan 1950. Utvecklingen har här inte lett till några kvalitativa förändringar, utan bara till att plantageområdena utvidgats (de har blivit 3,9 gånger större på 15 år).¹⁴⁷

1965 sysselsatte stadsnäringarna 164 000 afrikaner (vartill kommer kanske 20 000 inte

¹⁴⁵ Samir Amin, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, bifogade tab., ss. 285 ff.

¹⁴⁶ Samir Amin, a.a., s. 292-293.

¹⁴⁷ A.a., s. 89-92.

inräknade arbetstillfällen för anställda inom hushållen) och 12 500 européer och libaneser. Av samtliga var 142 000 löneanställda. För de afrikanska arbetstillfällena var lönernas fördelning följande:¹⁴⁸

	Antal sysselsatta	Medelinkomst (franc)
Näringslivet utom hantverket		
diversearbetare	23 000	150 000
industriarbetare	36 400	240 000
kontors- och handelsanställda	17 000	280 000
tjänstemän	600	1 800 000
Hantverket	47 000	280 000
Serviceyrken	9 000	150 000
Statstjänstemän	31 000	550 000
Summa	164 000	330 000

Lönehierarkin – som går från 1 till 12, från diversearbetarna till de högre tjänstemännen – är nästan likadan som i Magreb, men inkomsthierarkin är mycket mindre ojämn än i Egypten, eftersom den afrikanska stadsbefolkningens inkomster utom lönerna är försumbara i Elfenbenskusten. Denna situation är ett uttryck för det faktum att det inte finns någon inhemsk bourgeois.¹⁴⁹

Den icke-afrikanska befolkningens inkomster är självfallet mycket högre, och om man tar dem med i beräkningen accentueras ojämlikheten.

*Icke-afrikanska arbetstillfällen i städerna 1965*¹⁵⁰

	Antal sysselsatta	Medelinkomster
Företagsledare och fria yrkesutövare i städerna	2 100	7 700 000
Löntagare		
offentliga sektorn	2 500	1 600 000
näringslivet	7 400	1 850 000
Summa	12 000	2 800 000

Slutligen ger en avsevärd del av inkomsterna utanför jordbruket inte upphov till någon konsumtion i Elfenbenskusten. Om man utesluter dessa inkomster, 20 % av inkomsten utanför jordbruket, dämpas också den iögonfallande ojämlikheten.

De afrikanska löntagarna som helhet är alltså ingalunda 'privilegierade', om man tar hänsyn till skillnaderna i prisnivå mellan landsbygden och staden och till böndernas möjligheter till självhushåll. Skillnaderna i ersättningar är där återigen ett resultat av produktivitetsskillnaderna. Men det faktum att företagsinkomsterna nästan uteslutande är utländska och till stor del förbrukas utom landet tyder på, att statstjänstemännen i Elfenbenskusten åtnjuter en relativt privilegierad ställning. Detta faktum är självfallet av betydelse när man ska förklara de sociala och politiska beteendena.

Denna fördelningsstruktur, som man återfinner i praktiskt taget hela det svarta Afrika, är inte kvalitativt skild från den som fanns i Elfenbenskusten 1950, ty utvecklingen har endast utvidgat denna typ av urban ekonomi utan att proportionerna och förhållandena har ändrats.¹⁵¹

Vilka slutsatser kan man dra av alla dessa observationer?

¹⁴⁸ A.a., ss. 155-178.

¹⁴⁹ Se denna typ av inkomster: Samin Amin, a.a., ss. 175-178.

¹⁵⁰ A.a., ss. 155-178.

¹⁵¹ A.a., ss. 298-299. Men betydande förändringar ägde rum nästan överallt i det svarta Afrika mellan 1960 och 1968 vad beträffar den jämförande utvecklingen av arbetarklassens reallöner, byråkratins avlöningar och böndernas inkomster (se längre fram).

För det första: i de underutvecklade länderna existerar bredvid varandra två ekonomiska system som hör till två skilda tidsåldrar och vilkas produktionsnivå inte är jämförbar, och då är det oundvikligt att det stundom uppstår omfattande klyftor mellan den nationella 'medellönen' och de mest missgynnade skiktens, i synnerhet böndernas, 'medelinkomst'. Man bör inte dra den förhastade slutsatsen att 'löntagarna är privilegierade', ännu mindre att en av den ekonomiska politikens målsättningar borde vara att sänka lönenivån. Ty en högre produktivitetsnivå inte bara tillåter en högre lön, utan kräver det i hög utsträckning. Det marxistiska begreppet 'arbetskraftens värde' klargör detta samband. Därför blir jämförelserna av levnadsnivå, för att inte tala om behovstillfredsställelse, välfärd eller lycka, som alltför ofta drar ekonomerna bort från vetenskapens område, lätt slumpmässiga när inkomsterna är alltför olika till sin karaktär. Det är inte bara prisnivån som starkt skiljer landsbygdsområdena från städerna i de underutvecklade länderna. Livsmedel som man på vissa håll i det tropiska Afrika helt enkelt tar för sig av säljs dyrt i städerna; bostäderna är dyra i städerna, trånga och hälsovådliga rum i slumkvarteren; vad fruktträdgårdarna och jakten ger tas inte med i nationalräkenskapen, osv. Också stadens ändrade livsstil ställer nya krav: transporter, nöjestillställningar m. m. Arbetsintensiteten måste också tas med i beräkningen. Man glömmer ofta att den traditionella bondens årsinkomst motsvarar 100 arbetsdagar medan lönarbetarna i staden för sin inkomst arbetar 300 dagar om året. Om man tar alla dessa faktorer med i beräkningen, förlorar jämförelsen mellan de bokförda inkomsterna, som ibland sträcker sig från 1 till 10, mycket av sin dramatik.

För det andra kommer man inte åt problemet med de 'privilegierade löntagarna' i dessa alldeles för allmänna jämförelser. Lönehierarkin är som helhet oftast mer markerad i de underutvecklade länderna än i de industriella ekonomierna. I de moderna plantage- eller stadsnäringsarna är massan av okvalificerade löntagare, i synnerhet lantarbetarna och städernas utbildade arbetskraft, som utgör flertalet, nationens mest missgynnade samhällsgrupp. I förhållande till denna massa ger de kvalificerade arbetarnas – yrkesarbetarnas och de kontorsanställdas – löner intryck av 'privilegier', särskilt där arbetslösheten i städerna och undersysselsättningen bland de jordlösa bönderna antar oroväckande proportioner i förhållande till den ofta lika okvalificerade massan undersysselsatt arbetskraft. Även om dessa löner är fullt berättigade med hänsyn till produktiviteten ger de upphov till speciella politiska och sociala attityder. Detsamma gäller statstjänstemännen, i synnerhet när man allmänt har på känn att det finns för många och att jakten efter arbete försiggår under ett politiskt och socialt tryck i 'stadens lilla värld'. Om dessutom den inhemska kapitalistiska företagsamhetens inkomster är obefintliga, får dessa 'privilegier' en ganska stor betydelse.

För det tredje uppstår frågan om klyftan kommer att vidgas, eller om den tvärtom kommer att krympa? Enligt en välkänd uppfattning¹⁵² skulle skillnaden i medelinkomst öka i de underutvecklade länderna mellan arbetarnas stora massa. (vilkas inkomst inte kan växa snabbare än nationalprodukten, dvs. långsamt) och de mera kvalificerade kategorierna, vilka låter kollegernas inkomster i de utvecklade länderna tjäna som vägledande exempel. I denna form förefaller uppfattningen gå fri från invändningar, men dess verkningar inskränker sig till de mest kvalificerade kategorierna, som har möjlighet att flytta utomlands ('begåvningsflykt'). Min intuition, tillsammans med de få upplysningar som gör det möjligt att bedöma rörelser på längre sikt, säger mig att klyftan redan från början varit mycket stor – kanske lika stor som idag, i synnerhet där de båda världarna, den traditionella och den genom kolonialiseringen uppkomna moderna världen, inte gånge in i varandra och det därför uppstod ett underskott på arbetskraft i den moderna sektorn. Så småningom minskar klyftan för de stora okvalificerade massorna i den moderna sektorn i takt med strömmen från landsbygden till städerna, medan den vidgas för de mera

¹⁵² I synnerhet Dudley Seers har gett uttryck för denna uppfattning.

kvalificerade kategorierna.

För det fjärde har lönen i de underutvecklade länderna en annan politisk dimension än i de utvecklade länderna. I de utvecklade länderna utgör löntagarna arbetarnas stora massa, mellan 60 och 90 % av den aktiva befolkningen. Därav följer att 'medellönen' på längre sikt knappast kan utvecklas mycket annorlunda än nationalprodukten per capita. För övrigt är solidariteten inom arbetarklassen som helhet ganska stor i de industrialiserade länderna tack vare fackföreningarna – utom när denna solidaritet bryts ned eller avtar till följd av etniska eller nationella olikheter (t. ex. svarta och vita i Förenta staterna eller inhemska arbetare och utlänningar i Frankrike eller andra länder). Lönens tillväxttakt har då en tendens att sättas lika för arbetarna i alla näringsgrenar, snarare kring den genomsnittliga produktivitetens utvecklingen än kring produktivitetens mycket olika tillväxttakt i varje enskild industrigren. Under dessa förhållanden utgör lönepolitiken ett fundamentalt element i den nationella inkomstpolitiken. Situationen är helt annorlunda i de underutvecklade länderna, där löntagarna endast utgör en mindre del av den aktiva befolkningen – från 1 % (i länder som Niger) till 20 % (Kongo-Kinshasa) eller 30 à 40 % (Egypten osv.) – och där dessutom solidariteten inte är så stark till följd av den utvecklade fackföreningsrörelsen och avståndet mellan landsbygden och städernas värld.

Under dessa förhållanden finns det i de underutvecklade länderna ingen påvisbar relation mellan den långsiktiga löneutvecklingen och nationalproduktens utveckling. Sålunda finner man i vissa länder en mycket låg eller måttlig tillväxt av nationalprodukten (från 0,2 till 3 %) som följs av en mycket kraftig reallönetillväxt (mer än 6 % per år i Jamaica och Columbia; 4,5 % på Ceylon; mer än 8 % i Zambia, Rhodesia, Nigeria och Tanzania), eller tvärtom en mycket låg eller t. o. m. negativ reallöneutveckling trots att per capitaproduktens tillväxt i dessa fall varit högre med relativa mått mätt (Taiwan, Burma, Sydkorea, Indien, Filippinerna, osv.).¹⁵³ Företeelser av detta slag går utanpå de enkla förklaringarna, ty det finns inte ens skymten av samband mellan lönernas rörelse och industrialiseringstakten, eller ens mellan lönernas och profiternas rörelse. Man känner till fall (Kongo-Kinshasa, Puerto Rico osv.) där den stadiga lönestegringen eggat företagen till effektivare val, varigenom man på en gång kunnat realisera högre profiler och öka industrialiseringstakten.¹⁵⁴ Som svar på en kronisk inflation finner man att alla fall är möjliga: anpassning till lönernas eftersläpning, stadig ökning av reallönerna, eller tvärtom fortlöpande lönesänkningar. Att sådana elastiska beteenden uppåt och nedåt i reala termer är möjliga beror naturligtvis på att löneproblemet inte är huvudstommen i inkomstfördelningen. Denna fördelning kan knappast förklaras annat än i en allmän teori för den nuvarande tredje världens utvecklingsstadier, en teori som måste bygga på erfarenheter från länder vilkas ursprungliga struktur, naturrikedomar och typ av värdeskapande processer är jämförbara (grupperna Centralamerika, Antillerna, Latinamerika, det svarta Afrika, arabvärlden, Sydostasien osv.); en teori som måste finna förbindelsen mellan de verkliga fenomenen (strukturen för tillväxtens fördelning mellan sektorerna, betalningsbalansens flaskhalsar osv.) och de därmed sammanhängande penningfenomenen (kronisk inflation osv.).¹⁵⁵

För det femte utgör de stora absoluta och relativa löneklyftorna mellan olika kategorier av arbetare i de underutvecklade länderna, trots att de har sin fulla förklaring i strängt ekonomiska orsaker (produktivitetsskillnader osv.), ett hinder för uppbyggandet av en nationell enighet. I synnerhet gäller detta skillnaderna mellan landsbygden och städerna, mellan de

¹⁵³ A. D. Smith, *Aperçu général des tendances des salaires dans les pays en voie de développement*, Egelundsymposiet, Tab. III, VI och IX.

¹⁵⁴ J.-L. Lacroix, *Industrialisation au Congo*, Mouton 1966; Lloyd G. Reynolds and Peter Gregory, *Wages, productivity and industrialization in Puerto Rico*, 1964.

¹⁵⁵ Se denna typ av teori hos Dudley Seers, Raul Prebisch (i samband med bytesrelationernas försämring), A. D. Smith (Egelundkomposiet), osv.

kvalificerade och de okvalificerade arbetarna samt mellan arbetarna i de stora företagen och arbetarna i andra företag. En ekonomisk utvecklingspolitik måste alltså sätta sig före att systematiskt gå emot ekonomins 'naturlagar', syfta till att nedbringa dessa klyftor för att trygga den nationella sammanhållningen. Denna politik kan självfallet endast vara berättigad om, för det första, den sänkning av ersättningarna till de privilegierade kategorierna som är dess förutsättning inte sker till förmån för andra inkomstkategorier, i synnerhet inte till förmån för den privata – inhemska eller utländska – företagsamhetens inkomster, utan verkligen kommer allmänheten till del; samt, för det andra, om de kategorier som berörs av politiken i fråga har ett klart, på den politiska övertygelsen grundat medvetande om vad den innebär.

En jämlikhetspolitik av detta slag är politiskt fullkomligt foljdriktig, eftersom målsättningen att hålla samman nationen är väsentlig för utvecklingen. Men man måste klart inse att den innebär antagandet av ett helt annorlunda prissystem än de effektiva marknadspriserna. De effektiva priserna i de underutvecklade länderna bestäms nämligen till stor del av de utvecklade ländernas priser genom inverkan av den internationella konkurrensen och produktsubstitutionen. Detta prissystem svarar alltså mot en relativt homogen produktivitetfördelning. Om man tog hänsyn till produktivitetens mycket större spridning i de underutvecklade länderna, skulle en likformig ersättning till arbetet respektive till kapitalet ge ett mycket annorlunda prissystem. Även om ett sådant prissystem bör eftersträvas och är rationellt med tanke på den nationella sammanhållningen, så bör man hålla i minnet att det inte är rationellt med avseende på den ekonomiska kalkylen och valet av 'utvecklingssektorer'. Man skulle då anta två prissystem vilkas sakliga grund skulle ligga på olika plan: ett för de effektiva priserna, med syftet att 'hyvla bort' de ojämna ersättningarna och trygga den nationella sammanhållningen, och ett annat för referenspriserna, för den ekonomiska kalkylen. Under utvecklingens lopp kommer ojämnheter i produktiviteten givetvis att minska, och de båda systemen blir allt mera likartade.

Det är de politiska förhållandena mellan det utländska kapitalet, den inhemska bourgeoisin, de 'privilegierade' löntagarskikten och den administrativa byråkratin som i sista hand bestämmer viktiga aspekter av den samhälleliga inkomstfördelningens utveckling. När det inte finns någon inhemsk bourgeois, vilket ofta är fallet i det svarta Afrika, kan de privilegierade löntagarskikten tillsammans med den administrativa byråkratin bli det huvudsakliga mellanledet för det utländska herraväldet.¹⁵⁶ Men det är inte alltid fallet. I Kongo-Kinshasa exempelvis har byråkratin under tiden 1960 till 1968 förskaffat sig lejonparten, medan arbetarklassens och böndernas villkor varit sämre.¹⁵⁷

2. Den underutvecklade ekonomins 'delintegrering': temporära framsteg, ödelagda områden

'Astruktureringen' i de underutvecklade ekonomierna är numera ett vanligt uttryck i den gängse ekonomiska litteraturen. Inter-industriella matriser, alltmer överflödande under de senaste tjugo åren, beskriver detta fenomen. Den strukturella jämförelsen mellan utvecklade och underutvecklade länder får här återigen en mening endast om de likställda interindustriella matriserna – som är analysens instrument – befinner sig på samma 'aggregeringsnivå', för att använda den vedertagna jargongen. En kvalitativ strukturskillnad framträder då tydligt. Sammanfattningsvis kan man säga att de underutvecklade ländernas input-output-matriser är 'tomma' eller att de 'tekniska koefficienterna' är försumbara. På en aggregeringsnivå med ett antal av femton sektorer utgör summan av 'inputs' (diagonalens 'inputs' undantagna) mer än det dubbla förädlingsvärdet (brutto-

¹⁵⁶ G. Arrighi, *Communication au Congrès des études africaines de Montreal*, oktober 1969.

¹⁵⁷ F. Bézy, Den ekonomiska och sociala situationen i Kongo-Kinshasa, i Rolf Gustavsson (red.), *Kapitalismens utveckling i Afrika*, Vol. 2, Cavefors 1971.

nationalprodukten plus privat och offentlig konsumtion) i de västerländska utvecklade ekonomierna, och mindre än halva värdet för de 'måttligt' underutvecklade länderna (med en produkt per capita på 100-200 dollar).¹⁵⁸ Detta innebär, om importen (eller exporten) på bägge ställena utgör ungefär 20 % av bruttonationalprodukten, att utrikeshandeln i de utvecklade länderna med denna aggregeringsnivå upptar omkring 6 % av den sammanlagda inrikes- och utrikeshandeln – 20 i förhållande till 320 – mot 12 % i de underutvecklade länderna – 20 i förhållande till 170 (som nedanstående tabeller visar).

		Summa konsumtion på mellanstadiet	Inhemsk slutlig konsumtion	Export
<i>Utvecklade länder</i>				
Branscher	1....15			
1	0...."	"		
15	"....0	"		
Summa inputs	"...."	200	100	20
Förädlingsvärde	"...."	100		
Import	"...."	20		
<i>Underutvecklade länder</i>				
Summa inputs	"...."	50	100	20
Förädlingsvärde	"...."	100		
Import		20		

Om man undantar den slutliga in- och utrikeshandeln, dvs. den inkomst som går till inhemska och utländska färdigvaror (konsumtions- och kapitalvaror), och om man antar att färdigvarorna utgör ungefär halva importen, så utgör den 'mellanliggande' utrikeshandeln 5 % av de totala (inre och yttre) mellanliggande handelsflödena i de utvecklade länderna (10 i förhållande till 210) mot 16 % för de underutvecklade länderna (10 i förhållande till 60). Ju högre uppsplättningsnivån är, desto större tycks klyftan bli. Med ett sextiotal branscher sträcker sig klyftan från 3 % till 15 %. Dessutom är dessa totalt måttliga procenttal självfallet mycket högre för huvudbranscherna i förädlingsindustrin (här sträcker sig klyftan från 10 till 60 %), och de skulle vara ännu högre för vissa stora företag.

Detta betyder att den 'utvecklade' ekonomin utgör en integrerad helhet som kännetecknas av mycket täta interna handelsflöden, medan utrikeshandelsflödet totalt sett är relativt betydelselöst. Den 'underutvecklade' ekonomin utgörs däremot av relativt fristående, icke integrerade enheter, och utrikeshandelsflödet är mycket mera betydande än det inhemska handelsflödet. Man säger att ekonomin har en desintegrerad struktur, eller att den utvecklade ekonomin är 'självcentrerad' och de underutvecklade ländernas ekonomi är 'utåtriktad'.

Följderna av denna desintegration är väsentliga. I en själv centrerad ekonomi sprider sig de framsteg som görs i något av näringslivets centra till hela samhällskroppen via en mängd mekanismer.¹⁵⁹ Den samtida analysen har klarlagt 'länkeffekterna' av en ökning av den primära efterfrågan: direkta länkeffekter framåt (på de industrier som omedelbart konsumerar produkten) och bakåt (på de industrier som omedelbart levererar till den bransch vars efterfrågan har ökat), dessutom indirekta verkningar (på de industrier som konsumerar och levererar den sistnämnda industrins produkt) och 'sekundära', både direkta och indirekta länkeffekter (genom de distribuerade inkomsterna). Den äldre analysen lade tonvikten på andra spridningsvägar: prissänkningar till följd av framsteg och därmed samtidigt förändringar i de relativa prisernas struktur, i efterfrågan och i real-

¹⁵⁸ Jämförelsen gäller å ena sidan Frankrikes input-output-tabeller, å andra sidan tabeller för afrikanska länder.

¹⁵⁹ Med största säkerhet är det Francois Perroux man har att tacka för att det börjat forskas i dessa grundläggande problem. Se även Alfred Hirschman, *Strategin för ekonomisk utveckling*, Stockholm 1971.

inkomsten, den eventuella ökningen av profiterna och förändringen i investeringsfördelningen. Om ekonomin är utåtriktad begränsas alla dessa verkningar och överförs i stor utsträckning till utlandet. Ett framsteg som görs i oljeindustrin t. ex. kommer inte att ha någon inverkan på Kuwaits 'ekonomi', eftersom nomadernas boskapsuppfödande inte levererar någonting till oljesektorn och inte köper någonting av den. Men detta framsteg kommer att sprida sig i västländerna, i alla oljekonsumerande industrier.

I denna bemärkelse borde man överhuvudtaget inte tala om 'nationella underutvecklade ekonomier', utan spara adjektivet nationell till de självcentrerade utvecklade ekonomierna, vilka ensamma utgör verkligt strukturerade nationella ekonomiska enheter, inom vilka framstegen sprider sig med utgångspunkt från industrier som förtjänar att betraktas som utvecklingspoler. Den underutvecklade ekonomin utgörs av fristående sektorer och företag som är föga integrerade med varandra, men som var och en för sig är starkt integrerade i ekonomiska enheter med sina centra förlagda till de kapitalistiska centra. Det finns ingen verklig nation, i ordets ekonomiska bemärkelse, ingen integrerad inhemsk marknad. Alltefter sin geografiska utbredning och sin export kan den 'underutvecklade' ekonomin antingen vara uppbyggd av flera av varandra oberoende enheter (länder av typ Brasilien eller Indien), eller av en enda enhet (Senegal, som helt och hållet är uppbyggt kring jordnötsodlingen, osv.).

Därav följer att den underutvecklade världens skenbara – icke strukturerade – ekonomiska enhet utan vidare kan krossas, 'smulas sönder' i småbitar, vilket är omöjligt då det gäller de utvecklade, integrerade ekonomierna. Den bristande sammanhållningen i 'tredje världen' är ofta ett resultat av detta faktum, som också ligger till grund för 'mikronationalismen' i de splittrade områdena: de landsdelar som livnär sig på exporten har inte 'behov' av resten av landet; den senare utgör snarare en dödvikt. Sådana områden kan alltid räkna med att bli 'självständiga', som man kan se i Latinamerika och i Afrika.¹⁶⁰

Verkningarna av denna astrukturering, eller desintegration, kännetecknar 'tredje världens' historiska geografi. De områden som kan tillhandahålla en produkt som är relativt betydelsefull för kapitalismens utveckling i centrum upplever 'strålade tider' med snabb tillväxt, perioder av 'välstånd'. Men då inget självcentrerat integrerat näringsliv uppstår i samband med produktionen hamnar regionen i förfall så snart produkten förlorar det intresse den hade för centrum, och dess ekonomi stagnerar eller dör till och med ut. Sålunda var nordöstra Brasilien på 1600-talet ett 'välståndsområde', ett 'ekonomiskt mirakel'. Men ett mirakel utan framtid: när det brasilianska sockret förlorade den relativa betydelse som det haft, drabbades regionen först av förlamning, för att sedan bli det hungerområde som det är i våra dagar. T. o. m. i det lilla Senegal var flodområdet med sitt gummi en 'välmående' region under kolonialhandelns dagar. Nu när gummit har ersatts med syntetiska produkter har regionen blivit exportör av billig arbetskraft; migrationen är befolkningens enda återstående utväg.

Man skulle kunna mångfaldiga exemplen. När järnmalmen i Lothringen tar slut kommer det att skapa ett svårt omställningsproblem för regionen, men man kan vara säker på att den kommer att klara av dessa svårigheter, ty en infrastruktur av integrerade industrier har grundlagts, och malm kommer att kunna importeras. Men när Mauretanien järnmalm tar slut kommer landet på nytt att förvandlas till öken. Under tiden kommer en urban infrastruktur att ha grundats på basis av 'välståndet' under gruvdriften, en infrastruktur som inte längre kommer att ha något existensberättigande. Förr i tiden löste man de motsätt-

¹⁶⁰ Sålunda har de 'rika staterna' i Afrika (t. ex. Elfenbenskusten) verkat aktivt för en upplösning av de gamla koloniala grupperingarna (här AOF). Även inom staterna förklarar de växande regionala skillnaderna (se exemplet Elfenbenskusten i mitt anförda arbete) mer av den svaga nationella sammanhållningen än fiendskapen mellan 'stammarna'. Detsamma gäller Latinamerika (se A. G. Frank, a.a.) och förmodligen Indien

ningar som i sådana fall kom i dagen mycket brutalt genom att överge regionen och döma befolkningen till utvandring eller hungersnöd (se nordöstra Brasilien). Idag kan dessa brutala 'omställningsformer' maskeras genom 'ulandshjälp', som det politiska samvetet gör till en nödvändighet.

Den underutvecklade ekonomins desintegrerade struktur manifesterar sig slutligen i karaktäristiska jämviktsrubbningsar, såväl i den aktiva befolkningens och produktionens fördelning mellan sektorerna (särskilt i den 'sekundära' sektorn) som i investeringarnas inriktning. Som exempel kan man jämföra den sekundära produktionens fördelning, vilken framgår av nedanstående tabell:

	Senegal 1960	Magreb 1955	Utvecklade länder*
Gruvor	5 %	17 %	5-10 %
Hantverk, småindustri	7 %	19 %	5-10 %
Storindustri lätt tung	55 % 0 %	30 % 4 %	30-40 % 30-40 %
Elkraft, energi	5 %	6 %	2-4 %
Byggnadsverksamhet, anläggningsarbeten	28 %	24 %	12-15 %

Medan gruvdriftens betydelse är mycket skiftande från det ena underutvecklade landet till det andra konstaterar man (1) frånvaron av tunga industrier överallt i periferin, (2) byggnadsverksamhetens relativt stora betydelse (det hänger samman med investeringarnas struktur), (3) elkraftproduktionens olika karaktär: i de 'underutvecklade' länderna tillhandahålls 50 % av elkraften i lågspänningsledning (80 % i värde), mot 20 % i de utvecklade länderna (50 % i värde).

Detsamma gäller investeringarnas fördelning, som visas i nedanstående tabell:

	Magreb 1955	Västafrika 1965	Utvecklade länder
Jordbruk	17 %	7 %	7 %
Gruvor, energi, olja	10 %	7 %	7 %
Industri	11 %	7 %	35 %
Transport, handel, tjänster	12 %	14 %	21 %
Bostadsbyggande	20 %	25 %	15 %
Infrastruktur	30 %	40 %	15 %
Summa	100 %	100 %	100 %

Man märker de inte direkt produktiva investeringarnas övervikt och samtidigt de industriella investeringarnas låga andel i periferin.

3. Centrums ekonomiska dominans över periferin

Även ordet dominans har kommit att tillhöra allmängodset i den ekonomiska litteraturen. Denna dominans kommer till uttryck på alla plan, på det ekonomiska området och annorstädes (i politiken och främst i ideologin). På det ekonomiska planet kommer den till uttryck i handelsutbytet och tillväxtfinansieringens struktur.

När det gäller handelsutbytet är centrums dominans ingalunda en följd av det faktum att periferins export utgörs av 'råvaror', som den gängse litteraturen hävdar. Vissa länder har exporterat 'råvaror' (Kanada, Australien osv.) och gör det alltjämt i stor utsträckning, utan att de fördenskull någonsin har varit 'underutvecklade', och 'råvarorna' intar för övrigt en betydelsefull plats i många 'utvecklade' länders export (spannmål, trä, kol). Dominansen är ett resultat av att de perifera ekonomierna endast producerar råvaror, dvs. att råvaru-

* Väst- och Östeuropa, Nordamerika, Japan.

produktionen inte är integrerad i en hemmainriktad industriell struktur. Därav följer att periferin som helhet i huvudsak bedriver sin handel med centrum, medan däremot de centrala ekonomierna mest handlar sinsemellan. Det är denna strukturskillnad som uppbär ett till övervägande delen ojämnt styrkeförhållande, som visat sig i en ojämn löneutveckling – vilken blev möjlig genom de perifera samhällenas struktur och monopolens utveckling i centrum – och i bytesförhållandenas försämring. Denna struktur har under loppet av kapitalismens utveckling alltmer kommit att missgynna periferin. På 1800-talet upptog handeln med periferin en mycket större andel av centrumets totala handel än idag. Före den industriella revolutionen utgjorde denna handel t. o. m. huvuddelen för den del av Europa som hade tillgång till hamnar, och den spelade som bekant en avgörande roll i den ursprungliga ackumulationen. Efter den industriella revolutionen fortsatte denna handel att spela en väsentlig roll.

Vid slutet av 1600-talet var Frankrikes utrikeshandel, som kom på tredje plats efter England och Holland, av storleksordningen 550 till 600 miljoner guldfranc vardera i export och i import, varav 220 miljoner var direkt utbyte med periferin (kolonier i Amerika och främre Orienten), slavexporten undantagen. Och en betydande del av den franska importen från England och Holland (i allt ungefär 160 miljoner) bestod av re-exporterade exotiska produkter. Den direkta och indirekta handeln med periferin utgjorde alltså avsevärt mer än hälften av den franska handeln. Omkring 1850 hade Frankrikes utrikeshandel fördubblats i förhållande till 1780 års nivå (som återuppnåddes 1825) och uppgick till 1 100 miljoner i import och 1 200 i export. Den utomeuropeiska handeln utgjorde härav 45 % i båda riktningarna och, om man undantar handeln med Förenta staterna, mer än 25 %. För övrigt gällde en betydande del av Englands import alltjämt kolonialprodukter. Slutligen kan man påpeka att den franska handeln med sina industrialiserade grannländer i västerlandet (England, Västtyskland, Belgien) var föga större än dess handel med de mindre utvecklade länderna i Europa (Ryssland, Österrike, Ungern, Spanien och Italien). Man kan säga att 35 till 40 % av den franska handeln fortfarande bedrevs med periferin. Dessa proportioner skulle inte förändras nämnvärt efter kriget 1870, då handeln med den utomeuropeiska periferin, Förenta staterna undantaget, uppgick till 25 % av den totala franska handeln (som uppgick till 4 500 miljoner vardera i import och i export). Och vid slutet av första världskriget hade proportionerna återigen utvecklats i en för periferin gynnsam riktning: av ett totalt importbelopp på 7,7 miljarder kom mer än 30 % från de 'tre kontinenterna', franska kolonier inräknade, medan 25 % av exporten (med ett totalbelopp på 5,8 miljarder) gick samma väg. Men handeln med det avancerade kapitalistiska Europa och Förenta staterna hade blivit mycket mera omfattande än handeln med de efterblivna Balkan- och Medelhavsländerna: 6,5 gånger större. Trots oljeexportens utomordentliga expansion har handeln med periferin under de gångna åren sjunkit till mindre än 25 % av Frankrikes totala handel, och huvuddelen av utbytet sker numera med Europa (i synnerhet länderna inom Gemensamma marknaden) och Förenta staterna.¹⁶¹

Englands handel bär i sin utveckling samma karaktärsdrag, bara mer markerade. Periferins andel i avsättningen av de engelska industriprodukterna (i synnerhet bomullsvarorna) var övervägande åtminstone fram till 1850. Vi ser samma trend i världsskala: utbytet inom den utvecklade världen, som var 46 % av världshandeln 1928, hade ökat till 62 % 1965, medan utbytet mellan centrum och periferin minskade från 22 % till 17 %.¹⁶²

Med andra ord fördjupade kapitalismens utveckling i centrum de inre flödenas intensitet, medan den i periferin endast ökade intensiteten i de yttre flödena. Det är den ovan analyserade 'underutvecklingens utveckling', intensifieringen av 'underutvecklingens' struktu-

¹⁶¹ Källor: Imbert, *Histoire économique des origines à 1789*, Coll. Thémis, s. 393 ff; och *Annuaire statistique de la France*.

¹⁶² NF, *Le réseau du commerce mondial* (för 1928); se även kapitel 1.

rella särdrag i periferin som ligger till grund för dominansen, inte bytesprodukternas 'natur'. Ty dessa har själva utvecklats. I första början gällde utbytet exotiska jordbruksprodukter mot industriprodukter för den löpande konsumtionen (textilier, metallvaror osv.). Det var fallet under den enkla kolonialhandelns epok. När en importsubstituerande industri blir möjlig genom utvidgningen av hemmamarknaden till följd av jordbrukets 'kommersialisering' och gruvdriftens utveckling, övergår man till den utvecklade kolonialekonomin med utbyte av råvaror mot konsumtionsvaror och kapitalvaror (energi, råmaterial, halvfabrikat, maskiner) som är nödvändiga för den lätta importsubstituerande industrin. På ett senare stadium skulle de 'underutvecklade' länderna kunna bli exportörer av industriellt framställda konsumtionsvaror, som antingen exporteras från de mera 'avancerade' till de mindre 'avancerade' länderna (det är redan ett vanligt förekommande fall: Senegals export till Västafrika, Kenyas till Östafrika, Egyptens till Sudan osv.),¹⁶³ eller t. o. m. till de utvecklade centra (denna politik förordas av vissa internationella auktoriteter: man skulle överlåta t. ex. textilindustrierna till de underutvecklade länderna). I framtiden skulle man även kunna tänka sig en ny 'internationell specialisering', i vilken de underutvecklade länderna levererade huvuddelen av de klassiska industrivaror som är föremål för internationellt utbyte (konsumtions- och kapitalvaror från de 'klassiska', däribland 'tunga', industrierna, som utnyttjar okvalificerat arbete – metallindustri, kemisk industri osv.), medan centrum skulle ha monopol på de nya produkter som kräver kvalificerat arbete (automation, atomindustri, rymdforskning). I alla dessa fall förblir handeln ojäm och centrums dominans består som förut fastän tredje världen upphör att uteslutande vara råvaruexportör.

Dominansen kommer även till uttryck i finansieringens struktur. I centrum, där kapitalismen är nationell, sker finansieringen inom landet; i periferin kommer den i stor utsträckning från det utländska kapitalet, åtminstone för den produktiva delen av investeringarna. Ty själva investeringarnas struktur är som vi har sett annorlunda i periferin: investeringarna i infrastruktur upptar en mycket större plats. Dessa investeringar har alltid eller nästan alltid finansierats av de offentliga myndigheterna, och, med ett nyligen inträffat undantag, de fransktalande länderna i det svarta Afrika, vars ekonomiska bas är bland de fattigaste i tredje världen, den har alltid bekostats med inhemska medel. Den 'yttre' finansieringen kan på det sättet verka 'måttlig' eller t. o. m. 'låg', den förblir ändå avgörande beträffande tillväxten.

Det är möjligt att bevisa att, om de produktiva investeringarna finansieras av det utländska kapitalet, måste de förr eller senare med nödvändighet leda till ett återflöde av profiler i den andra riktningen så att tillväxten blockeras. Därför blir 'utlandshjälpen' (det offentliga biståndet i form av gåvor och/eller lån ett nödvändigt villkor för att den 'internationella specialiseringens' system ska fungera. Denna 'hjälp' gör det möjligt att flytta över ansvaret för utvecklingens inriktning på leverantörerna i periferin. Den förstärker alldeles uppenbart såväl det ekonomiska som det politiska herraväldets mekanismer.

Vi är mycket bristfälligt underrättade om de exporterade profiternas rörelser. I ett stort antal 'underutvecklade' länder är i betalningsbalansen illa redovisad, ibland (det är fallet med många afrikanska länder) rent hopfantiserad. Av de tillgängliga 'officiella' siffrorna för profitemporten framgår en mycket stark 'spridning' de 'underutvecklade' länderna sinsemellan: de exporterade profiterna utgör från 2 till 25 % av bruttonationalprodukten, från 8 till 70 % av exporten.¹⁶⁴ För länderna i det övre snittet – som vissa olje- eller gruv-

¹⁶³ Se Samir Amin, Den interafrikanska handeln, sv. övers. i *Kapitalismens utveckling i Afrika*, Vol. 2, Cavefors 1971.

¹⁶⁴ *Annuaire des balances des paiements extérieurs* – FMI. Globalt sett skulle de exporterade profiterna tas upp i betalningsbalansen för 40 underutvecklade länder vara av storleksordningen 6 miljarder dollar (E. Luas, *Economie, Tiers-Science*, Front, okt. 1969).

länder (Zambia är det extrema exemplet) – är självfallet dessa siffror alldeles ofantliga. Att denna börda blivit tyngre under den koloniala exploateringens utveckling kan det väl knappast råda något tvivel om, även om de vetenskapliga undersökningarna också där är sällsynta. Det är lättare att få ett begrepp om dessa kapitalrörelser om man utgår från de 'utvecklade' ländernas betalningsbalans. För Storbritanniens del ökade inkomsterna från utlandet från 4 % av nationalinkomsten 1880-84 till 10 % 1910-13 och var 10 % även för trettitalet; i Frankrike från 2,5 till 5 %; i Förenta staterna ökade mellan 1915 och 1934 inkomsten av utländskt ursprung omkring 2,3 gånger snabbare än nationalinkomsten.¹⁶⁵ Mellan 1950 och 1965 ökade inkomsterna från de amerikanska investeringarna i utlandet 2,3 gånger snabbare än inkomsterna från investeringarna inom landet, och de förras andel ökade från 8,8 % till 17,8 % av det amerikanska samhällets totala profiler.¹⁶⁶

Men alla dessa beräkningar ger av olika skäl alldeles för låga siffror, och de är endast delvis signifikativa för det utländska kapitalets avgörande roll i periferin. Statistiken över betalningsbalansen tar nämligen endast fasta på de faktiskt exporterade profiterna. Vad man borde mäta är det utländska kapitalets totala bruttoprofit, inklusive den del som återinvesteras på platsen, vilken det vore logiskt att räkna två gånger; å ena sidan som exporterade profiler, å andra sidan som nyimporterat kapital. I själva verket är en betydande del av utgifterna inom landet hemförda profiler av utländskt kapital, i synnerhet i kolonier med bofast europeisk befolkning (Rhodesia, Kenya, Nordafrika, osv.).

I Egypten t. ex. utgjorde det utländska kapitalets profiler mellan 1945 och 1952 20 till 30 % av den totala massan av ersättningar till kapitalet, och de exporterade profiterna 15 % av denna.¹⁶⁷ Det utländska kapitalets profitlexport sänkte mellan 1882 och 1914 tillväxttakten i Egypten från 3,7 % per år (den potentiella kvoten om dessa profiler hade återinvesterats) till 1,7 % (den faktiska kvoten), från 3 eller 4 % till 1,4 % från 1914 till 1950.¹⁶⁸ I Elfenbenskusten ökade de privata överföringarna från 7,3 miljarder franc 1950 till 25,2 1965 och översteg klart inflödet av offentlig hjälp och privat kapital, som ökade från 4,6 till 15,4 miljarder under samma tid.¹⁶⁹ För samtliga länder i Centralafrikanska tull- och näringsunionen (Kamerun, Centralafrikanska Republiken, Kongo-Brazzaville, Gabon, Tchad) uppgick profitutflödet mellan 1960 och 1968 till 44,2 miljarder franc i årligt medeltal, medan den offentliga hjälpen och inflödet av utländska investeringar inte översteg 34,4 miljarder.¹⁷⁰ Bruttoprofiterna för export utgör 13 % av bruttonationalprodukten i Elfenbenskusten, och 13 % även för samtliga länder i Centralafrikanska tull- och näringsunionen.

Harry Magdoff anstränger sig, för övrigt med rätta, att visa att den information man förfogar över begränsar fenomenets betydelse. De amerikanska företagens ackumulation av profiler utomlands har varit så mäktig att den på tjugo år gjort dessa företag till den tredje ekonomiska världsmakten. Låt oss slutligen tillägga att all tillgänglig information bara anger flödenas omfattning i 'marknadspriser'. Men redan dessa innehåller en massiv dold

¹⁶⁵ Se: FN, *Le revenu national et sa distribution dans les pays insuffisamment développés*. Se även *organisationens övriga dokument*, i synnerhet *National Income & Expenditure*. Se slutligen: Finch, *Investment service of underdeveloped countries* (IMF, Staff papers ap. 1951); FN, *Rôle et structure des économies de marché en Afrique tropicale*, s. 23. För Indien se Paishs (1911), Raos, Birlas, Shenoy, osv. (1928-29-39...) uppskattningar i Anstey, a.a., s. 498. För Latinamerika, se Winklers redan anförda arbete (ss. 284-285); Roy, *Inst. of Int. Aff., The problem of international investment*, s. 223 och ss. 19 och 123 enligt Hobson och Feis; C. Clark, 'The national income of Great Britain in 1932' (*The Ec. J.*, juni 1933); Stamps och Bowleys uppskattningar.

¹⁶⁶ Harry Magdoff, *La era del imperialismo*, s. 212.

¹⁶⁷ Enligt mina beräkningar, se Samir Amin, anförd statistisk avhandling.

¹⁶⁸ H. Riad, a.a., s. 186.

¹⁶⁹ S. Amin, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, s. 307.

¹⁷⁰ S. Amin och C. Coquery, a.a.

värdeöverföring.

Såväl teorin som historien bevisar att de utländska investeringarnas dynamik måste leda till ett återflöde av profiler som till slut överstiger det ursprungliga kapitalflödet.

I teorin har problemet varit föremål för många diskussioner.¹⁷¹ Prebisch tvekar inte att dra slutsatsen, att alla internationella investeringsplaner för 'utveckling' av de underutvecklade länderna strandar på den oöverstigliga svårigheten att betala räntorna på dessa investeringar. Domar, som tog itu med problemet från de länders synpunkt som mottar dessa inkomster, hävdade att debetsidan i återflödet kunde hålla sig konstant lägre än den nya kapitalexportens debet. Ja, men på villkor att profiterna ständigt reinvesteras på platsen, dvs. att den avsättning (utomlands) som de ger produktionen utvidgas i mycket snabb takt, vilket inte kan ske i obegränsad omfattning. Salant och Polak betonar de inducerande sekundära verkningarna i form av import från det kapitallevererande centrum (som de betraktar som 'inflationsverkningar'). Ingenting bevisar a priori att lönsamhetsprincipen är tillräcklig. Att säga att de lönsammast investeringarna i inhemsk valuta direkt eller indirekt kommer att ge ett tillräckligt överskott i värdepapper för att ersätta det utländska kapitalet, är att tro på de spontana anpassningsmekanismerna, vilka som vi ska se bygger på den allmänna jämviktens ideologi.

Historien visar att de utländska investeringarnas dynamik är helt olika i de unga kapitalistiska länderna (de nya centrala formationerna under utveckling) – på 1800-talet Förenta staterna, Japan, Tyskland, Ryssland och senare Kanada, Australien och Sydafrika – och i de perifera samhällena.

De unga kapitalistiska länderna på väg mot en självständig, dvs. en hemmainriktad och i stor utsträckning självgenererande utveckling, kunde ta emot stora mängder utländskt kapital. Detta flöde spelade emellertid här endast en understödjande roll, det var till sin kvantitativa omfattning sekundärt och för övrigt sjunkande. Sålunda minskade i Förenta staterna det utländska kapitalets andel i den nationella förmögenheten fortlöpande från 10 % 1790 till 5 % 1850-70 för att sjunka till 1 % 1920 och sedan helt försvinna. Detsamma gäller för Sverige, Kanada, Tyskland, Japan och Australien. I dessa länder inducerade investeringen i sin helhet – den utländska och den inhemska – en snabb tillväxt därför att den var inriktad på hemmamarknaden (dess multiplikatoreffekter 'exporterades' alltså inte, och inte heller den växande inducerade importbenägenheten). Under dessa förhållanden har problemet om det exporterade vinstflödet trätt i bakgrunden. Dessa länder har utvecklats från låntagare till långivare och exporterar i sin tur kapital liksom de gamla metropolerna (Storbritannien och Frankrike, sedan Tyskland).¹⁷²

¹⁷¹ FN, *The economic development of Latin America & its problems*, s. 42 (Prebisch); Belshaw, 'Economic development in Asia', (*Ec. Internaz.*, nov. 1952); Salant, 'The domestic effects of capital export under the Point 4', (*A.E.R.*, maj 1950); Hirschaw, 'Foreign investment & American employment' (*A.E.R.*, maj 1950); Domar, 'The effects of foreign investments on the balance of payments' (*A.E.R.*, dec. 1950); 'Balance of payments problems of countries reconstructing with the aid of foreign capital' (*O. J. of Ec.*, feb. 1943). En sammanfattning av kontroversen ges i Ducros, 'Les investissements américains à l'étranger et l'équilibre international' (*R. E.*, mars 1954). Vad beträffar verkningarna av en systematisk återinvestering av profiterna, se: Balogh, 'Some theoretical problems of post war foreign investment policy' (*Oxford Ec. P.*, mars 1945); Mears, 'Private foreign investment and economic development: Venezuela, Saudi Arabia & Puerto Rico' (*Inter. Amer. Ec. Af.*, sommaren 1953); Singer, 'The distribution of gains between borrowing and investing countries' (*A.E.R.*, maj 1950); Yuan Li Wu, 'International capital investments and the development of poor countries' (*Ec. J.*, mars 1946), se påminnelsen om denna kontrovers i S. Amin, anförd avhandling, s. 325 f.

¹⁷² Pentland, 'The role of capital in Canadian economic development before 1875' (*Can. J. Ec.*, nov. 1950); Cleona Lewis, *Americas stake in foreign investment*; Kuznets, 'Les différences internationales dans la formation du capital' (*Ec. Appl.*, 1953); Iversen, *Aspects of the theory of international capital movements*, London 1936, s. 344 (efter White, *The French international accounts 1880-1913*, Cambridge 1933) och ss. 370 och 382 (efter Viner, *Canada's balance of international indebtedness 1900-1913*) samt s. 441 (efter

Sådan är emellertid inte situationen för periferins länder, som aldrig övergått till det kapitalexporterande stadiet, utan förvandlats från unga låntagare (inflödet av kapital överstiger utflödet av profiler) till gamla låntagare (utflödet av profiler överstiger inflödet av kapital). Tidpunkten för vändningen i situationen kan visserligen växla. För de äldsta perifera länderna, som t. ex. Argentina, inträdde den vid 1800-talets slut. I stort sett blev Latinamerika och de sedan gammalt kolonialiserade asiatiska länderna (Indien och Indonesien) 'gamla' låntagare för flera decennier, ibland ett halvsekel, sedan, medan det tropiska Afrika blivit det först i våra dagar. Exploateringen av nya rikedomar som intresserar det utländska kapitalet, t. ex. oljan i Mellanöstern efter andra världskriget, kan tillfälligt sända ut en ny investeringsvåg och samtidigt återskapa något av det unga låntagarlandets situation.¹⁷³ Men man kommer aldrig ifrån dilemmat ung låntagare-gammal låntagare.

Vad som är sant om det privata kapitalets balans gäller även för det offentliga kapitalflödet. Även om villkoren för det offentliga kapitalet får anses synnerligen gynnsamma (en betydande proportion gåvor, förmånliga räntesatser på lån osv.) kvarstår inte desto mindre att amorteringen på statsskulden redan (1965-67) upptar 73 % av den offentliga kapitaltillförseln i Afrika, 52 % i Ostasien, 40 % i Sydasien och Främre Orienten, och 87 % i Latinamerika. Enligt Världsbankens beräkningar kommer dessa proportioner 1977 att vara 121, 134, 97 respektive 130 % för var och en av de ovannämnda regionerna, om det nya lånebeloppet håller sig på dagens nivå i ytterligare tio år. Tredje världen som helhet kommer i stor utsträckning att ha blivit 'gammal låntagare' i fråga om det offentliga kapitalflödet.¹⁷⁴

Av dessa historiska erfarenheter i periferin kan man dra slutsatsen att efter hand som den koloniala exploateringen – underutvecklingens utveckling – fortskrider, tenderar periferins betalningsbalans att försämrats, dels därför att periferin förvandlas från ung låntagare till gammal låntagare och dels därför att ekonomins tilltagande kommersialisering inom ramen för den ojämna internationella specialiseringen ger upphov till allt större vågor av inducerad direkt och sekundär import.

Återställandet av balansen i finansieringen kan fördröjas, så att det utländska kapitalets profiler kan återinvesteras systematiskt, vilket är fallet i perioder av uppsving i den koloniala exploateringen. Men i detta fall underställs den nationella förmögenheten efter hand det utländska kapitalets kontroll. Detta betyder att 'vinsterna' av exploateringen i växande omfattning beslagtas av utlänningar. Till denna grundläggande mekanism kommer den utländska kapitalistiska sektorns växande konkurrenskraft, som i vissa fall undantränger det inhemska kapital som uppstått i början av integrationen i den internationella marknaden. Så skedde exempelvis i Senegal, vars inhemska bourgeoisie stod för utvecklingen i 1800-talets koloniala ekonomi men sedan ruinerades mellan 1900 och 1940.¹⁷⁵ Den nationella förmögenhetens fortlöpande överföring i utländska händer kan, som i det svarta Afrika, nå mycket stora proportioner: 15 till 80 % av bruttonationalprodukten i pengar i det svarta Afrikas länder härstammar från den utländska sektorn.¹⁷⁶ I Elfenbenskusten utgjorde de utländska inkomsterna 1965 47 % av landets produkt utanför

Graham, *International trade under depreciated paper: the U.S. 1862-79*).

¹⁷³ Se Samir Amin, anförd avhandling, ss. 328-338. Källor: Iversen, a.a., s. 427 efter Williams, *Argentine international trade under inconvertible paper money 1880-1900*, Cambridge 1920; Bloch Lainé, *La zone franc*, Paris 1956, ss. 92 till 146; Wallich, *The monetary problems of an export economy*, Cambridge 1950, ss. 330 till 332; Spiegel, *Brazil: sporadic industrialization and chronic inflation*, s. 120; FN, *The economic development of the Middle East 1945 to 1954*, ss. 72-77; NF, *Le réseau du commerce mondial*.

¹⁷⁴ Pearsonrapporten, *Partners in development*, Praeger, New York 1969.

¹⁷⁵ S. Amin, *Le monde des affaires sénégalais*, Paris 1969.

¹⁷⁶ FN, *Le revenu national et sa distribution dans les pays insuffisamment développés; Rôle et structure...*, ss. 14 och 19. H. Durand, *Essai sur la conjoncture de l'Afrique noire*. Se även Samir Amins avhandling, ss. 322-323.

jordbruket och 32 % av bruttonationalprodukten.¹⁷⁷ I Magreb var dessa båda proportioner 1955 70 % respektive 57 %.¹⁷⁸

Men naturligtvis finns det krafter som hindrar de utländska profiternas geometriska tillväxt från att anta den astronomiska omfattning som en enkel matematisk beräkning ger vid handen. Samma krafter hindrar summan av kapitalinkomster från att lägga beslag på en växande andel av inkomsten inom en ekonomi. Alla dessa orsaker – utöver de monetära eller politiska ‘olyckshändelserna’ (inflationen, nationaliseringarna) – hänger samman med profitkvotens fall. Ty om ersättningen till kapitalet vore stabil, skulle ackumulationen leda till en ökning av profiternas andel i nationalinkomsten. För övrigt maskerar profitkvotens globala utjämning och den därmed sammanhängande värdeöverföringen från periferin till centrum det utländska kapitalets växande andel av periferins realprodukt, eftersom nationalräkenskapen inte befattar sig med de ‘dolda’ överföringsflödena.

E. Den blockerade övergången

Den historiska erfarenheten visar att underutvecklingens utveckling varken är regelbunden eller kumulativ som kapitalismens utveckling i centrum. Den går tvärtom ryckigt och bildar faser med ytterst snabb tillväxt – ‘ekonomiska mirakel’ – som följs av plötsliga blockeringar, misslyckade *take-offs*. Denna ‘blockering’ yttrar sig i en dubbelsidig kris, i betalningarna till utlandet och i statsfinanserna, ett kroniskt fenomen i ‘tredje världens’ historia. Här ska vi ge en teoretisk bild av förloppet.

Antag att tillväxttakten är 7 % per år i en perifer ekonomi. För en kapitalkoefficient av storleksordningen 3 (i en blygsam uppskattning) torde investeringarna utgöra ungefär 20 % av bruttonationalprodukten. Antag vidare att hälften av dessa investeringar finansieras med utländskt kapital, som ersätts till en kvot av 15 % (också i underkant). Efter en tioårsperiod skulle det ackumulerade utländska kapitalet utgöra 75 % av BNP, efter 20 år 125 %, och återflödet av profiler 11 % resp. 19 %. Om importen ökar i samma takt som produkten kommer betalningsbalansen att vara i jämvikt endast om exporten kan växa’. mycket snabbare takt än med 12 % per år. Nedanstående schema visar elementen i detta tillväxtförlopp.

	År 0	År 10	År 20
Allmän ekonomisk jämvikt			
Bruttonationalprodukt	100	200	400
+ Import	25	50	100
— Export	15	53	135
= Disponibla tillgångar	110	197	365
Privat och offentlig konsumtion	90	157	285
+ årliga investeringar	20	40	80
(varav utländsk finansiering)	(10)	(20)	(40)
(ackumulerat utländskt kapital)	(0)	(150)	(500)
Betalningsbalans			
Export	15	53	135
+ inflöde av utländskt kapital	10	20	40
= Summa	25	73	175
Import	25	50	100
+ utflöde av profiler	0	23	75

Den ekonomiska jämvikten skulle för övrigt leda till att konsumtionen ökade i långsammare takt än produktionen, här 6 %. Detta betyder att en växande proportion av de erhållna vinsterna av produktivitetens utvecklingen inte skulle distribueras i form av

¹⁷⁷ S. Amin, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, s. 299.

¹⁷⁸ S. Amin, *L'économie du Maghreb*, bd I, ss. 181-185.

disponibla inkomster (om den genomsnittliga 'spontana' sparbenägenheten är långsam eller obefintlig, vilket råkar vara fallet).

För övrigt: om skattetrycket är maximalt och konstant (22 % av de distribuerade inkomsterna, t. ex. lika med konsumtionen) inklusive de offentliga investeringarnas finansieringsbehov (den andra hälften av investeringarna), skulle jämvikten i statsfinanserna kräva att den löpande offentliga konsumtionen ökar i ännu lägre takt (bara 4 à 5 %), dvs. att de löpande offentliga utgifterna utgör en sjunkande andel i BNP, som nedanstående tabell visar:

	År 0	År 10	År 20
BNP	100	200	400
Konsumtion	90	157	285
Offentliga inkomster	20	35	64
Offentliga utgifter			
Löpande utgifter	10	15	24
Investeringar	10	20	40

Det är uppenbart att det inte kan gå till på det sättet.

Även om exporten för en eller annan produkt eller ett eller annat land under en tid kan öka i mycket snabb takt, så kan hela periferins export — som går till centrum — inte växa snabbare än efterfrågan i centrum, dvs. i ungefär samma takt som tillväxten i centrum. Det är alltså omöjligt att hämta in det historiska försprånget inom ramen för den internationella specialiseringen. Men värre ändå: inom denna ram måste periferins import växa snabbare än BNP. Det är för övrigt den konstaterade historiska tendensen. Den är lätt att förklara, av två grundläggande skäl. För det första innebär den internationella specialiseringen för ett land i periferin att dess produktion begränsas till ett relativt litet antal varor (extremfallet är att landet är fullkomligt specialiserat och producerar en enda vara, som går på export), medan inkomstökningen till följd av tillväxten innebär att efterfrågan utsträcks till flera produkter. Jämvikten kommer endast att kunna upprätthållas om man i växande kvantiteter importerar dessa produkter. För det andra medför den snedvridning, som karaktäriserar den internationella specialiseringen, en snabbare tillväxt i importen av halvfabrikat. Därtill kommer kapitalbildningens och de offentliga utgifternas mycket höga andel i den direkta och indirekta importen.

Om man ser saken från en annan sida måste de löpande utgifterna växa snabbare än inkomsten. Också härtill finns det flera skäl. De offentliga investeringar i infrastruktur som den internationella specialiseringen nödvändiggör innehåller oundvikliga utgifter, för tjänster etc., vilka kommer att växa i samma takt som de sammanlagda investeringarna, dvs. mycket snabbare än produktionen. De disponibla medlen för att bestrida de för tillväxten erforderliga sociala tjänsterna (utbildning, hälsovård, för att inte nämna de klassiska administrativa behoven) kan relativt sett inte sänkas så drastiskt: den spontana tendensen går tvärtom mot en höjning av dessa utgifters andel. Och skattetrycket känner gränser, så mycket mer som en betydande del av produktivitetsvinsterna inte kommer att kunna distribueras.

Den dubbelsidiga krisen i statsfinanserna och i betalningsbalansen gentemot utlandet är alltså oundviklig, och därför blockeras tillväxten. Den dynamiska mekanismen kan endast fungera om man utgår från en låg internationell integrationsnivå, om plötsligt en för centrum begärlig 'rikedom' börjar omsättas (och möjliggör en kraftig tillväxt av exporten), om det därpå följande 'uppsvinget' drar till sig ett anseeligt flöde av utländskt kapital och om det ursprungligen lätta skattetrycket efterhand kan ökas.

Tillväxten blir då med nödvändighet mycket stark: det är 'miraklet'. Men miraklet har en slutstation och det är ett misslyckat *take-off*, oavsett den uppnådda 'per capitainkomsten'.

På det sättet förklarar man också varför inget 'underutvecklat' land, vare sig bland dem med en inkomst på 200 dollar eller bland dem vilkas inkomst är högre, säg 1 000 eller 2 000 dollar, hittills har upplevt något *take-off*! Den självcentrerade och självdynamiska utvecklingen är en omöjlighet i periferin, medan den i centrum var möjlig redan från början, t. o. m. med en mycket låg inkomst. De absurda scheman för 'utvecklingsplanering' som grundar sig på en progressiv höjning av 'u-hjälpen' efter hand som inkomsten ökar, härrör från en 'teori' som reducerats till en samling grundfalska påståenden ('benägenheten att spara', 'att importera' osv.) och till ett klumpigt manipulerande av några enkla instrument (interindustriella matriser osv.). En sådan teori är helt oförmögen att analysera motsättningarna i ett dynamiskt förlopp grundat på den 'internationella specialiseringen'. Tyvärr vimlar det av exempel på absurda 'planeringsövningar' av detta slag.¹⁷⁹

Jag har i en rad arbeten om de afrikanska länderna gett konkreta och sifferbelagda exempel på dessa tillväxtblockerade mekanismer.¹⁸⁰

III. Den perifera kapitalismens samhällsformationer

Det kapitalistiska produktionssättets tendens att bli allenarådande när det grundar sig på den inre marknadens utvidgning och fördjupning åtföljs av den centrala samhällsstrukturens tendens att närma sig *Kapitalets* rena modell, som kännetecknas av samhällsklassernas polarisering i två huvudklasser, bourgeoisin och proletariatet. De samhällsklasser som uppstått på de gamla produktionssättens grund (godsägare, hantverkare, köpmän osv.) försvinner eller omvandlas (t. ex. till jordägande bourgeoisier). Visserligen skapar samhällssystemet nya skiktningar efter hand som det å andra sidan förenklas: 'manschettproletärer' o 'kvartstumsbasar', tjänstemän och okvalificerade arbetare, inhemska och utländska arbetare, osv. Men dessa nya skiktningar sker inom ramen för den väsentliga uppdelningen mellan bourgeoisier och proletariat, ty alla de nya samhällsskikt som utvecklas utgörs av löntagare i det kapitalistiska företaget. Skiktningarna sker alltså inte på det ekonomiska området, ty där är de nybildade skiktens ställningar likvärdiga (de säljer sin arbetskraft), utan på det politiska och ideologiska planet. Dessutom förändrar företagsamhetens koncentration – monopolen – bourgeoisins uttrycksformer. Men den så kallade tudelningen mellan ägandet (som är utspritt) och kontrollen (som skulle ha övergått i händerna på 'teknokraterna', för att begagna Galbraiths neologism) är bara en illusion. Ty 'teknokraterna', beslutsfattarna, styr och ställer i kapitalets logik och intresse. Kapitalet utövar en alltmer koncentrerad kontroll, som helt enkelt innebär att samhälls ekonomin objektivt är mogen för socialiseringen. Men det faktum att samhällsstrukturen i det kapitalistiska produktionssättet sålunda är direkt präglad av ekonomins rörelse leder till *ekonomins ideologisering* – dvs. till *ekonomismen som ideologi*. Därigenom skapas illusionen att ekonomin är en kraft ovanför samhället och inte kan bemästras av detta. Däri ligger källan till den *moderna alienationen* (i motsats till de förkapitalistiska samhällenas alienation, som ligger på ideologins område och tar sig religionens uttrycksform). Det är också orsaken till att ekonomin strävar att ta hela det samhällsvetenskapliga området i besittning.

Om däremot, som vi har sett, det utifrån införda kapitalistiska produktionssättet, som grundar sig på den yttre marknaden, inte tenderar att bli allenarådande, utan enbart

¹⁷⁹ Låt mig slippa göra upp en lista: den skulle bli alldeles för lång, för man skulle få ta upp praktiskt taget alla 'planeringsarbeten' i Afrika!

¹⁸⁰ Samir Amin, *L'économie du Maghreb*, i synnerhet konklusionen; *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire* (konklusionen) (sv. övers. i *Kapitalismens utveckling i Afrika*, Vol. 2); Samir Amin och C. Coquery, *Du Congo français à l'U.D.E.A.C.* Se även mina artiklar om Ghana, Guinea och Mali i Encyclopaedia Universalis.

dominerande, så följer därav att den grundläggande tendensen till polarisering inte träder i verksamhet i periferins samhällen. Mot de centrala samhällsformationernas växande homogenitet står de perifera samhällenas bestående heterogenitet. Men heterogenitet innebär inte en 'dualism' mellan likvärdiga element. Ty på samma sätt som de förkapitalistiska produktionssätten här integreras i ett system och underkastas det härskande kapitalets egna syften (bonden producerar inom ramen för sitt gamla produktionssätt, men hans produkt går numera på export till centrum), på samma sätt bildar de nya samhällsstrukturerna en hierarkiserad helhet, behärskad av det koloniala samhällets 'store frånvarande', de härskande metropolernas bourgeoisie. Därav följer att på samma sätt som periferins ekonomiska system inte kan förstås i sig självt, eftersom dess relationer till centrum är av avgörande betydelse, på samma sätt är periferins samhällsliga struktur stympad och kan endast förstås om man ställer den på sin rätta plats, dvs. som element i en världsomspännande samhällsstruktur.

De perifera samhällenas form kan alltså variera. Formen är nämligen beroende av å ena sidan de ursprungliga förkapitalistiska samhällenas natur och å andra sidan kapitalismens inbrytningsformer.

De ursprungliga förkapitalistiska samhällena kan hänföras till två huvudtyper, å ena sidan de orientaliska och afrikanska samhällena, å andra sidan de amerikanska.

Vad de förstnämnda beträffar har jag redan sagt att de är strukturerade kombinationer av å ena sidan olika produktionssätt – av vilka tributsamhällets är dominerande, antingen i en tidig form (där grunden är en livaktig bygemenskap) eller i utvecklad form (som närmar sig det feodala produktionssättet), medan den enkla varuproduktionen och det slavbaserade produktionssättet intar en underordnad ställning – och å andra sidan långväga handelsförbindelser med andra samhällen. Jag har sagt att den enkla och outvecklade typen är 'afrikansk', den utvecklade 'asiatisk och arabisk'.

De samhällsformationer som jag kallar amerikanska är annorlunda till sin karaktär. Nya världen var inte folktom när den upptäcktes av européerna. Men den befolkades snabbt av emigranter som i stor utsträckning anlände före det kapitalistiska produktionssättets definitiva seger i centrum (dvs. före den industriella revolutionen). Den inhemska befolkningen antingen fördrevs eller utrotades (Nordamerika, Antillerna, Argentina, Brasilien), eller underkastades helt och hållet det europeiska handelskapitalets krav (Anderna). Handelskapitalet – föregångaren till det fullbordade kapitalet – upprättade handelsstationer i Amerika. Man anlade företag för utvinning av ädla metaller (i huvudsak silver) och för produktion av vissa exotiska varor (socker, senare bomull, osv.). Det europeiska handelskapitalet, som hade monopol på denna exploatering, ackumulerade på så sätt det penningkapital som senare skulle bli en av förutsättningarna för det fullbordade kapitalets uppkomst. Formerna för denna koloniala exploatering kunde växla åtskilligt, från 'feodalliknande' former (encomiendan i Latinamerika) till 'slavliknande' (gruvdriften) eller slavförhållanden (plantagerna i Brasilien, på Antillerna och i de sydliga engelska kolonierna i Nordamerika). De stod fördenskull inte mindre i den gryende europeiska kapitalismens tjänst. De producerade för marknaden, vilket förbjuder oss att förväxla dem med de verkliga feodala och slavbaserade produktionssätten. Dessutom utvecklade dessa bihang till det europeiska handelskapitalet i sin tur egna bihang, företag som ålades att förse dem med livsmedel till arbetskraften och materiel till driften. Dessa företag antog ibland ett 'feodalt' utseende, i synnerhet i Latinamerika med dess stora boskapsuppfödning. Men de blev aldrig verkligt feodala, ty deras uppgift var att producera för den kapitalistiska marknaden. Oftast hör de till den enkla varuekonomins produktionssätt, t. ex. de företag som upprättades på de fria jordområdena och i de fria städerna av de europeiska emigranterna, särskilt engelsmännen i Nordamerika. Också här producerade farmare och hantverkare för marknaden i handelskapitalets plantageområden.

Även formerna för kapitalismens inbrytning är olika. Amerika, Asien och den arabiska världen, det svarta Afrika omvandlades inte på samma sätt därför att de inte integrerades i samma skede av den kapitalistiska utvecklingen i centrum och därmed inte fyllde samma funktion i utvecklingen.

De amerikanska och orientaliska perifera samhällena

Amerika spelade en väsentlig roll under merkantilismen. Latinamerika fick under denna tid i allt väsentligt den utformning som präglade kontinenten fram till våra dagar. Dess huvudsakliga strukturer grundlades på latifundiernas agrarkapitalism, som hämtade sin arbetskraft bland de fattigaste bönderna (peoner och f. d. slavar). Dessutom uppstod en inhemsk kompradorbourgeoisie när metropolens monopol bredde ut sig. Parallellt härmed uppkom en stadens egen lilla värld (hantverkare, småhandlare, tjänstemän, tjänare osv.) efter tidens europeiska förebild.

Självständigheten skulle i början av 1800-talet medföra att makten övergick till jordägarna och den kreolska kompradorbourgeoisin. Under detta århundrade bestod och stärktes strukturerna, samtidigt som ett allt intensivare handelsutbyte utvecklades med den nya metropolen Storbritannien, som lät inrätta ett nät av handelshus och banker på kontinenten och tillskansade sig ytterligare profiler genom att finansiera ländernas statsskulder. Anläggningen av olje- och gruvkapital på 1900-talet (till stor del nordamerikanskt kapital), senare av importsubstituerande industrier, skapade ett litet proletariat, vars övre skikt föreföll så mycket mer 'privilegierade' som jordbrukskrisen tog sig uttryck i en ständig utarmning av fattigbönderna och i en växande arbetslöshet på landsbygden och i städerna. Ibland redan från början i förbund med det utländska kapitalet investerade jordägar-oligarkin och kompradorgrosshandlarna kapital (som ackumulerats i jordbruket och handeln) i den nya lätta industrin eller i verksamheter med hög lönsamhet som följde med den växande urbaniseringen (investeringar i fastigheter, tjänster, osv.). Vad som kännetecknar denna typ av samhällsformation är: (1) dess oligarkiska karaktär, dvs. städernas nya 'bourgeoisie' tillhör samma klass och kommer från samma familjer som storgodsägarna och kompradorköpmännen, och (2) dess utveckling i det härskande utländska kapitalets kölvatten.¹⁸¹

I Asien och arabvärlden tog utvecklingen sin början mycket senare. Först under senare hälften av 1800-talet började de gamla 'feodala' klasserna att omvandlas till kapitalistiska jordägare som producerade för världsmarknaden. Utvecklingen i denna samhällstyp var för övrigt mycket ojämn och berörde stundom endast ett smalt bälte av den väldiga kontinenten. Egypten, som några tusentals godsägare helt och hållet förvandlade till bomullsleverantör för Lancashire, är det extremaste fallet.

Landsbygdsgemenskapen kunde i många områden under lång tid segerrikt motstå den agrara kapitalismens utveckling – mindre i Indien, där de engelska myndigheterna gav zamindarerna äganderätten till jorden och med våld krossade landsbygdsgemenskapen, mer i Kina och i den persiska och ottomanska delen av Orienten, som undslapp direkt kolonialisering, medan Egypten är det extrema undantaget med en kapitalistisk utveckling på storegendomens grund. Det skulle dröja ända till våra dagar, ofta till efter andra världskriget, innan en agrarkapitalism i liten skala – rikebönder av typ kulaker – började framträda på allvar, i synnerhet när jordreformer upplöste eller inskränkte de stora egendomarna. Den agrara kapitalismens sena och begränsade utveckling, speciella faktorer i städernas strukturer, den säregna ideologin och kulturen hos de nya härskande klasser som växte fram ur de gamla, eller särdrag i kolonialiseringens former – allt detta var

¹⁸¹ Se det väsentliga arbetet om dessa strukturer och denna historia: André G. Frank, *Kapitalism och underutveckling i Latinamerika*, Kristianstad 1969 och dess omfattande litteraturförteckning över latinamerikanska arbeten om dessa problem. Se även Michel Gutelman, a.a., kap. 1.

företeelser som mer eller mindre hämmade den kommersiella kompradorsektorns utbredning, antingen till förmån för de europeiska bolagen eller för en utländsk bourgeoisie (t. ex. levantiner). Så småningom skulle liksom i Latinamerika sporadiska industrier, anlagda av det utländska kapitalet, göra det möjligt för de inhemska oligarkierna att ägna sig åt nya aktiviteter. Dessa formationers struktur kom då att avsevärt närma sig det latinamerikanska samhällets. Försprånget inhämtades snabbt: de moderna formerna för det utländska kapitalets penetration var kraftfulla.¹⁸²

De afrikanska perifera samhällena

Det är detta försprång som det svarta Afrika, som sist införlivades med systemet, nu är på väg att hämta in. Under tre århundraden var det svarta Afrika ett bihang till Amerika, som det hade till främsta uppgift att förse med slavarbetare. Den på kontinenten allmänt utbredda människojakten kom redan före kolonialiseringen att starkt påverka de ursprungliga samhällena och bidrog verksamt till uppkomsten av samhällen med militärmonarkier som härskade över solida bygemenskaper. Den införde i vissa kustområden ett nytt slavproduktionssätt i direkt kontakt med slavhandelsstationerna.¹⁸³ Sedan kontinenten erövrats i slutet av 1800-talet, utan att bli föremål för någon exploatering före första världskriget och endast sparsamt under mellankrigstiden, som var en period av relativ stagnation för kapitalismen i hela världen, undergick den en omedelbar, brutal och enkel kolonialisering, som bland dess befolkning inte gav utrymme för någon motsvarighet till de båda andra kontinenternas agrara storkapitalister och kompradorköpmän. Men detta försprång har inhämtats i allt snabbare takt efter andra världskrigets slut. Tanken att det svarta Afrika skulle vara den underutvecklade världens mest efterblivna och stillastående del tillhör den värsta sortens fördomar: kanske med ett spår av rasism. Tvärtom är det svarta Afrika förmodligen den del av tredje världen som under det gångna halvsekle undergått de djupaste förändringarna, och det fortsätter att förändras inför våra ögon, ofta i en utomordentligt snabb takt. Denna förändring är visserligen ojämn mellan samhällslivets olika sektorer och mellanregionerna, och den är full av motsägelser. Som redan sagts tillämpades kolonialiseringen i det svarta Afrika på samhällen som hör till de primitivaste och till synes minst benägna att anpassa sig till den härskande kapitalistiska ekonomins nya villkor. De flesta av dessa samhällen hade knappt överskridit den primitiva bygemenskapens stadium, och de statliga formerna var ännu av alltför färskt datum för att det skulle gå att upplösa gemenskapen eller sätta den under statsapparatusens herravälde. Skillnaden är stor gentemot Orientens stora stater eller de moderna statsskicket i Latinamerika. Under dessa förhållanden hade de styrande skikten – krigararistokratierna – sämre ekonomiska, politiska och kulturella förutsättningar att omvandlas till en nationell agrar bourgeoisie som kan sätta sig in i alla de nya samhälleliga och ekonomiska förhållandena.

På andra håll, i den orientaliska och latinamerikanska världen, växte den nya nationella bourgeoisin i allmänhet fram ur storgodsägarklassen och ur statstjänstemännens övre skikt, stundom ur köpmannavärlden. Den stora jordegendomen, som för övrigt ofta sammanföll med den politiska myndigheten, stärktes genom att anpassa sig till exportjordbruket och omvandlades till en jordegendom av borgerlig typ. Denna stora jordegendom saknades i det svarta Afrika. Där bedrevs exportjordbruket ofta av stora europeiska plantager, som i

¹⁸² Se Hassan Riad, *L'Egypte nassérienne*, Paris 1966; Charles Issawi (red.), *The economic history of the Middle East 1800-1914*, Chicago Univ. Press, 1966.

¹⁸³ Walter Rodney, 'African slavery and other forms of social oppression on the upper Guinea coast in the context of the Atlantic slave-trade' (*Journ. of Af. Hist.*, nr 3, 1966) erinrar om att 'lagringen' av slavar hos kustbefolkningen ledde till uppkomsten av nya former av slavexploatering hos dessa folk. Catherine Coquery-Vidrovitch, *De la traite négrière à l'exploitation des palmistes au Dahomey: XIXe siècle*, föreläsning vid A.I.A. (Freetown 1969). K. Onwuka Dike, *Trade and politics in the Niger delta 1830-1885*, Oxford 1956.

Belgiska Kongo och Franska Ekvatorialafrika. I andra områden sköttes den koloniala ekonomin av miljoner småbönder, organiserade i bygemenskaper. Dessa gemenskapers fortbestånd skulle fördröja de differentieringsprocesser som oundvikligen följer med kommersialiseringen av jordbruket. Likväl kunde en agrar bourgeoisie under vissa betingelser lättare komma till stånd i denna bondeekonomi. Å andra sidan stimulerade den koloniala ekonomin i

vissa fall uppkomsten av samhällsorganisationer som vi i brist på bättre med en sammanfattande beteckning kallar halvfeodala, i synnerhet på den muselmanska savannen, i Senegal, Nigeria och Sudan, där det i stället för storegendomar av borgerlig typ uppstod teokratiska och hierarkiska krigarstater, som utövade sitt politiska herravälde över de skattepliktiga bygemenskaperna.

I de stora staterna i Orienten med en starkt urbaniserad civilisation fanns det före kolonialiseringen ofta köpmän av samma slag som i det förkapitalistiska Europa, vilka genom sina tekniska kunskaper, sin kultur och sin rikedom var i stånd att anpassa sig och snabbt omvandlas till en modern bourgeoisie. Av detta fanns ingenting i det svarta Afrika. I avsaknad av stora urbana civilisationer uppträdde de traditionella köpmännen här mer som en lokal förlängning av den stora arabiska handeln. Handelsfolken Diola, Sarakollé och Hausa¹⁸⁴ härstammar från denna kontakt via Sahara med den arabisk-berbiska världen, som hade behov av produkter från regnskogsområdet. I Östra Sudan och på Indiska oceanens kust sköttes dessa uppgifter direkt av arabiska köpmän. Slavhandeln med de europeiska handelsstationerna vid Guineabukten eller de arabiska inrättningarna på östkusten handhades oftast av nya, för det traditionella samhället främmande skikt av 'slavhandlare',¹⁸⁵ ofta mestiser. Under dessa förhållanden kom t. o. m. de lägsta befattningarna inom den nya handeln i de många städer som uppstod efter den koloniala erövringen att förbehållas antingen kolonialkompaniernas anställda eller libanesiska, grekiska, indiska och andra utländska folkgrupper.

Slutligen skulle även det svarta Afrikas avsaknad av solida politiska överbyggnader jämförbara med de orientaliska staternas fördröja bourgeoisins framträdande. Den moderna, orientaliska och latinamerikanska nationella bourgeoisin uppstod nämligen ofta ur den lokala administrationens tjänstemannakår. I det svarta Afrika tillsattes dessa tjänster såväl i administrationen som i de moderna företagen direkt genom den utländska kolonialmakten ned till en ganska låg nivå i hierarkin. Denna situation förvärrades ytterligare där – som i Kenya eller Rhodesia – en europeisk inflyttning gjorde det möjligt för 'små vita' att ensamma fylla alla dessa funktioner på den inhemska moderna elitbildningens bekostnad.

Själva kolonialiseringstypen, den åtföljande 'kolonialpakten' och avsaknaden av stora städer skulle också fördröja det koloniala kapitalets anläggning av lätta industrier, jämfört med Orienten och Latinamerika. Detta dröjsmål bromsade i sin tur ut bildningen av tekniskt kunnig personal som kunde ha lagt grunden till en nationell bourgeoisie. Det är betecknande att de huvudsakliga undantagen på detta område, om man undantar Sydafrika, just är Kenya och Rhodesia, dvs. nybyggarkolonier vilkas lätta industri skapades av och för den europeiska minoriteten. Belgiska Kongo är följaktligen det enda verkliga undantaget, vilket har sin förklaring i Kongobäckens internationella status, som hindrade belgarna från att ta del av 'kolonialpaktens' privilegier.¹⁸⁶

Det svarta Afrikas handikapp – den primitiva landsbygdsstrukturen – skulle förbytas i en

¹⁸⁴ Namn på handelsdrivande folk på den västafrikanska savannen.

¹⁸⁵ Se O. Dike, a.a.; *Aspects of Central African history*, ed. Ranger, London 1968; *History of East Africa*, ed. R. Oliver and G. Matew, Oxford 1963. Se även föreläsningarna vid Symposiet vid I.A.I. (Freetown, dec. 1969).

¹⁸⁶ Se J. L. Lacroixs arbete, *Industrialisation au Congo*, Paris 1967.

fördel i den nuvarande perioden. Ty medan de halvfeodala strukturernas fasthet i Orienten och Latinamerika alltså utgör ett stort hinder för den kapitalistiska utvecklingen, har det mycket snabbt uppstått en agrar bourgeoisie av moderna plantageägare i många områden i det svarta Afrika. Detta framsteg har självfallet inte berört hela det svarta Afrika, ty även bortsett från de muselmanska savann-zonerna, som under inflytande av jordbrukets kommersialisering utvecklats mot halvfeodala förhållanden, stagnerar betydande områden som står utanför dessa förändringar.

Jämförande undersökningar av de områden där det utvecklats en agrarbourgeoisie har lett mig till att uppställa hypotesen att fyra villkor samtidigt måste vara uppfyllda för att en sådan utveckling ska äga rum.¹⁸⁷

Det första av dessa villkor tycks vara att det finns ett tillräckligt socialt skiktat traditionellt samhälle, så att vissa styrande skikt har den erforderliga samhälleliga makten att tillägna sig stora delar av klanens jord. På det sättet kunde den traditionella krigararistokratin i Ghana, södra Nigeria, Elfenbenskusten och Uganda till sin egen fördel skapa en plantageekonomi, medan det praktiskt taget inte alls existerar någon sådan bland bantufolket, där den sociala skiktningen är mycket liten. Påpekas bör emellertid att alltför utpräglade, mera utvecklade hierarkier av halv-feodal typ, som t. ex. på den islamitiska savannen, inte har gynnat utvecklingen av en agrar bourgeoisie.

Det andra villkoret är en folktäthet på i genomsnitt tio till trettio invånare per km². Lägre folktäthet förtar verkan av den privata tillägnelsen av jorden och ger ett otillräckligt potentiellt arbetskraftsutbud.

Proletariseringen underlättas för övrigt avsevärt när det är möjligt att anlita invandrad utländsk arbetskraft, som i fallet med voltaikanerna i Elfenbenskusten. På ett andra stadium kan den uppväxande generationen och tjänarna i de inhemska plantageägarfamiljerna i sin tur proletariseras.¹⁸⁸ En alltför hög folktäthet, som i Ruanda och på Bamiléké-platån i Kamerun, försvårar klanhövdingarnas tillägnelse av jord i tillräcklig utsträckning.

Det tredje villkoret är att det finns rika odlingar som gör det möjligt att utvinna ett tillräckligt överskott per hektar och per arbetare redan på exploateringens första stadium, som kännetecknas av mycket låg mekanisering och därmed låg produktivitet i jordbruket, som alltså i stor utsträckning drivs extensivt. Bomullen i Uganda eller jordnötterna hos sérèrefolket¹⁸⁹ och överhuvudtaget de alltför magra livsmedelsodlingarna förmår inte åstadkomma vad kaffe eller kakao möjliggjort på andra håll.

Det fjärde villkoret, slutligen, är att de politiska myndigheterna inte varit ogynnsamt inställda till denna typ av spontan utveckling. Underlättandet av den privata tillägnelsen av jorden, arbetets frihet, individuell jordbrukskredit har överallt varit av stor betydelse för uppkomsten av en agrar bourgeoisie. Mycket karaktäristiskt på detta plan är tvångsarbetets avskaffande i de franska kolonierna 1950. Det typiskt borgerliga kravet på arbetets frihet gjorde det möjligt för plantageägarna i Elfenbenskusten att till sin egen fördel leda en invandringsström som till sin intensitet inte kan jämföras med den tidigare tvångsrekryteringen av arbetare, vilken för övrigt endast kommit de franska plantageägarna till del. Samma krav gjorde det även möjligt att slå ett politiskt slag på landsbygden genom att förmå de bönder som varit offer för tvångsarbetet att sluta upp bakom plantageägarna. Däremot spelade förmyndarskapet i de belgiska 'bondedistrikten' utan tvivel en negativ roll och satte stopp för ansatserna till borgerlig utveckling i vissa regioner, som t. ex. i

¹⁸⁷ S. Amin, *Le développement du capitalisme en Afrique noire*, i *En partant du Capital*, Anthropos 1968.

¹⁸⁸ Se mitt arbete, *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*, Paris 1967.

¹⁸⁹ Ett område i Senegal som till skillnad från Uoloflandet har bibehållit en mindre hierarkiserad samhällsorganisation.

Nedre Kongo. Är det inte anmärkningsvärt att en borgerlig utveckling kunde bana sig väg när denna politik hade brutit samman efter självständigheten?¹⁹⁰ Det bör dock framhållas att ett annat villkor – möjligheten att anlita invandrad utländsk arbetskraft – inte blev verklighet i Nedre Kongo förrän efter 1960, och då tack vare flyktingarna från Angola. Apartheidpolitiken och 'försvaret för de afrikanska traditionerna' i Sydafrika, Rhodesia och Zambia är självklart också hinder på vägen för uppkomsten av en agrar borgerlighet.

Förhåller det sig på samma sätt med politiken för utbildning av landsbygdskadrer, för by-utveckling och för kooperativ utveckling? Eftersom denna politik överallt tillämpas enligt samma en aning naiva och beskyddande riktlinjer, som säkert har sin grund i den utopiska önskan att se hela landsbygden utvecklas utan ojämnheter, i en jämn och obruten takt, har den varken hindrat plantagesystemets utveckling där en sådan varit möjlig eller stimulerat till några påtagliga kvalitativa förbättringar på andra håll.

Alltjämt står väldiga områden utanför rörelsen därför att betingelserna för en förändring inte har inställt sig. Det är detta Afrika 'som inte startat', 'som inte kan starta', som Albert Meister uttrycker det. Det är också den 'problemfria' landsbygdens Afrika i den meningen att den kan möta en folkökning utan att tvingas till strukturella förändringar, helt enkelt genom att utvidga det traditionella självhushållet. Infogandet av detta Afrika i den koloniala världen medförde endast en obetydlig utveckling av exportodlingar, som ofta framtvängades av administrationen som ett nödvändigt led i indrivningen av skatter. Ibland, när bytesförhållandena mellan denna exportproduktion och de industrivaror som den medgav att köpa försämrades, eller helt enkelt när den administrativa makt som hade framtvingat den försvagades, lades dessa odlingar ned till förmån för självhushålls-jordbruket. Att beteckna denna nedläggning som en regression är ytligt, ty här ligger förnuftet på böndernas sida och inte hos administrationen, som vill tvinga fram oekonomiska odlingar. Utvecklingen av en parasitär urban ekonomi med dess följd-företeelse inflationen ligger ofta bakom denna försämring av bytesförhållandena, som bomullsekonomin tillbakagång i Kongo-Kinshasa utgör det mest iögonfallande exemplet på. Liknande fenomen återfinns man på andra ställen, t. ex. i Mali och Guinea.

I de områden som berörts av framstegen har den samhälleliga omgestaltningen varit ytterst radikal och snabb. Många plantageägare har numera lämnat traditionen, de ägnar sig åt noggranna ekonomiska kalkyler och antar levnadssätt och konsumtionsvanor av europeiskt snitt. På sina ställen uppvisar jordbruket en utomordentlig tillväxttakt: 7 % per år under tio eller tjugo år är ingen ovanlighet.¹⁹¹ Det råder inget tvivel om att de förvandlingar som denna afrikanska landsbygd undergått inom loppet av tre decennier bjärt kontrasterar mot den relativa orörligheten på hela den orientaliska landsbygden. Där står vi närmare vissa områden i Latinamerika.

Under sådana förhållanden är 'genomsnittstakten' för tillväxten i det svarta Afrikas jordbruk verkligen ett mått som saknar betydelse. Under det att dessa siffror i Orienten faktiskt ger en bild av de långsamma framstegen i ett som helhet ganska

homogent jordbruk, döljer de i det svarta Afrika de utomordentliga framstegen i sådana områden som befinner sig i övergången till det kapitalistiska produktionssättet. De internationella organisationerna, som i förlitan på dessa betydelselösa genomsnitt placerar det

¹⁹⁰ På sex år, från 1960 till 1966, har den kommersialiserade produktionen i Nedre Kongo multiplicerats med fyra. Framhållas bör att det är första gången den kapitalistiska utvecklingsprocessen i stor skala inte grundar sig på exportodlingar, utan på livsmedelsodlingar som stimulerats av efterfrågan i Kinshasa.

¹⁹¹ Se fallet Elfenbenskusten i mitt anförda arbete. Se även fallet Guldkusten som mellan 1890 och 1914 upplevde ett 'mirakel' av samma typ, i: R. Szeroszewski, *Structural changes in the economy of Ghana 1890-1911*, London 1965.

svarta Afrika nederst på listan, kommer till ytliga och missvisande resultat.¹⁹²

Men det kapitalistiska produktionssätt som införs på den afrikanska landsbygden har sina begränsningar. Jordegendomen utgör där som överallt annars ett protektionistiskt monopol. Möjligheten till en geografisk spridning av systemet minskar behovet av en intensifierad odling, som i sin tur skulle kräva investeringar i jordbruket och utvecklingen av en inhemsk industri för att tillgodose den nyskapade efterfrågan på maskiner och gödningsämnen. En fortsatt utveckling på det kommersialiserade livsmedelsjordbrukets grund när avsättningsmöjligheterna på utrikesmarknaden nått sitt tak skulle också förutsätta en mödosam intensifiering av odlingarna.

I den orientaliska världen uppstod stadsbourgeoisin som regel tidigare än sin motsvarighet på landsbygden. Den senares utveckling hindrades av de halvfeodala förhållanden som råder på den orientaliska landsbygden. Däremot underlättade den gamla urbana civilisationen de sedvanliga köpmännens förvandling till ett modernt borgerskap av den typ som de kinesiska marxisterna gett den klassiska beteckningen 'kompradorbourgeois', dvs. medlarna mellan den dominerande kapitalistiska världen och landsbygdens *Hinterland*. Oftast skulle denna köpmannaklass senare i förbund med storgodsen och den högre administrationen samarbeta med det utländska kapitalet i skapandet av industrier.

Det var detta toppskikt i samhället, och inte agrarbourgeoisin eller det i orientaliska storstäder talrika 'tredje ståndet', främst bestående av hantverkare och lägre tjänstemän, som skulle bilda kärnan i den nationella bourgeoisin. 'Tredje ståndet', i synnerhet hantverkarna, proletariserades genom den utländska eller inhemska industrins konkurrens eller försattes i en regression utan återvänder. Den massiva undersysselsättningen i Orientens storstäder härrör i stor utsträckning från detta fenomen.

Denna modell för uppkomsten av en nationell bourgeoisin skiljer sig både från den europeiska och dagens afrikanska modell. I Europa spelade de borgerliga skikten från Ancien régime sällan huvudrollen i den process som skulle utmynna i industribourgeoisins framträdande. Dessa skikt 'feodaliseras' ofta genom jordköp, medan den nya agrara bourgeoisin och hantverkarna bildade det huvudsakliga underlaget för 1800-talets företagarelit. I Orienten medförde agrarbourgeoisins fåtalighet – om inte obefintlighet – och omöjligheten för hantverkarna att hävda sig i konkurrensen med industrin att den nationella bourgeoisin redan från början blev numerärt mycket liten och koncentrerad.¹⁹³ Jordegendomens koncentration, på vilken Indien och Egypten kanske är de bästa exemplen, den oupphörliga överföringen av städernas förmögenheter till landsbygden för jordförväry skärpte förmögenhetens centralisering och den stora jordegendomens sammansmältning med den nya urbana bourgeoisin.

I det svarta Afrika, där urbaniseringen är en sen – kolonial – företeelse och där det saknas stora jordegendomar, skulle det dröja ännu längre innan det uppstod en urban bourgeoisin.

De traditionella köpmännen, t. ex. i Västafrika, var i brist på tillräckliga finansiella medel och sannolikt också på grund av sin traditionella kultur knappast i stånd att modernisera sig och komma in i den moderna kommersen. Deras utveckling begränsades på så sätt och ofta trädde de inte utanför den traditionella bytessektorn (kola,¹⁹⁴ torkad fisk osv.). En del av deras aktivitet försvann, i synnerhet handeln med salt och metallvaror. Men i vissa sektorer ägde en betydande välståndsökning rum, och handelsvolymen ökade ganska kraftigt, t. ex. boskapshandeln i Niger, Nigeria och Sudan och handeln med torkad fisk i

¹⁹² Det fattas inte exempel på dessa ytliga slutsatser. Man behöver bara slumpvis slå upp en sida i de ifrågavarande organisationernas rapporter. Den 'gröna revolutionen' i vissa länder i Asien (Indien, Pakistan, Thailand) leder i vissa zoner också till mycket snabba framsteg i 'kulakiseringen'.

¹⁹³ Typfall: Egypten. Se *l'Egypte nassérienne* av Hassan Riad, Paris 1964.

¹⁹⁴ Stimulantia som var föremål för en omfattande traditionell handel.

Mali, Tchad och Beninbukten. En del av dessa köpmän vågade sig ibland in i den moderna handeln med tyger och metallvaror. Där lyckades de i allmänhet endast skaffa sig en mycket underordnad ställning. Men att det inte var fel på företagsamheten visar Sarakolté- och Hausafolkens vandring från Sahara till det avlägsna Kongo med dess lockande diamanthandel. De var emellertid få till antalet och saknade de erforderliga finansiella medlen och tekniska kunskaperna.

Den koloniala erövringen föregicks som bekant under flera århundraden av slavhandel längs kusterna. Vid dessa handelsstationer uppstod en köpmannaklass – av europeisk härkomst på västkusten, arabisk på östkusten – som snabbt uppblandades med den infödda befolkningen och som kunde ha utgjort grunden till en nationell bourgeoisie. Dessa människor följde i den koloniala erövringens spår, men de slog sig inte ner som köpmän i de nya stadsliknande samhällena i inlandet, i de regioner där jordbruket kommersialiserades. Denna köpmannaklass' utveckling hejdades bryskt av konkurrensen från kolonialhandelns stora monopol i början av 1900-talet. Som karaktäristiskt exempel kan nämnas att köpmännen från S:t Louis och Gorée¹⁹⁵ kring sekelskiftet ruinerades under trycket av Bordeaux- och Marseilleshusens konkurrens. Deras barn gick alla till den statliga administrationen.

Handelns utveckling på inlandets landsbygd skulle också ofrånkomligt utsöndra en bourgeoisie av småhandlare. Också här förhindrade de stora handelsmonopolens makt deras övergång från småhandelsstadiet till grosshandeln och import-exportkommersen. Ett speciellt område tycks dock tillfalla den inhemska köpmannaklassen, nämligen den lokala livsmedelshandeln, som hittills varit mycket splittrad och ofta förbehållen kvinnorna. Koncentrationsrörelser tycks dock förekomma på sina ställen.

Alla dessa skikt med borgerliga ansatser har också blivit lidande på att det inte funnits någon rik jordägende aristokrati med vilken de skulle kunnat förena sig för att accelerera ackumulationstakten. De afrikanska marknadernas begränsning spelade också en negativ roll. Ett mycket begränsat antal filialer till de stora handelshusen vid 'anhalterna'¹⁹⁶ i inlandet var tillsammans med invandrade småhandlare (greker, libaneser och indier) tillräckligt för att fylla behovet av handel.

De nationella köpmännen har endast under alldeles särskilda omständigheter kunnat gå in på grosshandelsmarknaden och ägna sig åt import-export, utom på senare tid, då den europeiska handeln dragit sig tillbaka efter självständigheten eller då staten ingripit aktivt för att stödja dem. Fallet Kongo-Kinshasa är särskilt belysande i detta hänseende: import-licensieringarna och inflationen har här tillåtit en ny rik köpmannaklass att utvecklas. Denna har på några få år nått en utomordentlig mognad. Organiserade i ett mäktigt yrkesförbund – *Aprodeco* – står de kongolesiska köpmännen idag för kanske 20 % av grosshandelns och import-exportkommersens omsättning, vilket är utan motstycke i det svarta Afrika. Det är intressant att notera att denna bourgeoisie kommer från blygsamma omständigheter utan vare sig förmögenhet eller sedvanligt socialt anseende, den är en produkt av modern utbildning: lägre tjänstemän, lärare, sjukvårdare osv.

Industrialiseringsprocessen i det svarta Afrika uppvisar även i förhållande till de orientaliska och latinamerikanska modellerna betydande skillnader. Denna process är i det svarta Afrika av ett mycket senare datum. Kolonialpakten och marknadernas begränsning ligger utan tvivel till grund för denna försening. Först efter andra världskriget påbörjades industrialiseringen och antog ibland en mycket snabb takt, som tillät det svarta Afrika att hämta in på Orientens försprång. Det är fallet med Senegal, Ghana, södra Nigeria, Elfenbenskusten, Kongo-Kinshasa, Kongo-Brazzaville, Kenya, Rhodesia och Kamerun.

¹⁹⁵ S:t Louis och Gorée är bland de äldsta europeiska anhalterna på Afrikas kust.

¹⁹⁶ Stadsliknande samhällen där handelshusens stationer låg.

Men överallt har industrialiseringen nästan uteslutande varit det utländska kapitalets verk, också när processen påbörjades efter självständigheten. Den moderna industrin, även den lätta, kräver alltför stora insatser för att det inhemska nationella kapitalet, vilket saknar den ackumulationskälla som den stora jordegendomen har utgjort i Orienten, skulle räcka till. Detta har fått till resultat att det knappast finns någon afrikansk småindustri. Den som statistiken i allmänhet klassificerar som sådan hör i realiteten till det urbana hantverket (bagerier, snickerier osv.), vars möjligheter till ackumulation är mycket begränsade. Den europeiska företagsamheten når mycket långt ner på skalan.

Av samma orsaker är den afrikanska agrara bourgeoisin oförmögen att på egen hand skapa en modern industri på det sätt som dess europeiska motsvarighet hade gjort. Dess barn flyr till den statliga administrationen. Men naturligtvis förekommer det kapitalutbyten mellan staden och landsbygden. De som blivit statstjänstemän placerar sina på plantagerna kvarblivna familjemedlemmars pengar i sektorer som inte är alltför kapitalkrävande: vägtransporter, taxibolag, tjänster och bostadsbyggande. I den motsatta riktningen köper statstjänstemän plantager eller mark för grönsaksodling. Städernas måttliga privata förmögenheter begränsar omfattningen av dessa transfereringar.

Den afrikanska modellen för kapitalismens utveckling skiljer sig alltså från de orientaliska och latinamerikanska på en grundläggande punkt: den agrara och den urbana bourgeoisins respektive ställning och det inbördes förhållandet mellan dessa klasser. Medan kapitalismen i Asien började i staden för att sedan – med svårighet – utbreda sig på landsbygden, tycks den motsatta processen vara vanligare i det svarta Afrika. Här har den agrara kapitalismen större möjligheter att fördjupas och få en bättre spridning mellan tiotusentals plantageägare. Den mycket koncentrerade urbana bourgeoisin, som ofta ingår förbund med storgodsägarna, vilket är det gemensamma draget för Orienten och Latinamerika, saknas däremot i det svarta Afrika.

De nya, för hela tredje världen gemensamma tendenserna till statskapitalism har utan tvivel sin grund i det utländska kapitalets dominerande ställning och den däremot svarande nationella urbana bourgeoisins svaghet. Dessa tendenser riskerar följaktligen att bli mer utpräglade i det svarta Afrika.

Den utländska kapitalismens övervägande urbana utveckling har nämligen skapat stympade nationella samhällen i tredje världen i just den mån som de klasser och samhällsskikt saknas, som för sin existens är beroende av det utländska kapitalet. I det svarta Afrika är detta drag särskilt framträdande, eftersom urbaniseringen där är en sen företeelse och det utländska kapitalets dominans därför mera ensidig.

Städerna i det svarta Afrika bär få sociala spår av det förflutna, sådana som hantverkarna och småhandlarna i Asien. Den aktiva inhemska befolkningen utgörs nästan uteslutande av tjänstemän och kontorsanställda. Arbetarklassen är fåtalig, eftersom den industri som finns är modern. Utöver de lägre anställda i de utländska privata och offentliga företagen utgörs den breda befolkningen av en betydande massa arbetslösa, ofta ungdomar från landsbygden.

Dessa förhållanden har medfört att städernas småbourgeoisi av tjänstemän och kontorsanställda, tillsammans med en bourgeoisin av småföretagare och plantageägare, där en sådan existerade, har gått i spetsen för den nationella rörelsen. Landsbygdens traditionella elit har i allmänhet ställt sig på kolonialmaktens sida, eftersom de trodde att den stod som garant för traditionen och eftersom de kände sig hotade av den kulturella moderniseringen i städerna. Stadsbourgeoisin rycktes nästan undantagslöst med av den småborgerliga nationella rörelsen.

Självständigheten stärkte kraftigt den nya statsbyråkratins relativa betydelse i det

nationella samhället, så mycket mer som den agrara bourgeoisin där den existerar är splittrad och präglas av trångsynthet. Härtill kommer att byråkratin ärver den statliga prestige som är så vanlig i de utomeuropeiska samhällena och som stärks genom upplevelsen av den koloniala administrationens till synes absoluta makt och genom själva det faktum att småbourgeoisin, ur vilken den växer fram, har monopol på den moderna utbildningen och tekniken.

Den nya byråkratin tenderar under dessa förhållanden att bli den huvudsakliga drivande sociala kraften. Förhållandena mellan å ena sidan detta samhällsskikt och å andra sidan det utländska kapitalet och bourgeoisin av plantageägare och urbana småföretagare är kärnan i problemet om förhållandet mellan den politiska makten och det ekonomiska ansvarstagandet. Frågan uppstår då vilken form den afrikanska nationella kapitalismens utveckling under dessa förhållanden troligast

kommer att ta, privatkapitalism eller statskapitalism. Analysen av de afrikanska staternas senaste utveckling talar för arbetshypotesen att dessa båda former kommer att kombineras på olika sätt beroende på det uppnådda utvecklingsstadiet vid kolonialtidens slut.

Kapitalismens utveckling inom den koloniala ramen hade i första hand grundat sig på självhushållningsjordbrukets förvandling till exportjordbruk och på gruvexploateringen. Den koloniala kapitalismens tillväxttakt bestämdes därför av tillväxten i de utvecklade ländernas efterfrågan på basprodukter från kolonierna. I ett senare skede möjliggjorde den inhemska marknad som uppstått till följd av jordbrukets kommersialisering och den därmed sammanhängande urbaniseringen anläggningen av lätta industrier, nästan uteslutande finansierade av det koloniala kapitalet. Vi har visat att den kapitalistiska utvecklingen på denna snäva grund blockeras på en viss nivå. Det fattas inte exempel för att illustrera denna analys. Ett stort antal afrikanska stater – t. ex. Senegal, Ghana, södra Nigeria, Kongo-Kinshasa – nådde denna nivå redan för tio eller femton år sedan. Ett nytt språng framåt skulle på en gång kräva en produktivitetsstegring i det kommersialiserade livsmedelsjordbruket för att täcka de nya städernas behov och anläggningen av basindustrier, som skulle ha sin avsättning i själva industrialiseringen och inte gå direkt till konsumtion.

I vissa fall, när det utländska kapitalet inte hade uttömt möjligheterna till denna typ av utveckling vid tiden för självständigheten, måste den nya lokala administrationen lämna kolonialtidens ekonomiska strukturer oförändrade.

Men ofta, när det utländska kapitalet redan hade uttömt dessa utvecklingsmöjligheter, drevs den nya administrationen efter hand att snegla på den utländska sektorn. Det är det enda sättet att snabbt utvidga sina utvecklingsmöjligheter och skaffa sig en ekonomisk bas. Den tenderar då att omvandlas från en klassisk administrativ byråkrati till en statsbourgeoisi.

I det första fallet kan parallellt med den utländska sektorns utveckling ett visst utrymme lämnas åt det nationella kapitalet i den mindre och mellanstora industrin. Ibland satsar staten på denna typ av utveckling. Man skulle kunna visa att detta utrymme med nödvändighet är begränsat. Den nationella kapitalismens utveckling på den utländska sektorns bekostnad erbjuder däremot fler möjligheter och kan ta sig olika former beroende på om man väljer att gynna det nationella privatkapitalet eller den statliga företagsamheten. Överföringen av utländska plantageegendomar till det urbana samhällets förmögna skikt och aktieandelar i de nya utländska industrierna utgör exempel på den första typen av process, där Kongo-Kinshasa torde vara det

bästa fallet att undersöka. Nationaliseringen av stora utländska företag, som Union Minière i Övre Katanga, är ett exempel på den andra typen.

Emellertid är staten i bägge fallen det nödvändiga verktyget för utvecklingen, som inte kan föras framåt om de ekonomiska krafterna lämnas fritt spelrum. Den inhemska bourgeoisin av plantageägare och köpmän har inte de finansiella medlen att 'köpa tillbaka' det utländska kapitalets investeringar. Den behöver hjälp av offentliga fonder. Denna glidning mot statskapitalism är enligt min mening kärnan i vad man brukar kalla den 'afrikanska socialismen'.

Vissa omständigheter har gynnat en radikaliserings av den pågående utvecklingen, dess tendens mot s. k. socialistiska organisationstyper (i den meningen att de är inspirerade av den sovjetiska statsmodellen). Andra har däremot gynnat s. k. liberala typer (i den meningen att de hämtar sin förebild i västerlandets ekonomiska organisationsform). Det är i detta sammanhang man bör se den nationella rörelsens historia och den roll som därvid spelats av städernas folkmassor, eller åtminstone av småbourgeoisins undre skikt, ibland av landsbygdens massor. De har varit i stånd till betydande uppror i Kenya, Kongo, Kamerun, Sudan och Nigeria. När vägen för länge sedan spärrats för en utveckling av kolonial typ och problemen därför tillspetsades, har trycket från dessa massor efter självständigheten kunnat leda till en strängare hållning gentemot den privata bourgeoisin, så som har börjat ske i Ghana. När denna privata bourgeoisin saknas på grund av den försening som blev följd av den koloniala utvecklingen, som i Mali eller i Guinea, kan paradoxalt nog administrationens dominans i landets liv förstärka de statliga tendenserna. Omvänt kan en utvecklingsprocess av 'kolonial typ', som i Elfenbenskusten, 'Biafra' eller Kamerun, förstärka de 'liberala' tendenserna och förändra förhållandena mellan den privata bourgeoisin och administrationen. Men statsbourgeoisin i Afrika har aldrig undanträngt den privata bourgeoisin, utan nöjer sig med att suga upp den eller smälta samman med den. Närmare bestämt har den agrara bourgeoisin alltid haft en ekonomiskt drivande roll och en betydande politisk ställning.

Den plats som bourgeoisin – sålunda fattad i vidsträckt bemärkelse – upptar i dagens politiska liv i det svarta Afrika tycks vara av avgörande betydelse. Det är i detta hänseende betecknande att de stora etniska folkrörelser, som håller på att möblera om Afrikas karta genom att spränga kolonialtidens artificiella gränser, går mycket olika öden till mötes beroende på om de rör folkgrupper som omvandlas av den kapitalistiska utvecklingen eller tvärtom grupper som hållits utanför moderniseringen. Den nationella bourgeoisin ger folkrörelsen stadga, sammanhängande målsättningar och ett konkret program på ett sätt som bondeupproren under nuvarande omständigheter inte har kunnat göra. Det är härvidlag belysande att jämföra den biafranska utbrytningen, som organiserades kring en lokal bourgeoisin, och upproret i södra Sudan, ett land som saknar borgerlig elit. I Kongo¹⁹⁷ utropade de folkgrupper som mest berörts av kapitalismens utveckling, Bakongo och Baluba, omedelbart sin provins till självständig stat och höll sig utanför de stora bondeuppror som bröt ut i zoner som saknar borgerliga kadrer: provinserna i öst och norr samt Kwilu. I Etiopien¹⁹⁸ har den eritreiska oppositionen, som samlas kring bourgeoisin i denna provins, en stadga som motståndsrörelsen bland Gallabönderna och Somalinomaderna saknar.

Den nationella bourgeoisin fullföljer med växlande framgång det verk som påbörjades av det utländska kapitalet: att utveckla plantageekonomin och den lätta industrin. För en viss tid kan den till och med gradvis tillägna sig de utländska företagen. Att gå längre än så kräver att man övervinnet de allvarliga handikapp som gör det ovisst huruvida man kan göra tillräckligt snabba framsteg i livsmedelsjordbruket och skapa stora ekonomiska enheter, båda nödvändiga förutsättningar för en fortsatt utveckling.

¹⁹⁷ Se härom B. Verhaegens utomordentliga arbete *Les rébellions au Congo*.

¹⁹⁸ Det gamla italienska Eritrea har upplevt en kapitalistisk utveckling som inte berört kejsardömet Etiopien.

Visserligen finns det exempel som visar att de förändringar som åstadkommit i exportjordbruket också kan genomföras i det kommersialiserade livsmedelsjordbruket (fallen Senufolandet i Elfenbenskusten och Nedre Kongo hör till de mest belysande), även om det – av flera skäl som återstår att analysera – vållar större svårigheter. Den spontana rörelsen går i denna riktning, men för närvarande i alltför långsam takt med hänsyn till den ökande urbaniseringen och den ekonomiska obalans som den för med sig. För att gå snabbare fram måste man kräva ett aktivt deltagande av landsbygdens massor. Det är svårt att säga hur ett sådant deltagande skulle kunna utformas, ehuru en systematisk analys av bondeupproren kunde ge värdefulla anvisningar i frågan. Vad man däremot kan säga är att den patriarkaliska jämlikhetspolitiken – av bondereservatens traditionella slag eller av modernt slag som t. ex. när man uppmuntrar byutveckling och Kooperation – knappast kommer att ge bättre utdelning i framtiden än den gjort i det förflutna.

Och vad beträffar kravet på stora enheter får man inte glömma att den nationella bourgeoisin, som skapades inom de nuvarande artificiella småstaternas ram, endast med svårighet kommer att kunna höja sig över dessa staters inskränkta horisont. Det kommer dock med nödvändighet att utvecklas sociala krafter som inte har ett omedelbart intresse av att bevara dessa mikronationella former.

Den internationella politiska hierarkin byggs upp av de ekonomiska ojämlikhetsförhållandena. Den tid är förbi då bourgeoisin av olika ursprung kunde samexistera och verka var och en på sitt relativt oberoende område. Problemets utbredning i världsmåttstock riskerar därför att hålla kvar de framväxande bourgeoisier i deras ställning som bihang till de mäktigaste krafterna i världen. Och så kommer det att förbli, åtminstone så länge de underutvecklade länderna fortsätter att vara vad de nu är, råvaruexportörer utan basindustrier.

Visserligen är kapitalismens utveckling i det svarta Afrika ännu embryonal i den meningen att det förflutnas spår – i synnerhet de kvarlevande efterblivna strukturerna (t. ex. den etniska solidariteten) – alltför ofta fungerar som täckmantel för de nya strukturerna (solidariteten inom klasser eller grupper som bestäms av sin ställning i det kapitalistiska systemet).

De borgerliga klassernas fåtalighet – som alltför ofta är vanlig – och de måttliga inkomster de förfogar över förstärker ytterligare denna känsla. Dessa nya bourgeoisiers sena infogande i en enad värld, organiserad och hierarkiserad av kapitalismen, gör utsikterna än mera ovissa. Samtidigt som de ännu inte lyckats bygga borgerliga nationalstater måste bourgeoisier i det svarta Afrika redan ta itu med problem av ett nytt slag: landsbygdens strukturella sönderfall, urbaniseringen utan åtföljande industrialisering, den växande klyftan mellan den alltför långsamma ekonomiska tillväxttakten och framstegen inom utbildningen, den kulturella efterblivenheten. Dessa problem är inte uttryck för den kapitalistiska utvecklingens allmänna svårigheter, utan för de speciella svårigheterna i den perifera kapitalismens utveckling.

De perifera samhällenas allmänna drag

Även om de perifera samhällena från början varit olika, tenderar de att smälta samman till en i huvudsak likartad modell. Detta bör inte ge anledning till förvåning. Det är helt enkelt ett uttryck för kapitalismens allt mäktigare enande kraft, som förvisar det förflutnas regionala särigheter till museet och tilldelar å ena sidan centrum, å andra sidan periferin deras respektive platser inom en enda hierarkiserad världsstruktur. Exportjordbrukets utveckling tenderar att skapa en agrar kapitalism överallt i periferin. Därutöver hotas den agrara kapitalismens latifundieform i Amerika och Orienten mer och mer av de förmodligen böndernas växande styrka, så att 'kulakformen' för denna kapitalism tenderar att gripa omkring sig och öka i omfattning. Överallt skapar integrationen i världsmarknaden

kompradorbourgeoisier. T. a. m. där i likhet med det svarta Afrika det gamla koloniala handelskapitalet har fyllt denna funktion hotas dess positioner av de första generationerna nationella kapitalister, som just gör anspråk på denna funktion. Förskjutningen av det utländska kapitalets tyngdpunkt från detta gamla koloniala kapital till de stora interregionala gruv- och industrienheterna tenderar att möjliggöra en 'nationalisering' av handeln, vilken förlorat sin betydelse i mekanismerna för centrumets herravälde.¹⁹⁹ Genom att i de intressanta sektorerna i periferin skapa enheter för gruvdrift och för industriell förädling av en storlek som svarar mot den moderna teknikens krav, förhindrar centrum överallt utvecklingen av en nationell industrikapitalism, som inte förmår konkurrera. Detta får till följd att den lokala kapitalismen allmänt tenderar att bli statlig.

Den europeiska befolkningsmässiga koloniseringen är själv i stor utsträckning inbegripen i detta fortlöpande utbildande av en periferi. Vi har sett att den i Latinamerika hade till uppgift att redan från början inrätta den perifera strukturer, mot vilken de nationella samhällena i de övriga regionerna i vad som skulle bli tredje världen senare kom att utvecklas. Koloniseringen med inflyttning av 'fattiga vita', som i Magreb eller i Kenya, fyllde samma funktion i den perifera agrara och kommersiella kapitalismen. Endast i de extrema – och sällsynta – fallen Nordamerika, Australien och Nya Zeeland, och i fall med specifika särdrag – Sydafrika, Rhodesia och Israel – har den befolkningsmässiga koloniseringen krönts med skapandet av nya centrala formationer.

Nya England hade redan från början en speciell funktion i systemet. Detta samhälle – som hör till de ovanliga i historien – grundade sig på den enkla varuproduktionen och ersatte England som nytt centrum, till att börja med bara delvis, gentemot slavkolonierna i Södern och gentemot Antillerna. Befriat från metropolens handelsmonopol blev det ett fulländat centrum innan det lyftes upp till sin nuvarande ställning som världsmetropol. Det är det vackraste exemplet på att det enkla varusamhällets produktionssätt med nödvändighet alstrar den fullbordade (självcentrerade) kapitalismen och att ju mindre andra produktionssätt ligger det till hinder, desto mera förkrossande måste den kapitalistiska utveckling vara som det ger upphov till. Smått liknande drag finner man i det ursprungliga samhället i det vita Oceanien, som också grundade sig på den enkla varuproduktionen. Men denna formation producerade länge huvudsakligen jordbruksvaror, som exporterades till Europa och inte som i fallet Nordamerika till periferin. Den hade därför större svårigheter att övergå till det industriella stadiet. Men där visade det enkla varusamhällets produktionssätt än en gång sin förmåga att länkas in i en dynamisk utvecklingsprocess när det inte hålls tillbaka av förkapitalistiska produktionssätt. Detsamma kan sägas om det vita Sydafrika, som från början var ett enkelt varuproducerande jordbruksannex till det brittiska centrumet. I det skedet var det vita samhället ännu isolerat från den omgivande svarta världen, som inte var föremål för någon exploatering. I stället drevs den undan på samma sätt som nyss hade skett med Amerikas indianer. Efter att ha övergått till det industriella stadiet genom den enkla varuekonomins ohämmade inre dynamik, fann det vita sydafrikanska samhället sin egen periferi *in fieri* på nära håll. Däri ligger enligt min mening grunden till Sydafrikas erövrande imperialism, som redan annekterat Rhodesia och inte döljer sin ambition att göra halva kontinenten till sin periferi. Israel är i Mellanöstern en upprepning av samma fenomen i mindre skala.²⁰⁰

Alla perifera samhällen har alltså tre huvuddrag gemensamt: 1) den agrara och kommersiella kapitalismens dominans i den nationella sektorn; 2) uppkomsten av en lokal

¹⁹⁹ G. Arrighi har med rätta understrukt denna punkt. (*Communication au Congrès des études africaines*, Montreal, okt. 1969.)

²⁰⁰ M. Dobb (*Studies in the development of capitalism*, svensk övers: Rabén & Sjögren, Sthlm 1973) riktar också uppmärksamheten på denna övergångsperiod som ligger mellan feodaltiden och den industriella revolutionen i Europa.

bourgeoisi i det dominerande utländska kapitalets kölvatten; och 3) tendensen till en speciell byråkratisk utveckling, kännetecknande för dagens periferi.

1. Den agrara och kommersiella kapitalismens dominans

Den agrara kapitalismens dominans utgör de 'underutvecklade' samhällenas mest slående och mest framträdande klassiska drag. Den klassiska bilden av den härskande klassen i den underutvecklade världen är storgodsägaren: inte feodalherren, men 'plantageägaren' som producerar för export.

Denna dominans manifesterar sig i en av de tre ovan analyserade formernas tillkomstprocess. Den mest fulländade formen är säkert det latinamerikanska latifundiesystemet, där Kuba varit det mest fulländade exemplet. Det inrättades redan från början med denna funktion, utan att gå vägen över den inhemska utvecklingen eller omvandlingen av förkapitalistiska formationer. Att detta latifundiesystem använde sig av slavarbete (slavar eller peoner) under lång tid innan allmän användning av lönarbete infördes, bekräftar än en gång att närhelst kapitalet lider brist på arbetskraft drar det sig inte för att tillgripa politiska medel för att anskaffa den.²⁰¹ Slaveriet och livegenskapen i Amerika, liksom på närmare håll tvångsarbetet på plantagerna (exemplet Elfenbenskusten fram till 1950) eller förvisningen av den afrikanska jordbrukarklassen till överbefolkade 'reservat' (Sydafrika, Rhodesia, Kenya), tillhör de medel som denna politik begagnat.

När den kapitalistiska latifundiebildningen sker genom omvandlingen av förkapitalistiska samhällen stöter den på motstånd från de inhemska sociala krafterna, så mycket livligare som bygemenskapen är grunden för dessa förkapitalistiska formationer. Sedan dessa krafter besegrats återfinns man i bästa fall den fulländade modellen (som t. ex. i Egypten). Men mycket ofta kan utvecklingen inte gå så långt. Resultatet blir då agrarkapitalistiska samhällen som genom sin väsentliga funktion är integrerade i världsmarknaden, men som likväl antar feodala former. Jordnötsekonomin hos Muriderna i Sénégal och i sultanområdena i norra Nigeria, samt den sudanesiska ekonomin är tydliga produkter av denna ofullbordade omvandlingsprocess. De nya styrande klasserna tillägnar sig direkt endast en del av jorden – ofta en mindre del. De fortsätter att dra fördel av det tributsystem ur vilket de framgått. Mycket ofta, t. ex. i de nyssnämnda afrikanska länderna, erhåller de denna tribut i kraft av nya religiösa befattningar, ty bondesamhället ingår i ett andligt brödraskap (Murid, Tidjan, Ansar, Ashiqqa osv.)²⁰² Denna nya religiösa kraft har inte uppstått av inre tvång, utan ur behovet att ta ut en större tribut än tidigare. Isolerad från världsmarknaden kan den lokala styrande klassen knappast ta ut något annat än en tribut i naturaprodukter för att tillgodose sin egen och sina likars konsumtion. Integrerad i världsmarknaden kan den efterhand kommersialisera denna tribut och anta 'europeiska' konsumtionsvanor. Dess aptit blir obegränsad, och den kan endast erhålla denna växande andel om en ny kraft – här religionen – får bönderna att erkänna dess berättigande.

Paradoxalt nog är det just där denna utväg är spärrad, därför att de ursprungliga förkapitalistiska formationerna inte är tillräckligt utvecklade, som den mest dynamiska och modernaste formen av agrarkapitalism direkt bryter sig väg. Det är fallet med de inhemska plantagezonernas samhällen i det svarta Afrika, där rikebonden – kulaken – med en gång blir de nya samhällenas centralgestalt. På andra håll måste man vänta tills de inre

²⁰¹ M. Dobb (*Studier i kapitalismens utveckling*), understryker med rätta att kapitalism inte är synonymt med 'laissez-faire', och att kapitalismen varje gång det uppstår brist på arbetskraft sätter sin lit till statliga ingripanden för att skapa denna arbetskraft och lägga den under sig.

²⁰² Undersökning av Samir Amin om samhällsstrukturens förvandlingar i Mahdistlandet i Sudan; observationerna av Muriderna är författarens. Se även Donald O'Briens forskningsarbete om Muriderna. (*The Mourides of Senegal*, Oxford U.P. 1971.)

motsättningarna i latifundiesystemet, som är integrerat i världsmarknaden, nått en sådan utveckling att påtvingade jordreformer främjar kulakiseringen (fallen Egypten, Indien, Mexiko, osv.). Också där är det orimligt att 'bortse från politiken' och klämma in rörelsens betydelse i rent ekonomiska termer. Det är intressant att se att t. o. m. där betingelserna för att omvandla förkapitalistiska, världsmarknadsintegrerade formationer till agrarkapitalistiska kulaksamhällen är mindre gynnsamma, går rörelsen likväl i denna riktning. Man har då att göra med fattigformer av sporadisk agrarkapitalism i liten skala, t. ex. på savannen i Niger.²⁰³ De moderna produktionsmedlens (jordbruksmaskinernas) koncentration via kooperativen och den i Afrika vanliga uthyrningen av dessa medel är ett uttryck för makten och styrkan hos denna utveckling i kapitalistisk riktning, om än inom en mycket fattig och begränsad ram.²⁰⁴

Den agrara kapitalismens dominans för med sig jordbrukskrisen, också den en allmän företeelse i 'tredje världen'. Eftersom den naturliga folkökningen inte får sitt normala utlopp i industrialiseringen, skärps trycket på jorden. De agrara kapitalistiska formerna medför att den arbetskraft som inte kan sysselsättas i jordbruket kastas ut ur produktionen. I de förkapitalistiska systemen är hela befolkningen oavsett det tänkbara arbetskraftsöverskottet berättigad till jord. Efter hand som de kapitalistiska formerna utvecklas förlorar den denna rätt. När andelen jordlösa bönder ökar och en växande del av bondeklassen kastas ut ur produktionen blir följden av denna process därför arbetslöshet. Samtidigt utarmas landsbygdsbefolkningen genom det ojämna utbytet, trots att dess arbete blir mer produktivt. Däri ligger de djupgående orsakerna till att utvandringen från landsbygden accelereras trots den otillräckliga avsättningen i städerna.

Följdföreteelsen den kommersiella kapitalismens dominans utgör problemets andra sida. Den kompradorhandel som ofrånkomligt uppstår antar olika former, i huvudsak två. Denna funktion kan fyllas av en ny urban bourgeoisie som kommer från den jordägande oligarkin. Det är fallet i mycket stor utsträckning i Latinamerika och i många länder i Orienten. Men den kan också ha fyllts direkt av det koloniala kapitalet: det är fallet i det svarta Afrika. I detta fall har utrymmet för en framväxande köpmannaklass begränsats extremt. Man inser här klart att den inhemska bourgeoisins utveckling beror på kolonialpolitiken, som bestämmer gränserna för dess verksamhetsområde.

2. Det utländska kapitalets hämmande inflytande på den inhemska kapitalismens utveckling: den inhemska kapitalismens beroende

Det utländska kapitalets kontroll över de nationella företagen är olika effektiv, beroende på om dessa företag ligger inom räckhåll för de öppna transaktionerna i utrikeshandeln och följaktligen om denna behärskas av det utländska kapitalet eller ej. Analysen av vissa historiska erfarenheter av nationell kapitalistisk utveckling i periferin visar klart genom vilka mekanismer detta herravälde upprätthålls, som t. ex. i fallet Sénégal, där jag har studerat den nationella handelns växlande öden från 1820 till våra dagar.²⁰⁵ Denna historia har en mening endast om man förstår att klart skilja mellan två begrepp som är väsentliga för analysen av ackumulationen: begreppen utvidgad reproduktion och ursprunglig ackumulation. Utvidgad reproduktion föreligger när profiten – ersättningen till det investerade kapitalet – i sin tur sparas och investeras för att utvidga den produktiva kapaciteten. Men under kapitalismens förhistoria kan inkomsten, som för första gången förvandlas till kapital, inte härröra från profiten av en tidigare kapitalinvestering, utan

²⁰³ Dessa har studerats av Henri Raulin, *La dynamique des techniques agraires en Afrique tropicale du nord*, CNRS 1967. Se även H. Raulins föreläsning vid Montrealkongressen (okt. 1969).

²⁰⁴ Delbard, *Les dynamismes sociaux au Sénégal*, ISEA, Dakar 1965.

²⁰⁵ S. Amin, *Le monde des affaires sénégalais*, Paris 1969; *La bourgeoisie d'affaires sénégalaise*, Homme et la Société, 2:a kvartalet 1969; *La politique coloniale française à l'égard de la bourgeoisie commerciale sénégalaise (1820-1960)*, Symposium vid A.I.A., 1969.

måste utvinnas genom exploatering av icke kapitalistiska sektorer: detta är ursprunglig ackumulation. I relationerna mellan 'utvecklade' och 'underutvecklade' länder kan man också idag urskilja mekanismer av typen ursprunglig ackumulation, mekanismer som verkar till förmån för det dominerande utländska kapitalet och därmed begränsar möjligheterna för det lokala kapitalet att utvecklas. Det förblir perifert. Politiken blir då väsentlig. Fallet Sénégal från 1820 till våra dagar är en talande illustration till detta.

Därför får man i relationerna mellan centrum och periferin aldrig glömma vad som är grundläggande, nämligen den ursprungliga ackumulationen till förmån för metropolernas kapital. Integrationen i världsmarknaden bestämmer den huvudsakliga prisstrukturen, den som karaktäriserar förhållandena mellan exportpriserna och de inhemska priserna. Denna struktur medger en systematisk värdeöverföring från periferin till metropolen.

Eftersom det är fråga om ett ojämnt utbyte, är det inte den normala utvidgade reproduktionen som träder i funktion, utan den ursprungliga ackumulationen. Den ursprungliga ackumulationen har inte bara historiskt föregått den utvidgade reproduktionen, den finns kvar än idag och sätter sin prägel på alla relationer mellan centrum och periferin i världssystemet.

De nationella kapitalistiska verksamheterna är dock inte frånvarande i dessa relationer. Därför urskiljer man också en utvidgad reproduktion till förmån för den nationella bourgeoisin som uppstått genom periferins integration i världsmarknaden. Det var fallet med de senegalesiska gummi- och sedermera jordnötshandlarna, liksom det är fallet med dagens importörer. Men denna integrationsprocess behärskas av det centrala kapitalet. Utrymmet för ackumulationen till förmån för den inhemska bourgeoisin bestäms helt och fullt av de hierarkiska förhållandena mellan centrums och periferins kapitalister. Om de ekonomiska lagarna lämnas fritt spelrum, tenderar detta utrymme att krympa till noll, ty de relativa prisförändringarna medför att vinsten överförs från den nationella bourgeoisin till kapitalist-klassen i centrum. Dess mekanismer förklarar den senegalesiska bourgeoisins sammanbrott mellan 1900 och 1930, liksom de förklarar de medelmåttiga resultaten i de nutida sektorer som är inympade i världsmarknaden (t. ex. transportväsendet). Utom-ekonomiska – politiska – förhållanden mellan bourgeoisin i centrum och periferins bourgeoisin, som bestämmer själva karaktären på samhällsformationerna i centrum och i periferin, antingen dämpar eller skärper denna tendens till överföring av ackumulationskapaciteten från periferin till centrum. Andra exempel – som är vanliga i Afrika –, t. ex. skogsbruket, leder till samma slutsatser.²⁰⁶

I sektorer som bara på ett mycket indirekt vis är avhängiga av utlandsmarknaden, men däremot ympats in i en utvidgad inhemsk marknad, urskiljer man mycket sällan en ursprunglig ackumulation eller en normal utvidgad reproduktion till förmån för den nationella bourgeoisin. Här är möjligheterna till snabb ackumulation större och oändligt mycket mindre kontrollerade av det utländska kapitalet. Sådan är situationen exempelvis för de stora slakterierna i Sénégal. Dessa mekanismer beror antingen på den ursprungliga ackumulationen, när det lokala kapitalet står i förbindelse med den icke-kapitalistiska sektorn i den lokala ekonomin, eller, om så inte är fallet, på den normala utvidgade reproduktionen.

Arrighi har begagnat uttrycket 'trasbourgeoisin' för att beteckna denna bourgeoisin i förminskad skala som uppstår i det utländska kapitalets kölvatten och endast kan utvecklas inom de snäva gränser som dras upp av det dominerande kapitalets politik.²⁰⁷ Denna eländiga form av nationell kapitalism är vanlig i Afrika, vars bourgeoisin huvudsakligen rekryteras bland de av tradition handelsdrivande folken (Diula, Hausa, Bamiléké, Baluba,

²⁰⁶ Se S. Amin och C. Coquery, *Du Congo français à l'U.D.E.A.C. 1880-1968*.

²⁰⁷ *Communication au Congrès des Etudes africaines*, Montreal okt. 1969.

Bakongo, osv.) eller, som i vissa länder, bland kvinnorna ('marketwomen'). Om än eländig och snävt kringskuren av det dominerande kapitalets tolerans, kan denna bourgeoisie vara 'blomstrande' och i den allmänna nöden utgöra en lokal samhällskraft att räkna med. Det är fallet i södra Nigeria, där denna typ av 'afrikanska företag' mycket ofta framhålls som exempel på en framgångsrik politik för främjandet av den nationella privata företagsamheten.

Det är uppenbart att på de ställen, där huvudformen för det koloniala ekonomiska beroendet låg på handelsplanet och där det utländska kapitalet väsentligen uppträdde i det gamla koloniala handelskapitalets gestalt, hade inte ens denna typ av begränsad nationell kapitalism möjlighet att utvecklas. I synnerhet i de franska kolonierna har själva den kapitalistiska metropolens medelmåttiga dynamism gett en överdriven vikt åt det gamla handelskapitalet från Bordeaux och Marseille, som är en kvarleva från monopolkompaniernas och slavhandelns avlägsna epok. Men i våra dagar, när det dominerande utländska kapitalets tyngdpunkt även här förskjuts från handelshusen till den stora interregionala gruv- eller industrienheten,²⁰⁸ förlorar denna sektor snabbt sin betydelse och måste avstå till det lokala kapitalet. De förändrade politiska förhållandena till följd av den politiska självständigheten har också ett avgörande inflytande här. Denna bourgeoisie får i vissa fall sin särskilda prägel av de många förbindelser den uppehåller med statsapparaten – familjerelationer, korruption osv., som redan från början gynnar dess uppkomst. I de längst gångna fallen av lokal maktkoncentration är det direkt byråkratins övre skikt – som i sin tur är ett med den jordägande oligarkin – som öppet eller via mellanhänder inrättar sig som den nya kompradorbourgeoisin. De kan då inte bara återta sina befattningar från kolonialhandeln, utan t. o. m. ingå förbund med det utländska kapitalet i de moderna sektorerna (gruvor, industrier och banker).²⁰⁹

Det står klart att t. o. m. i de mest gynnade lägena hindrar integrationen i världsmarknaden (såväl genom de ekonomiska mekanismerna – ojämnt utbyte, strukturellt beroende för finansieringen, sårbar betalningsbalans osv. – som genom de ideologiska och politiska förhållandena) den nationella bourgeoisin från att gå utöver 'ansatser till självständighet'.²¹⁰

3. Tendensen till utveckling av nationella byråkratier

Det är en allmän uppfattning att vår värld på samhällslivets alla områden (den statliga och den privata administrationen, det politiska och det fackliga livet) ser byråkratiska apparater utvecklas som både till sitt omfång och till sin verkningskraft saknar motstycke i det förflutna, åtminstone i centrums kapitalistiska samhällen. 'Teknikens' krav, säger en del, och tillfogar – som Burnham och Galbraith – att detta fenomen innebär att den politiska makten överförs från den parlamentariska demokratin till den statliga teknokratin. Beviset på att detta skulle vara ett teknikens djupgående krav skulle man få av den pågående utvecklingen i Sovjetunionen och Östeuropa, 'systemens konvergens' fastän äganderätten till produktionsmedlen på det ena stället är statlig, på det andra privat.²¹¹ Överförd till periferin vill denna samhällsekonomiska teori likställa det byråkratiska fenomenet i dessa länder med det som kännetecknar dagens centrum. Kraven på en accelererad utveckling i

²⁰⁸ När det är fråga om betydande industrier och inte bara om förlängningar av den kommersiella verksamheten, som så ofta är fallet med den lätta importsubstituerande industrin, i sin tur för övrigt ofta kontrollerad av de koloniala handelshusen.

²⁰⁹ Det är fallet i Marocko (Abdel Aziz Belals tal på Montreal-kongressen, okt. 1969) och i Kongo-Kinshasa (med nationaliseringen av gruvbolagen i Katanga).

²¹⁰ Som Belal uttryckte sig i sitt tal. Se också S. Amin, 'Sous-de veloppement et marché international' (*Politique aujourd'hui*, sept. 1969). Sv. övers. i *Kapitalismens utveckling i Afrika*, vol. 2.

²¹¹ R. Aron, *La lutte des classes*, Idées 1967; J. Burnham, *L'ère des organisateurs*; J. K. Galbraith, *Den nya industristaten*, Stockholm 1968; *Överflödets samhälle*, Stockholm 1964.

‘tredje världen’ skulle här endast förstärka denna allmänna tendens i vår tid.

Men även om teorin motsvarar fakta i deras *skenbara* framtoning, motstår den knappast analysen. Till på köpet likställer den återigen centrum och periferin och ställer sig på så vis i vägen för en förståelse av deras specifika funktioner i ett och samma världssystem och av de respektive mekanismerna för dessa funktioner.

Jag anser att det kapitalistiska produktionssättet i centrum innebär polariseringen av samhället i två klasser, bourgeoisin och proletariatet (även om allt större delar av det senare – tjänstemän av allehanda slag – förnekar sin tillhörighet till proletariatet trots att de är löntagare). Jag anser också att bourgeoisin i utövandet av den politiska och ekonomiska makten inte själv direkt kan besätta alla ledande och verkställande befattningar som dess ställning kräver. Ju mer samhället utvecklas, desto mer kompliceras dess mekanismer och desto mer accentueras detta fenomen. På så sätt förklarar man uppkomsten av samhällsskikt som bekläder dessa befattningar: den högre administrationen, polis och militär, de stora bolagens teknostruktur, yrkespolitikernas kår, osv. Vissa av dessa skikt har förlorat sin sedvanliga funktion. Så är det med yrkespolitikerna som – inom ramen för den parlamentariska demokratin – fungerar som underhandlare för de alltjämt stridiga och splittrade kapitalintressena, och som i och med monopolen förlorat sin funktion till förmån för de stora företagens och statens teknokratier.²¹² Det är bara i allvarliga kristider – t. ex. den som förde fram nazismen – som bourgeoisin förlorar kontrollen över dessa skikt, vilka då verkar utgöra en oberoende samhällskraft, åtminstone för en tid. Jag anser att de teknokratiska apparaternas allt starkare ställning i östländerna och deras krav på ‘demokrati’ (begränsad till denna byråkrati) är ett led i utvecklingen mot en ny form av allmän statskapitalism, som väsentligen kännetecknas av marknadsmekanismernas återupprättande och av den ideologi som nödvändigt följer dem (ekonomismen). Att ta reda på orsakerna till denna utveckling – framför allt i den ryska historien – och ställa den under diskussion för att avgöra om denna utveckling är ‘oundviklig’ eller ej (med andra ord problemet om Kinas framtid efter kulturrevolutionen) är viktiga frågor, som vi emellertid inte kan intressera oss för här.

Ty i själva verket finns det ingenting som säger att man kan överföra dessa analyser till periferin. Periferins byråkratiska utveckling måste enligt min uppfattning tolkas mot bakgrund av sina egna förutsättningar, dvs. inom ramen för den perifera kapitalismens samhällen.

I Orienten och Latinamerika har det centrala kapitalets herravälde som bekant skapat samhällsformationer, vilkas lokala styrande klasser (stora jordägare och komprador-bourgeoisier) kommit i åtnjutande av den lokala politiska makten. Denna makt har dessa klasser historiskt sett utövat inom världssystemets ram, dvs. till förmån för centrum och för sig själva. Det är inte likadant överallt i periferin, i synnerhet inte i det svarta Afrika. I Magreb, t. ex., har det direkta kolonialsystemet och inflyttningen av ‘fattiga vita’ mycket snävt begränsat utrymmet för samhällsklasser liknande dem i Orienten. I det svarta Afrika förvandlade det synnerligen enkla och brutala direkta kolonialsystemets allmänna utbredning den lokala befolkningen i stora områden till en odifferentierad massa, därför att de traditionella hierarkierna i stor utsträckning hade förlorat sin mening, under det att alla nya ekonomiska befattningar direkt besatts av utlänningar.

Inom den politiska självständighetens och nationalstatens ram har under dessa förhållanden förbindelsen mellan den nya byråkratin och samhällsstrukturen tagit sig olika former, som har olika innebörd och öppnar olika utvecklingsperspektiv utifrån sina olika förutsättningar. På ställen där de perifera formationerna är avancerade, har den nationella byråkra-

²¹² Det är bakgrunden till parlamentarismens nedgång i västländerna. Denna analys har för Frankrikes vidkommande utförts av exempelvis Edgard Faure.

tin i förhållande till samhällsstrukturen befunnit sig i en ställning som skenbart liknar de motsvarande relationerna i centrum. Men bara skenbart, om inte av något annat skäl så därför att systemet inte utgör en verklig nationell helhet, dvs. sammanhängande och självcentrerad. Då den perifera ekonomin bara kan förstås som bihang till den centrala ekonomin betyder det att det perifera samhället är stympat: den store frånvarande i detta samhälle är metropolens bourgeois, vars kapital är det huvudsakliga maktmedlet. Om den lokala bourgeoisins utveckling är svag och obalanserad tycks byråkratin väga mycket tyngre. Å andra sidan kan en specifik motsättning utvecklas på denna grund. Ty antingen fullgör staten sina uppgifter inom systemets ram och gör vad den kan för att befrämja en lokal perifer bourgeois, eller också ställer den sig som mål att befria landet från centrumets herravälde genom att befrämja den nationella industrin – som då endast kan vara offentlig – varvid byråkratin riskerar att komma i konflikt med de samhällsformationer från vilka den härstammar. Där de perifera samhällena är föga avancerade uppstår överhuvudtaget inte någon sådan konflikt, eftersom den lokala byråkratin då är praktiskt taget ensam på scenen.

Viktiga företeelser som de s. k. 'privilegierade' klassernas och skiktens roll i tredje världen kan endast tolkas med hänvisning till analysen av strukturen i dess helhet. Som bekant säger man och upprepar till leda att 'löntagarna' (i allmänhet) är 'privilegierade' i jämförelse med landsbygdens massor. Det är inte sant i de utvecklade perifera samhällena, där deras 'privilegier' ter sig futtiga bredvid de lokala besuttna klassernas förmåner. De motsättningar, som utmärker periferin och som får betalas med en växande arbetslöshet på landsbygden och i staden, ger dock alla kvalificerade och t. o. m. de obetydligt utbildade löntagarna med stadigvarande sysselsättning en inkomst som inte kan jämföras med de arbetslösa – som teoretiskt sett är noll. Det finns emellertid omfördelningssystem som undgår räkenkapen. De nämns i nedsättande ordalag men är i grund och botten samhällets nödvändiga svar på sin situation; de är alltså mindre en 'kvarleva från det förflutna' än ett svar på problem som skapats av kapitalismens perifera utveckling. För övrigt väger arbetslösheten tungt även på löntagarnas organisation. Den förklarar som vi har sett det ojämna utbytet, dvs. att dessa löntagare vid lika produktivitet åtnjuter lägre ersättningar än i centrum.

AZ

'Privilegiet' är mer utpräglat i de föga utvecklade samhällena i periferin. Speciellt i det svarta Afrika gynnade kolonialsystemet under den tid som föregick självständigheten vissa lönedifferentieringar. Det direkta, enkla och brutala kolonialsystemet blev allt outhärdligare. Urbaniseringen och industrialiseringen krävde en höjning av arbetarnas löner i städerna, som stod i livlig kontakt med de europeiska konsumtionsmönstren. De traditionella samhälleliga förhållandena och de traditionella solidariteterna på landsbygden, vars upplösningsprocess ännu var långsam, begränsade för övrigt tillflödet av arbetskraft. Samhällsordningen krävde en revidering av arbetsersättningarna i staden. Förskjutningen av det utländska kapitalets tyngdpunkt från det gamla handelskapitalet till de stora enheterna med mycket hög produktivitet möjliggjorde denna föga kostsamma revidering.²¹³ Fallet Belgiska Kongo, det mest industrialiserade landet i Afrika, är i detta hänseende talande. Mellan 1950 och 1958 fördubblades reallönerna i industrin. I förbigående sagt hämmades inte den nya industrin av denna lönestegring, den sporrades tvärtom till att modernisera sig och att utvidgas.²¹⁴ Här blir löntagarskikten därför relativt 'privilegierade'. Kolonialmakten tänkte på så vis komma billigt undan: eftersom det inte fanns någon perifer och beroende bourgeois på platsen att stödja sig på, tänkte man be-

²¹³ Denna punkt har G. Arrighi riktat min uppmärksamhet på. (*Communication au Congrès de Montréal*, okt. 1969.)

²¹⁴ Se det talande beviset härpå i J. L. Lacroix, *Industrialisation au Congo*, Mouton 1966.

gränsa sina eftergifter till samhällsskikt med låg utbildning för att därigenom undvika att det uppstod mera krävande 'eliter'. Under denna tid tog den samhällsstruktur form, till vilken de nuvarande självständiga staterna skulle bli arvtagare.²¹⁵

Men omfattningen och fördelningen av dessa små privilegier har modifierats efter självständigheten. Här är fallet Kongo-Kinshasa återigen mycket talande och betecknande. Den kongolesiska inflationen mellan 1960 och 1968 har fått betalas med en genomgripande förändring i den kongolesiska inkomstfördelningen, medan det utländska kapitalets andel inte har påverkats. Uppkomsten av en lokal byråkratisk apparat (och med den en byråkrati, som visserligen är hierarkiskt ordnad, men vars översta skikt långtifrån hör till de mest 'privilegierade' skikten i den kongolesiska världen) har finansierats: 1) genom en drastisk nedskärning av inkomsterna för de bönder som producerar för export (en mycket starkare inhemsk försämring i bytesrelationerna än i de yttre bytesförhållandena) och 2) genom en inte mindre drastisk nedskärning av lönarbetarnas reallöner i industrin och handeln, vilka återförts till 1950 års nivå. Ekonomgruppen vid IRES har påvisat den regressiva karaktären hos dessa omvandlingar: den nya inkomstfördelningens ökade import- och konsumtionsinnehåll; den dubbelsidiga, ständigt hotande kris för de offentliga finanserna och i betalningsbalansen som den innehåller och det allt starkare beroende av utlandet som den innebär.²¹⁶ Jag har visat att liknande fenomen utan inflation kännetecknar utvecklingen i franc-zonens länder, och – med en dämpad inflation – utvecklingen i andra länder (t. ex. Ghana). Förloppet har då varit följande: lönestopp och prisstopp på jordbruksprodukter för producenterna, ett växande indirekt skattebortfall för att balansera de offentliga finanserna, vilket leder till prisstegringar inom landet och till försämrade inkomster för bönderna och löntagarna. De mest utsatta fallen finner man i länder där det inte finns en tillräckligt bred bas av exportindustri och exportjordbruk. Där får en omvandling av samma typ som eftersträvas av den nya byråkratin dras med den praktiska omöjligheten att avpressa landet en inkomst, vilket leder till utländskt beroende och till en kronisk inflation som det inte finns någon utväg ur (fallet Mali). Överallt reagerar bönderna på sin försämrade ställning med att dra sig undan marknaden och återgå till självhushållningen, deras enda ekonomiskt rationella försvarsmedel: på det sättet inskränker de den bas från vilken staten hämtar sina inkomster.²¹⁷ Den politiska och sociala betydelsen av G. Arrighis och J. Sauls ovannämnda analyser riskerar alltså att snabbt upphävas av den nuvarande händelseutvecklingen.

Men man måste gå längre än så. Man finner överallt i den nuvarande tredje världen en mycket djup tendens till politiska och sociala förändringar i samma riktning: störtandet av de stora jordägarnas och kompradorbourgeoisins lokala politiska makt där denna existerar, byråkratiernas direkta maktutövande (civilt eller militärt, ty armén framträder ofta som de nya regimernas förtrupp eftersom det är den bäst organiserade, och ibland den enda, kåren), samt uppkomsten och utvecklingen av en offentlig ekonomisk sektor. En liknande utveckling kan skönjas t. o. m. där det inte finns någon förutvarande makt att störta.

²¹⁵ Se de avgörande arbetena om den politiska och sociala betydelsen av dessa förändringar i: G. Arrighi och J. Saul, *Nationalism and Revolution in Sub-Saharan Africa* (*Socialist Register* 1969); G. Arrighi, 'Internationella bolag, arbetararistokratier och ekonomisk utveckling i tropiska Afrika' i R. Gustavsson (red.), *Kapitalismens utveckling i Afrika*, vol. 1, Cavefors 1971; G. Arrighi och J. Saul, 'Socialism och ekonomisk utveckling i tropiska Afrika', a.a., Vol. 2; liksom G. Arrighis arbeten om Rhodesia (a.a.).

²¹⁶ Se F. Bézy, 'Den ekonomiska och sociala situationen i Kongo-Kinshasa', i R. Gustavsson (red.), a.a., Vol. 2, *Indépendance inflation, développement: l'économie congolaise de 1960 à 1965*, kollektivt arbete, Ires-Kinshasa, Mouton 1968; Bernard Ryelandt, *L'inflation congolaise 1960-1968*, Mouton, som ger ett talande bevis för denna process. I förbigående sagt bevisar Ryelandt hur IMF:s ingripande (för skapandet av Zaire) möjliggjorde en regression: IRES: *Lettre mensuelle*, nr 1, 1967 (om Union Minière i Katanga).

²¹⁷ Se mina arbeten: S. Amin och C. Coquery, *Du Congo français à l'U.D.E.A.C. 1880-1968*; S. Amin, *Trois expériences africaines: Le Mali, le Ghana et la Guinée*, PUF 1965, och för en komplettering a jour artiklarna Ghana, Guinée och Mali (Encyclopedia Universalis, 1969-1970).

Motsättningar som utmärker de perifera samhällena förklarar detta fenomen. Den otillräckliga industrialiseringen och den utländska bourgeoisins frånvaro ger de 'småborgerliga' skikten (tjänstemän, kontorsanställda, stundom rester av hantverket, småhandlare, mellanbönder osv.) en stor lokal betydelse. Utbildningssystemets utbredning och den växande arbetslösheten ger upphov till en djupgående kris i systemet. Själva kravet på en accelererad industrialisering leder till utvecklingen av en offentlig sektor, eftersom lönsamhetsreglerna (som bestämmer inflödet av utländskt kapital) och det inhemska kapitalets otillräckliga kapacitet sänker den nödvändiga industrialiseringstakten. Statsbyråkratins till följd härav allt starkare ställning kan leda till en allmän utbredning av statskapitalismen. Dess radikalism varierar beroende på om den nationaliserar det utländska kapitalet (fallet Egypten och, i mindre avancerad grad, Kongo-Kinshasa och Zambia) och om statskapitalismen tolererar en inhemsk privat sektor med vilken den kan förena sig (vilket t. ex. är fallet i Tunisien). Men till och med i de extremaste fallen (Egypten) tolererar – och uppmuntrar – statskapitalismen privatkapitalismens utveckling på landsbygden ('kulakiseringen' som följer på jordreformerna kommer in här), även om den försöker organisera denna utveckling och kontrollera den t. ex. via kooperativer. Om den inte ständigt ifrågasätter integrationen i världsmarknaden, utan bara leker med sekundära motsättningar som för övrigt är på väg att upphävas (östmarknaden mot västmarknaden), är denna statskapitalism dömd att i grunden förbli perifer, liksom sin 'privata' föregångare, och är bara ett uttryck för kapitalismens nya utvecklingsvägar i periferin, övergången från gamla former till framtidens former av internationell specialisering mellan centrum och periferin. Dessa utvecklingsprocesser, som man alltför ofta hänför till de utomeuropeiska samhällenas förment tusenåriga och djupgående traditioner ('den asiatiska despotismen'), är tvärtom uttrycket för tredje världens integration i den moderna världens utveckling, en integration kännetecknad av periferins specifika villkor.

Sammanfattning

(1) Den ekonomiska teorin sysselsätter sig då och då med problemet om 'övergången från naturhushållning till penninghushållning'. Men då den saknar en begreppsapparat som medger en noggrann analys av de olika förkapitalistiska samhällena, företer den gängse teorin en nedslående fattigdom. Modellen för övergången till den perifera kapitalismen skiljer sig i grunden från den motsvarande modellen för övergången till den centrala kapitalismen. Det kapitalistiska produktionssättets inbrytning utifrån i de förkapitalistiska formationerna via handeln medför nämligen en grundläggande regression genom att hantverket ruineras utan att ersättas med någon inhemsk industriproduktion. Dagens jordbrukskris i 'tredje världen' är i stor utsträckning en följd av denna regression, snarare än av föregivna 'befolkningslagar'. Det utländska kapitalets vidare investeringar kan inte hejda regressionen, ty de industrier som detta kapital skapar i periferin är inriktade på utrikesmarknaden. Dessa problem, som utmärker övergången till den perifera kapitalismen, undgick Marx i stor utsträckning och är orsaken till hans felsyn i den 'koloniala frågan'.

(2) Den ojämna internationella specialiseringen kommer till uttryck genom tre slag av snedvridningar i periferins utveckling. Den grundläggande snedvridningen i riktning mot exportverksamhet (utåtriktad ekonomi) härrör inte från den 'inhemska marknadens otillräcklighet' ('fattigdomens onda cirklar'), som den banala analysen hävdar, utan har sin grund i centrums överlägsna produktivitet på alla områden, som tvingar periferin att finna sig i rollen som komplementär leverantör av produkter för vilka den naturliga fördelen har någon betydelse (exotiska jordbruksvaror och gruvprodukter). När till följd av denna snedvridning lönenivån i periferin blivit lägre än i centrum vid lika produktivitet, har en begränsad perifer utveckling av hemmamarknadsindustrier blivit möjlig, för övrigt samtidigt som utbytet blivit ojämnt.

(3) Denna första väsentliga snedvridning medför en andra: 'tertiärsektorns' ansvällning i periferin. Här kringgår den gängse ekonomin än en gång de verkliga problemen genom sina försök att återföra utvecklingen i verksamhetens fördelning mellan sektorerna i centrum och i periferin på en enda modell. Varken efterfrågestrukturens eller produktivitetens utveckling förklarar tjänstesektorns ansvällning i den nuvarande perioden, en ansvällning som är gemensam för centrum och periferin. Men i centrum beror den på det avancerade monopolkapitalistiska systemets inneboende svårighet att realisera mervärdet, medan den i periferin redan från början är ett resultat av den perifera utvecklingens egna begränsningar och motsättningar: den otillräckliga industrialiseringen och den växande arbetslösheten, jordröntans allt starkare ställning, osv. Eftersom denna ansvällning av de improduktiva verksamheterna – som främst visar sig i de administrativa utgifterna – bromsar ackumulationen, yttrar den sig i tredje världen i den nästan permanenta krisen för de offentliga finanserna i de 'underutvecklade länderna'.

(4) Den ojämna internationella specialiseringen är också orsaken till en snedvridning i periferin till förmån för verksamhetens lätta *branscher*. Gränsteorin, som tilldelar räntesatsen en avgörande roll för 'valet av teknik', förelägger den akademiska ekonomin en rad felaktigt ställda problem, som utgår från det s. k. preferensvalet av lätt *teknik* i de underutvecklade länderna. Fakta såväl som den teoretiska analysen av investeringsmekanismen motsäger den gängse teorin. Den verkliga motsättningen som kännetecknar periferin – den företrädesvisa inriktningen på lätta branscher och på modern produktionsteknik i dessa branscher – och som är ett resultat av den perifera utvecklingens komplementära karaktär, är orsaken till speciella problem som kommer att påtvinga periferin en annorlunda utvecklingspolitik än den på vilken utvecklingen grundlagts i västerlandet.

(5) Teorin om investeringens multiplikatoreffekter kan inte mekaniskt tillämpas på periferin. Den keyneska multiplikatorn gäller nämligen bara för centrumets situation på det avancerade monopolkapitalistiska stadiet, som kännetecknas av svårigheter att realisera överskottet. Varken 'tesaureringen' eller importen är i periferin några 'läckage' som kan dämpa multiplikatoreffekten. I realiteten är det den utländska kapitalets profitetexport som upphäver denna effekt. För övrigt leder den ojämna specialiseringen och den därav följande starka importbenägenheten, som är karaktäristisk för periferin, till att multiplikatormekanismernas verkningar och det därmed sammanhängande fenomen som går under namnet 'accelerationen', överförs från periferin till centrum.

(6) Den växande betydelsen av det utländska kapitalets profiler – som är avsedda att exporteras – borde inbjuda till ett allvarligt studium av de monopolistiska överprofiternas ursprung och dynamik. Men också här kringgår gränsteorin de verkliga problemen genom att hänföra monopolets ursprung till efterfrågekurvornas utseende och inte till produktionsförhållandena. Analysen av de utländska monopolens strategier i de 'underutvecklade' länderna ligger därför helt på den 'konkreta undersökningens' plan, utan att man bemödar sig om att forma sina resultat till en teori. Denna analys bevisar att så länge dogmen om periferins integration i världsmarknaden inte ifrågasätts, står denna periferi utan ekonomiska handlingsmedel gentemot monopolen.

(7) Underutvecklingen visar sig inte genom per capita-produkten, utan genom de strukturella särdrag som gör att man inte kan jämföra de underutvecklade länderna med de utvecklade länderna på ett tidigare utvecklingsstadium. Dessa drag är: 1) de extrema ojämnheter som kännetecknar produktivitetens fördelning i periferin inom det prissystem som överförs från centrum, ojämnheter som ger de perifera samhällsformationerna deras egenart och i stor utsträckning styr inkomstfördelningens struktur; 2) den osammanlänkade ekonomiska struktur som följer av produktionsinriktningens anpassning i periferin efter centrumets behov och som förhindrar att vinsterna från de ekonomiska framstegen i utvecklingspolerna sprids i hela det ekonomiska systemet; och 3) centrumets ekonomiska herra-

välde, som kommer till uttryck i den internationella specialiseringens former (världshandelns struktur i vilken centrum utformar periferin efter sina behov) och i den strukturella beroendet för tillväxtfinansieringen i periferin (den utländska kapitalackumulationens dynamik).

(8) Skärpningen av underutvecklingens särdrag i takt med periferins ekonomiska tillväxt – dvs. i bokstavlig bemärkelse underutvecklingens utveckling – utmynnar med nödvändighet i tillväxtens blockering, dvs. omöjligheten, oavsett vilken nivå per capitaprodukten uppnått, att gå över till en självcentrerad och självgenererande tillväxt, till utveckling.

(9) Om det kapitalistiska produktionssättet i centrum tenderar att bli allenarådande, är det inte på samma sätt i periferin. Detta får till resultat att periferins samhällen i grunden skiljer sig från formationerna i centrum. Formerna för dessa perifera samhällen beror å ena sidan på de ursprungliga förkapitalistiska samhällenas karaktär, å andra sidan på formerna och tidpunkterna för integrationen i världssystemet. Inom denna ram skiljer jag mellan de amerikanska, orientaliska och asiatiska samt afrikanska samhällena. Endast denna typ av analys kan ge en förståelse av den väsentliga skillnaden mellan de perifera samhällena och de tidiga centrala formationerna, nämligen att de senare går tillbaka på det enkla varusamhällets produktionssätt och av detta skäl har inneboende möjligheter att utvecklas till det starkt dynamiska kapitalistiska produktionssättet. Vilka skillnaderna än varit från början tenderar de perifera samhällena dock att närma sig en typisk modell, som kännetecknas av det agrara kapitalets och det kommersiella kompradorkapitalets dominans. Det centrala kapitalets herravälde över hela systemet och den grundläggande ursprungliga ackumulationen till dess förmån påtvingar likväl den perifera nationella kapitalismens utveckling snäva gränser, som ytterst är avhängiga av de politiska förhållandena. Det nationella samhällets 'stympade' karaktär i periferin (på grund av den utländska bourgeoisie's frånvaro) ger den lokala byråkratin en tydlig specifik vikt och funktioner som gör att den inte kan jämföras med de byråkratiska och teknokratiska skikten i centrum. De säregna motsättningarna i underutvecklingens utveckling och uppkomsten av 'småborgerliga' skikt som är yttringar av dessa motsättningar förklarar dagens allmänna tendens till statskapitalism i 'tredje världen'. Denna nya utvecklingsväg för kapitalismen i periferin är knappast en väg för övergången till socialismen såtillvida som integrationen i världsmarknaden inte ifrågasätts, utan snarare de framtida formerna för nya förhållanden mellan centrum och periferin, former som grundar sig på en ny etapp i den ojämna internationella specialiseringen.

Efterskrift

Den första franska upplagan av detta arbete har väckt diskussion och kritik över min förväntan. Denna diskussion har lärt mig mycket: om arbetet skrevs om idag skulle det säkert få en annorlunda utformning. Å ena sidan framstår vissa av mina brister klarare idag; å andra sidan har en del uppfattningar som jag alltjämt förkastar formulerats om under tiden, något som i sin tur inbjuder mig att gå längre i min argumentation.

Två huvudfrågor står i centrum för diskussionen: frågan om det 'ojämna utbytet' och frågan om de perifera kapitalistiska formationernas framtid. Även om den första av dessa båda frågor fått mest bläck att flyta i Frankrike tycks den mig av mindre betydelse och underordnad den andra. På annat håll, i synnerhet i Latinamerika, där analysen har syftat mycket längre, riktas uppmärksamheten på den väsentliga frågan: vilka är orsakerna till att ackumulationen i periferins formationer hittills inte lett till att det utvecklats en fullbordad självcentrerad kapitalism? Vilket är världssystemets perspektiv: går man mot en tudelning mellan centrum och periferin? Eller är det bara fråga om en etapp i systemets utveckling, och är i så fall detta system på väg mot något slags homogent världsomspännande

kapitalistiskt samhälle? Självfallet måste *alla* problem i dagens värld ställas inom denna ram, såväl de som gäller klasskampen som de 'nationella' problemen, vilka för övrigt av detta skäl flätas samman till den grad att de bildar en enda fråga, vars olika aspekter inte kan skiljas från varandra.

Min egen uppfattning ska jag förtydliga här. Men först måste vi diskutera några aspekter av metodproblemet.

(1) Historien stannade varken 1880, 1917 eller 1945. För varje decennium framträder nya fakta som följd av nya och på tidigare stadier oanade utvecklingstendenser. Historien är inte mer linjär idag än för femhundra år sedan. Liksom det pseudo-marxistiska schemat med de 'fem stadierna' (urkommunism, slavsamhälle, feodalism, kapitalism, socialism) utgår från ett mekanistiskt synsätt bygger varje försök att klämma in den samtida utvecklingen i Marx', Lenins eller Trotskijs 'förutsägelser' på religiös dogmatism. Ojämnheten i utvecklingen är den regel som alltså för spådomskonsterna på avvägar. För övrigt ger utgången av de politiska striderna ständigt upphov till nya oförutsedda och oförutsägbara alternativ. Man måste alltså i varje läge noga foga samman de nya fakta till en helhet i analysen. Detta kan synas banalt. Ändå kommer det alltid att finnas personer på jakt efter absolut visshet som vägrar att göra detta och som därför tvingas bortse från fakta eller att till varje pris försöka få fakta att passa in i ett schema som inte förutsett dem.

Ett klart exempel på den grundläggande skillnaden mellan detta sista sätt att bedriva analys och mitt eget får man i diskussionen kring Barans och Sweezys arbete.¹ Jag anser fortfarande att det är ett viktigt bidrag, som sammanför väsentliga nya fakta om det sätt på vilket systemet i vår tid i sitt centrum övervinner den grundläggande, permanenta och växande motsättningen mellan förmågan att producera och förmågan att konsumera. Sålunda har jag visat att lagen om överskottets stigande tendens, som är resultatet av statens och monopolens politik i dagens monopolkapitalistiska samhälle, ingalunda strider mot lagen om profitkvotens tendentiella fall; tvärtom är det så denna lag yttrar sig i vår tids system. Likväl har vissa kommentatorer upprest sig mot Barans och Sweezys bidrag. Varför? Därför att det gör dem osäkra och generade, eftersom det bevisar att systemet *kan* fungera (och annat var väl knappast att vänta). Man föredrar den religiösa och trygga föreställningen om den apokalyptiska katastrofen och den genom ett trollslag realiserade guldåldern framför den oroande tanken på ständigt föränderliga betingelser som tvingar till oupphörlig förnyelse.

För övrigt är Ernest Mandels metod att 'vederlägga' Baran och Sweezy karaktäristisk. I stället för att göra en undersökning av själva det kritiserade systemet i avsikt att upptäcka dess eventuella inkonsistens, nöjer sig Mandel med att beteckna våra amerikanska författare som 'keynesianer'!² Och det gör han därför att de tar Keynes kritik på allvar, eftersom de har insett att Keynes framträdande var ett uttryck för den gängse teorins behov att finna en förklaring till betydelsefulla fakta. Och just genom att fördjupa kritiken av Keynes – och det har jag gjort efter Barans och Sweezys exempel på många sidor i föreliggande arbete – upptäcker man på en gång problemet (om absorptionen av överskottet i monopolens epok) och svaret på frågan. Man upptäcker att den keyneska teorin om likviditeten döljer det verkliga problemet, som gäller motsättningen mellan kapaciteten att producera och kapaciteten att konsumera, vilket endast kan förstås med utgångspunkt från teorin om det kapitalistiska produktionssättet. Därför måste man söka i en annan riktning än Keynes om man vill ta reda på hur systemet övervinner denna motsättning. Det har Sweezy och Baran gjort, och det ledde dem till att analysera metoderna för absorptio-

¹ P. Baran och P. Sweezy, *Monopolkapitalet*, Stockholm 1970.

² E. Mandel, 'La théorie de la valeur-travail et le capitalisme monopolistique', i *Critique de l'économie politique*, Nr 1, 1970.

nen av överskottet. Genom att förvägra sig denna typ av kritik blir Mandel helt enkelt ointressant: eftersom han har kringgått de nya problem som ställs måste han nöja sig med att vulgarisera Marx. Det är därför hans 'Handbok' ser ut som en bror till den som utges av Sovjetakademien: enda skillnaden är att Mandel tillsammans med vulgariseringen av *Kapitalet* håller ett smådetal mot den sovjetiska byråkratin, medan de ryska författarna tillsammans med samma slags vulgarisering håller ett försvarstal för sitt eget system. Trotskismen är rik på attityder av det här slaget, och det är därför den är den officiella sovjetiska ideologins verkliga tvillingbroder: den är lika dogmatisk.

(2) Det finns alltså fortfarande mycket att lära i kritiken av den gängse teorin. Denna kritik är t. o. m. den enda vetenskapliga metod som möjliggör verkliga framsteg. Ekonomismen som ideologi utgör en ständig fara därför att det ekonomiska systemets utveckling i varje läge återskapar betingelser för nya ekonomistiska illusioner som på ett nytt och subtilt sätt genomsyrar tänkandet. Det räcker alltså inte med att en gång för alla och slutgiltigt proklamera sitt avståndstagande från ekonomismen. Om man tar lätt på kritiken på detta område hamnar man nästan alltid i en pendelrörelse som oupphörligen svänger mellan en platt ekonomism och en voluntaristisk idealism som på ett absurt sätt förklarar att 'ekonomin räknas inte' och därmed bereder vägen tillbaka till ekonomismen. Tyvärr är exemplen härpå frekventa, framför allt på ett av de centrala områden som behandlas i denna bok, nämligen valet av branscher och teknik i industrin.

Ännu för tio år sedan ställde sig de 'framstegsvänliga' utan att tveka på deras sida som var för ett systematiskt val av moderna basindustrier, medan 'liberalerna' och de konservativa för de underutvecklade länderna förespråkade valet av lätt teknik och industri. Idag visar det sig klart att båda riktningarna stod på ekonomismens mark: maximering av tillväxten eller maximering av den omedelbara individuella lönsamheten.

Maximeringen av tillväxten *till varje pris* finner sitt uttryck i Stalintidens paroll: 'hinna upp och gå förbi Förenta staterna på produktionens alla områden'. Att formulera målsättningen på det sättet innebär att man, såväl i teorin som i praktiken, avsiktligt bortser från *innehållet* i denna mätbara ekonomiska tillväxt. Kritiken av nationalräkenskapens begrepp lär oss att de aggregat man mäter endast uppfattar varustorheterna, storheter som intresserar det kapitalistiska produktionssättet. Om man bara ser till *bruttonationalprodukten* glömmer man att denna storhet kan tillväxa genom förstörelse av produktivkrafterna i sista instans: människan och naturresurserna. Ty i det kapitalistiska produktionssättet är dessa bara *medel*, det enda målet är maximal profit. På ekonomisk jargong: 'företagets lönsamhetskalkyl interioriserar den externa ekonomin' – denna externa ekonomi som just härrör från förstörelsen av de mänskliga krafterna och naturtillgångarna. Av detta skäl har det kapitalistiska produktionssättet rum för en tillväxt (i ekonomisk, det vill säga relativ och begränsad bemärkelse) som överträffar inte bara alla tidigare produktionssätts, utan sannolikt även socialismens kapacitet – om den senare åter gör människan i stället för profiten till ändamål. 'Miljöproblem' är ett avskryvligt uttryck och användbart endast om man skiljer mellan mänsklig och fysisk miljö, dvs. mellan nedbrytningen av människomaterialet och slöseriet med naturresurserna – men den 'upptäckt' av 'miljöproblemen' som nu är på modet är likafullt ett uttryck för medvetandegörelsen om de ekonomiska storheternas relativitet. Den leder till en grundläggande kritik av lönsamhetskalkylen, erinrar om marknadskalkylens mycket korta tidsperspektiv – i allra bästa fall 20 år,³ dvs. mycket kortare än i ett samhälle som är herre över sitt eget öde – och uppdragar det konstlade i att försöka utvidga lönsamhetskalkylen utan att lämna ekono-

³ Man finner en efterföljansvärd analys av vilka förfärliga konsekvenser det 'korta' perspektivet i lönsamhetskalkylen har för en nation i Michael Tanzer, *The Political Economy of International Oil and the Underdeveloped Countries*, London 1970, i synnerhet s. 32 f. (Sv. översättning: *Oljan och u-länderna*, Rabén & Sjögren 1972.)

mismens område (vilket visas av vinst-kostnadsanalysen i så kallade 'sociala enheter').⁴ När man gör maximeringen av tillväxten till det yttersta målet, till ett absolut värde, reducerar man följaktligen samhällsvetenskapen till ekonomismen. Men den upptäckt som man de senaste åren gjort i samband med kritiken av den sovjetiska erfarenheten, nämligen att den maximala tillväxttakten inte bör eftersträvas *till vilket pris som helst*, har plötsligt gjort den 'arbetsintensiva' tekniken tilltalande genom en blandning av hippie-ideologi, återvändandet till myten om guldåldern och urtillståndet samt kritiken av den kapitalistiska världens verklighet. På dessa felaktiga grunder har vissa trott sig på sitt eget vis kunna tolka några aspekter av den kinesiska politiken, som ryckts ut ur sitt sammanhang och ur det perspektiv i vilket de ingår.

Socialismen definieras alltså visserligen inte i ekonomistiska termer, men den förnekar inte det ekonomiska. Den fullbordade socialismen kommer alltså nödvändigtvis att vila på en modern ekonomi med hög produktivitet. Det föreligger ingen konflikt mellan moderniteten och socialismen. Tvärtom kan socialismen inte vara annat än modernare än kapitalismen. Att tänka motsatsen är att tro att det onda beror på tekniken och inte på det samhällssystem inom vars ram denna teknik för närvarande kommer till uttryck. Det är det kapitalistiska produktionssättet som är i konflikt med moderniseringen och vanställer dess latent möjligheter.

Är denna sats så självklar? Man har skrivit mycket om det sönderstyckade och monotona industriarbetets nedbrytande verkningar *oberoende av samhällssystemet*. Men sanningen är att dessa konstateranden ställer perspektivet i skymundan. Ty denna form av sönderstyckat arbete kommer med tiden att framstå som utmärkande för det kapitalistiska produktionssättet, som kommer att ha fyllt en historisk funktion – ackumulationen – och således förberett sitt eget överskridande. Dagens tekniska revolution – som jag med avsikt gett en framträdande plats i detta arbete – kommer att ersätta det okvalificerade, sönderstyckade arbetet – som är arbetets huvudform alltsedan maskinismens begynnelse – med automationen. Den kommer att göra det möjligt att på en gång öka den disponibla fritiden och ge arbetet nya och högt kvalificerade former. Men hur reagerar det nuvarande systemet inför detta perspektiv? Det ser däri inte gryningen till mänsklighetens frigörelse, utan ett 'hot' om *massarbetslöshet*, om en växande *marginalisering* av en del av mänskligheten (framför allt i periferin) i förhållande till ett system som endast kan sysselsätta en minoritet. Den naturliga böjelsen för lönsamhetskalkyl på grundval av profiten, den ekonomistiska alienationen som i människorna inte ser annat än *arbetskraft* – det är i detta sammanhang man enligt min mening måste placera vågen av neomalthusianism i fråga om befolkningen. Jag vill dessutom påpeka den uppenbart rasistiska karaktären hos en sådan operation: man glömmer att den nu utvecklade världens folk utgjorde en ännu mindre andel av världens totala befolkning år 1800 än idag. Man förskjuter problemet och gör en verklig men underordnad fråga (den om förhållandet mellan befolkningstillväxten och den ekonomiska tillväxten i ackumulationsfasen, som är en övergångsfas) till en absolut förståfråga. Det är alltså genom att befria samhället från det kapitalistiska produktionssättets begränsningar som mänskligheten kan lösgöra sig från den ekonomiska alienationen och samtidigt frigöra produktivkrafterna. Det finns alltså ingen konflikt mellan tillväxten och utvecklingen av medvetet socialistiska samhällskrafter, skapandet av en världsomspännande socialistisk civilisation. Varje gång det tycks finnas en konflikt häremellan beror det på att problemet har ställts på ett felaktigt sätt, att det i realiteten har ställts i ekonomistiska termer eller i form av deras absoluta negation, som bara är baksidan på samma medalj.

⁴ Denna kritik av vinstkostnadsanalysen har inletts av Ignacy Sachs, i *Environmental Quality Management and Development Planning*. Bidrag till Förenta Nationernas miljökonferens, Genève 1971, stencilerat dokument.

Detta väsentliga perspektiv får inte förväxlas med problemet om faserna i och strategin för *övergången*. Och på detta område vill jag här ytterligare understryka de tankegångar som jag försvarat i boken. Ty om det föreligger ett problem så gäller det övergången och inte perspektivet. I den mån de politiska förändringar som möjliggör det socialistiska perspektivet sker i länder som inte är fullbordade centrala kapitalistländer, existerar det ett särskilt problem i fråga om definitionen av faserna. Nödvändigheten av att stärka hela nationens socialistiska sammanhållning får därvid aldrig förloras ur sikte. Ty är det verkligen fråga om *en övergång till socialismen* kan målet (socialismen) inte offras för medlet (ackumulationen). Framgången för ett övergångssystem bedöms inte enbart i tillväxttakten utan i dess förmåga att *samtidigt* tillgodose ackumulationen och framstegen i skapandet av genuint socialistiska organisations- och medvetandeformer. Om denna målsättning överges är övergången i praktiken inte längre någon övergång: den blir skådeplatsen för inrättandet av en kapitalistisk ekonomi, om än av ett annat slag än sina historiska föregångare.

Detta krav utesluter inte inrättandet av moderna industrier, tvärt emot vad man ibland alltför snabbt har påstått. Det utesluter att man *inskränker sig* till det, att man genomför industrialiseringen *på samma sätt* som kapitalismen skulle ha gjort, det vill säga genom att samhällets övriga sektorer underordnas industrin och reduceras till den passiva rollen som leverantör av billig arbetskraft, vilket blir resultatet om 'ekonomismen', det vill säga hänsynen till 'marknadslagarna' får råda. I Kina försöker man lösa problemet praktiskt. I detta hänseende har vi sett att denna praktik i vissa aspekter kom mycket nära det implicita innehållet i den modell som utarbetades av Mahalanobis för Indien. Men den modellen omsattes aldrig i praktiken därför att den gick stick i stäv mot intressena hos landets härskande klasser; därav dess 'naiva' karaktär.

Om man förutsätter en socialistisk övergångspolitik har alltså inrättandet av moderna industrier inte samma effekter som i de perifera kapitalistiska formationerna. Vad som bör ifrågasättas här är inte det 'modernistiska valet' utan (1) de i världsmarknaden integrerade sektorernas uteslutande utåtriktade karaktär och (2) de andra sektorernas inordning under ackumulationens krav inom världssystemets ram. Om en samordnande politik inte ifrågasätter de typer av relationer som utmärker kapitalismen och underkastar det övriga samhället under den moderna självcentrerade sektor som man måste inrätta, förvandlas 'utvecklingspolerna' till 'underutvecklingens utvecklingspoler'. Det är den tankegången jag lagt tonvikten på i detta arbete.

Beträffande vissa aspekter av detta problem har min analys gjort framsteg sedan dess. Man börjar alltmer uppmärksamma den latinamerikanska litteraturen i frågan om marginaliseringen, som är konsekvensen av inplanteringen av moderna sektorer under den perifera kapitalismens villkor. Det är uppenbart att arbetslöshetens mycket snabba tillväxt i tredje världens städer är ett resultat av samspelet mellan valet av modern teknik och låga löner. Min teori om blockeringen av tillväxten, liksom kritiken av den importsubstituerande politik som utvecklas i Latinamerika, har ett klart samband med detta problem. Emellertid kan svårigheten inte lösas genom ett avståndstagande från moderniseringen, och inte heller genom något idylliserande försvar för jordbruket eller för det förflutnas ineffektiva hantverksmässiga teknik. Lösningen består i att organisera förbindelsen mellan den moderna sektorn och de mindre moderniserade sektorerna på ett annat sätt. Denna viktiga aspekt av problemet, som jag inte framhållit tillräckligt (den är bara skisserad på sidorna 301 och 302), leder över till problematiken kring den perifera kapitalismens perspektiv, som jag ska återkomma till.

Kulturrevolutionen har satt dessa problem i fokus, i första hand de politiska aspekterna av den nya förbindelse som återstår att arbeta fram, men också på andra aspekter som undgått mig och då framför allt på den absoluta nödvändigheten av en självständig vetenskaplig

och teknologisk forskning i periferins länder, en forskning genom vilken vi kan komma ifrån det falska dilemmat att antingen ta efter västerlandets moderna teknik eller använda en gammal teknik som svarar mot förhållandena i västerlandet för hundra år sedan och som inte lämpar sig för dagens periferi. Det finns skäl att understryka denna fråga, där endast kineserna visar prov på praktisk uppfinningsförmåga.

Här har jag varit otillräcklig. Orsaken är att jag hade en benägenhet att se teknologin som ett givet faktum utanför problemet, som en 'oberoende variabel'. Inom denna begränsade ram är det uppenbart att det modernistiska valet, som är nödvändigt, inskränker sig till att vi tar efter västerlandets teknologi, liksom Ryssland och Japan gjorde på sin tid. Nu börjar man inse att den teknologiska forskningen får sin inriktning av systemets behov och följaktligen att tekniken inte är ett givet faktum. Här har återigen analysen av underutvecklingens problem bildat utgångspunkten för en kritik av den allmänna ekonomiska teorin. Det herravälde, som utövas av centrum över periferin genom dess teknologiska monopol och som framför allt i arbetena om Latinamerika klarlagts genom studiet av problemen kring 'överföringen av teknologi', har uppdagat att det ekonomistiska antagandet om teknologins självständighet hade till funktion att kringgå problemet. Ty det gäller att ge forskningen en sådan inriktning att man kan uppfinna *moderna* tekniska metoder som är bättre anpassade till problemen. Det gäller alltså inte, vad beträffar de underutvecklade länderna, att 'slå två flugor i en smäll' och välja en redan känd 'mellanliggande teknik' halvvägs mellan Europas föråldrade och idag ineffektiva teknologi av 1840 och Förenta staternas ultramoderna teknik av 1970, utan att definiera de ekonomiska kännetecknen för en tredje *modern* teknik. En illustration till vad de ekonomiska kännetecknen för en sådan teknologi skulle vara har utarbetats.⁵

(3) Jag anser fortfarande att man för varje vetenskaplig analys av problemen inte bör utgå från uttydandet av de heliga texterna, utan från verkligheten och det sätt på vilket denna verklighet återspeglas i teorin och ideologin i det ifrågavarande samhället. Det är alltså med utgångspunkt från denna position jag ska återuppta diskussionen av de två grundläggande frågor som ställdes ovan.

Genom detta sätt att analysera är jag delaktig i kritiken av teorin om det internationella utbytet, med det förbehållet att 'denna kritik av det internationella handelsutbytet, som är den nödvändiga utgångspunkten för en formulering av problemet, kommer med nödvändighet att leda till ett överskridande av dess frågeställningar' (s. 49). Jag är fullt medveten om att det ojämna utbytet finns därför att samhällsformationerna i centrum och i periferin är olika. Det är just det jag visar. Men man upptäcker problemen mycket bättre om man utgår just från analysen av de ojämlikhetsrelationer som dessa båda typer av formationer upprätthåller, integrerade i ett och samma världssystem.

Tesen om det ojämna utbytet har utlöst en allmän revolt mot dess upphovsman, Emmanuel.⁶ Detta bör inte förvåna, tvärtom. Tre slag av kritik har anförts mot Emmanuel. Den första kritiken, framförd av Bettelheim, ställer sig inom samma begreppsram som författaren till *Det ojämna utbytet*. Men Bettelheim vägrar att dra den logiska slutsatsen av utvidgningen (som han accepterar) av Marx' modeller för värdenas förvandling till produktionspris till de internationella relationernas område och av hans egen (falska) hypotes att mervärdekvoten skulle vara högre i centrum, ty denna slutsats är att de utvecklade länderna skulle vara offer för det ojämna utbytet! En andra serie av kritik har

⁵ Urs Muller-Plantenberg, 'Technologie et dépendance', i *Critiques de l'économie politique*, Nr 3, 1971.

⁶ A. Emmanuel, *L'échange inégal*, Paris 1969. Man finner ett eko av denna kontrovers i *Le Monde* (11 november 1969, artiklar av A. Emmanuel och Ch. Bettelheim), *Politique Aujourd'hui* (1969-70 artiklar av A. Emmanuel, H. Denis, A. Granou, G. Dhoquois och Ch. Bettelheim) och *L'Homme et la Société* (Nr 12, 15, 18 och 19, 1969-71, artiklar av A. Emmanuel och C. Palloix).

hävdat att lönerna är högre i centrum därför att arbetets produktivitet där är högre, vilket skulle 'rättfärdiga' ojämnheten. Behöver man här, med Emmanuel, upprepa att dessa kommentatorer befinner sig på den gränsteoretiska tautologins mark och glömmer att arbetskraftens värde hos Marx är oberoende av dess produktivitet? Skenbart mer subtil är inställningen hos den tredje kritikgruppen, som vill förneka att själva uttrycket ojämnt utbyte har någon mening genom att förvägra Emmanuel rätten att använda sig av modeller för värdenas förvandling. Dessa modeller skulle enligt dem endast ha en mening inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet och inte kunna utvidgas till att gälla relationerna mellan olika formationer.⁷ Denna sats skulle göra kritiken osårbar. Men till vilket pris? Till priset av att existensen av *ett enda* kapitalistiskt världssystem förnekas, det vill säga ytterst till priset av att själva imperialismen förnekas! Visserligen kan dessa modeller inte utvidgas till alla situationer. Det kan till exempel inte vara tal om att utvidga deras användning till analysen av det antika Greklands handelsförbindelser med Persien. Endast den gränsteoretiska ekonomin, som försöker utarbeta ett universellt system, kan tillåta sig absurda infall av det här slaget. Men trots allt tillhör centrum och periferin samma kapitalistiska världssystem.

I teorin, om det kapitalistiska produktionssättet definierar Marx abstrakt tre förutsättningar för detta produktionssätt: att produkterna allmänt antar varuform (marknaden), att arbetskraften allmänt antar varuform (existensen av en enda arbetsmarknad) och att det föreligger en allmän konkurrens mellan olika kapital (förekomsten av en enda kapitalmarknad, som tar sig uttryck i profitkvotens utjämning). Dessa tre förutsättningar faller inte från fantasins himmel, de uttrycker på ett abstrakt plan det av Marx studerade kapitalistiska produktionssättets verklighet, varvid England vid mitten av förra seklet utgjorde den konkreta förebilden. Det kapitalistiska världssystemet är ett annat plan av verkligheten som också måste definieras abstrakt om man vill underkasta det en teoretisk analys. På denna legitima abstraktionsnivå yttrar sig världssystemet genom existensen av en världsomspännande varumarknad och kapitalets internationella rörlighet. Eftersom det finns en världsmarknad *finns det ett problem som gäller värdena i internationell skala*. Och eftersom ett sådant problem existerar bör man (och inte bara kan man) använda modellerna för värdenas förvandling. Frågan är bara om man använder dem korrekt eller ej (de bakomliggande antagandenas värde, osv.). På detta plan hänvisar jag läsarna till framställningarna i föreliggande arbete, till vilka jag inte har någonting att tillägga.

Det är naturligtvis inte det ojämna utbytet som är orsaken till lönernas ojämnhet. Det är tvärtom. Varför är då lönerna högre i centrum? Jo, därför att samhällsformationerna i centrum är av annat slag än i periferin. Men att säga detta och ingenting mer är att upprepa samma sats i en annan form utan att gå en tum framåt. Det är uppenbart att det i en sluten kapitalistisk ekonomi (det centrala, självcentrerade kapitalistiska produktionssätt som studerats av Marx) finns en relation mellan den globala produktivitetsnivån (produktivkrafternas utvecklingsnivå) och lönenivån. Ty om lönerna sjunker under en viss nivå överstiger systemets kapacitet att producera dess kapacitet att konsumera, och produktionen måste åtstramas (företeelsen kompliceras en smula om lönesänkningen för med sig en återgång till mindre effektiv teknik). Jag har ägnat många sidor i boken åt att påvisa denna relation, varvid jag har kritiserat den gränsteoretiska ideologin om den allmänna jämvikten och räntesatsen. I dessa termer kan man bestämma den teoretiska orsaken till att

⁷ Denna absolut oantagliga kritik framförs av E. Chatelain ('Ou mène ta thèse de L'échange inégal?' i *Critiques de l'économie politique*, Nr 3, 1971). P. Florians inställning (*Emmanuel chez les Philistins*, samma källa) är mycket mer nyanserad. Genom att medge att det sker en internationell överföring av mervärde (s. 103) erkänner Florian i själva verket det ojämna utbytet, liksom han medger det öppet på annat ställe (J. Baily och P. Florian, *L'exacerbation des contradictions dans les économies semi-industrialisées*, samma källa, s. 39). Hans polemik inriktar sig alltså ytterst på frågor som rör de förhastade politiska slutsatser som dragits av de ena eller de andra och som inte har någonting att göra med tesen om det ojämna utbytet.

mervärdekvoten i den rena modellen för det kapitalistiska produktionssättet inte kan öka obegränsat. Endast på det sättet kan man bestämma det vetenskapliga värdet av lagen om profitkvotens tendentiella fall, eftersom man endast på det sättet kan bevisa att tendensen nödvändigtvis vinner på de motverkande tendenserna. Detta fundamentala bevis förklarar det konstaterade faktum att lönernas och profitternas andel i nationalinkomsten är relativt stabil. Detta faktum, som Joan Robinson försöker komma till rätta med på annat sätt (genom att införa räntesatsen), har man ännu inte kunnat förklara med gränsteorin om den allmänna jämvikten.⁸ Man kan självfallet se allt detta endast om man allvarligt studerar den 'borgerliga ekonomin' och söker underkasta den en fördjupad kritik, ty denna kritik skapar insikt i problem som undgår en om man helt enkelt nöjer sig med att upprepa att arbetskraftens värde inte är oberoende av produktivkrafternas utvecklingsnivå. Kritiken av teorin om den allmänna jämvikten gör det möjligt att förstå innebörden av denna relation därigenom att man måste följa Marx på hans väg från den konkreta verkligheten till den teoretiska abstraktionen. Lättjan, som yttrar sig i ett upprepat uttalande av dessa teoretiska abstraktioner, gör marxismen till en dogmatisk filosofi istället för att göra den till en metod.

Men jag har också, parallellt härmed, visat att detta nödvändiga band försvann för de utåtriktade kapitalistiska ekonomierna i periferin. Lönen i periferin kommer därför att blockeras på en mycket låg nivå utan att hindra den utåtriktade utvecklingsprocessen. Själva kärnan i mitt resonemang är just att om det kapitalistiska produktionssättet är självcentrerat tenderar det att bli allena rådande, medan utåtriktningen 'blockerar' dess utveckling och hindrar det från att bli allena rådande. Detta väsentliga resonemang förklarar varför världssystemet inte ger upphov till likadana formationer i periferin som i centrum. På detta plan ansluter sig de senaste årens latinamerikanska bidrag helt till min uppfattning.

Vad betyder under dessa förhållanden paret självcentrerad ekonomi-utåtvänd ekonomi? Att det i den självcentrerade ekonomin finns en organisk förbindelse mellan de bägge kontrahenterna i den sociala motsättningen, bourgeoisin och proletariatet, att bägge är *integrerade* i samma *realitet* som är *nationen*. Att man däremot i en utåtriktad ekonomi inte kan fatta denna motsatsernas enhet inom den nationella ramen, att denna enhet är bruten och återfinnes först på världsnivå.

Den differentiella analysen av de väsentliga lagarna för världssystemets och det kapitalistiska produktionssättets utveckling leder alltså nödvändigtvis till viktiga resultat. Hur kan man förvåna sig över att dessa resultat ifrågasätter hela problemställningen kring kapitalismens framtid? Man kan nämligen inte inskränka tillämpligheten av dessa resultat till enbart det ekonomiska området, frångå dem all politisk betydelse, utan att i samma slag ta avstånd från produktionsförhållandenas *i sista instans* bestämmande roll och förfalla till den positivistiska eller strukturalistiska eklekticismen. Detta ifrågasättande är obehagligt endast för dem som är på jakt efter en oföränderlig visshet.

Det första av dessa resultat, som ligger på det omedelbara ekonomiska planet, är det ojämna utbytet, som innebär värdeöverföring, varken mer eller mindre. Att säga att detta inte har någon mening därför att det är fråga om olika relationer skulle leda till att betrakta Marx' analys av den ursprungliga ackumulationen som absurd, eftersom denna analys också gäller relationer mellan olika formationer. Att tolka teorin om det ojämna utbytet så att den innebär att 'arbetarna i centrum exploaterar arbetarna i periferin' är verkligen att spåra ur, ty endast kapitalegendom möjliggör exploatering. Sådant struntprat bevisar ingenting, vare sig för eller mot det ojämna utbytet. Det är också att förutsätta en mekanisk

⁸ Denna brist hos J. Robinsons kritik i jämförelse med min egen avspeglar sig klart i den ovan anförda artikeln av J. Bailly och P. Florian.

relation mellan levnadsnivån och de politiska attityderna och att sålunda på ett infantilt sätt reducera dialektiken mellan bas och överbyggnad till omedelbara ekonomiska bestämningar. Att tolka teorin så att den också innebär att periferins bourgeoisi liksom dess proletariat har intresse av frigörelsen från centrums herravälde är att glömma att denna bourgeoisi redan från början uppstått i den centrala bourgeoisins kölvatten; det är än en gång att reducera samhällslivet till några ensidiga ekonomistiska satser. Arbetets syfte är inte att debattera alla dessa problem. Jag överlåter följaktligen till dem som älskar futtiga polemiker att fortsätta den debatten.

Om man går djupare innebär det ojämna utbytet att problemet om klasskampen nödvändigtvis måste ses i världsskala och att de nationella problemen inte kan betraktas som epifenomen vid sidan av det väsentliga problemet om den 'rena' klasskampen. Och i grund och botten är det därför teorin ifråga är så besvärande. Ty den innebär att bourgeoisin (i centrum, som är den enda som existerar i världssystemets skala) exploaterar de proletära och proletariserade massorna överallt, i centrum och i periferin, men att den exploaterar de senare på ett våldsamare och brutalare sätt. Detta är möjligt därför att den enhet, som i den självcenterade nationella ekonomin förbinder bourgeoisin med dess proletariat, vilar på en objektiv mekanism som begränsar exploateringen i centrum, medan denna mekanism däremot inte fungerar i den utåtriktade periferin.

Min analys har stannat vid denna punkt därför att dess syfte inte är att skriva periferins konkreta historia under de två senaste århundradena, och än mindre att göra några profetior om framtiden. Ty det på så sätt analyserade världssystemet avslöjar att det både i centrum och i periferin innehåller på en gång elementen till sitt socialistiska ifrågasättande och de antitetiska element som verkar mot detta. Ingen 'profetia' – inte ens om den tillskrivs Marx, Lenin eller Trotskij – kan ersätta historiens verkliga dialektik.

Uppkomsten av ett världssystem med de drag som karakteriserar det har inte bara 'möjliggjort' utvecklingen av socialistiska strömningar i periferin. *Hittills* har den lett till en förskjutning av tyngdpunkten i de socialistiska krafterna från centrum till periferin. Det är inget uttryck för någon 'tredjevärldsteori', utan bara det platta konstaterandet av det *faktum* att omvandlingarna i socialistisk riktning *hittills* endast slagit bräscher i systemets periferi. Detta faktum måste liksom alla fakta förklaras, och det är givetvis möjligt att göra. Ett sätt att kringgå frågan består i att förneka att de ifrågavarande omvandlingarna är socialistiska, antingen genom att i periferins revolutionshistoria se resultatet av 'historiska tillfälligheter', eller genom att reducera dem till 'bondeuppror', som trotskisterna försöker göra. Detta sätt att förneka systemets förändringar i världsskala – och ytterst att förneka existensen av ett världssystem – har till uppgift att hålla Marx' analys av det kapitalistiska produktionssättet i helig vördnad, att göra den, inte till analysens utgångspunkt, utan till en avslutad vetenskaps totalitet. Ty det är att glömma att periferin genom sin integration i världssystemet i stor utsträckning är *proletariserat*, ett väsentligt fenomen som jag har framhållit i detta arbete. Kan man fortsätta att betrakta den utvecklade världen isolerad från periferin? Det är att glömma att den tredje ekonomiska världsmakten utgörs av de utomlands etablerade amerikanska företagen, att följaktligen de proletärer som producerar mervärde till det nordamerikanska kapitalet finns lika mycket i utlandet som i Förenta staterna. När Bettelheim nyligen erkände detta faktum gav han en korrekt formulering av problemet som nästan ord för ord återger min formulering. Han skriver nämligen: 'Det förefaller mig också viktigt att, som ni gör, dra en mycket klar gräns mellan de uppfattningar som Mao Tsetung har och de "tredjevärldistiska" tendenser som i de så kallade "underutvecklade länderna" ser marginella företeelser, "lämnade åt sidan av utvecklingen", i grund och botten förseningens fenomen, medan dessa är *produkten* av den imperialistiska dominansen, som har *omvandlat* och *integrerat* dem i det världsomspännande imperialistiska systemet, inom vilket de har en bestämd funktion som reserv för

billiga råvaror och billig arbetskraft. Det är detta som gör massorna i dessa länder ”mogna” för revolutionen, vare sig de är *proletära* i ordets egentliga bemärkelse eller *proletariserade* och följaktligen i stånd att bli agenter för en proletär politik.”⁹ Därmed överger Bettelheim de virriga ståndpunkter (som jag har kallat ‘för-leninistiska’) han hade intagit i sitt gräl med Emmanuel genom att förneka det ojämna utbytet.

Säkert har proletariseringen inte förts till slut i periferin just på grund av utvecklingens utåtriktning. Ett faktum av denna räckvidd har allvarliga konsekvenser. I periferin förlorar rörelsen sin förmenta teoretiska ‘renhet’: den är på en gång antikapitalistisk och nationell. De enda framgångarna för socialismen – hittills – har vunnits just där. denna sammanmältning av socialistiska och nationella mål varit som mest total (Kina och Vietnam). De breda massornas stora inslag av halvproletariserade element ger förvisso upphov till alla möjliga spontana tendenser och ‘avvikelser’: i synnerhet tendensen till pånyttfödelse för den agrara kapitalismen, men också tendensen till uppkomsten av en statskapitalism och till slut den ‘nationalistiska’ tendensen. En sådan analys har ingenting att göra med Fanonismen, som förnekar att de proletariserade massorna i periferin är mottagliga för socialismen – under förevändning av illusoriska ‘materiella förmåner’ – och att endast bönderna kan nås. Och endast en förvirrad polemik kan förväxla dem. Allt detta kan väcka anstöt endast hos dem som skulle önska att historien alltid var ‘ren’, i överensstämmelse med ett schema som upprättades en gång för alla genom den ‘Heliga uppenbarelsen’ av 1867. Oförmågan att handla och förändra verkligheten, som utmärker trotskismen, ligger till grund för denna fruktlösa protest mot verkligheten.

Den distinktion jag gör mellan proletära, halvproletariserade, proletariserade och i proletarisering stadda massor, den enträgenhet med vilken jag inbjuder till att noggrant analysera proletariseringens mekanismer i periferin och min medvetenhet om att dessa processer inte är fullbordade, svarar *i förväg* alla härklyvare som i grund och botten nöjer sig med att påpeka att det kapitalistiska produktionssättet definieras på produktionsförhållanden och inte på bytesförhållanden nivå. Detta påpekande ad nauseum av en plattitüd leder bort från ämnet eftersom det är fråga om det kapitalistiska världssystemet och inte om det kapitalistiska produktionssättet. Sådana analyser, som inte förmår förklara det faktiska förhållandet (varför har det hittills inte uppstått några bräscher i systemet utom i periferin?) är alltså fullkomligt fruktlösa.

Man bör till och med gå ännu längre. österlandets ‘nationalism’ är inte en produkt av dess ‘omogenhet’, det är återklangen av motgångarna för socialismen i de utvecklade länderna. Om dessa skulle förlängas, och det är historiskt möjligt, är det inte ens uteslutet att socialismen (om än en partiell sådan) för lång tid framöver kommer att samexistera med nationalismen (om än en ‘proletär’ sådan).

Men det alternativ som hittills framträtt är säkerligen inte det enda möjliga. Ingenting förbjuder oss att emotse socialistiska förändringar i centrum, och inget ensidigt ekonomiskt argument beträffande arbetarmassornas integration i systemet tycks fälla avgörandet, ty även om denna integration är ett (partiellt) faktum är det inte ett oåterkalleligt sådant (vilket det skulle vara om den vore total). Det kommer inte på frågan att förneka denna faktiska integration, utan vilken fördröjandet av den socialistiska lösningen i västerlandet skulle vara en gåta, såvida man inte ville ta till subjektivistiska och anekdotiska argument (inställningen hos fackföreningarnas och arbetarnas ‘ledare’, osv.). Detta faktum förklarar också varför det socialistiska ‘bestridandet’ glidit över från det ‘traditionella’ proletariatet till de marginella miljöerna, och reflexen av denna glidning i ideologin, som Marcuses skrifter vittnar om. Måste man här, för att undvika ytterligare polemiska misstolkningar, precisera att alternativet med sociala förändringar i västerlandet förutsätter att ifråga-

⁹ Ch. Bettelheim, ‘Brev om Mao’, i *Zenit*, Nr 4, 1971, s. 58.

sättandet av systemet går utöver dessa marginella miljöer och sätter de breda massorna i rörelse, inte bara det 'traditionella' proletariatet, utan också de nya proletariserade skikten, framför allt 'manschettproletärerna' och 'teknikerna', vilkas numerära betydelse ökar och kommer att öka än mer genom automationen?

Mellan dessa båda möjligheter och deras oändliga kombinationer kan endast historien välja. Och varje profetia kommer att vara illusorisk.

Slutligen avslöjar kritiken av det ojämna utbytet europacentrismens förvånansvärda styrka. Man skulle gärna sett att proletariatet i centrum från sin bourgeoisie övertog den drivande kraften i historien, att det ärvde de 'positiva' sidorna av kapitalismens utveckling utan att arva dess 'negativa' aspekter. Olyckligtvis är utvecklingen ojämn, och det medför att den drivande kraften i historien överförs från en civilisation till en annan. Den grekiska civilisationen överlevde inte slaveriet. Kapitalismen kommer att lämna plats för socialismen endast om den europeiska civilisationen ger företräde åt en verkligt global civilisation. Bilden av västerlandets 'avancerade' proletariat som lämnar socialismen i 'gåva' till periferins 'efterblivna' massor är inte 'ohållbar': den har till nu helt enkelt vederlagts av historien.

Det ojämna utbytet riktar också vår uppmärksamhet på det faktum – av stor betydelse – att dominansen i det kapitalistiska världssystemet förskjuts till politiken. Jag gör bara en kort anspelning på detta. Men däri ligger det väsentliga när man tar itu med problemet i dess huvudaspekt, de perifera formationernas dynamik och perspektiv.

(4) Jag är i grunden överens med hela den tankeströmning som analyserar underutvecklingens tillkomst som följden av kapitalismens utveckling i världsmåttstock och därigenom tillbakavisar alla inbillningsfoster som uppstår när man sätter likhetstecken mellan underutveckling och 'traditionsbundenhet'. För mig är utveckling och underutveckling två antitetiska poler inom en dialektisk enhet. Detta slag av analys bildar nu skola – eller skolor – i Latinamerika, och det är dessa dagens teori har att tacka för huvuddelen av sina resultat. Skillnaderna inom denna strömning syns mig oftast vara av mindre betydelse och beror på det enkla faktum, att tonvikten av den ena eller andra gruppen läggs på den ena eller andra aspekten av problemet i nära sammanhang med den nationella realitet som studeras – och som varierar till ytterlighet – och sällan på grundläggande teoretiska skiljaktigheter.

Sålunda hade jag beträffande Egypten lagt tonvikten på jordräntan – vilken den jordägarklass som 'gynnas' av sitt lands integration i det internationella kapitalistiska systemet lägger beslag på – i min analys av jordbrukskrisen i periferins länder och av blockeringen – på en mycket låg nivå i dessa länder – av lönerna och småbrukarnas arbetsersättningar. Många latinamerikanska författare har betonat utrikesmarknadens andel i lönernas blockeringsprocess. Jag är helt med på detta och har på många ställen i mitt arbete påpekat den nära förbindelsen mellan alla dessa företeelser. Kritiken av den importsubstituerande politikens resultat, där återigen Latinamerika kommit med de mest systematiska analyserna, inledda av Raúl Prebisch, Celso Furtado och Maria Conceivao Tavarès,¹⁰ knyter också an till min egen.

Med detta sagt är frågan om framtiden alltså föremål för debatter som inte bara är möjliga, utan också nödvändiga. Det är inte av smak för framtidsforskning jag föranleds till detta yttrande. Och min avsikt är inte att i min tur leka med de profetior jag har kritiserat. Om det är nödvändigt att studera vad som utvecklas bör det göras med den

¹⁰ Celso Furtado, *Development and Stagnation in Latin America: a Structural Approach*, Yale 1965; Maria Conceivao Tavarès, 'Auge y declinación del proceso de substitución de importaciones en el Brasil', *Pol. Ec. de América latina*, 1964.

blygsamhet som krävs för att i varje läge se över sina analyser i ljuset av verklighetens utveckling.

Under de senaste åren har tonvikten lagts på de multinationella företagens allt större roll i världssystemets utformning. Härvidlag är min analys otillräcklig och föråldrad. Icke desto mindre må det vara tillåtet att fråga sig om man inte överdriver dessa företags roll när man i dem ser början till en *världskapitalistisk produktionsprocess*. Om man trots detta accepterar att gå verkligheten långt i förväg, vart skulle utvecklingen av denna världs-omspännande process kunna leda? Jag har i det här arbetet ifrågasatt Marx' analys av sin tids koloniala perspektiv (sidan 162 och följande) utan minsta rädsla för att begå en 'kättersk skändlighet': den sortens rädsla låter jag dogmatikerna ha för sig själva. Men jag måste i min tur acceptera att mitt perspektiv vilar på aktuella tendenser och i sin tur kan förlora sitt värde i framtiden. Ty om den växande motsättning, som de aktuella tendenserna till polarisering mellan utvecklade och underutvecklade länder lägger i dagen, inte frambringa en socialistisk lösning, kommer världssystemet självt att frambringa sin 'lösning' genom att utvecklas i oförutsedda riktningar.¹¹

Har man i denna anda inte rätt att ställa några frågor som rör de 'halvindustrialiserade' länderna, framför allt i Latinamerika, Brasilien och Mexiko? Eftersom *skaleffekten* (som man skulle behöva undersöka betydligt mera ingående, och som är praktiskt taget frånvarande i mitt arbete) spelar in där borde utsikterna till en självcentrerad kapitalistisk utveckling inte vara helt uteslagna. Man får inte reducera dessa utsikter till de problem som den nationella kapitalismen tidigare brottats med. Kan inte Mexiko (eller Brasilien) liksom Kanada så småningom bli en fullt utvecklad provins till Förenta staterna i den meningen att de för närvarande uppenbara fenomenen med *marginaliseringen* skulle minska i omfattning eller till och med försvinna? En sådan självcentrerad utveckling skulle inte uppbäras av det nationella kapitalet, utan av Förenta staternas kapital, vilket det förra liksom i Kanada skulle vara underordnat. I så fall är det tydligt att motsättningen skulle förskjutas från det ekonomiska till det kulturella och politiska området. Där återfinner vi problemet om förskjutningen av dominansen i systemet från det ekonomiska till det politiska som jag nyss anspelat på.

Det kan inte vara tal om att i denna efterskrift besvara den här frågan, som skulle kräva en mängd nya arbeten. Men den bör lända till eftertanke. Ty jag har i detta arbete definierat tre *symptom* på underutveckling (vad jag har kallat 'strukturella kännetecken'): ojämnheter i produktivitet mellan olika sektorer, osammanlänkad ekonomisk struktur och utländskt beroende. Det är redan uppenbart att den osammanlänkade ekonomiska strukturen inte ter sig likadan i Brasilien som i tropiska Afrika. I de 'halvindustrialiserade' länderna i Latinamerika (Brasilien, Mexiko, Argentina, osv.) existerar det *redan* ett integrerat industriellt komplex. Detta komplex tenderar att *självcentreras*, om än på ett speciellt sätt.

¹¹ Litteraturen på detta område är mycket rikhaltig. Låt oss här framhålla åtminstone: G. Arrighi, 'Internationella bolag, arbetararistokratier och ekonomisk utveckling i tropiska Afrika', i Rolf Gustavsson (red.), *Kapitalismens utveckling i Afrika*, 1971; M. de Cecco, *The Influence of Multinational Corporations on the Economic Policies of Underdevelopment Countries* (Tilburg Conf., stencilerat dokument); S. Hymer, *Excerpt on Mercantilism III, The Age of Multinational Corporation* (stencilerat dokument, Tilburg Conf., 1970); *The Efficiency of Multinational Corporations* (stencil, utkommer inom kort; 'The Multinational Corporation and Its Allies' (New Statesman, nr 1 1971); S. Hymer och S. Resnick, *International Trade and Uneven Development* (i Kindleberger Festschrift, utkommer inom kort); M. Kidron, *Västkapitalismen efter kriget*, Rabén & Sjögren, Sthlm 1970. C. A. Michalet, *L'entreprise plurinationale* (Dunod 1969); R. E. Miller, och P. R. Carter, *The Modern Dual Economy. A Cost-benefit Analysis of Lamco Cy* (Conf. Planning, Monrovia 1971, stencil); Rowthorn, *Capitalism Since the War* (stencil, Tilburg conf. 1970); O. Sunkel, 'Intégration capitaliste transnationale et désintégration nationale en Amérique latine', i *Politique étrangère*, Nr 6, 1970; B. Sutcliffe, *Outlook for Capitalism in the Seventies: The Peripheral Capitalist Countries* (stencil, Tilburg conf., 1970); M. Tanzer, a.a.

Ty det grundar sig inte på en stor inhemsk marknad, omfattande hela folket som i de utvecklade länderna, utan endast på en partiell inhemsk marknad, som utgörs av den 'rika', 'integrerade' delen av befolkningen. På detta sätt lämnar den integrerade självcentrerade industrin i dessa länder en *marginell* befolkning utanför marknaden, en befolkning som inte integreras och som utgör den övervägande delen av landsbygdsbefolkningen och av dess förlängning, slumstädernas invånare. Denna företeelse beror på det faktum att jordbruket, som kapitaliserades i ett tidigare skede av integrationen i världssystemet, förblir utåtriktat och därför dras med en mycket låg och stagnerande arbetsersättning. Den osammanlänkade strukturen, som inte manifesterar sig inom industrin, kommer till uttryck på nationell nivå mellan jordbruket och industrin. Som man ser klart i exemplet Brasilien åtföljs denna företeelse av en särskild utrikeshandelsstruktur, där exporten är av likartat slag som i ett 'klassiskt' underutvecklat land (i huvudsak råvaror, framför allt jordbruksprodukter), medan importen kännetecknar ett utvecklat land (i huvudsak energi, halvfabrikat, utrustningsvaror och livsmedel, och inte industrivaror för konsumtion). Denna iakttagelse inbjuder till att se lite djupare på problemet om relationerna mellan jordbruket och industrin i utvecklingen. Den inbjuder också till att ställa frågan, om den osammanlänkade strukturen i sin 'klassiska' form, som jag har beskrivit i mitt arbete (framför allt med tanke på Asien och Afrika), bara var ett första *stadium* i underutvecklingen, eller om de 'halv-industrialiserade' länderna redan från början uppvisade särdrag som möjliggjorde denna typ av utveckling.

Om man vill gå längre kan man fråga sig om underutvecklingen skulle försvinna, ifall strukturens osammanlänkade karaktär så småningom dämpas genom att sektorer som ännu är 'sidoställda' integrerades? Det är bara antaganden, men man kan befara att herraväldet skulle bestå och framför allt komma till uttryck på det teknologiska initiativets område. Det står klart att även om man gör detta antagande skulle underutvecklingen ta sig helt andra vägar än vad den för närvarande gör. När man i Latinamerika lägger tonvikten på *beroendet* snarare än på den osammanlänkade strukturen är det ett uttryck för sådana tankegångar.

Det må emellertid vara mig tillåtet att påstå att ingenting bevisar att utvecklingen för dagen går mot en fortlöpande nedskärning av de marginella sektorerna och mot deras integration. I Mexiko, till exempel, utgör den marginella befolkningen alltså halva den totala befolkningen, och den ekonomiska tillväxten är redan på nedåtgående – på en nivå lägre än 300 dollar per capita! På mig verkar det som om den omfattande moderniseringen i landet mellan 1910 och 1960, som har underblåst illusionen om en fortlöpande uppsugning av de marginaliserade sektorerna, varit möjlig tack vare den agrara revolutionen 1910 och nationalismen under Cardenas' regim (1939-40). Detta var den första upplagan av en strömning som utvecklats mycket senare på andra håll i 'tredje världen' (Indien, Egypten osv.). Att döma av erfarenheten förmår denna typ av 'borgerlig' (eller 'småborgerlig') nationalism knappast nå längre, därför att den inte kan bryta med världssystemet. Och är det inte betecknande att den vidare ekonomiska tillväxten i Mexiko alltmer grundar sig på arbetskraftsexport till Förenta staterna (redan mer än 7 miljoner säsongarbetare för en befolkning på 50 miljoner invånare) och på turism, vilket vittnar om andra – framtida – tendenser av betydelse för de nya formerna av beroende och underutveckling?

Det intressanta i att analysera perspektiven får inte låta oss glömma dagens verklighet. Hittills är världssystemets dominerande tendens att klyftan mellan centrum och periferin vidgas, inte att den minskar. I denna bemärkelse är *imperialismen* fortfarande det enda rätta problemet. *Pearsonrapportens* perspektiv¹² vittnar värtaligt därom. Varje försök att

¹² *Partners in Development*, New York 1969; se min kritik av denna rapport i *The Widening Gap*,

dölja denna väsentliga verklighet berövar analysen dess vetenskaplighet och hotar att vända den över i den apologetiska ideologin, om än i en subtil version. De ultramoderna tendenserna till en ny ojämn internationell specialisering förefaller mig, hur embryonala de än är, vara ett viktigare område för den kommande forskningen. Det är därför jag starkt framhåvt dessa tendenser i boken. I det nuvarande systemet, liksom i det nya som håller på att ta form, är frågan om det ojämna utbytet i alla händelser fortfarande på dagordningen, eftersom det är fråga om internationell arbetsdelning (och därmed om byten). Denna fråga är inte väsentlig eftersom utbytet är den *företeelse* genom vilken ojämnheten kommer till uttryck på det *omedelbara skenets* plan. Problemets *kärna* är som jag har understrukt i boken det dialektiskt motsägelsefulla paret självcentrerad/utåtriktad (eller utvecklad/underutvecklad).

Att man genom att begränsa sig till skenet, i stället för att betrakta detta sken bara som utgångspunkten för analysen, riskerar att glida över i den positivistiska empirismen är fullt normalt. Som exempel kan man framhålla diskussionerna om profitkvotens globala utjämning, som bara är en tendens, vilken möts av den motverkande tendensen (ojämnheten mellan monopolen, inblandning i staternas nationella politik, osv.). Detsamma gäller diskussionen kring arbetsmarknadens dynamik. Mervärdekvoten, som är högre i periferin av skäl som jag har studerat i den här boken, innebär värdeöverföring till centrum. Men parallellt uppstår – än så länge mycket embryonalt – en *världsarbetsmarknad*, som migrationerna mellan kontinenterna är inledningen till. 'Begåvningsflykten' har efter andra världskriget inlett denna tendens för de högt kvalificerade yrkena. Som alltid ställs arbetet till kapitalets förfogande där det senare så kräver, inte tvärtom. Men även om dessa migrationer kom att få en väsentlig plats i detta perspektiv, kvarstår att de kulturella och nationella olikheterna skulle kunna utnyttjas av kapitalet, som i stor utsträckning visas av de inflyttade arbetarnas ojämlika status i den utvecklade världen. Denna massförflyttning av arbetskraft riskerar nära nog att skapa ett 'inhemskt kolonialsystem' i motsats till dagens kolonialsystem utomlands. De förutvarande förhållandena i Latinamerika och dagens förhållanden i Förenta staterna och Sydafrika, där de svarta utgör en inhemsk koloni, gör oss tyvärr påmind om att alternativet med allmänt utbredd rasism och apartheid måste tas på allvar. Där blir återigen politiken dominerande, och det 'ojämna utbytet' försvinner som form för internationellt utbyte genom att inordnas i det 'utvecklade' samhället.

(5) Denna andra upplaga innehåller endast smärre rättelser i förhållande till den första. Den ibland alltför tunga stilen har inte ändrats; den bär sin prägel av de muntliga föreläsningar ur vilka arbetet framgick. De långa utläggningarna har sitt berättigande i sin användbarhet i undervisningen och i författarens vilja att bli förstådd av alla studenter i samhällsvetenskap, även av sådana som inte specialiserat sig på ekonomi. Jag har inte heller ansett det nödvändigt att förnya referenserna, som ofta är gamla, eftersom en stor del av de tankegångar som här försvaras redan uttrycktes av mig för ett femtontal år sedan. Det beror varken på lättja eller på snobberi, utan helt enkelt på det faktum att de senaste texterna i de ämnen som behandlas inte har synts mig tillföra någonting nytt. Det kan tyckas onödigt att kritisera tillväxtstadier som var på modet för tio år sedan:

Rostow tas inte längre på allvar. Men han var dock rådgivare till Förenta staternas president, och många regeringars ekonomiska politik grundar sig alltså på hypoteser som härrör från denna 'stadieteori'. För övrigt var det inte länge sedan de intellektuella och universitetslärare som idag drar på munnen när de hör Rostow citeras tog honom på allvar, och oftast har de ännu inte vågat gå utöver den negativa kritiken för att ta itu med teorin om underutvecklingens utveckling. Den moderna akademiska ekonomins storhetstid

tycks vara fyrti- och femti-talen med Keynes och keynesianismen. I fortsättningen bara översatte den teknokratiska och positivistiska ekonometriska strömningen de keynesianska och post-keynesianska idéerna till tillämpningsområdet. Trots de skenbara förnyelser som det ombytliga modet medger har denna strömning på detta såväl som på konsumtionsvarornas område uttömt sina möjligheter. Det verkligt nya sker utifrån kritiken av de grundläggande idéer som bar upp den.

Det är därför jag har ansett och fortfarande anser den grundläggande kritiken av den gränsteoretiska och subjektivistiska ekonomin väsentlig på det här området. Piero Sraffas kritik av gränsteorin¹³ innebär dödsstöten för den subjektiva värdeteorin. Sraffa har i Ricardos och Marx' efterföljd återupptäckt att makroekonomin var grundvalen, att de sociala styrkeförhållanden som bestämmer inkomstens klassmässiga fördelning mellan proletariat och bourgeoisie bestämmer alla betingelser för den allmänna ekonomiska jämvikten och att lönsamhetskalkylen inte hade någon rationalitet som överskrider detta sociala styrkeförhållande. Jag tror alltså att det beträffande teorin om underutvecklingen är nödvändigt att varje gång gå till källorna till den allmänna jämviktens ideologi och kritisera den subjektivistiska värdeteorin. Erfarenheten av undervisning på universitet har i alla händelser övertygat mig om detta. Mervärdekvotens avgörande roll och följaktligen räntesatsens begränsade och underordnade roll är väsentlig i utvecklingens och underutvecklingens ekonomi (sidan 215 och följande). Detta har i flera fall tvingat mig att understryka den väsentliga roll som upptas av motsättningen mellan produktionskapaciteten och konsumtionskapaciteten: multiplikatormekanismernas 'överföring' från periferin till centrum skulle inte vara begriplig utan denna analys. Emellertid hejdade jag mig i arbetet på denna nivå. Det behöver inte sägas att ett arbete som vore skrivet i syfte att göra en grundläggande kritik av den subjektiva teorin skulle gå in på andra problem, i synnerhet på dem som rör värdenas förvandling till priser.¹⁴

Sedan denna grundläggande kritik slutförts skulle man i denna anda gå in på teoretiskt sekundära, men icke desto mindre praktiskt viktiga problem. Illusionerna om det 'monetära oberoendet', tvetydigheterna beträffande konjunkturcirkulationerna och deras perspektiv, i synnerhet på de internationella relationernas område, den positivistiska empirismen vad gäller teorierna om och manipulationerna med valutan, måste granskas på nytt utifrån kritiken av teorin om utvecklingen och underutvecklingen och utifrån kritiken av den subjektiva värdeteori som ligger bakom den. Därför måste man oupphörligen gripa sig an denna kritik, även om man tvingas upprepa ett och annat.

Men ett arbete som kritiserar en teori för utvecklingens och underutvecklingens ekonomi borde kompletteras med en positiv teori, som läsaren inte finner här: en teori om kapitalismens samhällsformationer, och till och med en mera allmän teori om de förkapitalistiska formationerna och 'civilisationerna'.¹⁵

Till sist bör ytterligare en sak sägas. Helt säkert har jag inte tillräckligt erinrat om den skuld, som jag liksom hela den icke apologetiska ekonomiska teorin för underutvecklingen

¹³ Piero Sraffa, *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge 1960.

¹⁴ Detta problem, som väcktes för första gången av Bortkiewicz 1907, har närt en lång debatt i vilken har deltagit Nathalie Moszkowska, Hilferding, Boudin, osv. Denna diskussion har återupptagits av Sweezy (*Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, Stockholm 1970, kap. VII) och handlingarna öppnats på nytt av Emmanuel (*L'Homme et la Société*, Nr 18, 1970). Man såg vid detta tillfälle ett 'nederlag' för arbetsvärdeteorin, och vissa försökte göra en 'syntes' mellan denna och den subjektiva teorin. Sraffas arbete bevisar enligt min mening det felaktiga i det sistnämnda perspektivet och återställer arbetsvärdets fulla innebörd. Jag har naturligtvis inte möjlighet att på allvar diskutera dessa tankegångar här.

¹⁵ Se härom den utmärkta introduktionen till denna problematik i A. Pelletiers och J. J. Goblots arbete, *Matérialisme historique et histoire des civilisations*, Ed. Sociales 1969; och beträffande arabvärlden, A. El Kodsys artikel, 'Nationalism and Class Struggles in the Arab World', *Monthly Review*, Nr 22, 1970.

har till Latinamerika.¹⁶ Initiativtagaren heter här Raúl Prebisch. Och jag har i detta arbete visat att teorin om det ojämna utbytet grundlades av honom, även om den konjunkturram till vilken han förlägger det i dess första version har mist sin betydelse. Det är också ECLA – Förenta Nationernas ekonomiska kommission för Latinamerika – som han har gett liv åt, som man har att tacka för huvuddelen av den kritiska teori till vilken jag hör, ty ECLA har tagit initiativet till de reflexioner ur vilka dagens strömningar i Latinamerika framgått: kritiken av importsubstitutionspolitiken och teorin om beroendet.

Den förvånande eftersläpningen i Asien och framför allt i Afrika, där sammanblandningen av tillväxt och utveckling fortfarande är gångbar valuta, vittnar omvänt om betydelsen av Latinamerikas bidrag. Ett studium av orsakerna till denna eftersläpning sporrar omedelbart till eftertanke beträffande universitetens roll. Ty alltsedan tjugotalet öppnar universiteten i Latinamerika sina portar på vid gavel för medelklassen, ibland i snabbare takt än i den utvecklade världen. Den gamla patriarkaliska kulturen av juridiskt och positivistiskt snitt angrips av samhällsvetenskapen. Om så tack vare den ekonomiska dynamismen skett utan allvarligt mothugg i Förenta staterna, har de europeiska länder som släpar efter och som först nu uppnår denna etapp svårt att övervinna krisen (som det franska exemplet vittnar om). I Latinamerika har en lång inkubationstid bidragit till att skapa en verklig *intelligentia* och lett till en blomning av utomordentlig kvalitet. I Asien och i Afrika har det direkta kolonialsystemet hindrat denna *pådrivande motsättning* från att manifestera sig. Det är i detta sammanhang man måste placera in dagens politik för *systematisk förstörelse* av universiteten i 'tredje världen', framför allt i det fransktalande Afrika, som begränsar undervisningen till att utbilda verkställande tekniker istället för att se det som sin uppgift att frambringa verkliga intellektuella med förmåga att reflektera över underutvecklingen.

Kritiken av underutvecklingen spelar alltså en betydelsefull roll i denna förnyelse av inte bara ekonomin, utan samhällsvetenskapen över huvud taget. Det 'första årtiondet av utveckling' (sextitalet), under vilket tonvikten har lagts på den ekonomiska tillväxten med alla 'lönsamhetens' och ekonometrins illusioner har fått betalas med en uppenbar motgång. Till den grad att Förenta Nationerna inför det 'andra årtiondet' konstaterar att 'tillväxt är inte utveckling'. Kritiken av ekonomismen löper därmed risken att komma på *modet*, det vill säga att tunnas ut i den i grunden förvirrade, smärtstillande pseudo-syntetismen. *Strukturalismen* underlättar operationen genom att förvägra sig att söka den

¹⁶ Här skulle litteraturförteckningen kunna bli mycket lång. Man borde åtminstone anföra namnen Pablo Gonzales Casanova (*La démocratie au Mexique*, Anthropos 1969); Fernando Henrique Cardoso (*Politique et développement dans les sociétés dépendantes*, Anthropos 1971; och *Sociologie du développement en Amérique latine*, Anthropos 1969); Ricardo Cibotti; Enzo Faletto (F. H. Cardoso y E. Faletto, *Dependencia y desarrollo en America latina*, I.L.P.E.S., Santiago 1967); Aldo Ferrer (*La economía argentina, las etapas de su desarrollo y problemas actuales*, Mexico, 1965); André Gunder Frank; Celso Furtado (*Les Etats-Unis et le sous-développement de l'Amérique latine*, Paris 1970); Gino German (*Politica y sociedad en una epoca de transicion: de la sociedad tradicional a la sociedad de masas*, Buenos Aires, 1965); Franz Hinkelammert och andra (*Dialectica del desarrollo desigual*, CEREN, Nr 6, 1970, Santiago); Octavio Ianni (*Estado e capitalismo, estructura social e industrializacao do Brasil*, Rio de Janeiro 1965); Marcos Kaplan; José Luciano Martins; Nícia Vilelaluz (*A luta pela industrializacao do Brasil 1808-1930*, Sao Paulo 1961); Hector Silva och Jose Michelena; José Dominguez Noceto och andra (*El proceso economico del Uruguay*, Montevideo, 1969); Ricardo M. Ortiz (*Historia Economica de la Argentina*, Buenos Aires 1955); Anibal Pinto; Anibal Quijano; Theotonio Dos Santos (*Dependencia y cambio social*, CESO, Santiago 1970; *Socialismo o fascismo dilema latino americano*, Santiago 1969); Rodolfo Stavenhagen (*Les classes sociales dans les sociétés agricoles*, Anthropos 1969 (sv. övers.: *De sociala klasserna i jordbrukssamhället*, Zenit/Rabén & Sjögren 1972); Osvaldo Sunkel; Maria Conceicao Tavarès; Torcuato Di Tella (*Una teoria sobre el primer impacto de la industrializacion*, Buenos Aires 1964); Claudio Veliz; Francisco Welfort (Cardoso y Welfort, *Sociologia de la dependencia*, Santiago 1971); Marshall Wolfe och andra vilkas arbeten jag ännu olyckligtvis inte känner till.

drivande motsättningen i systemen.¹⁷ Kritiken av underutvecklingens teori leder till kritik av systemet, och det finns – som Gunnar Myrdal säger – inget utrymme för diplomati i samhällsforskningen.

S. A.

¹⁷ Man bör här åtminstone nämna Gunnar Myrdal (*Asiatiskt drama*, vol 1-3, Rabén & Sjögren, Sthlm 1968-71); Arthur Lewis (*The Development Process*, 1971); Hans Singer (*Distribution of Gains from Trade and Investment*, revisited, I.D.S., Brighton 1971, stencil); slutligen UNRISD:s forskarteam, som arbetar på 'det förenade sättet att angripa utvecklingsproblemen' (UNRISD, Genève, pågående arbete). Myrdals angreppssätt, som är det mest systematiska, förblir strukturalistiskt, och genom att han i sin kritik av ekonomismen inte ger produktionsförhållandena det i sista instans bestämmande inflytandet, leder analysen tillbaka till psykologismen. Till skillnad från Arthur Lewis, vars analys förblir eklektisk, försöker Hans Singer verkligen integrera herraväldet och imperialismen i den ekonomiska analysen.